

ს ვ ე ტ ი ს ხ ო ვ ე ლ ი

სამეცნიერო საისტორიო ჟურნალი

Svetitskhoveli

Scientific Historical Journal

ISSN: 1987 - 6874

№2, 2016

**საქართველოს საპატრიარქოს,
საქართველოს საინჟინრო აკადემიისა და
საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის
თეოლოგიის სასწავლო - სამეცნიერო ცენტრის
სამეცნიერო საისტორიო ჟურნალი**

მთავარი რედაქტორი: მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე

მთავარი რედაქტორის
მოადგილეები:

აკადემიკოსი ნანა ხაზარაძე
დეკანოზი ლევან მათეშვილი
მამუკა მაცაბერიძე

სარედაქციო საბჭო:

ზურაბ გასიტაშვილი
ივანე გორგიძე
ვანტანგ გურული
ალექსანდრე გრიგოლიშვილი
გიორგი კოკოშაშვილი
თამარ ლომინაძე
შალვა ნაჭყებია
გივი ლამბაშიძე
არჩილ ფრანგიშვილი
ტარიელ ფუტყარაძე
მაკა ხართიშვილი
თემურ ჯაგოდნიშვილი
გურამ ჯავახაძე

პასუხისმგებელი მდივანი:

ქეთევან მახაშვილი

© სვეტიცხოველი

სამეცნიერო სტატიები რეცენზირდება სარედაქციო საბჭოს მიერ.
მასალის გადაბეჭდვა რედაქციის თანხმობის გარეშე დაუშვებელია.
ISSN 1987-6874

გამომცემლობა „ტექნიკური უნივერსიტეტი“, 2013.

ჟურნალ
„სვეტიცხოველის“, 1917 წლის დეკემბრის,
ყდის ფრაგმენტი

სვეტიცხოველი მუდმივი მოცემულობაა საქართველოს სულიერი აღორძინების ფუნდამენტისათვის

XX საუკუნის დასაწყისში (1917 წელს) წმიდამღვდელმონაწივე პატრიარქის კირიონ II-ის ხელდასმით დაიწყო ჟურნალ „სვეტიცხოველი“-ს გამოცემა, ეკლესიის ერთგულ შვილთა დარაზმვისათვის რათა დამოუკიდებელი საქართველოს სულიერი აღორძინებისა და ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ცნობიერების აღდგენის მკვიდრი საფუძველი შექმნილიყო.

დღეს, XXI საუკუნეში, საქართველოს არანაკლები სირთულის ამოცანები აქვს გადასაწყვეტი და გამძაფრებული ბრძოლა ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ცნობიერებისათვის კვლავ მოითხოვს იმ სულიერი ორიენტირების და გავლენების ახლებურ გააზრებას, რამაც საქართველო ათასწლეულების განმავლობაში გამოატარა ისტორიის გაავებულ ოკეანეში და წინამდებარე ჟურნალიც – საქართველოსათვის საკრალური სახელდებით – „სვეტიცხოველი“ ამგვარი მისიის შესრულებას პირდება მკითხველს.

უწმიდესისა და უნეტარესის, სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ილია II-ის ლოცვა-კურთხევით და მიტროპოლიტ ანანია ჯაფარიძის ხელდასმით ჟურნალი „სვეტიცხოველი“ განაგრძობს სიცოცხლეს მკითხველისათვის.

ჟურნალ სვეტიცხოველის რედაქცია

პატრიარქმა თანადგომის დღედ 1 ივლისი დააწესა: უწმიდესისა და უნეტარესის, სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ილია II-ის ქადაგებიდან სულთმოფენობის დღესასწაულზე, ყოვლადწმიდა სამების საპატრიარქო ტაძარი, 2008 წლის ივლისი

"მოწყალების საქმე გადაარჩინს სრულიად საქართველოს" (თანადგომის დღედ 1 ივლისი დაწესდა)

არიან ადამიანები, რომელთა ზრუნვაც მართოდენ საკუთარი თავით, ეგოისტური სურვილებით შემოიფარგლება; მაგრამ, საბედნიეროდ, ასევე არიან ადამიანები, რომლებიც სხვებისათვის ცხოვრობენ, საკუთარ თავს სხვებს უძღვნიან. ქართველი ადამიანი ბუნებით სწორედ ამით გამოირჩევა: თუკი იგი ხელავს სხვა ადამიანის გაჭირვებას, აუცილებლად მიდის და ეხმარება მას. პავლე მოციქული ამბობს: "ურთიერთ სიმძიმე იტვირთეთ და ესრედ აღასრულეთ სჯული იგი ქრისტესი".

როგორ შეიძლება, ვიტვირთოთ სხვისი სიმძიმე, რით შეიძლება შევეწიოთ სხვა ადამიანებს? ზოგიერთი ფიქრობს, რომ არ შეუძლია სხვისი დახმარება, რადგან თვითონაც ხელმოკლედ ცხოვრობს. ყველა ადამიანს შეუძლია დაეხმაროს სხვას, თუნდაც არაფერი ებაღოს გასაცემი. ჩვენ უნდა ვიცოდეთ, რომ დახმარება მრავალი სახისა არსებობს: არსებობს სულიერი დახმარება, არსებობს სიტყვიერი დახმარება და, რაღა თქმა უნდა, მატერიალურიც.

დღეს ჩვენთან ბრძანდებიან საქართველოს საინჟინრო აკადემიისა და კომპანია "მედიანერვის" წარმომადგენლები, რომლებმაც შემოგვთავაზეს, დაწესდეს "თანადგომის დღე". თანადგომა ეს იგივე დახმარებაა. ჩვენ ვამაყობთ იმით, რომ ჩვენს მოსახლეობას გაჭირვებული ადამიანების თანადგომის სურვილი აქვს. თანადგომის დღედ 1 ივლისი დაწესდა. სწორედ ამან გადაგვატანინა ის პრობლემები, რომლებიც ბოლო 18 წლის მანძილზე გვქონდა.

ღმერთმა დალოცოს ისინი, რადგან ზრუნავენ გლახაკებზე და ფიქრობენ, თუ რით შეეწიონ მათ. მინდა ყველას გისურვოთ: ამაზე ფიქრი ყოფილიყოს თითოეული ჩვენგანის საზრუნავი.

*უწმიდესისა და უნეტარესის, სრულიად საქართველოს
კათოლიკოს-პატრიარქის ილია II-ის ქადაგებიდან
სულთმოფენობის დღესასწაულზე*

*ყოვლადწმიდა სამების საპატრიარქო ტაძარი
ივლისი 2008 წელი*

სრულიად საქართველოს
 კათოლიკოს-პატრიარქი

CATHOLICOS PATRIARCH
 OF ALL GEORGIA

380005, თბილისი, მეფე ერეკლე II შივე. №1
 ტელ: 99 03 78, 98 95 41 ფაქსი: (995 32) 98 71 14

1 King Erekle II sq., Tbilisi 380005, Georgia.
 Tel.: 99 03 78, 98 95 41 FAX: (995 32) 98 71 14

ბრძანება № 76

სრულიად საქართველოს საპატრიარქოსადმი

10 ივლისი, 2009 წელი

XIX - XX საუკუნეებში საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებისა და სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის გაუქმების პერიოდში მიზანმიმართულად ყალბდებოდა საქართველოს ისტორია და ენათმეცნიერების საფუძვლები. ამასთან დაკავშირებით ვბრძანებ:

- I. საქართველოს საპატრიარქოსთან შეიქმნას საქართველოს რეალური ისტორიის დამდგენი მუდმივმოქმედი კომისია მისი მალაყოვლადუსამღვდელოესობის, მანგლისისა და წალკის მიტროპოლიტ ანანიას (ჯაფარიძის) ხელმძღვანელობით;
- II. საქართველოს საპატრიარქოსთან შეიქმნას ქართული ენათმეცნიერების პრობლემური საკითხების შემსწავლელი მუდმივმოქმედი კომისია პროფესორ მანანა ტაბიძის ხელმძღვანელობით.

სრულიად საქართველოს
 კათოლიკოს-პატრიარქი

სარკვევო

СИСТЕМНЫЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ НАУКИ И РЕЛИГИИ, ЗНАНИЯ И ВЕРЫ
Академик Ивери Прангишвили 10

მეფე მირიანო
მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე..... 15

ვეფხისტყაოსანის ღვთისმეტყველება
მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე..... 26

ბ. ბასვიანი აფხაზეთის შუსახეზი
მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე..... 29

ქოზულეთიდან ტრაპზონამდე
მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე..... 40

წმიდა ილია მართალი და საქართველოს ეკლესია
მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე..... 45

ზემონი ქვეყანანი
მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე..... 53

„ჰაიასა“ - „აიას ქვეყანა“ (შემდგომი კოლხიდა)
მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე 56

ქისტების ბამაჰმადიანება XX ს-ის საქართველოში
მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე..... 62

მარადისობის ბზაზე
ნანა ხაზარაძე, აკადემიკოსი, თამარ ხოხობაშვილი..... 70

ღიღმის ხეობა
მანანა ქუთათელაძე..... 75

კათალიკოსი თუ კათოლიკოსი, კათოლიკე თუ კათოლიკი?
გურამ ტყემალაძე..... 120

მმართველი სამოხელეო არისტოკრატია გვიანანტიკური ხანის ქართლში
მაია ქუთათელაძე 135

გვარეულნი სააკაპეთა და თარხან-მოურავების წინაპრები
ვაჟა ოთარაშვილი..... 141

ტერმინ „კავკასიის“ ინტერპრეტაციისათვის
ნანა ბახსოლიანი..... 157

СИСТЕМНЫЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ НАУКИ И РЕЛИГИИ, ЗНАНИЯ И ВЕРЫ

Академик Ивери Прангишвили

Проблема эта злободневная, и ею занимаются ученые многих стран.

Хочу начать с того, что **церковь и религиозная доктрина признает роль человеческого разума, логику, а, следовательно, науку в познании истины**, но одновременно считает, что **достичь полноты понимания истины о человеке и окружающей среде, его реальности, - только разумом и логикой - не возможно**. Кроме разума нужна еще и **человеческая интуиция и откровение, или вера**, чем наградила природа человека.

С другой стороны, наука давно признала наличие в природе **идеальной реальности, не сводимой к материальной реальности** (сознание, подсознание, сверхсознание, мышление).

Тяга к вере у человека увеличивается с усложнением материальных и идеальных процессов. **Вера** для человека более **понятна и проще**, чем **логическое понимание и осознание** сложных процессов. Так в науке известна **закономерность** такого характера, чем **сложнее процесс**, тем **тяжелее** этот процесс **осознать и понять**. Осознание человеком этих процессов по закону значительно отстает от самого процесса, т.е. сложные процессы протекают много быстрее, чем время необходимое для понимания осознания человеком и обществом этого процесса. Поэтому процесс перестройки Горбачева **поддерживала интеллигенция**, потому что процесс протекал быстрее, чем человек **успевал все это осознать и поправить**, даже развал СССР **поддерживали**. Непрерывное усложнение в новых компьютерах и новых мобильных телефонах человек не успевает осознать и понять, и поэтому легче человеку **верить, чем понять**. В сложных

ситуациях, когда **время на понимание не хватает**, человек предпочитает **свою интуицию**, и по подсказке интуиции принимает решение, а **интуиция - это вера, а не разум**.

За **науку и веру** отвечают различные **полушарии головного мозга**. Так наука (логика, разум) - это в основном продукт **левого полушария мозга**, а интуиция, вера, образное мышление, живопись, музыка - это продукт **правого полушария мозга**.

Любая **человеческая цивилизация без веры и религии обязательно погибнет**, так как **религия создает нравственную и духовную приспособленность цивилизации**.

Как показали **топографические исследования мозга**, при **активизации** мозга в процессе **молитвы и медитации** человека, **усиливается восприятие мира, сверхчувствительность и интуиция** и ослабляется разум и логическое мышление.

При активизации мозга, он запрограммирован таким образом, что облегчается восприятие Бога и ощущается его реальность.

Сегодня в эпоху знаний и сложных процессов глобализации, усилена потребность в религии, и практически невозможно исключить Бога из реальности людей, так как религиозные чувства в большей степени результат **чувственного восприятия, чем сознания**.

Наука, которая основывается только на опытах, экспериментальных наблюдениях, логическом умозаключении и аксиомах - не способна пока ответить на самые важные и актуальные вопросы, интересующие человечество и каждого человека.

Сегодняшняя наука старается не рассматривать религиозные проблемы. Только наука не способна убедительно ответить на ряд фундаментальных вопросов человечества. Сегодняшняя наука раба наших материалистических взглядов и материалистического мира и слаба в вопросах нематериалистического мира.

Сегодня религия имеет дело с такими явлениями, которые пока невозможно экспериментально проверить и объяснить. Правда, с использованием такой теоретической науки, как философия, мы можем оценить логическую последовательность религиозных аргументов.

Философия и религия отвечают на одни и те же фундаментальные вопросы, которые ставят люди. Философия, в отличие от религии, не является общедоступной для всех. Тогда как религия общедоступна. Ответы, на которые способна религия общечеловеческая и понятна для всех. Философия, которая старается объяснить религиозные догмы, одновременно используя научные и человеческие опыты и методы. Великий А. Эйнштейн писал: «Наука без религии - хромой, а религия без науки – слепой». Сегодня во многих странах стараются создать основы «**научной религии**», которые будут согласованы с научными данными.

Известно, что среди ученых ведутся споры по поводу взаимодействия науки и религии. Одни ученые считают, что наука и религия должны **избегать** друг друга, а не взаимодополнять, а другие считают, что наоборот, они должны **сближаться** и взаимодействовать друг с другом.

Противники взаимодополнения науки и религии выдвигают ряд **претензий к религии**. Например, главная претензия к религии заключается в том, что если в науке **одни парадигмы** со временем (для большего познания явлений) сменяют другие **парадигмы**, то в **религии** в отличие от науки, **парадигмы вечные** и навсегда остаются **неизменными**. Так за 100 лет в области оптики **три раза** изменились парадигмы; сперва была **корпускулярная** парадигма, затем изменилась на **волновую**, а затем возникла сегодняшняя **корпускулярно-волновая** парадигма, которая и дальше, по-видимому, еще изменится, чтобы достичь единственной научной **истины**. В отличие от этого любая религия включая и христианство, религию **признает**

постижение абсолютной истины сразу и более чем за **2000 лет** признает **одну** вечную и неизменную **парадигму**: существование **всемогущего бога, непорочного зачатия, воскрешения из мертвых, наличие загробной** вечной жизни души и многое другое.

Таким образом, у этих ученых вызывают **неприятие вечные религиозные парадигмы**, тогда как в науке парадигмы со временем меняются. И тем самым они противники быстрого познания, познания **абсолютных истин**.

На самом деле, наука и религия **не враги друг другу**. Наоборот, наука и религия взаимно **дополняют** друг друга, поскольку наука пытается объяснить, **как устроен мир**, а религия – **почему и для чего он устроен именно так**.

Наука и религия на самом деле вполне **совместимы**, и вместе они позволяют более **глубоко и всесторонне** изучать окружающий мир и самого человека.

Взаимодействие науки и религии строится, **во-первых**, на одних и тех же **способностях** человека, с одной стороны, наука опирается на знания, на разум, радиальное мышление и логику, а вера – на **человеческую интуицию и откровение**. И то и другое даны человеку природой и нет никаких оснований **исключать** одну из них из процесса своего **творчества**. Правда, встречаются попытки **исключить интуицию**, а следовательно, и веру из научного творчества, а разум, рациональное мышление, логику исключить из религиозного процесса.

Известно, что **знание** больше, чем **наука**. Знание души добывается теми высокими органами, которыми не владеет наука. Это в первую очередь **интуиция**, где научные объяснения малопригодны. Именно **интуиция** ведет в высшие сферы духовности и в религию.

Напомним, что **дарвинизм**, который утверждает, что **человек** эволюционным путем образовался из нижних видов

животных, **не выдерживает критики**, так как не существует ни одного факта **превращения обезьяны в человека**. Всякие попытки **перехода** животных в человека не увенчались успехом. Оказывается, и переходных форм не существует, все виды строго фиксированы, по-видимому, с участием **божества**. Возникновение жизни на Земле, тем более таких высокоорганизованных особей, **как человек**, невозможно без **божественного** участия. Учение Дарвина не противоречит утверждению религии о возникновении жизни через **божественное вмешательство**. Сам Дарвин в конце жизни стал глубоко религиозным человеком и стал верить во **всемогущество Бога**.

Самопроизвольное появление жизни **невозможно**, так как даже вероятность случайного образования хотя бы одной простой **белковой молекулы** по подсчетам математиков составляет $1/10^{113}$, что намного меньше числа $1/10^{60}$, которое признано математиками принципиально **неосуществимым событием**. Кроме того, **археологи** по раскопкам **не могут подтвердить** эволюционную теорию Дарвина.

Ученые, считающие **несовместимыми** науку и религию считают, что **вера в Бога** означает **веру в чудо**, не требующее доказательств (эта аксиома), в то время как научное мышление и **наука выявляют и осознают объективные** законы и закономерности природы и общества.

Известно, что вера в Бога **не может помешать** научной работе. Ньютон, Эйнштейн, Кулон, Фарадей, Паскаль, Пастер, Менделеев и многие другие крупные ученые были **глубоко верующими** людьми, кроме Гинзбурга и Алферова.

Недавно на английском языке вышла книга **«Религиозная сущность современных ученых»**. Авторы книги - крупные ученые, Лауреаты Нобелевской премии – разослали письма ста тридцати трем самым известным американским и английским ученым с вопросом: **противоречит ли христианская религия науке, и знают ли**

они ученых, которые это противоречие чувствуют.

Получили сто шестнадцать ответов: «Не противоречит, и что таких ученых не знают»; остальные семнадцать - не ответили вообще.

Надо отличать людей **религиозных** и людей, которые верят в существование Бога. **Верующий** может верить в существование Бога, но не быть религиозным. **Религиозный человек** верит не только в Бога, но и в загробную жизнь, в непорочное зачатие, в **воскрешение** из мертвых, в святость Библии и т.п.

Верующие, но не **религиозные** люди верят в Бога, но не знают Библии, Корана, Талмуд, т.е. **святые писания**, не верят в **чудеса воскрешения из мертвых, загробную жизнь, непорочное зачатие.**

Сегодня наблюдается **рост религиозности в Грузии, России** и в других странах СНГ и СЭВ. Причин несколько: **первая** – когда **плохо в стране**, нет доверия к власти, то **остается верить в Бога и в чудеса**, чтобы сохранить какую-то надежду; **вторая** – **государственная политика** поддержки религии; **третья** – после краха **коммунизма**, делается попытка поставить **православную идеологию** на место **коммунистической идеологии**; **четвертая** – когда у страны и у политиков нет **общенациональной идеи или идеологии для объединения и сплочения науки**, тогда **религия** может играть роль **объединителя народа в нацию.**

В нашей стране и за рубежом ведутся **научные работы** для **научного обоснования основных религиозных положений.**

Нам известны научные работы, в которых делаются **попытки научно объяснить существование Бога, души, загробной жизни.** Такие работы ведутся в **Москве, Санкт-Петербурге, в Екатеринбурге, в Канаде, Америке.** При этом предполагаются разные **концепции и парадигмы объяснения (научные),** используя **некую аксиоматику и доказательства.** При

этом существующие в науке положения не отрицаются, а дополняются.

Одна из концепций для обоснования религиозных положений основывается на том, что вместо **нашего трехмерного мира**, в котором любые сигналы распространяются со скоростью, **не превышающей скорости света**, представляется **трехмерный и четырехмерный мир**, в которых **скорость распространения мгновенна и намного больше скорости света**. Сегодня в реальной жизни **физики знают способ распространения (телепортации сигнала) частицы света фотона с бесконечной скоростью**. Таких экспериментов уже много. Так что скорость распространения сигнала **намного больше скорости света, сегодня уже реальность**, а в будущем – тем более. Тогда получается, что в однородной среде, в которой произойдет любое изменение в какой-либо одной точке, - **мгновенно отзовется** во всех остальных точках однородной среды. При этом теряется смысл **понятия протяженности или длительности**. Тогда легко объяснить многие религиозные положения.

Нам известны и **другие концепции**, в которых показано, что наш **трехмерный мир не позволяет видеть местоположение Бога и души**, так как они **находятся вне координат нашей пространственно-временной системы, в пространстве других (четырёх, пяти) измерений**. В мире **четырёх и пяти измерений** прошлое, настоящее, будущее существуют как бы **одновременно**, и всякое тело представляется в виде **протяженных пространственных структур, от момента его зарождения до смерти, мгновенный временной срез, который мы наблюдаем в нашем трехмерном мире**. Описание путешествия человеческой души после ухода из земной жизни, также напоминает путешествие из **нашего трехмерного мира в мир четырёх и пяти измерений**.

Свойства четырёх- и пятимерного мира сильно отличается от нашего трехмерного мира. То, что **невозможно для**

нашего трехмерного мира, то естественно для четырёх- и пятимерного мира. Там существует **мгновенное перемещение на любые расстояния в пространстве**. Из-за огромных возможностей четырёх- и пятимерного мира, поле, представляющее тончайшую материю пронизывает весь мир условно эфирным газом, образующим мост между нашим трехмерным миром и миром четырёх и пяти измерений.

Заключение

I. Наука и религия **дополняют друг друга, а не враждуют**.

II. Во всем мире **увеличивается тяга к вере и религии**, так в Америке **94% населения** – верующие, из них 50% - религиозные, т.е. верят не только в Бога, но и святое писание – Библию, Коран, Талмуд.

III. Любая человеческая цивилизация **без веры и религии обязательно погибнет**, так как **религия создает нравственную и духовную приспособленность цивилизации**.

IV. Наука, в основном, продукт **левого полушария** человеческого мозга, основанная на **разум, сознание, логику и логическое мышление**.

V. Люди делятся на: 1) **верующих только в существование Бога** и 2) **религиозных, которые кроме веры в существование всемогущего Бога еще верят в истину святого писания (Библию, Коран, Талмуд), то есть верят в загробную жизнь, воскрешение из мертвых, непорочное зачатие, наличие души и ее бессмертия** и тому подобное.

VI. За рубежом (Канада, Америка) и в России (Москва, Санкт-Петербург, Екатеринбург) ведутся **научные работы** по вопросам взаимодействия и взаимодополнения науки и религии, научного **понимания и осознания религиозных положений о бессмертии человеческой души**.

VII. Имеются различные научные **концепции** для подтверждения истинности религиозных положений:

- **концепция**, основанная на **эффекте кириллиана**, г.Санкт-Петербург, проф. Котков;

- **концепция фонового принципа** для обнаружения невидимых объектов, г.Москва, ИПУ РАН;

- **Концепция Канады и США** по обнаружению души и других явлений религиозной доктрины.

Существует много **других концепций** и парадигм существования мира.

VIII. Результаты исследований **подтверждают**, что:

- **смерти человека**, его образа, сознания и всех главных параметров **принципиально не существует**, а есть только **преобразование** (по-грузински - гараицвала, по-английски - присоединился к большинству, к тридцати миллиардам человеческих душ). Люди **не умирают**, а временно **перестают быть рядом**;

- когда мы **хороним** человека, это мы хороним **скафандр, поверхность, вместители души**, а не саму душу. Душа – главное в человеке, в виде **фантома галограммы** до 40 дней находится вблизи **похороненного человека**, а затем из нашего трехмерного мира уходит в однородный мир **четырёх- и пятимерных**, где находится **Бог**, где скорость перемещения **мгновенная**, где нет понятия **продолжительности и расстояния**, где находится более **тридцати миллиардов человеческих душ**, и где **прошлое, настоящее и будущее** сливается, как в **машине времени**. Души **не размножаются**, **поддерживают** себя за счет космической энергии.

Душа из мира четырех пяти измерений с бесконечной скоростью (мгновенно) приходит и уходит из нашего трехмерного мира в мир четырех- пяти- мерный. Когда люди поймут, что человек **не умирает**, с одной стороны, - хорошо, так как у всех людей имеется большой страх перед смертью, но, с другой стороны, в 3-4 раза вырастут бандитизм, убийства,

коррупция, так как наказаний и смерти перестанут бояться.

Сегодня наука всего лишь на 3-5% знает **строение Вселенной**, и 95-97% пока не известна даже материальная сторона Вселенной. Пока не изучены **черные дыры**, которых полно во Вселенной, и которые представляют гигантский **вихрь** с колоссальной **массой, засасывающий все**, что попадает на пути: звезды, свет. Пока не изучены **темные энергии** (анти-гравитационные энергии). Не изучены строение и состав **космического вакуума**, составляющей основу Вселенной. Все они, в отличие от Земли и Луны, **состоят не из молекул, атомов, электронов, позитронов, кварков**, а совсем из других неизвестных пока элементарных частиц.

Насчет **мгновенного** (намного больше скорости света) распространения частиц света (фотонов), физики уже знают в нашем трехмерном мире **квантовую телепортацию** на большие расстояния. Даже ученые **Китая** Университета науки и технологий (г.Херей) показали, что **нарушение состояния** одной из частиц света **мгновенно приводит к нарушению квантового состояния другой**, независимо от расстояния. В 2003 году сцепленные фотоны, пройдя 0,6 км пересекли Дунай в Вене. В конце 2005 г. китайцы опробуют передачу сцепленных фотонов на 20 км. Источник частиц будет находиться у Китайской стены.

მეფე მირიანო

მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე

მეფე მირიანი (დაახლ. 285-360), მოციქულთასწორი (ხსენება ძველი სტილით 1 ოქტომბერს – სვეტიცხოვლის დღესასწაულისას), ვახუშტის მიხედვით 47 წლის მანძილზე მეფობდა ქართლში, საქართველოს განმანათლებელი, „მოქცევაი ქართლისაის“ მიხედვით ქართლის მეფე ლევის ძე „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით სპარსეთის პირველი სასანიანის მეფის ძე, რომელმაც ქართლის სამეფო ტახტზე ლევიტიმაცია მოიპოვა ქართლის უძეო მეფის ქალიშვილის შეუღლების შემდეგ).

წყაროები – მეფე მირიანის შესახებ

მთავარი წყაროებია ძველქართული მატრიანეთა კრებულები „მოქცევაი ქართლისაი“ (მქ) და „ქართლის ცხოვრება“ (ქც). ორივე კრებული აერთიანებს უფრო ძველ სხვადასხვა საუკუნეთა ცნობებსა და გადმოცემებს მეფე მირიანის შესახებ, მაგალითად, X საუკუნემდელი სინური რედაქცია მქ-სა მეფე მირიანის დროის აღწერისას უთითებს თავის წყაროს - „სწერია მცირეა მას მოქცევად აღწერილსა წიგნსა ქართლისა მოქცევისასა“ („წმიდა ნინო ემბაზი ქართლისა“, რჩეული წყაროები, მცხეთა, 2015, გვ. 22).

ყველა წყარო ხაზგასმით მიუთითებს, რომ თხრობანი წმიდა მეფე მირიანის გაქრისტიანების შესახებ დაწერილია IV საუკუნეშივე თვით ამბების უშუალო თვითმხილველების მიერ, ასევე დიდებული ქალბატონების სალომე უჯარმელისა და პეროჟავრი სივნიელის მიერ, რომელთაც მეფისა გაქრისტიანების ამბებს წმიდა ნინო კარნახობდა სიკვდილის წინ. ქც-ის ლეონტი მროველისეულ რედაქციაში აღნიშნულია - „მაშინ მსწრაფლ მოიხუნეს საწერელნი სალომე უჯარმელმან და პეროჟავრი სივნიელმან იწყო

სიტყვად წმიდამან ნინო, ხოლო იგინი წერდეს“ (იქვე, გვ. 178).

მეფე მირიანის ცხოვრება ამ წყაროთა მიხედვით აღწერილია ასევე წმიდა ნინოს მოწაფესა და მეგობარს წმ. სიდონიას. „მქ“-ის შატბერდულ-ჰელიშური რედაქციაში მოთავსებულია თხზულება - „აღწერილი სიდონიასი, რომელი იხილა და აღწერა მირიან მეფისა მოქცევისა და ჯვარისა აღმართებისათვის“ (იქვე, გვ. 89). „მქ“-ის სინური რედაქციაში შესულია თხზულება სახელით - „აღწერა სიდონია, დედაკაცმან ჰურიათამან, ასულმან აბიათარისამან – მირიან მეფისა მოქცევა“ (იქვე, გვ. 47).

აღსანიშნავია, რომ ამავე წყაროებში შესულია თვით მეფე მირიანის მიერ დაწერილი თხზულება - „წიგნი, რომელიც დაწერა მირიან მეფემან ქართლისამან ჟამსა სიკვდილისასა“ (იქვე, შატბერდულ-ჰელიშური რედაქცია გვ. 53), ამავე წყაროებში ჩართულია ეპისტოლარული მასალაც, მაგალითად, - „წიგნი რომელი მიუწერა პატრიარქმან პრომისამან და ბრანჯთა მეფემან და მეფესა მირიანსა და ყოველსა ერსა ქართლისასა“ (იქვე, გვ. 177).

საისტორიო ძველი „მოქცევაი ქართლისაი“, მ. ჩხარტიშვილის კვლევით IV საუკუნის მატრიანეთა, რომელსაც ერთოდა სხვადასხვა საუკუნეთა ქრონიკები მეცხრე საუკუნის ჩათვლით. ამ საისტორიო წყაროს ვითარცა საქართველოს ეკლესიის დაფუძნების ისტორიას იყენებდნენ სინას მთაზე წმ. ეკატერინეს მონასტერის ქართველი ბერები მეათე საუკუნემდე („მოქცევაი ქართლისაი, ახლად აღმოჩენილი სინური რედაქციები, თბ, 2007, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I (IX-XI) თბ. 1964).

მეფე მირიანის ცხოვრების ქართულ წყაროთა შორის ერთერთი უმთავრესია, როგორც ითქვა, „ქართლის ცხოვრება“ (IX, XI სს). აქაა ლეონტი მროველისეულად მიჩნეული თხზულება – „მოქცევაი მირიან მეფისა და მის თანა ყოვლისა ქართლისა წმიდისა და ნეტა-

რისა დედისა ჩვენისა ნინო მოციქულისა მიერ“ (ქართლის ცხოვრება ტ. I, 1955). ეს თხზულება მეფე მირიანის შესახებ, ჩანს, აერთიანებს უფრო ძველ სხვადასხვა საუკუნეთა ცნობებსა და გადმოცემებს წმიდა მეფის შესახებ.

მეფე მირიანის ცხოვრების შესახებ მნიშვნელოვანია არსენ ბერის (XII ს.) მეტაფრაზული თხზულება – „ცხოვრება და მოქალაქეობაი წმიდისა და ღირსისა დედისა ჩვენისა ნინოსი“, ნიკოლოზ გულაბერისძისა და სხვათა თხზულებები (ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურეს ძეგლები, წიგნი III (XI-XIII) თბ. 1971; წიგნი IV (XI-XVIII ს.) თბ. 1968);

ასევე, ვახუშტი ბატონიშვილის (XVIII ს.) ნაშრომი – „მეფე მირიან („ოხ“ (47) წელი მეფეა)“, (ქართლის ცხოვრება, ტ IV, 1973).

მეფე მირიანის ეპოქაში იბერიის გაქრისტიანებას მოიხსენიებენ ბერძენი, ბიზანტიელი და სომეხი თითქმის მისი თანამედროვე ისტორიკოსები – V ს. რუფინუს აკვილიტა (ღუფინ. ისტ ეცცლ, X 10). სოკრატე სქოლასტიკოსი, სოზომენი, წმიდა თეოდორიტე კვირელი (Theodoret. Hist eccl, I. 24). მოვსეს სორენაცი (Moses of Khoren. History, 1978, cap.86) და სხვ.

მეფე მირიანის ცხოვრება გაქრისტიანებადღე. ლეონტი მროველმა ერთგვარად შეკრიბა და გაამთლიანა სხვადასხვა წყაროების ცნობები მირიანის შესახებ და „ქართლის ცხოვრებაში“ ჩართო თხრობა მეფე მირიანის ცხოვრების შესახებ, ის მისი ცხრლით იყო ქართლის 24-ე მეფე (მისი კვლევით ქართლის პირველი მეფე იყო ფარნავაზი).

ქრისტიანული სარწმუნოება საქართველოში მირიანის წინა მეფეების დროსაც იყო ცნობილი და სახელმწიფო რეფორმებიც ტარდებოდა მისი გათვალისწინებით, მაგალითად, მე-19 მეფე რევი (III ს) – „დადაცათუ იყო წარმართი, არამედ იყო მოწყალე და შემწე ყოველთა ჭირვეულთა, რამეთუ

სმენილ იყო მისდა მცირედ რამე სახარება უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი და აქუნდა რამე სიყუარული ქრისტესი“ (ქ.ც, I. გვ. 58). მისი შვილთაშვილი იყო 23-ე მეფე ასფაგური, რომლის ქალიშვილი შვირთო მეფე მირიანმა.

ასფაგური, იყო ფარნავაზიან მეფეთა დინასტიის უკანასკნელი წარმომადგენელი, რადგანაც მას არ ჰყავდა ვაჟი, და ჰყავდა ქალიშვილი, რომელიც შვირთო სპარსეთის შაჰის ქასრე სასანიანის ძემ – მირიანმა (როგორც აღინიშნა, უფრო ძველი წყაროს – „მოქცევაი ქართლისაის“ ცნობით – მეფე მირიანის მამა იყო ლევი – არა სპარსი, არამედ, ქართველი, ფარნავაზიან მეფეთა შთამომავალი)

ლეონტის ისტორიით, სპარსეთის შაჰი ქასრე განურისხდა მეფე ასფაგურს, რადგანაც, მეფეს ჩრდილო კავკასიიდან გამოჰყავდა ძლიერი ლაშქარი, რომელსაც ალაშქრებდა სპარსეთში – „ასფაგური განუხვნის კარნი კავკასიათანი და გამოიყვანნის ოვსნი, ლეკნი და ხაზარნი ბრძოლად სპარსთა“ (იქვე, გვ. 59) „განამრავლეს შესვლა სპარსეთად და ტყუევნა სპარსეთისა“ (იქვე, გვ. 59).

ხელსაყრელი მომენტის დადგომისთანავე, როდესაც გარდაიცვალა ქართლის მეფე ასფაგური, შაჰი ქასრე შეიმოჭრა საქართველოში, მასთან ზავი დადეს ქართლის ერისთავებმა გარკვეული პირობებით, კერძოდ, მის ძეს უნდა შეერთო ასფაგურის ქალიშვილი და ასე ასეულიყო ქართლის სამეფო ტახტზე. ამასანავე, ქართლის სამეფო ტახტზე ასული სპარსი ხელმწიფის ძეს არ უნდა შეეცვალა ძველქართული წესები და უნდა მიეღო ძველქართული (იმდროისათვის არსებული) სარწმუნოება, რომელსაც ერქვა „მამათა სჯული“. – „ვითხოვოთ მისგან დამჭირვა სჯულსა ზედა მამათა ჩუენთასა“ (გვ. 63). ამ პირობებს შაჰი დათანხმდა – „შეიწყნარა მეფემან ქასრე ვედრება ქართველთა და შერთო ძეს

მისა მირიანს ასული ქართველთა მეფისა და მისცა ქართველთა მეფედ ძე მისი და დასუა მცხეთას და მისცა ქართლი, სომხითი, რანი, მოვაკანი და ჰერეთი და იყო მირიან მაშინ წლისა შვიდისა“ (იქვე, გვ. 64). მირიანის პირველ მეუღლეს, ასფაგურ მეფის ასულს, ერქვა აბეშურა.

ყმაწვილმა მეფემ „შეიყუარა ქართველნი და დაივიწყა ენა სპარსული და ისწავა ენა ქართული, და ჰმატა შემკობა კერპთა და ბომონთა, კეთილად იპყრნა ქურუმნი კერპთანი და ყოველთა მეფეთა ქართლისათა უმეტეს აღასრულებდა მსახურებასა მას კერპთასა და შეამკო საფლავი ფარნავაზისი, ხოლო ესე ყოველი ქართველთა სარწმუნოებისათვის ქმნა და კეთილად იპყრა ქართველნი ნიჭითა და ყოველთა დიდებითა და შეიყვარეს იგი ყოველთა ქართველთა უმეტეს ყოველთა მეფეთასა და მეფობდა ესრეთ მირიან მცხეთის გაღმართ ქართლს, სომხითს, რანს, ჰერეთს, მოვაკანს და ეგრეს“ (იქვე, გვ. 65).

ლეონტი მროველის ცნობით, მირიანის მეუღლე, ასული ქართველთა მეფისა გარდაიცვალა. ამის შემდეგ 15 წლის მირიანმა შეირთო მეორე ცოლი ნანა (მოციქულთასწორი), რომელიც იყო პონტოელი დიდებულის ასული.

მეფე მირიანის მთავარ სამეფო მოვალეობას წარმოადგენდა ჩრდილო კავკასიის უღელტეხილების დაცვა (შედარებისათვის – ქართლის ძველი მეფე ასფაგურს ჩრდილო კავკასიელები გადმოყავდა სამხრეთით და აბრძოლებდა სპარსთა წინააღმდეგ, ახალი მეფე მირიანი კი პირიქით – ამაგრებდა კავკასიის უღელტეხილებსა და ციხესიმაგრეებს, რათა ჩრდილოკავკასიელები არ გადმოსულიყვნენ სამხრეთში).

მეფე მირიანი მუდამ იბრძოდა ჩრდილო კავკასიაში, ამისათვის ამაგრებდა დარუბანდის (დერბენდის) ციხეკარსა და ჩრდილო კავკასიის უღელტეხილებს. „და უფროსი ლაშქრობა მისი იყვის დარუბანდს, რამეთუ მოვი-

დიან ხაზარნი და მოადგიან დარუბანდს განსვლად სპარსთა ზედა“ (იქვე, გვ. 66).

ორმოცი წლის მირიანს გარდაეცვალა მამა – სპარსთა მეფე ქასრე, სპარს დიდებულთა საბჭომ ტახტზე აიყვანა მირიანის ძმა, ხოლო მირიანის კიდევ უფრო გაუფართოვეს საზღვრები მირიანს „მისცეს ჯაზირეთი და შამის ნახევარი და არდაბადაგანი და ესე ყოველი ქართლს, სომხითს, რანს, ჰერეთს და მოვაკანს ზედა მოურთეს“ (იქვე, გვ. 67).

რომის იმპერიამ, წყაროს ცნობით, მეფე მირიანს სომხეთი მალევე წაართვა, როცა, გუთების გამოჩენამ მირიანის ყურადღება წარმართა ჩრდილო კავკასიისაკენ.

ჩრდილო კავკასიაში მეფე მირიანის ლაშქრობით ისარგებლა ბიზანტიამ, ლტოლვილ სომეხთა უფლისწულის თრდატს მისცა მნიშვნელოვანი ლაშქარი და – „გამოგზავნა სომხითს, მამულსა თვისსა. გამოვიდეს სომხითს და გამოასხეს სპანი ერისთავნი მირიანისანი“ (იქვე, გვ. 68). (ეს ცნობა ემსგავსება ლათინ ისტორიკოსთა ცნობებს, რომელთა მიხედვითაც ორი-სამი საუკუნით ადრე იბერიელი მეფეები და უფლისწულები მეფობდნენ სომხეთში – ტაციტუსის ცნობით I ს. 30-იანი წლებიდან იბერია იბრძოდა, რათა არმენია გაეთავისუფლებინა პართიელთაგან. გათავისუფლების შემდეგ არმენიაში გამეფდა იბერთა მეფის მითრიდატეს ძე, შემდეგშიც იბერიის სამეფო სახლის წევრები მართავდნენ არმენიას, მათ შორის ტაციტუსი გამოყოფს იბერიის მეფის ფარსმანის ვაჟს რადამისტს. ტაციტუსის ცნობითვე არმენიასთან ერთად იმუამად „იბერიამ შეიერთა ალბანია და უხმო სარმატებს“ (CORNELIUS TACITUS, ANNALES, VI,33-36, IX,9, XII,15-50). მეორე ისტორიკოსის დიონ კასიუსის ცნობი (II ს. პირველ ნახევარის იბერიის შესახებ) ასევე მსგავსია – „ადრიანემ (რომის იმპერატორმა) გააფართოვა

იბერიის მეფე ფარასმანესის სამფლობელოები“ (დიონ კასიოსი, რომის ისტორია, XIX, 15).

მირიანმა სომხეთი დაკარგა, სადაც გამეფდა მეფე თრდატი, შემდგომაც, მე-4 საუკუნეში, ლეონტის მიხედვით, სომხეთისათვის ერთმანეთს ებრძოდნენ მეფე მირიანი და თრდატი, მირიანს სპარსელები, ხოლო თრდატს – რომაელები ეხმარებოდნენ, ომი მრავალი წელი გაგრძელდა, ლეონტი ამ ამბის წყაროსაც ასახელებს – „ვითარცა წერილ არს ამბავი მისი ცხოვრებისა სომეხთასა“ (იქვე, გვ. 69).

მაღე სპარსეთის ტახტზე ავიდა მირიანის მეორე ძმა, რომელმაც გადაწყვიტა რომის იმპერიის საზღვრებში ლაშქრობა მირიანის დახმარებით, შეიკრიბა დიდი ლაშქარი – „ვითარცა ფურცელნი ხეთანი სიმრავლითა“ (გვ. 69). ლაშქარი სომხეთის გავლით შევიდა რომის იმპერიის საზღვრებში „და ვერ წინააღუდგა მად ბერძენთა მეფე კონსტანტინე და შთავარდა მწუხარებასა დიდსა“. (გვ. 69). აქ ნახსენები მეფე კონსტანტინე არის რომის იმპერატორი, მოციქულთასწორი მეფე კონსტანტინე.

სპარსთა ლაშქრობისას – „არწმუნეს მეფესა კონსტანტინეს კაცთა ვიეთმე დვთის-მსახურთა და რქუეს ვითარმედ: „ვიხილეთ საკვირველება ქრისტესი... ყოველნი მოსავნი ქრისტესანი წინამძღვრობითა ჯუარისათა სძლევენ მტერთა მათთა... მეფე კონსტანტინემან ირწმუნა მათი, ვითარცა წერილ არს მოქცევისა ბერძენთასა“ (იქვე, გვ. 69).

ჯვრის წინამძღოლობით კონსტანტინემ დაამარცხა სპარსელები, მირიანი თავისი ჯარით უკან, იბერიაში დაბრუნდა და ითხოვა ზავი. კონსტანტინემ მძევლად აიყვანა მირიანის ვაჟი ბაქარი, შეარიგა მეფე მირიანი თრდატთან, ამასთანავე თრდატის ქალიშვილი სალომე შერთო მირიანის ვაჟს რევს.

ქვეყანა დამშვიდდა „და მეფობდა მირიან ქართლს, რანს, ჰერეთს და

მოვაკნს და აქუნდა ეგრისიცა, ვიდრე ეგრისწყლამდე“ (იქვე, გვ. 70).

ამ დროისათვის “წმიდა და ნეტარი დედა და ემბაზი ჩუენი ნინო მოსრულ იყო და დაეყო მცხეთას შინა სამი წელი და განეცხადა ქება ქრისტეს სჯულისა“ (იქვე, გვ. 71).

მეფე მირიანის ცხოვრება მოქცევის შემდეგ. იერუსალიმიდან რომში ჩასული წმიდა ნინო „ქალწულთა მონასტერში“ მეფეთა ნათესავ რიფსიმესა და მის გამზრდელს გიანეს დაუხლოვდა, აქ 50 ქალწული ბინადრობდა. ისინი გაქრისტიანდნენ და მოინათლნენ – „უმრავლესთა მათგანმა ხელთა ქუშე წმიდისა ნინოსსა ნათელ-იღეს“ (ლეონტი მროველი „მოქცევა მირიან მეფისა“ ქ.ც. I, გვ. 81). მაღე დევნის გამო ამ ქალწულებმა დატოვეს რომის იმპერია და თავი სომხეთს შეაფარეს. მათი წამებისა და დახოცვისას წმიდა ნინომ იხილა, რომ წმიდა მოწამეთა სულები ზეცაში აღმავალი „მაშინ ხმა ესმა ზეგარდმო, რომელი ეტყოდა – ესე იყოს წარყვანება შენი – აღდეგ და ვიდოდე ჩრდილოთ – სადა იგი არს სამკალი ფრიად და მუშაკი არა“ (იქვე, გვ. 8.).

წმიდა ნინომ საქართველოში შემოსვლის შემდეგ ფარავნის ტბასთან იხილა „ნათლის კაცი“, „მისცა მან წიგნი დაბეჭდული წმიდისა ნინოს და რქუა: „მიართუ ესე მცხეთას მეფესა მას წარმართისა“ (იქვე, გვ. 86), ამით წმიდა ნინოს დაევალა უშუალოდ მეფე მირიანის მოქცევა. წმ. ნინო გაემგზავრა ქართლის დედაქალაქ მცხეთაში, სამეფო ქალაქში, რათა დაახლოებოდა სამეფო კარს და დავალება აღესრულებინა.

მცხეთაში წმიდა ნინო შევიდა მთავარი წარმართული დღესასწაულის დღეს, მეატიანე აღწერს მეფე მირიანის სახეს კერპ არმაზის დღეობისას - „იყო ხმა ოხრისა და საყვირისა, გამოვიდა ერი ურიცხვი, ვითარცა ყვავილი ველისანი და ზარი საშინელი გამოვიდოდა და ჯერეთ მეფე არღარა გამოსრულ იყო. და ვითარცა მოიწია

ჟამი, იწყო სივლტოლა და მიდამომალ-
ვა ყოვლისა კაცისა და შიშითა საფარ-
ველსა თვისსა შეილტოდა და აჰა, მყის
გამოვიდა ნანა დედოფალი და ნელად
მოვიდოდა ერი. და შეამკეს ყოველი
ფოლორცი თვითოფერთა სამოსლებითა
და ფურცლითა, და იწყო ყოველმან
ერმან ქებად მეფისა, მაშინ გამოვიდა
მირიან მეფე საზარელითა და თვალ-
შეუდგამითა ხილვითა“ (იქვე, გვ. 88).

მეფე გაემართა არმაზის კერპის თაყ-
ვანისსაცემად. ეს იყო სპილენძისაგან
დამზადებული ქანდაკება, რომელიც
შემოსილი იყო ოქროს ჯაჭვ-აბჯრით,
მისი თვალის ბუდეებში ძვირფასი
ქვები ჰქონდა ჩადგმული, ხელში ეჭირა
ელვასავით ბრწყინვალე, მოძრავი
ხმალი. მის გვერდით მარჯვნივ იდგა
გაცის ოქროს კერპი, მარცხნივ კი
გაიმის ვერცხლის კერპი - „რომელნი
იგი ღმერთად უჩნდეს ერსა მას ქარ-
თლისასა“ (იქვე, გვ. 90).

წმიდა ნინოს ლოცვით აღძრულმა
ქარიშხლმა დაღეწა კერპები. მეფეს და
ხალხს „დაეცა შიში და ძრწოლა“
(გვ. 91). მათ ვერ უპოვეს ახსნა მომ-
ხდარ გავლენას - ძლიერ ქარიშხალს,
რომელიც წმიდა ნინოს ლოცვის შემ-
დეგ ამოვარდა და კერპები დაამსხვრია.

წმიდა ნინო დარჩა მცხეთაში და
ელოდა მომენტს მეფის ოჯახთან
დასაახლოვებლად, რათა თავისი დავა-
ლება აღესრულებინა - მეფე მირიანი
მოექცია.

ის დაუახლოვდა მეფის მეზღესა და
მის ოჯახს, ასევე უქადაგა სახარება
ებრაელთა „მღვდელს“, სახელით აბია-
თარს და მის ასულს, სიდონიას და
მოაქცია ისინი და მათთან ერთად
ასევე სხვა ექვსი ქალი.

წმიდა ნინო სამი წელი ფარულად
იდევოდა მცხეთაში. შემდეგ კი გამოაჩი-
ნა ვაზის ჯვარი და იწყო დაუფარავად
ქადაგება - „და იქმოდა საკვირველებითა
დიდითა“ (იქვე, გვ. 102). ჯვრის შეხე-
ბით კურნავდა დავრდომილებსაც კი.

ქადაგებდა აბიათარიც, ამიტომაც მი-
სი მოკვლა სურდათ, მეფე მირიანმა

მის გადასარჩენად იზრუნა “რამეთუ
მირიან მეფესა აქუნდა სურვილი ქრის-
ტეს სჯულისა, რამეთუ ასმიოდა სას-
წაული ქრისტეს სჯულისა საბერძნეთს
(გვ. 103), თუმცა ძალზე ორჭოფობდა.

წმიდა ნინო განაგრძობდა ქადაგებას
და კურნებას. მეფის ოჯახთან დასაახ-
ლოვებლად უმთავრესი მომენტი იყო
წმიდა ნინოს მიერ დედოფალ ნანას
ჯვრით განკურნება, რომელიც სასიკვ-
დინე სენით დაავადდა. მეფე მირიანს
მისმა მეუღლემ უამბო, რომ წმიდა
ნინომ ის განკურნა წამლის გარეშე,
ლოცვით და ჯვრის შეხებით.

მაშინ გააკვირვებულმა მეფე მირიანმა
დაიწყო ქრისტიანული სარწმუნოების
შესახებ ცნობების გამოძიება, მეფემ
აბიათარ მღვდლისაგან გამოიკითხა
ძველი და ახალი რჯულის წიგნები
(ძველი აღთქმისა და ახალი აღთქმის
წიგნები), ამ წიგნების ცნობები მესიის
მოსვლის შესახებ მან შეადარა „ნებ-
როთის წიგნს“, რომელიც ინახებოდა
სამეფო ოჯახში (ეს უნდა ყოფილიყო
ცეცხლთაყვანისმცემლობის მთავარი
წიგნი - ავესტა, რადგანაც მეფე
მირიანი იყო სპარსეთის მეფის ვაჟი და
ცხადია მას გააჩნდა ცოდნა ზოროასტ-
რიზმის შესახებ და შესაბამისი ცოდ-
ნა მისი მთავარი წიგნისა).

ნებროთის წიგნში მეფე მირიანმა
იპოვა ცნობა მესიის მიერ ხსნის
შესახებ. ნებროთის წიგნში მოპოვე-
ბული ცნობა მესიისგან ხსნის შესახებ
შეაჯერა აბიათარის მონათხრობთან,
ასევე ძველი და ახალი რჯულის
წიგნებთან - „წიგნიცა რომელი ჰქონ-
და მირიან მეფისა ნებროთისი და
მასცა წიგნსა შინა პოვა წერილი
ესრეთ უკანასკნელთა ჟამთა მოვიდეს
მეუფე იგი ცისა ... მან მიიღოს ჭირსა
შინა და გიხსნეს შენ“ (იქვე, გვ. 105).

მეფე გაოცდა იმით, რომ ხსნის
შესახებ სხვადასხვა წიგნების ცნობები
ერთმანეთს ემოწმებოდნენ, ემსგავსე-
ბოდნენ - „მაშინ გულისხმა ყო
მეფემან მირიან, რამეთუ ძველი წიგნი
და ახალი ეწამებოდეს და ნებროთის

წიგნიცა დაამტკიცებდა და შეეკმნა სურვილი ქრისტეს სჯულისა და ბრძოლა მტერი უჩინო, აყენებდა აღსარებად ქრისტესა“ (იქვე, გვ. 105). (აღსანიშნავია, რომ სპარსული სარწმუნოების „ნებროთის წიგნს“, ახსენებს ასევე მეფე მირიანის შვილთაშვილი წმიდა მეფე ვახტანგ გორგასალი – „მამათა ჩუენთა დაფარულად ეპყრა წიგნი ესე... ამის მიერ შეიწყნარა მამამან ჩუენმან მირიან სახარება ქრისტესი ნინოს მიერ“ (ქც, 1, 1955, გვ.163).

წიგნების შედარების შემდეგ მეფე მირიანი პირადად ესაუბრა წმიდა ნინოს, მაგრამ გადაწყვეტილება ვერ მიიღო.

წმინა სიდონია, აბიათარის ქალიშვილი გვიამბობს – ერთ დღეს, 20 ივლისს, შაბათ დღეს მეფე სანადიროდ გაემართა მუხრანის მხარეს, ავიდა თხოთის მთაზე, რათა მოეხილა კასპი და უფლისციხე, ამ დროს შუადღისას „დაბნელდა მზე მთასა ზედა და იქმნა ვითარცა ღამე ბნელი უკუნი და დაიპყრა ბნელმან არენი და ადგილნი და განიბნივნეს ურთიერთას ჭირისაგან და ურვისა“ (იქვე, გვ. 109), მარტო დარჩენილი და შეძრწუნებული მეფე უხმობდა თავის კერპებს საშველად „არა ვუწყი თუ ყოველისა ქუეყანისათვის იქმნა დაქცევა ესე, ანუ თუ ჩემთვის ოდენ იქმნა, აწ თუ ოდენ ჩემთვის არს ჭირი ესე, ღმერთო ნინოსო განმინათლე ბნელი ესე და მიჩვენე საყოფელი ჩემი და აღვიარო სახელი შენი და აღვმართო ძელი ჯვარისა და თაყვანისვცე მას და აღვაშენო სახლი სალოცველად ჩემდა და ვიყო მორჩილ ნინოსი სჯულისა ზედა ჰრომთასა“ (იქვე, გვ. 110).

ამის წარმოთქმის შემდეგ გამობრწყინდა მზე, სიკვდილს გადარჩენილი მეფე მირიანი ჩამოქვეითდა, აღმოსაფლეთით გაიპყრო ხელები და ხმამაღლა აღიარა თავისი მხსნელი ქრისტიანთა ღმერთი – “შენ ხარ ღმერთი ყოველთა ზედა ღმერთთა უფალი ყოველთა ზედა უფალთა... რამეთუ შენ მისხენ მე

ჭირისაგან.. რამეთუ გინდა ხსნა ჩემი” (იქვე, გვ. 110).

მეფე გაემართა მცხეთისაკენ და დაღადავდა - „მიეციო ღმერთსა ნინოსა დიდება რამეთუ იგი არს საუკუნითგან ღმერთი...“ (იქვე, გვ. 110). ამასვე უღადავებდა შემხვედრ მრავალრიცხოვან ხალხსა და თავის ლაშქარს. მცხეთაში მოიძია წმიდა ნინო, ჩამოქვეითდა ცხენიდან და წმიდა ნინოს უთხრა – „აწ ღირს ვარ სახელისდებად სახელისა ღმერთისა შენისა და მხსნელისა ჩემისა“ (იქვე, გვ. 111).

მემატიანეთა სიტყვით, მეფე მირიანმა მთავარ მოვლენად მიიჩნია მისი ხსნა – უფლისმიერ მისი გადარჩენა.

ერმა სიხარულით მიიღო მეფის არჩევანი.

მეორე დღესვე მცხეთიდან გაუგზავნეს მაცნე იმპერატორ კონსტანტინეს და აცნობეს – ქართლის ანუ იბერიის მოქცევა „სჯულსა ზედა ჰრომთასა“ აღუწერეს ეს ყოველი სასწაული „რომელ იქნა მცხეთას შინა მირიან მეფისა ზედა, ითხოვეს მღვდელნი ნათლისდებისათვის“ (იქვე, გვ. 111).

მეფე მირიანმა გადაწყვიტა მღვდლების მოსვლამდე აეშენებინათ ეკლესია სამეფო ბაღში, სადაც სამასი წლის ნაძვის (კედრის) ქვეშ დაფლული იყო ქრისტეს წმიდა კვართი “მოჰკვეთა ნაძვი იგი და ნაძვისა მისგან შემზადნა შვიდნი სვეტნი ეკლესიისანი... აღმართეს ექვსნი იგი სუეტნი, ხოლო სუეტი იგი უდიდესი, რომელი საკვირველი იყო ხილვითა, საშუალო ეკლესიისა შესადგმელად განმზადებული, ვერ შეუძლეს აღმართვად მისა“ (იქვე, გვ. 112). სვეტი ადგილიდანაც ვერ დაძრეს, თვით მეფემ მოატანინა „მრავალღონენი მანქანანი“, მიუსხდავად ამისა, ვერც მექანიზმებითა და ვერც ხალხის დახმარებით შეძლეს სვეტის აღმართვა.

საღამოს, შეწუხებული მეფე უკან გაბრუნდა, სვეტთან დარჩა მლოცველი წმიდა ნინო და ასევე ქრისტიანები. ღოცვისას წმინდა ნინომ ნახა ჩვენება, რომელშიც ბოროტი ძალები მეფე მი-

რიანს ემუქრებოდნენ, წმიდა ნინომ ახსნა, რომ ეს ჩვენება სინამდვილეში იყო ნიშანი „ქართლისა ცხოვრებისა და ამის ადგილისა დიდებისა“ (იქვე, გვ. 113).

გამთენიისას, როცა წმიდა ნინო ხელებაპურობილი ლოცულობდა, სვეტთან ზეციდან ჩამოსული ნათლით შემოსილი ჭაბუკი მივიდა, ცეცხლის ზეწარში გახვეული და მან აღმართა სვეტი და წაიღო ზეციურ სიმაღლეში, შემდეგ კი, სვეტი ცეცხლის სახით ჩამოვიდა და თავის ხარისხს – გადანაჭრელ ადგილს მიუახლოვდა. მირიანმა შორიდან დაინახა „ნათელი ვითარცა ელვა აღწევნული ცად სამოთხით მისით“ (იქვე, გვ. 114), მირიანი სირბილით მიუახლოვდა სვეტს მოქალაქეებთან ერთად – „იხილეს საკვირველი იგი, ნათლითა ბრწყინვალე სუეტი ჩამოვიდოდა ადგილად თვისად, რეცა ვითარცა ზეცით და დადგა ხარისხსა მას ზედა და დაემყარა ხელით შეუხებლად კაცთაგან“ (იქვე, გვ. 114).

ამ დღეს მრავალი სასწაული აღსრულდა სვეტთან – თვალი აეხილა შობიდან ბრმა ებრაელს, ასევე ავადმყოფი ყრმა სეფეწული და მასთან ერთად მრავალი სხეული განიკურნა, მეფემ სწრაფად ააგო ეკლესია.

იმპერატორმა სიხარულით შეიტყო იბერთა გაქრისტიანების ცნობა, რომ „ნათელს იღებდა ყოველი ქართლი“ ანუ სრულიად საქართველო. მან „წარმოგზავნა მღვდელი ჭეშმარიტი იოანე ეპისკოპოსად და მის თანა მღვდელი ორნი და დიაკონნი სამნი და მოუწერა მირიანს კონსტანტინე მეფემან წიგნი ლოცვისა“ (იქვე, გვ. 116).

ქართლის მოქცევის ქრონოლოგიისათვის მნიშვნელოვანია წყაროს მინიშნება, რომ იოანე ეპისკოპოსის ქართლში პირველი მოსვლის დროს ჯერ კიდევ არ იყო იერუსალიმში აღმოჩენილი იესო ქრისტეს ჯვარი ელენე დედოფლის მიერ. რადგანაც მის შესახებ შემდგომია საუბარი.

ეპისკოპოს იოანეს მოსვლის შემდეგ - „ნათელ-ილო მეფემან ხელსა ქუეშე წმიდისა ნინოსსა, და შემდგომად დედოფალმან და შეილთა მათთა ხელსა ქუეშე მათ მღვდელთა და დიაკონთა. და შემდგომად ამისსა აკურთხეს მდინარე მტკვარი, და ეპისკოპოსმან შემზადა ადგილი ერთი... მუნ ნათელს-სცემდა წარჩინებულთა... ხოლო ქუემოთ მისსა, მდინარესავე პირსა ორგან ორნი იგი მღვდელნი და დიაკონნი ნათელს-ცემდეს ერსა.. ესრეთ სახედ ნათელ-იდეს ყოველმან ერმან და სიმრავლემან ქრთლისამან, ხოლო არა ნათელ იდეს მთიელთა კავკასიანთა“ (იქვე, გვ. 116).

ერის მონათვლის შემდეგ მირიან მეფემ უკანვე, იმპერატორ კონსტანტინესთან გაგზავნა ეპისკოპოსი იოანე და ითხოვა ნაწილი ძელისა ცხოვრებისა, რომელი ოდენ ჟამსა გამოეჩინა ღვთისმოყვარესა ელენე დედოფალსა და ითხოვნა მღვდელნი მრავალნი... ითხოვნა ქვით ხურონი აღშენებისათვის ეკლესიათა“ (იქვე, გვ. 117).

როგორც აღინიშნა, ქართლის მოქცევის წლის დადგენისათვის მნიშვნელოვანია წყაროს პირდაპირი ცნობა, რომ იოანე ეპისკოპოსის ქართლში პირველი შემოსვლის დროისათვის ჯერ კიდევ არ იყო იერუსალიმში აღმოჩენილი იესო ქრისტეს ჯვარი ელენე დედოფლის მიერ. მხოლოდ ქართველი ხალხის მასობრივი ნათლობის შემდეგ – „ოდენ ჟამსა გამოეჩინა ღვთისმოყვარესა ელენე დედოფალსა“.

იმპერატორმა ქართლში მეორედ გამოგზავნილ ეპისკოპოსს იოანეს გამოატანა უდიდესი სიწმინდეები, რომელიც იმჟამად მოიპოვეს იერუსალიმში - „მოანიჭა ნაწილი ძელისა ცხოვრებისა და ფიცარნი იგი, რომელთა ზედა ფერხნი დამსჭვალულ იყვნეს უფლისანი და სამსჭვალნი ხელთანი“ (იქვე, გვ. 117).

მაშასადამე, როგორც ითქვა, ეპისკოპოსი იოანე ქართლში პირველად 326 წლამდე ჩამოვიდა, როდესაც ქრისტეს ნათელი მიიღო ქართლის ერმა და მეფე მირიანმა და მეორეჯერ – იერუ-

სალიმში უფლის ჯვრის აღმოჩენის (ე.ი 326 წლის) შემდეგ და დაიწყო შენება საეპისკოპოსო ეკლესიისა (მცხეთის გალაგნის გარეთ – სამთავროს ტაძარი), აღმართეს მცხეთის ჯვარი, ასევე თხოთისა და უჯარმის ჯვრები.

ქართლის განათლების (გაქრისტიანების) ამბავი გავრცელდა რომის იმპერიაში, ამიტომაც „რომის პატრიარქმა და ბრანჯთა მეფემ“ წერილი გამოუგზავნეს მეფე მირიანსა და წმიდა ნინოს.

„ბრანჯთა დიაკონმა“ მეფე მირინთან და წმიდა ნინოსთან მიიტანა „წიგნი პრომით, წმიდისა პატრიარქისა, ნინოს და მფესა და ყოველსა ერსა ქართლისასა“ (იქვე, გვ. 124).

„ბრანჯთა დიაკონმა თავისი თვალთ იხილა მრავალი სასწაული და ასევე მრავლის შესახებ მოისმინა, მან „წარიღო წიგნები და წარვიდა“ (იქვე, გვ. 125).

მეფე მირიანს სურდა მთიელ კავკასიელთა მოქცევა იძულებით, წმიდა ნინომ უთხრა - „არა ბრძანებულ არს მახვილსა აღება, არამედ სახარებითა და ჯუარით პატიოსნითა უჩვენოთ გზა ჭეშმარიტი“ (იქვე, გვ. 125).

კავკასიის მთებში თვით წმიდა ნინო და იოანე ეპისკოპოსი მივიდნენ ერისთავთან ერთად „ერისთავმანმეფისაგან მცირედ წარმართა მახვილი მათ ზედა და ძლევიტ შემუსრა კერპნი მათნი“ (იქვე, გვ. 125).

შემდეგ, წმიდა ნინო გაემართა რანი-საკენ, დაბა ბოდისში წმ. ნინო დასნეულდა, მას თხოვეს მოეთხორო ისტორია ქართლის გაქრისტიანებისა, მან დამსწრეებს უკარნახა და ჩააწერინა ეს ისტორია – „მოიხვენიტ საწერელნი და დაწერეთ გლახაკი და უდები ცხოვრება ჩემი“ (იქვე, გვ. 127). მისი ნაამბობი, როგორც ითქვა, ჩაიწერა მეფე მირიანის რძალმა, რევის მეუღლემ სალომე უჯარმელმა და ასევე პეროჟავრი სივნიელმა. წმიდა ნინომ ითხოვა მეფე მირიანისაგან, რათა დაეკრძალათ დაბა ბოდისში - „მწუხა-

რე იყო მეფე და ყოველნი დიდებულნი...“ (იქვე, გვ. 128).

საბოლოოდ, მემატიანის სიტყვით, მეფე მირიანმა ქართველი ერის გაქრისტიანების საქმე დიდებულად აღასრულა – „აღასრულა ესე ყოველი ღვთივ-განბრძობილმან მირიან მეფემან განამტკიცა ყოველი ქართლი და ჰერეთი სარწმუნოებსა ზედა სამებისა წმიდისა, ერთარსებისა ღმრთისა დაუსაბამოსასა, დამბადებელსა ყოველისასა, და განამტკიცნეს სრულსა სარწმუნოებასა ზედა“ (იქვე, გვ. 128).

მირიან მეფე გარდაიცვალა მისი ნათლობიდან 25-ე წელს. მან თავისი ანდერძი დაუტოვა ეპისკოპოსთა სიმრავლეს, რომელნიც მას ეახლნენ სიკვდილის ჟამს - „დავედრა ეპისკოპოსთა, რათა ადიდონ დიდება მის ადგილისა“ (იქვე, გვ. 129).

აღნიშნული წყაროების მითითებით მეფე მირიანის დროს ქართულ ეკლესიას უკვე მრავალი ეპისკოპოსი ემსახურებოდა, იმავე ფაქტს, ქართლში ეპოსკოპოსთა სიმრავლეს ჯერ კიდევ კათალიკოსის დადგენამდე მიუთითებს ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებაც – მთავარეპისკოპოს მიქაელის დროს ქართლის ეკლესიას მრავალი ეპისკოპოსი ჰყავდა, რომელნიც თან ახლდნენ მას ირანიდან დაბრუნებული მეფე ვახტანგთან შეხვედრისას. მეფე ვახტანგს „მიეგება ძე მისი დაჩი და მის თანა ყოველნი სპასალარნი და მათ თანა ეპისკოპოსნი“ (ქც. 1. 1955, გვ. 196).

მემატიანეს სიტყვით მირიანის დროს ქართლის ეპისკოპოსთა შორის ერთი იყო „ეპისკოპოსთა მთავარი“ ანუ არქიეპისკოპოსი - „მთავარეპისკოპოსის“ ტიტულით, პირველი იყო წმიდა იოანე, რომელსაც ქართლში შემოსვლისას ეპისკოპოსის წოდება ჰქონდა, ხოლო მოღვაწეობის ბოლოს „მთავარეპისკოპოსისა“, როგორც მქს, ისე ქც-ს მიხედვით.

საქართველოს ეკლესიის იურისდიქცია მეფე მირიანის დროს. მეფე მირიანის დროს ქართლის სამეფო წარ-

მოადგენდა ერთიან ქვეყანას, რომლის ერთი ნაწილი იყო ეგრისი (დასავლეთ საქართველო), ამას მიუთითებს ყველა წყარო – მქ, ქც, ვახუშტი, არსენ ბერი და სხვა.

წმიდა ნინოს შემოსვლამდე, ლეონტის მიხედვით, ახალგაზრდა მეფე მირიანი ფლობდა ვრცელ სახელმწიფოს შავი ზღვის აღმოსავლეთით – ეგრისის, ანუ დასავლეთ საქართველოს ჩათვლით, – „მეფობდა ესრეთ მირიან მცხეთის გაღმართ ქართლს, სომხითს, რანს, ჰერეთს, მოვაკანს და ეგრს“ (იქვე, გვ. 65).

წმიდა ნინოს შემოსვლის შემდგომ მეფე მირიანი სახელმწიფოს ამავე საზღვრებში, მდ. ეგრისწყალამდე, ფლობდა – „და მეფობდა მირიან ქართლს, რანს, ჰერეთს და მოვაკანს და აქუნდა ეგრისიცა, ვიდრე ეგრისწყალამდე“ (იქვე, გვ. 70).

საერთოდ, როგორც მქ ისე ქც-ს მიხედვით ქართლის სამეფო აღმოსავლეთთან ერთად მოიცავდა დასავლეთ საქართველოსაც მდ. ეგრისწყალამდე (მდ. ღალიბგა – ამჟამინდელ ოჩამჩირის რაიონში). მდ. ეგრისწყალი რომის იმპერიასა და ქართლის სამეფოს შორის სასაზღვრო მდინარედ ითვლებოდა, ასევე ყოფილა უფრო ადრე ალექსანდრე მაკედონელის დროსაც.

მქ-ს ცნობით, ქართლის სამეფოს დაარსების დროს ალექსანდრე მაკედონელს ქართლის სამეფოს საზღვრად დაუდგენია მდ. ეგრისწყალი – „დათანაჰყვანდა ალექსანდრეს მეფესა აზოი, ძე არიან ქართლისა მეფისა და მას მიუბოძა მცხეთა საჯდომად და საზღვარი დაუდვა მას ჰერეთი და ეგრისწყალი და სომხითი და მათ ცროლისა“ (მოქცევაი ქართლისაი, შატბერდული, ჭელიშური რედაქცია, რჩეული წყაროები, მცხეთა 2015, გვ. 117).

ამასვე იმეორებს ქართლის ცხოვრება, რომ როგორც აზოს, ისე ფარნავაზ მეფის დროს დასავლეთ საქართველო მდ. ეგრისწყალამდე შედიოდა ქართლის სამეფოს შემადგენლობაში.

მდ. ეგრისწყალი, როგორც ითქვა, მეფე მირიანის სამეფოს სასაზღვრო მდინარე იყო, აქედან გამომდინარე საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში დასავლეთ საქართველო აღმოავლეთ საქართველოსთან ერთად შედიოდა მეოთხე საუკუნიდანვე, რასაც ეთანადება ასევე უცხოური წყაროების ცნობები. უცხოური წყაროები მიუთითებენ წმიდა ნინოს მიერ იბერებთან ერთად ლაზების გაქრისტიანებას. ლაზების ქვეშ იგულისხმება დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა, მცხოვრებნი ტერიტორიაზე, რომელიც მეფე მირიანის სამეფოში შედიოდა.

IV საუკუნის ეკლესიის ისტორიკოსი გელასი კესარიელი წმ. ნინოს შესახებ წერს – იმპერატორ კონსტანტინეს ხანაში „ღმრთის ცნება მიიღეს პონტოს გასწვრივ მიწა-წყალზე მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა, რომელთაც მანამდე ის არა სწამდათ. ამ უდიდესი სიკეთის მიზეზი გახდა ერთი დედაკაცი, რომელიც მათთან იყო ტყვედ“ (გეორგიკა, I, 1961, გვ. 186).

ამასვე წერს V საუკუნის ისტორიკოსი გელასი კვიზიკელიც – „ამავე დროს პონტოს გასწვრივ მდებარე ქვეყნის მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა ღმრთის სიტყვა, რომელიც მანამდე არ სწამდათ შეიწყნარეს“ (მიმომხილველი, I, 1926, გვ. 55).

მაშასადამე გელასი კესარიელისა და გელასი კვიზიკელის ცნობებით, წმიდა ნინოს მიერ მთელმა ქართველმა ერმა, როგორც ზღვისპირეთში მცხოვრებლებმა (ლაზებმა), ისე ქვეყნის დანარჩენ ნაწილში მცხოვრებლებმა (იბერებმა), ერთდროულად მიიღეს „ღვთის მცნება“. ამასვე წერს რუის ურბნისის კრება – რომ წმიდა ნინოს მიერ გაქრისტიანდა „ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“ (დიდი სჯულისკანონი, 1974, გვ. 546). იქამდე 300 წლით ადრე წმიდა ანდრია იქადაგა „ყოველსა ქვეყანასა საქართვე-

ლოსასა“ (დიდი სჯულისკანონი, 1974, გვ. 545)

გელასი კესარიელისა და გელასი კვიზიკელის ცნობებს, რომ წმიდა ნინომ მოაქცია ლაზებიც იბერებთან ერთად, ეთანადება V საუკუნის ცნობილი სომეხი ისტორიკოსის მოვსეს ხორენაცის ცნობა, ის წერს, ვრცელი არეალი შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე მოაქცია წმიდა ნინომ, რომელმაც იქადაგა კლარჯეთიდან ვიდრე კასპიის ზღვიპირეთში იმჟამად მცხოვრებ მასქუთებამდე – „სანატრელი ნუნე წავიდა იქედან, რათა თავისი ადვილგასაგები საუბრით ქართველთა ქვეყნის სხვა კუთხეებიც დაემოძღვრა... გაგებდავ და ვიტყვი, რომ ნუნე მოციქული ქალი გახდა, მან იქადაგა სახარება კლარჯეთიდან დაწყებული ვიდრე ალანთა და კასპიის კარებამდე, მასქუთთა საზღვრებამდე, როგორც ამას აგათანგელოზი გაუწყებს შენ“ (მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, 1984, გვ. 172).

აგათანგელოზის ცნობითაც, მოვსეს ხორენაცის სიტყვით, წმიდა ნინოს უქადაგნია შავი ზღვისპირეთიდან – კლარჯეთიდან, ვიდრე კასპიის ზღვამდე (მასქუთებამდე) მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, 1984, გვ. 172).

რადგანაც, ლაზიკა გელასი კესარიელისა და გელასი კვიზიკელის ცნობებით წმ. ნინოს სამოღვაწეო არეალში შედიოდა, ამიტომაც, დასავლეთ საქართველო მე-4 საუკუნიდანვე წმ. ნინოს მიერ დაფუძნებული საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში იყო მოქცეული ისევე, როგორც აღმოსავლეთ საქართველო.

ამ საკითხში ქართულ წყაროებს სომხური წყაროებიც ეთანადებიან – კირიონ კათალიკოსი (VI-VII სს) ეგრისის არქიეპისკოპოსიც იყო იოანე სომეხთა კათალიკოსის (899 წ.) ცნობით. ის წერს - კირიონ I იყო მამამთავარი „იბერიელთა, გუგარელთა და ეგრისელთა ადრინდელი წესის შესაბამისად“ (იოანე კათალიკოსის (დრასხანაკერტელის) მატეანე, 1912, გვ. 65).

მეოცე საუკუნეში საისტორიო წრეებში გავრცელდა არასწორი შეხედულება თითქოს დასავლეთ საქართველო შედიოდა არა საქართველოს, არამედ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში, ამის დასამტკიცებლად იშველიებენ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოში შემაგულ საეპისკოპოსკოპოსოთა ნუსხებს (ნოტიციებს), მათში მართლაც აღნიშნულია, რომ ლაზიკის სამიტროპოლიტო ექვემდებარებოდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს, ვიდრე თითქმის მე-10 საუკუნემდე. ამ საკითხთან დაკავშირებით, ჯერ კიდევ ცნობილი მეცნიერი პროფ. ნ. აღონცი მიუთითებდა (Н. АДОНЦ, АРМЕНИЯ В ЭПОХУ ЮСТИНИАНА, სპბ, 1908, გვ. 101), ამჟამად კი ახალი გამოკვლევები ადასტურებენ, რომ სინამდვილეში ლაზიკის სამიტროპოლიტო თავისი ზიგანას, საისინის, როდოპოლისისა და პეტრას საეპისკოპოსოებით მდებარეობდა არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ამჟამინდელ ლაზისტანში, ისტორიული ლაზიკის სამხრეთ ნაწილში, ტრაპეზუნტ-ზიგანაგუმიშხანეს რეგიონში (ე.წ. სამხრეთ ლაზიკაში), ხოლო დასავლეთ საქართველო (ჩრდილო ლაზიკა) მუდამ საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა მეფე მირიანდანვე, რასაც, როგორც ითქვა, სომხური წყაროებისც ეთანადებიან. (მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, ქალდეა (საეპისკოპოსოები ლაზიკაში), 2013, გვ. 77).

მაშასადამე, ლაზიკის ცნობილი საეპისკოპოსოები როდოპოლისი, საისინი, ზიგანა და პეტრა მდებარეობდნენ არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ტრაპეზუნტის რეგიონში მდებარე ლაზიკაში (სამხრეთ ლაზიკაში), ხოლო, დასავლეთ საქართველო (ჩრდილო ლაზიკა) აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად შევიდა მეფე მირიანის მიერ დაარსებული საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში.

აღმოსავლეთით, ლეონტის ცნობით, მირიანის დროს, რანი, ტერიტორია

ხუნანიდან ბარდავამდე, ქართლის სამეფოში შედიოდა. მირიანმა უფრო გააძლიერა სომხეთის მოსაზღვრე რანი და ის გადასცა თავის ნათესავს – ფეროზს, დაადგინა იქაურ ერისთავად.

მეფე მირიანის ძის დროს რანი ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში ყოფნას წყაროს ცნობაც ეთანადება – მეფე მირიანის ძემ ბაქარ მეფემ, „განამრავლნა მღვდელნი და დიაკონნი ყოველსა ქართლსა და რანსა ეკლესიათა მსახურად“ (ქც I. 1955, გვ. 181). ჩანს, საქართველოს ეკლესიას რანის მთავარ ქალაქში, ბარდავში თავისი ეპისკოპოსიც ჰყავდა, რასაც თითქოსდა ადასტურებს პალესტინაში აღმოჩენილი V საუკუნის საფლავის ქვის წარწერა – „ქართველი ეპისკოპოსი ფურტაველი“, ფურტავე - ბარდავის სახელის ძველქართული ფორმა უნდა იყოს – „ესე სამარხოი იოჰანე ფურტაველი ეპისკოპოსისაი ქართველისაი“.

(<https://www.google.ge/#q=%E1%83%A4%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%A2%E1%83%90%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%98>)

მეფე მირიანის შილიშვილის მეფე ვარაზ-ბაქარის დროს სპარსეთმა ქართლს ჩამოართვა რანი და მოვაკანი, ამავე მეფის დროს დაიკარგა კლარჯეთის ზღვისპირეთი (ხოფა, ათინა, რიზეს რეგიონი, ჭოროხის შესართავამდე), წყარო წერს – ვარაზ-ბაქარმა ადასრულა სპარსტა მოთხოვნა და „მისცა რანი და მოვაკანი...ამისა შემდგომად განდგეს კლარჯნი ვარაზ-ბაქარისაგან და მიერთნეს ბერძენთა, და დაიპყრეს ბერძენთა თუხარისი და ყოველი კლარჯეთი ზღვითგან არსიანთამდე“ (ქც. I. 1955, გვ. 136-137).

მეხუთე საუკუნის დასასრულსა და მეექვსე საუკუნეში რანი და კლარჯეთის ზღვისპირი კვლავ დაკარგა ქართლის სამეფომ და ეკლესიამ.

მაშასადამე წმიდა ნინოს მიერ დაარსებული საქართველოს ეკლესია მეოთხე საუკუნეში შიდა ქართლთან ერთად მოიცავდა ვრცელ ტერიტორიებს – დასავლეთ და სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს, ასევე რანს.

იკონოგრაფია – მეფე მირიანი გამოსახულია მცხეთის სვეტიცხოვლის ტაძრის სვეტზე, ამავე სვეტის „ნესტვის“ („სასულის“, „სამირონეს“) ხის კარედის ვერცხლის მოჭედილობაზე, სვეტიცხოვლის „საქადაგე ხატის“ ბუდეზე, მცხეთის ჯვრის ტაძრის „ჯვარპატიოსნის“ მინანქრებით შემკულ ბუდეზე, მცხეთაში მაცულვანის ტაძრის ფრესკაზე, სამთავრის მონასტრის წმიდანინოს ცხოვრების სცენებით შეკულ ხატზე, ბოდბის წმიდანინოს ეკვდერის ფრესკებზე, სიონის წმიდანინოს ჯვრის კიოტის ჭედურობაზე, ანისის ქართული (ე.წ. ტიგრან ჰონენცის) ტაძარში წმიდანინოს ფრესკის მახლობლად (ცხენოსანთა ნადირობის ეს მრავალპერსონაჟიანი სცენა უნდა ასახავდეს მეფე მირიანის შემფოთებას მზის დაბნელების ჟამს, მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, „არიან-ქართლი“, 2015, გვ. 539).

მეფე მირიანი ამოქარგულია მეფე ვახტანგ მეექვსის დროშაზე და გამოხატულია მრავალ ხატზე, რომელთა შორის აღსანიშნავია მ. საბინინის „საქართველოს დიდება“. ის უმეტესად გამოიხატება წმიდანინოსთან ერთად სვეტიცხოვლის ხატებზე. განსასვენებელი წმიდა მოციქულთა-სწორი მეფე მირიანი, მის მეუღლე მოციქულთასწორ ნანა დედოფალთან ერთად განისვენებს მცხეთის სამთავროს დედათა მონასტრის ეკლესიაში, რომელსაც „სამთავრო“ ეწოდება.

11.10.2016

ვეფხისტყაოსანის ღვთისმეტყველება

მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე

სიტყვა წარმოთქმული საერთაშორისო კონფერენციაზე - „რუსთაველის 850 წლისთავი“

თქვენო აღმატებულებაჲ, ბატონო რექტორო, ბატონო თავმჯდომარე, ბატონებო და ქალბატონებო

ქართველი ერის უკვდავი საგანძურია შოთა რუსთაველის ვეფხისტყაოსანი, გვირგვინი ქართული პოეზიისა, მისი ავტორი უდიდესი ქართველი ღვთისმეტყველია პოეტა შორის, რუსთველმა შეძლო აღმატებული სიტყვიერებით ედიღებინა უფალი ღმერთი.

უკვდავი პოემა იწყება ღვთის დიდებით, და მისი ღვთისმეტყველება მთლიანად ეფუძნება წმიდა წერილს, კერძოდ კი წმიდა წერილის გამორჩეულ წიგნებს - შესაქმესა და ფსალმუნებს, მოციქულთა ეპისტოლეებს.

ის წმიდა წერილს მხატვრული სიტყვის გამოყენებით აფერადებს, რაც ზოგადი უნარია პოეზიისა. ამიტომაც წერს, რომ პოეზია სიბრძნის ერთ-ერთი დარგია - „სადმართო, სადმართოდ გასაგონი, მსმენელთათვის დიდი მარგი“.

პოეტური სიტყვით გამოთქმული წმიდა წერილი საამო მოსასმენია გონიერი კაცისათვის, ამიტომაც წერს - „კვლა აქაცა ეამების, ვინცა ისმენს კაცი ვარგი“, რუსთველის გარდა იმავეს წერენ ჩვენი უდიდესი პოეტები თეიმურაზ I და არჩილი.

თავის პოემაში მეფე არჩილი ასე ათქმევინებს რუსთაველს -

*„საქართველო საესე არის,
ჩემი წიგნი ყველგან გაჰქუხს,
ვის ღხინი აქვს,
მას უბნობენ,
ანუ ვისცა
გული უწუხს“.*

იმავეს ამბობდა მეფე თეიმურაზი რუსთაველის შესახებ - მას პოემას უვლიან, პატრონობენ, მასზე ზრუნავენ, ის ხელიხელ საგომანებელი წიგნია, ამკობენ კარგი ყლით, ინახავენ საგანგებო ბუდეში, ის სახალხო წიგნია, საზოგადოების ყველა ფენა მისით სულდგმულობს, ის ამხნევებს და ძალას აძლევს ქართველობას.

ამ ფაქტს იმით ხნის ორივე პოეტი, რომ ის მხატვრული სიტყვით გადმოცემს საღვთო სიტყვას, რაც, როგორც ითქვა, საამო მოსასმენია.

მაგალითად დაბადების ტექსტში ნათქვამ ფრაზას - „*შექმნა ღმერთმან სამყარო*“ (დაბად.1.7), რუსთველმა ასეთი მხატვრული სახე მისცა - „*რომელმან შექმნა სამყარო ძალითა მით ძლიერითა*“.

დაბადების მეორე ცნობილი ფრაზა შექმნასთან დაკავშირებული - „*შთაბერა პირსა მისსა სული სიცოცხლისა და იქმნა კაცი სულად ცხოველად*“ (დაბად, 2,7), რუსთველმა ასე ჩამოაყალიბა მხატვრული სიტყვით - „*ზეგარდმო არსნი სულითა ყენა ზეცით მონაბერითა*“.

უფალმა შესაქმეს თანახმად ადამიანს უბოძა მრავალფეროვანი ქვეყანა და დაადგინა ყველა არსების უფლად, ადამიანი ასე აკურთხა - „*აღავსეთ ქვეყანა და ეუფლენით მას*“.

რუსთველმა მცირე მხატვრული ფორმით ეს სიტყვები ასე ჩამოაყალიბა - „*ჩვენ კაცთა, მოვცა ქვეყანა, გვაქვს უთვალავი ფერითა*“.

წმიდა მოციქულ პავლეს მიერ გამოთქმული სწავლება - „*ხელმწიფენი - ღმრთისა მიერ განწესებულ არიან*“ (რომ.13,1) - რუსთაველმა ასე გარდაქმნა - „*მისგან არს ყოვლი ხელმწიფე სახითა მის მიერითა*“.

უფალმა ღმერთმა ყოველ ცოცხალ არსს თავისი ინდივიდუალური სახე მისცა, ამქვეყნიურ სამყაროში ადამიანის მოვალეობაა ებრძოლოს საცდურს, ცოდვას - სიყვარულის გზით, მოემზა-

დოს იმქვეყნიურ, სულიერ სამყაროში გადასავლელად, იმქვეყნად აღამიანის სულის დამამდიმებელია ამქვეყნად ჩადენილი ცოდვები, მაგრამ მას, სორციელ არსებას უჭირს ცოდვებთან ბრძოლა, ამიტომ ევედრება უფალ ღმერთს რათა შეუმსუბუქოს ცოდვები - ეს ყოველივე რუსთველმა ულამაზესი სიმარტივით გადმოგვცა-

„ჰე, ღმერთო ერთო, შენ შეჰქმენ სახე ყოვლისა ტანისა, შენ დამიფარე, ძლევა მეც დათრგუნვად მესატანისა, მომეც მიჯნურთა სურვილი, სიკვდილმდე ვასატანისა, ცოდვათა შესუბუქება, მუნ თანა წასატანისა“.

რუსთაველის პოემა სიყვარულის პოემაა, ღმერთი სიყვარულია, ამიტომაც სიყვარული მარადიულია, პოეტი ამასთან დაკავშირებით ახსენებს ჩვენი მაცხოვრის იესო ქრისტეს წმიდა მოციქულებს, ეპისტოლეებში მოციქულები სიყვარულს განადიდებენ, რუსთაველი ამბობს -

„წავიკითხავს?
სიყვარულ სამოციქულნი რაგვარ სწერენ?
ვით იტყვიან, ვით აქებენ? ცან, ცნობანი მიაფერენ.

„სიყვარულია ღვგამადლებს, ვით ექვანნი ამას უღერენ...“

ამის მოსმენისას ასევე გვახსენდება მოციქულის ნათქვამი -

„...სიყვარული სულგრძელ არს და ტკბილ“;

რუსთაველის პოემის მიმართ ქართველთა სიყვარული კიდევ უფრო გამძაფრდა ურთულეს მე-15, მე-17 საუკუნეებში. ეს ეპოქა პოლიტიკურად მძიმე დრო იყო, დაიშალა ერთიანი, კავკასიაში უძლიერესი საქართველოს სახელმწიფო, წარმოიქმნა ერთმანეთთან მებრძოლი პატარ-პატარა ქართული სამეფო სამთავროები, ქვეყანა კიდევ უფრო იშლებოდა, დაიწყო ქართველი ხალხის დენაციონალიზაცია

ოსმალთა და სპარსელთა მიერ ხელდებულ ქართულ რეგიონებში.

ამ ურთულეს დროს დაშლილ-დანაწევრებულ ქართველ ხალხს მხოლოდ საქართველოს ეკლესია და ქართული კულტურა აერთიანებდა.

ქართველთა სულიერი გამაერთიანებელი იყო უკვდავი ვეფხისტყაოსანის, მისი ტკბილ ქართული სიტყვა, მისი ფრთიანი ფრაზა - „არ შეამოკლოს ქართული, არა ქმნას სიტყვამცირობა“.

რუსთაველის მიერ გაცისკროვნებული ქართული კულტურის გარდა დაშლილ-დანაწევრებულ ქართველობას აერთიანებდა საქართველოს წმიდა ეკლესია.

ზვიად გამსახურდია თავის ცნობილ ნაშრომში ეკლესიასა და პოემის მთავარ გმირს ერთმანეთთან აკავშირებს.

- „ვეფხისტყაოსნის მთავარ გმირს - ტარიელს ერთდროულად სხვადასხვა სიმბოლური დატვირთვა აქვს. ერთ შემთხვევაში იგი საქართველოს და მართლმადიდებლური ეკლესიის სიმბოლოა“, წერდა ის, ხოლო ნესტან-დარეჯანი - საქართველოს სიმბოლოა. შესაბამისად ტარიელის მუდმივი თავდადება და ბრძოლა ნესტან დარეჯანის დასახსნელად გამოხატავს საქართველოს ეკლესიის მუდმივ ღვაწლს საქართველოს გასათავისუფლებლად.

რუსთველი იყო საქართველოს ეკლესიის საუკეთესო შვილი, ამიტომაც მისი ზრუნვის საგანი ღრმა მოხუცობის დროსაც იყო მსახურება და შემკობა ქართული ეკლესიისა, იერუსალიმში მან ხელახლა მოახატინა ჯვრის მონასტრის მთავარი ტაძარი და აქვე გამოხატეს კიდევ ის დიდი წმიდანების რიგში.

18 საუკუნის დასაწყისში ქართლის სამეფო ტახტის გამგებლად სულხან-საბა ორბელიანის დავით გარეჯს ნათლისმცემლის მონასტრის ბერის გაზრდილი ვახტანგ VI დაინიშნა. ვახტანგ VI-ის სახელს უკავშირდება სტამბის დაარსება და „ვეფხისტ-

ყაოსნის“ პირველი ბეჭდური სახის მეცნიერული გამოცემა 1712 წელს.

ვახტანგი პოემის ღრმა ანალიზით მივიდა დასკვნამდე, რომ ვეფხისტყაოსანი - საღვთო სწავლაა, მასში გადმოცემული მიჯნურობა ალეგორიული სახეა ღვთისადმი სიყვარულისა, მან დაასკვნა, რომ ვეფხისტყაოსანი სრულყოფილი ქმნილებაა, ხოლო შოთა ბრძენი მეცნიერი.

საქართველოს დედა ეკლესიაში შოთა რუსთველს მუდამუამს მიაგებდნენ დიდ პატივს.

გამოკვლეულია, რომ პირველად რუსმა ევგენი ბოლხოვიტინოვმა და შემდეგ მისი გავლენით პლატონ იოსელიანმა გაავრცელეს ცნობები, თითქოსდა ვეფხისტყაოსანს ფიზიკურად ანადგურებდნენ.

ეს სიცრუე გაავრცელეს სასტიკ მე-19 საუკუნეში, როდესაც საქართველომ დაკარგა სახელმწიფოებრიობა, დაკარგა სამეფო ტახტი და ეკლესიის ავტოკეფალია.

ამ დროს მოჟანყე ქართველი ხალხი ითხოვდა საპატრიარქო ტახტის აღდგენას, ხალხს ეროვნულ გამრეზად და წმინდანებად მოაჩნდა ძველი პატრიარქები, ასეთ დროს რუსეთის ხელისუფლებამ გადაწყვიტა ძველი ქართველი პატრიარქების სახელის დაკნინება, ამიტომაც შეითხზა ცნობა, თითქოსდა - უდიდესი ქართველი მეცნიერი და ბატონიშვილი კათალიკოს-პატრიარქი ანტონ პირველი - ვეფხისტყაოსანს წვადა და მტკვარში ყრიდა, ეს სიცრუე ასევე აიტაცეს მე-20 საუკუნეში საქართველოში ათეისტების ბატონობის დროს. სინამდვილეში ანტონ დიდი კათალიკოსი დიდად აფასებდა ვეფხისტყაოსანსა და მის ავტორს, ის წერდა -

*„შოთა ბრძენ იყო
სიბრძნის მოყვარე ფრიად
თუ სამ სწავლოდა-თუ ინებებდა
ღვთისმეტყველიცა მაღალ“.*

ამავე ეპოქაში ასევე გავრცელდა უმართებულო მოსაზრება თითქოსდა რუსთაველი მუსულმანი იყო.

ზ. გამსახურდია აღნიშნავს - „ქართული მეცნიერების ორი ისეთი სოლიდური ავტორიტეტი, როგორიც იყვნენ ნიკო მარი და იუსტინე აბულაძე, - „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორს მუსულმანად თვლიდნენ.

მეცნიერ რუსთველოლოთა თაობები ამის შემდეგ ცდილობდნენ გაეზოტებინათ ნიკო მარის თავალსაზრისი, რუსთაველის მუსულმანობის შესახებ.

ეს მომენტი ასე ახსნა პავლე ინგოროყვამ, ვეფხისტყაოსნის გამრეზები აღიარებდნენ იმ სარწმუნოებას, რომელი ქვეყნიდანაც იყვნენ, მაგალითად - ავთანდილი არაბია, შესაბამისად ის აღიარებს არაბულ სარწმუნოებას ანუ ისლამს და მისი ლოცვაც შეეესაბამება ისლამს, ტარიელი და ნესტანდარეჯანი ინდოელია - ამიტომ ისინი ცეცხლთაყვანისმცემლური ღვთისმეტყველების შესაბამისად ფიქრობენ და მსჯელობენ, ამ რელიგიის მიხედვით სული განწმენდის გზაზე გაივლის სხვადასხვა სტიქიებს, მათ შორის ცეცხლის სტიქიას, ამ დროს ნესტანის სიტყვით, სული დაძრწის ამ სტიქიათა შორის, მისი მსჯელობით ასეთი ბედი მოელის მის სულსაც, პავლე ინგოროყვას კვლევით – რუსთაველი თვითონ ქრისტიანი ღვთისმადიდებელია, მაგრამ მისი პოემის გამრეზები სხვადასხვა სარწმუნოებრივი აღმსარებლობის მქონენი არიან.

რუსთაველი უდიდესი მოაზროვნეა, მის ქმნილება ქართული სიტყვიერების მწვერვალია, ჩვენ ვლოცულობთ რათა ქართველმა ერმა შეძლოს ვეფხისტყაოსნის მსგავსი და უკეთესი ქმნილებების შექმნა, რათა უკუნისამდე აღიდოს უფალი ღმერთი, ამინ,

ღმრთმა დაგლოცოთ.

ბ. ბასვიანი აფხაზეთის შესახებ

მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე

ბ. გასვიანი იზიარებს პავლე ინგოროყვას თვალსაზრისს, რომ აფხუები და აფხაზები სხვადასხვა ხალხია, კერძოდ აფხაზები იყო ძველი ქართული ტომი, ხოლო აფხუები ჩრდილო-კავკასიური ადიღე-ჩერქეზული ტომი, რომელიც ჩრდილო კავკასიიდან აფხაზეთში ჩასახლდა მდინარე ყუბანის შუაწელიდან (ძირითადად მე-17 საუკუნეში).

ჩასახლებული აფხუები გაძლიერდნენ აფხაზეთში, დაიპყრეს სამეგრელოს ერთი ნაწილიც, რომლის ტერიტორიაზე გაბატონდნენ. მათ, ქართველებმა, აფხაზები უწოდეს ქვეყნის ანუ აფხაზეთის სახელის მიხედვით, მას მოჰყავს გიულდენშტედტის მოსაზრება, რომ „აფხაზები იგივე აბაზები არიან. აფხაზური, აბაზური და ჩერქეზული ენების დედა ერთია“, ანუ ამ გერმანელ მეცნიერს ახალი აფხაზები ანუ აფხუები - აბაზურ-ჩერქეზულ ტომად მიაჩნდა, ასეთივე თვალსაზრისი ჰქონდა მე-19 საუკუნის მოგზაურებსაც, მაგალითად, გამბას სპენსერს.

ძველი აფხაზები გ. გასვიანს მიაჩნდა მესხურ ტომად და იმეორებდა ნ. მარის აზრს ამ საკითხზე (გერონტი გასვიანი, აფხაზეთი ისტორიული საქართველო, 2011 გვ. 105).

კერკეტების ტომი, წერს ის, ძველი წყაროების ცნობით მოსხების გვერდით ცხოვრობდნენ (ეყრდნობა ლატიშვიის ცნობებს შედგენილს ბერძენ-რომაელ ავტორთა მონაცემების მიხედვით).

სტრაბონის ცნობითაც მითრიდატეს ამბების აღმწერი ასახელებენ კერკეტებს, შემდეგ მოსხებს – ჩრდილოეთიდან სამხრეთის მიმართულებით (იქვე გვ. 105).

აღნიშნული გიულდენშტედტი წერდა, რომ აბასას ხალხი იყოფოდა სამ ნაწილად. ერთი ნაწილი ცხოვრობდა

აფხაზეთში, მეორე ნაწილი ცხოვრობდა მდინარე ყუბანისპირეთში, ხოლო მესამე ნაწილი ყუბანის სათავეების მთიან ხეობებში.

მე-19 საუკუნის 20-იან წლებში მოგზაური მკვლევარი, მინას მედიჩი ბუიშკიანი, წერს, რომ აფხუები ანუ აბაზები აფხაზეთში ჩასახლდნენ ტერიტორიიდან, რომელსაც დიდი სათათრეთი ერქვა, იგულისხმება ჩრდილო კავკასიის სტეპები (იქვე გვ. 112).

აფხუები იყო არა მიწათმოქმედი, არამედ მესაქონლე ხალხი, რომელნიც მიწათმოქმედებას გაეცნენ მას შემდეგ რაც დაიპყრეს აფხაზეთი და სამეგრელოს ერთი ნაწილი.

ბ. გასვიანი წერს: ძველი აფხაზები ანუ შუა საუკუნის აფხაზები იყვნენ ქართველები, შესაბამისად აფხაზთა სამეფო თავისი ეთნიკური შემადგენლობით, ენით, დამწერლობით, კულტურით, სარწმუნოებით, ეკონომიკით, ფსიქიკური წყობით, ზნეჩვეულებით, ყოფაცხოვრებით, პოლიტიკით, სამეფო დინასტიით ჭეშმარიტად ქართული სახელმწიფო იყო. აფხუების ჩამოსახლებას აფხაზეთში, ბ. გასვიანი, ხსნის კავკასიის ხალხთა, მთიდან, ბარში ჩამოსახლებით, ამას აღნიშნავდა ვახუშტი ბატონიშვილი შიდა ქართლთან დაკავშირებით. ვახუშტი წერს: „ხოლო რაოდენი ოსნი დავწერეთ, ამ ადგილთა შინა, პირველად სახლებულან ქართველნი გლეხნი, შემდგომად მეპატრონეთა მათთაგან გადმოსახლებულან ოსნი და ქართველნი ბართა შინა ჩამოსულა, ვინაიდგან მტერთაგან ბართა შინა კაცნი შემცირებულან“ - ასევე, მთიდან ჩასახლდნენ ბარში აფხუები.

1953 წლის ეთნოგრაფიულ ექსპედიციას მოპოვებული აქვს მასალა, რომლის მიხედვითაც, გუდაუთაში, მცხოვრებ საგვარეულოებს (გვარებს) ჯერ კიდევ ახსოვდათ ჩერქეზეთიდან ფსხუში მათი წინაპრების ჩამოსახლება (იქვე გვ. 120).

ჩერქეზული და ახალი აფხაზური ენების მსგავსებას იმით ხსნიან, სეპარატისტი მეცნიერები, თითქოსდა „აფხაზები აფხაზეთიდან XIII-XIV საუკუნეებში გადასახლდნენ ჩრდილო კავკასიის ყუბანის მხარეში (იქვე გვ. 123). სეპარატისტულ-რუსული თეორიით შავიზღვისპირეთიდან ყუბანის ხეობაში გადასახლებული აფხაზები იწოდნენ ჩერქეზებად და მათ თავის კონტროლის ქვეშ აიყვანეს ჩრდილო კავკასიის დიდი ნაწილი.

აფხუები და აბაზები ჩერქეზებს ემსგავსებოდნენ ცხოვრების წესით და საცხოვრებელი სახლებითაც კი მათი სახლი შორეული მოგონება არის სტეპებში დადგმული კარვებისა.

აბაზებისა და ჩერქეზების სახლი მსუბუქი ნაგებობაა, წკნელით მოწნული კედლებით. საქმიანობა – მესაქონლეობა და მეჯოგეობაა. მემინდვრეობაში ახალი ფეხადგმული იყენებენ მკვლევარის დაკვირვებით (იქვე გვ. 113). აფხუები მესაქონლე ხალხი იყო და არა მიწათმოქმედი, ცხადია, ასეთი ხალხი, აფხაზეთის დიდებულ ეკლესიამონასტრებს ვერ ააგებდა, რადგანაც საკუთარი სახლის აგებაც არ შეეძლოთ. თუმცა, მათ შეძლეს მკვიდრი მიწათმოქმედი ხალხის დაპყრობა და მათი ასიმილაცია, შესაბამისად მიიღეს მათი კულტურის ნაწილი. ეს მოსაზრება მთლიანად ეთანადება ცნობილი კავკასიისმცოდნის, ვ. მილერის გამოკვლევას. მილერი წერდა, რომ ჩრდილო-კავკასიის ყველა ხალხი მოსული არის კასპიის ზღვის იქეთა ტერიტორიებიდან, შუა აზიიდან და მათ კავკასიაში მოსვლის შემდეგ შეძლეს ადგილობრივი მოსახლეობის დამარცხება და მათი ასიმილაცია.

აფხაზეთის ყველა ეკლესიის წარწერა, ფრესკული თუ ქტიტორული, ქართულია. ბიჭვინთის, ლიხნის, მოქვის, დრანდის, ილორის, ბედიის და სხვა აფხაზეთის ეკლესიამონასტრების წყაროებში არსად ასახულა, რაიმე

აფსურ-ჩერქეზული ენობრივი ელემენტი, მაგალითად, აფხაზეთიდან გამოსული ქართული სამართლის ცნობილი ძეგლია „შეწირულობის წიგნი, კათალიკოს ეფთიმი საყვარელიძისა, ბიჭვინთისადმი“ (დაახ. 1600 წელი); „აფხაზეთის საკათალიკოსო გამოსავალი მოსაკრებლობის დავთარი“ (1621 წელი); „შეუალობის წიგნი, ვამეყ დადიანისა, აფხაზეთის კათალიკოს სვიმონ ჩხეტიძისადმი“ (1664 წელი); „შეწირულობის წიგნი მალაქია კათალიკოსისა ბიჭვინთისადმი“ (1616-1639 წელი); „საკანონოს წიგნი, ვამეყ დადიანისა, კათალიკოს ზაქარიასადმი“ (1657-1660 წელი); „შეწირულობის წიგნი, მალაქია კათალიკოსისა, ბიჭვინთისადმი“ (1616-1639 წელი); „საკანონოს მირთმევის წიგნი, ვამეყ დადიანისა, კათალიკოს ზაქარიასადმი“ (1657-1660 წელი); „შეწირულობის წიგნი, კათალიკოს გრიგოლ ლორთქიფანიძისა, ბიჭვინთისადმი“ (1705წ, 1706წ. და 17012 წელი - ექვსი სიგელი); „შეწირულობის წიგნი, ბესარიონ კათალიკოსიზა, ბიჭვინთისადმი“ (1742-1769წ. ორი სიგელი); „შეწირულობის წიგნი, იოსებ კათალიკოსასა, ბიჭვინთისადმი“ (1770-1774 წელი); „წყალობის წიგნი, დოსითეოზ ქუთათელისა, ბიჭვინთის ყმებისადმი“ (1910 წელი) და სხვა ამ საბუთებში კარგად ჩანს, რომ აფხაზებად სახელდებული აფხუები, ძირფესვიანად ანადგურებდნენ აფხაზეთისა და სამეგრელოს სოფლებს, მაგალითად, 60 კომლიდან მხოლოდ 7-კომლის გადარჩენა მოახერხა კათალიკოსმა ერთერთი სოფლიდან და ესენი გამოიყვანა ენგურს აქეთ, სადაც უკვე აფხუები ვეღარ ბატონობდნენ (იქვე, გვ. 164), ამ დოკუმენტებში არაფერია აფხაზურ-ჩერქეზული ენობრივი ელემენტის მკვიდრობის შესახებ, პირიქით.

აფხაზეთი ძველთაგანვე ქრისტიანული ქვეყანა იყო. ამიტომაც, წერდა იოანე საბანისძე, რომ აბო თბილელმა „იხილა ქვეყანა სავსე ქრისტეს სარწ-

მუნობითა და არავინ ურწმუნოთაგანი მკვიდრად იპოვების საზღვართ ამათთა“. აფხაზეთის მეფე, დემეტრე, თხოვდა, გრიგოლ ხანძთელს, რომ მის სამეფოში მონასტერი აეშენებინა, სადაც სიწმინდენიან შენებან ინებოს მონასტრად აღვაშენოთ ადგილი იგი, აფხაზთა მეფეები ქართველთა მიერ ქართულ ეკლესია მონასტრებს აშენებდნენ. როგორც, გიორგი მერჩულეს, ამ ცნობიდან ჩანს, მათ მიერ არის აშენებული ქართული ეკლესია-მონასტერი არა მხოლოდ ღიბიდან ბიჭვინთამდე, არამედ უფრო მეტიც, კუმურდოდან სენტამდე, ხუმარა-შუანამდე და არხიზის ეკლესიებამდე, ზელენჯუკის ხეობამდე როგორც კუმურდო, ასევე ეს უკანასკნელი ეკლესია აფხაზეთის მეფეს ლეონს აუშენებია.

1. ლეონ მეორე (786-800 წწ).
2. თეოდოს პირველი (800-825წწ).
3. დემეტრე მეორე (825-861წწ).
4. გიორგი პირველი აღწოფელი (861-868წწ).
5. იოანე შავლიანი (868-880წწ).
6. ადარნასე შავლიანი (880-887წწ).
7. ბაგრატ პირველი (887-893წწ).
8. კონსტანტინე (893-922წწ).
9. გიორგი მეორე (922-957წწ).
10. ლეონ მეორე (957-967წწ).
11. დემეტრე მესამე (967-975წწ).
12. თეოდოს მეორე (976-978წწ).
13. ბაგრატ მესამე (978-1014წწ).

გაერთიანებული საქართველოს მეფე.

ზელენჯუკის ხეობის სამი ეკლესია პუნქტ არხიზში სენტისა და შუანას ეკლესიები, ასევე აფხაზეთის ეკლესიები რუსი და მათი სატელიტი ზოგიერთი ისტორიკოსის მიერ მიეკუთვნება არა ქართულ არქიტექტურას, არამედ თითქოს ის პროდუქტია ე.წ აღმოსავლურ-ბიზანტიური საეკლესიო ხუროთმოძღვრების აფხაზურ-ალანური სკოლისა, რასაც, რ. ხვისტანი თვლის ყოველგვარ მეცნიერულ საფუძველს მოკლებულ მცდარ და ტენდენციურ

აზრად, ის წერს, რომ აღნიშნული ზოგიერთი ავტორი ამკვიდრებს გაყალბებულ და ტენდენციურ აზრს, აფხაზეთსა და ჩრდილო კავკასიის შესახებ, ასეთები ყოფილან ვ. ფაჩულია, ნ. ხრუკოვა, იური ვორონოვი, ს. ლაკოვა და სხვები (რ. ხვისტანი მასალები საქართველოს ქრისტიანული არქეოლოგიისათვის 2009 გვ. 51). დ. ხვისტანს ყურადღება მიაქცია გერონტი გასვიანმა (იქვე გვ. 154).

აფხაზეთში დაფიქსირებული არის 100-ზე მეტი ძველი ქართული ეკლესია-მონასტერი, რომლებშიც უამრავი ქართული ასომთავრული და მხედრული წარწერაა. მთავარი ტაძარი არის ბიჭვინთის საკათალიკოსო საყდარი, რომლის სახელითაც უამრავი ძველი ქართული საეკლესიო სამართლის ძეგლია გამოცემული, ბიჭვინთას ასე ახასიათებს ვახუშტი ბაგრატიონი: „მუშის წყლის დასავლით არის ბიჭვინთას ეკლესია დიდი, დიდშენი, კეთილ ფრიად, გუმბათიანი, ზღვის კიდესა ზედა, ეს აღაშენა იუსტინიანე კეისარმან შემოკობითა დიდითა, პირველი იყო საეპისკოპოსო, უამსა აფხაზთა მეფეთა იქმნა საკათალიკოსოდ და აწ არს საყდარი აფხაზთა კათალიკოზისა, არამედ აწ ხუცის ამარად, ვინაითგან აფხაზნი არღარა მონებენ რჯულსა და სარწმუნოებასა...“

აფხაზეთის საკათალიკოსოში არსებობდა შემდეგი ეპარქიები: ცხუმის, დრანდის, მოქვის, ბედიის, წიბურის, ანაკლიის, ცაიშის, მარტვილის, ტყვარჩელის, ჭელიშის, ჯაკვის, შემოქმედის, ჯუმათის, ცაგერის, ნიკორწმიდის, ხონის, გაინათის, ქუთაისის (იქვე, გვ. 174). აფხაზთა კათალიკოსები იყვნენ: 1) ნიკოლოზ ბედიელი, რომელიც მოხსენებულა მე-12 საუკუნის იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის აღაპში, სინას მთის სულთა მატეანეში და ბედიის ტაძრის სამრეკლოს წარწერაში. 2) დანიელი - მისი შვილი იყო გიორგი ჭყონდიდელი, მოიხსენიება იერუსალიმის ჯვრის მო-

ნასტრის აღაპში. 3) არსენი 1390-წელს კათალიკოსად დასვა იმერეთის მეფე გიორგი პირველმა. 4) მე-16 საუკუნიდან იხსნებიან კათალიკოსები, რომელთა გვარებია ჩხეტიძე, საყვარელიძე, გურიელი, მაჭუტაძე, ქვარიანი, ლორთქიფანიძე, ნემსაძე, აბაშიძე და სხვები (იქვე გვ. 177). საქართველოს მეფის კურთხევაში მონაწილეობდა ორივე კათალიკოსი, აფხაზეთისა და ქართლისა. როგორც ჩანს რუის-ურბნისის კრებაში მონაწილე მღვდელმთავარი ევსტათი, აფხაზეთის კათალიკოსი იყო. (იქვე გვ. 180).

აფხაზეთის უდიდესი ქართული საეკლესიო ცენტრი იყო, ლიხნის ეკლესია, სადაც უამრავი ქართული ასომთავრული წარწერა იყო მოთავსებული, მათ შორის 1066 წლით დატარილებული მოვლენა კომეტის გამოჩენა ლიხნის ამ წარწერაში ნათქვამია ქრისტე ღმერთო კურთხეულო ყოვლად, ყოველსა შინა, ესე იქმნა დასაბამითგან წელთა ქსით მეფობასა ბაგრატ გიორგი ძისასა ინდიქტიონსა აპრილსა თვესა ვარსკვლავი გამოჩნდა, რომელ მისსა წიადსა აღმოვლიდის და შინა მისსა ვითარცა შარავანდი დიდ მოკიდებით მასსა ზედა, ესე იქმნა ბზობითგან აღვსებამდე ბაგრატ მეოთხის დროს (1027-1072 წწ.). ეს და სხვა წარწერები ლიხნის ეკლესიაში სეპარატისტ ისტორიკოსებმა წაშალეს და მოსპეს.

გუდაუთის IX-X საუკუნეების მსიგხუას ეკლესიაში დაფიქსირებული იყო მიქაელის სახელით შესრულებული ქართული ასომთავრული წარწერა, რომელიც ასევე ახლახან მოსპეს.

გუდაუთის რაიონის სოფელ ანუხვაში მდებარე ანუხვას ტაძარში აღმოჩენილია ქართული ასომთავრული წარწერები XI საუკუნისა, რომელშიც ნახსენებია ტაძრის მშენებელი ადგილობრივი წარჩინებული ქართველი, გიორგი ბასილისძე და მისი ძმები - თეოდორე, დემეტრე და მერკილე,

რომელთაც ჯვარი აღუმართავთ თავიანთი ოჯახის წევრების სულის საოხად. ასეთივე ქვაჯვარები და ჯვრიანი ქვის სვეტები აღმართულია აქვე, მახლობლად, სულ რამდენიმე კილომეტრის დაშორებით ზელენჯუკის ხეობაში, სენტთან და შოანა-ხუმარასთან და მათ რეგიონში, რომელთა აღმართვას მიაწერენ ჰიპოთეზურ კულტურებს, მაშინ როცა ამ წარწერაში კარგად ჩანს, თუ ვინ და რა დანიშნულებით აღმართა ასეთი ჯვრები და სვეტები. ეს წარწერაც ტაძრის სვეტზეა ამოჭრილი.

აქვე ანუხვაში სხვა ქართული წარწერაცაა დაფიქსირებული. ანაკოფიაც ქართული კულტურის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ცენტრი იყო. ის, XVII საუკუნეშიც ქართველთა ხელში იყო, ლევან II დადიანმა მას ახალი გალაგანი გაუმაგრა.

ვახუშტი წერს - „ანაკოფია იყო ქალაქი კეთილ-შვენიერი, ზღუასა ზედა აშენებული და შემდგომად ბაგრატიონთაგან განდიდებული, რომლისა ზღვასა შინა სვეტნი ორმოცამდე დღესაც ჩანან, არამედ აწ ოხერ არს და საზღვარი ოდიშისა და აფხაზეთისა, ამ ანაკოფიის აღმოსავლეთით ზღვიდან მთამდე შეავლო ზღუდე დიდმა ლევან დადიანმა აფხაზთა გამოუსვლელობისათვის, გარნა, აწ, უქმად არს“. (ქ.ც. IV, 781).

საკუთრივ აფხაზეთის სამეფო იწყებოდა ანაკოფიასთან, ანაკოფია იყო საზღვარი სამეგრელოსა და საკუთრივ აფხაზეთს ანუ აფხაზეთის სამთავროს შორის. XVII საუკუნეში, თითქმის ათასი წლით ადრე, ვახუშტისავე ცნობით, აფხაზეთის საერისთავოს საზღვარი აქვე მდებარეობდა, ბზიფთან და ვახუშტისავე ცნობით აფხაზეთის საერისთავოს საზღვრები მოქცეული იყო ბზიფსა და მდ. ყუბანს შორის.

XVII საუკუნეში, როდესაც აღიღეჩერქეზებმა გადმოლახეს ჩრდილო კავკასიის ციხე-ზღუდეები ხუმარასთან (შუანასთან), სენტთან თუ ზელენჯუკის ხეობაში და შეესივნენ მშვიდობიან,

მიწათმოქმედ, ქრისტიან მოსახლეობას სამეგრელოში, ამის გამო ლევან II დადიანი, მოქვის, დრანდის და ბედიის ეპისკოპოსებმა და ცხადია მათმა მრევლმა, დიდი შრომითა და ხარჯის გაღებით ააგეს წარმოუდგენილი მასშტაბის - 100 კმ-იანი სიგრძის ზღუდე ციხე-სიმაგრეთა კედელი, „აფხაზთა გამოუსვლელობისათვის“, ანუ აფხაზთა სამთავროს დამორჩილების შემდეგ აღიღეჩერქეზებმა, რომელნიც უკვე აფხაზთა სამთავროში დამკვიდრების გამო, უკვე „აფხაზებად“ სახელდებულებმა, როგორც უკვე ითქვა, შეუტყეს სამეგრელოს. მათ შესაკავებლად აიგო ეს 60 000 ნაბიჯის სიგრძის კედელი, ის იცავდა მომთაბარე წარმართებისაგან სამეგრელოს მიწა-წყალს, ამიტომაც ამ კედელს უნდა ერქვას სამეგრელოს კედელი და არა „აფხაზეთის დიდი კედელი“.

ანაკოფიას - რუსულ ეპოქაში, ახალი ათონი ეწოდა. აქ დააარსეს დიდი რუსული სამონასტრო ცენტრი, რომლის მისია გ. გასვიანის სიტყვით იყო მკვიდრი მოსახლეობის „რუსიფიკაცია“ (იქვე, გვ. 185). ხალხის რუსიფიკაციას კი აფერხებდა ქართული საეკლესიო გავლენის არსებობა ამ რეგიონში, ამიტომაც ამ მონასტერმა, როგორც ამ მონასტრის მიერ 1888 წელს გამოცემული წიგნიდან ჩანს, გადაწყვიტა ებრძოლა ქართულ ეკლესიასთან, უარყო ანდა წაეშალა ქართული ეკლესიის გავლენა და კვალი, ამ რეგიონში (Новый Афон, 1888).

ანაკოფიაში ანუ ახალ ათონში, თვით მიწამაც კი შეინახა ქართული ნაკვალევი, აქ „ივერიის მთაზე“ აღმოჩნდა მეფე გიორგი მეორის მონეტა, ქართული ასომთავრული წარწერით – „ქრისტე აღიღე გიორგი აფხაზთა და ქართველთა მეფე და კეისარი“ (იქვე, გვ. 188). ეს მონეტაც, რომელიც აფხაზეთის მუზეუმში ინახებოდა – გააქრეს, ისევე, როგორც სურთ გააქრონ ქართული ნაკვალევი სენტსა და

ხუმარა-შოანაში. ხუმარას მშვენიერ ტაძართან ამჟამად მცხოვრები მუსულმანები იმდენად ღირსეულნი არიან, რომ ამ ადგილებში მიუთითებენ საქართველოს მეფის, თამარის ჯვარს, თამარის ქვას - კვარცხლბეკს, თამარის სენაკებსა და სხვას, მაშინ, როცა მართლმადიდებელი რუსი „ისტორიკოსებს“ აქ არ სურთ ქართული კვალის დანახვა და მას ყოველმხრივ შლიან და აბაიბურებენ. სახელი, ამჟამად, ყარაჩაიში მდებარე სოფლისა – ხუმარა ეტიმოლოგიურად ეთანადება სხვა უამრავ იდენტურ ქართულ სახელს – ესენია: ცხუმი, ცხმორი (სოფელი ოკრიბაში), ცხომარეთი (იმერეთში), ცხუმარისგა (გალში), საცხუმეთი (ლიახვის ხეობაში), ცხინვალი, ცხომარისი (აჭარაში). საერთოდ სიტყვა „ცხუმ“ სვანურად რცხილას ნიშნავს. სხვათაშორის სვანები, გვარად შავლიანები, იყვნენ აფხაზთა მეფეები, რომელთა გვარებიც ისტორისთვისაა ცნობილი. ესენი იყვნენ: მეფე იოანე შავლიანი (888-880) და ადარნასე შავლიანი (880-887). აფხაზეთში სვანთა ფართო განსახლება იყო (იქვე, გვ. 190), რასაც წყაროებთან ერთად ნათლად ადასტურებს აფხაზეთის სვანური ტოპონიმოკა. სვანებით უნდა ყოფილიყო დასახლებული ზელენჯუკის ხეობა, სენტის და ხუმარა-შოანას ტაძრების რეგიონები, თუმცა კი ამ რეგიონს X საუკუნისათვის ალანია ერქვა, რადგანაც ჩანს, რომ ზედა ფენა სვანური მოსახლეობისა იმჟამად ალანები იყვნენ. გ. გასვიანის კვლევით ერთერთი ასეთი სვანური სახელია - ლაშკინდარი ტყვარჩელთან, სადაც შესანიშნავი გუმბათიანი ეკლესიაა X-XI საუკუნისა, მას შემდეგში, ჩერქეზულ შემოსევათა ეპოქაში, შემოავლეს 100-კმ-იანი სიგრძის კედელი.

სვანებით იყო დასახლებული, ყარაჩაის, ჩერქეზეთის დიდი ნაწილი, დაახლოებით 200-მდე სვანური ტოპონიმია ყარაჩაი-ბალყარეთში და ნაწილობრივ

ჩერქეზეთშიც (იქვე, გვ. 192). აქაც და აფხაზეთში ისობა ქართული საეკლესიო ნაკვალევი, მაგ: სოხუმთან ახლოს მდ. ბესლეთიზე გადებულ ძველ თაღოვან ხიდზე ქართული ასომთავრული წარწერა წაშალეს. ბესლეთის ხიდის ქართული წარწერა ასეთი იყო: „ქრისტე, მეუფეო ყოველთაო, ადიდე ორთავე შინა სოფელსა, უძლეველი..“, ვინც თუნდაც ხიდიდან შლის უზარმაზარი ასოებით დაწერილ სახელს - „ქრისტე“, არ არის ქრისტიანი და არც მისი წინაპარი იყო ქრისტიანი, რომელიც თემურ ლენგის შემდეგ, ადიდე-აფსუების სახელით ებრძოდა აქ ქრისტიანებს, ანგრევდა უძველეს ტაძრებს იმ დროსაც და დღესაც. ეს ეკლესიები სავსე იყო ქართულწარწერიანი ხატებით. მაგ: წებელდის ეკლესიის ჭედური ხატი, წმ. ეკატერინესი, რომელსაც აქვს ქართული ასომთავრული წარწერა, აქვეა, ახლოს დრანდის კათედრალი. მისი ბოლო ეპისკოპოსი იძულებული იყო, აფხაზეთად სახელდებულ აფსუაჩერქეზებს გაქცეოდა და ტაძარი გაეუქმებინა. ვახუშტი წერს - „მოქვის მდინარის დასავლით დის კოდორის მდინარე, ამ წყალზედ არის ეკლესია დრანდის მთაში, გუმბათიანი, შუენიერი, დიდშენი, ზის ეპისკოპოსი, მწყემსი კოდორსა და ანაკოფიის შორისის ადგილთა, არამედ აწ აფხაზთაგან არღარა არიან ეპისკოპოზნი“, აქედან საეკლესიო წიგნებსა და სიძველეებს სპობდნენ ჯერ აფსუები, შემდეგ XIX საუკუნეში, 1900 წლისათვის გააქრეს ქართული საეკლესიო ხელნაწერების გარდა სამარხ-საძველეებიც კი, როგორც ქართველობის მანქენებელი (იქვე, გვ. 199).

განსაკუთრებით, დიდებული მოქვის კათედრალი, ოჩამჩირიდან 17 კმ-ზე, ვახუშტი წერს - „ეგრისის მდინარის დასავლით დის მოქვის მდინარე. ამ მდინარესა ზედა არს მოქვის ეკლესია, გუმბათიანი, დიდად ნაგები, აღაშენა მეფემან აფხაზთამან, ლეონ შემკობითა

დიდითა. ზის ეპისკოპოსი, მწყემსი კოდორისა მდინარისა და მოქვის მდინარის შორისის ადგილისა“. ის ააგო ლეონ III აფხაზთა მეფემ 957-967 წლებში. აქ იყო დიდი ქართული სამწერლობო ცენტრი, როგორც მოქვიდან გამოსული ხელნაწერები აჩვენებს. მოღწეულია მოქველი ეპისკოპოსების სახელები - მაგალითად, დანიელ მოქველი, მან 1300 წელს გადააწერინა ქართული ოთხთავი სატრაპეზო სახარება, შეამკო მდიდარი მინიატურებით, რომელიც შექმნა ბერმა ევრემმა - დმერთმა გაანათლოს მისი სული.

მოქველი ეპისკოპოსი, XVI საუკუნეში იყო ექვთიმე საყვარელიძე, მისი კურთხევით, ნ. ცინცაძეს მეტაფრასი - ქართული ხელნაწერი გადაუწერია, იქვე მოღვაწეობდნენ ზებედე დიაკვანი და გიორგი მწერალი, რომელთაც გულანი გადაუწერიათ აფსუების შემოსევამდე XVI საუკუნეში. ეს ეკლესია მოხატული იყო აფხაზთა ანუ საქართველოს მეფის დავითის დროს იერუსალიმის პატრიარქის დოსითეოზის ცნობით (იქვე, გვ. 200).

მოღწეულია მოქვის ტაძრის ხატი ქართული წარწერით, სადაც მოქველი ეპისკოპოსი, ანდრია საყვარელიძე წერს XVII საუკუნეში - „მოვაჭედინეთ ხატი ესე სახედ და მსგავსად შენდა, და დავასვენეთ ტაძარსა თქვენსა, მოქვს, სახსრად და საოხად სულისა ჩვენისათვის“.

ილორი დამშვენებული იყო ქართული წარწერებით, მისი ქტიტორი გიორგი გურგენისძე და სხვები იყვნენ, ხოლო მთავარეპისკოპოსი იყო გიორგი, ასევე ერთ-ერთი მღვდელი იყო ქონოლავა (იქვე, გვ.202).

ქართული წარწერებით იყო დამშვენებული ბედიის კათედრალი, იგივე ბედიის მონასტერი. აქ ფრესკებსა და შენობა-ნაგებობებში შემონახულია სახელები ქართველი მეფეებისა, კათალიკოსებისა და ხელოსნებისა კი. ამგვარად ქართული ასომთავ-

რული წარწერებით მოსხენიებულია სხვადასხვა პირები - სვიმონ კალატოზთა უხუცესი, კათალიკოსი ანტონ გონგლიბაისძე, ბედიელი მიტროპოლიტები - სოფრომ გონგლიბაისძე, ანტონ ბედიელი (ჟვანიძე), გერმანე ჩხეტიძე, საქართველოს მეფე ბაგრატ III, იმერეთის მეფეები: კონსტანტინე, დავით ნარინის ძე, ოდიშის დედოფალი მარინი და მისი ძე ერისთავთ-ერისთავი და მანდარტურთუხუცესი გიორგი დადიანი - აქ არაგინ იყო აფსუა-წარმართი, ყველანი ქრისტესათვის თავდადებული მოღვაწეები იყვნენ.

მოღწეულია ბედიის ტაძრის ქართული უზარმაზარი საეკლესიო ქართული წიგნი - გულანი, 960 ფურცლით, შესრულებული XVII-XVIII საუკუნეებში. მისი დამკვეთია გერმანე ჩხეტიძე, შემსრულებლები არიან - ამბროსი კარგარეთელი, სვიმონ ევთრატელი და გაბრიელ ლომსანიძე.

ბედია - საქართველოს ერთიანობის სიმბოლო იყო, ამიტომაც გაერთიანებული საქართველოს მეფის ბაგრატ III-ის ტაძარი იყო და აქვეა დაკრძალული, ხოლო საქართველოს ეკლესიის ერთიანობის სიმბოლოდ იქცა სიმონ-ბედიელ-ალავერდელის საპატიო წოდება. ბედია - საქართველოს პირველ მეფეს ფარნავაზს და მის ერისთავს ეგრისში ქუჯის დაუარსებიათ. ბედიის ოლქს თავისი ერისთავი ჰყავდა, სხვა იყო ცხუმის ერისთავი და სხვა აფხაზთა ერისთავი - ქართლის ცხოვრების ცნობით. ვახუშტის სიტყვით ოდიში ერქვა ეგრისის იმ ნაწილს, რომელიც მოქცეული იყო ეგრისწყლის იქით კლისურამდე და კოდორამდე. შესაბამისად ოდიშის ანუ ბედიის ეპისკოპოსის სამწყსო აქ მდებარეობდა. ბაგრატ III-ემ ბედიაში დასვა - „ეპისკოპოსი ოდიშისა“ და აწცა ზის და მწყემსი არს აწ დადის წყალსა და მოქვის წყლის შუათისა ადგილთა“.

ბედია - უმდიდრესი ქართული ტაძარი იყო, რესტავრირებული. საქართვე-

ლოს პირველმა მეფემ, ბაგრატ III-მ, ის დიდად შეამკო - „ვისაც მენებოს სიდიდე და სიმდიდრე ბაგრატ მეფისა, განვიხილე ბედიის ეკლესია და მათ ვცნობ“, ამ საეკლესიო სიმდიდრეს უფრო და უფრო შეემატა საეკლესიო საგანძური, შემდგომ საუკუნეებში. ეს სიმდიდრე ჩერქეზ-აფსუებმა დაიტაცეს XVII-XVIII საუკუნეებში, ცხადია, ეს ქართული საეპისკოპოსოც გაუქმდა.

აფხაზეთში სხვა უამრავი ქართულ-წარწერიანი ეკლესია იყო, რომლებიც ნაცარტუტად აქციეს შემოსულმა ჩერქეზებმა, გამბას სიტყვით. მოღწეულია ზოგიერთი ქართულწარწერიანი საეკლესიო ნივთი ძველი აფხაზეთიდან. მაგალითად, ქიანის ეკლესიის ასომთავრულწარწერიანი სამწერობელი - უკავშირდება აფხაზთა მეფის გიორგი II-ის სახელს (922-957წწ), ბიჭვინთის საწინამძღვრო ჯვარი 1565 წლისა - ქართული წარწერებით, სადაც ჩამოთვლილია საქართველოს მეფე-მთავართა სახელები.

მოღწეულია მოქვის ტაძრის საწინამძღვრო ჯვარი, ქართული წარწერებით, რომელშიც ნათქვამია - „მოქვის ღვთისმშობელს შეიწყაღე სულითა აფხაზეთის კათალიკოზი ჩხეტიძე ევდემონ, მამკობი საყდრისა შენისა“.

ლეონ III-ის (957-967წწ) მიერ აშენებულ მოქვში, მოღვაწეობდნენ მოქველი მღვდელმთავარი - გრიგოლ მაგნისძე (XII ს.), დანიელი (დაახ. 1300), აბრაჰამი (XIV ს.), ამბრია (XIV ს.), ლუკა ოძრხელი (1363წ), ელი (1414), რომანოზი (XV ს.), ფილიპე ჩხეტიძე (XV ს.), ექვთიმე საყვარელიძე (XVI ს.), ანდრია საყვარელიძე (XVII ს.) და სხვანი (იქვე, გვ. 255).

მოღწეულია ბიჭვინთის ოთხთავი, დაწერილი ქართული ნუსხურით XII საუკუნისა, მოქვის 329 გვერდიანი ქართული სახარება - ნუსხურით დაწერილი, შემკული მოქველი ეპისკოპოსის დანიელის მიერ 1300 წელს. მოქვი, როგორც ითქვა, ლევან მესამემ, აფხაზთა მეფემ ააშენა, როგორც სენტ-

შუანა (957-967წწ). – განსაკუთრებით საინტერესოა სამართლის ძეგლი „ბიჭვინთის იადგარი“.

ბიჭვინთის იადგარში ჩამოთვლილია სამრევლოს გვარები, მაგალითად, ასეთი გვარებია – გამკერვალია, შამაგია, ჭუჭურია, ჩუმბურია, ეგვიპტია და სხვა. სინამდვილეში არის გვარსახელები, რომელთა უმრავლესობა ნაწარმოებია ქართული სუფიქსით-ურ, ზოგი ასეთი გვარსახელი ნაწარმოებია სუფიქსით-არ (ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II გვ. 114-117წწ), ასეთივე გვარსახელები ქართული სუფიქსებით ჩვენ გვხვდება ასევე ლიხმის ტაძართან, აქ კაპოეტის წყალთან და მუწუს წყალთან მცხოვრებ მარშანიებს ეწოდებათ ზუფუარი და სისუარი, მარშანიები ეს გვარსახელებიც ნაწარმოებია ქართული სუფიქსით ურ და არ. მაგალითად, ილორის წმ. გიორგის ხატის წარწერაშია ნახსენები თუ როგორ ილაშქრა ლევან მეორე დადიანმა ამ ხეობაში და ნათქვამია „კაპოეტის წყალზე შემოგვეგებნენ ზუფუარი და სისუარი მარშანიები“ (გვ. 291). გ. გასვიანი (გვ. 291) ანუ ეს მარშანიები ცხოვრობდნენ ზუფუში და სისუში. ბიჭვინთის იადგარში გლეხების გარდა ნახსენებია დადიანთა XVII საუკუნის მთელი თაობა და არ არის ნახსენები აფსუური გვარები. გ. გასვიანის კვლევით ამის მიზეზი ისაა, რომ აფსუები XVI საუკუნეში ჯერ კიდევ ყუბანის შუა წლიდან არ იყვნენ ასულები ყუბანის სათავეებამდე, ამას მიუთითებს იტალიელი კარტოგრაფის, ჯაკოპო გალსტაღდის, კავკასიის რუკა, რომელშიც პირდაპირაა ყუბანი შუა წელში შემოხაზული „აფსუას რეგი“ (იქვე, გვ. 225) ამასვე წერს რუსული ისტორიოგრაფიის მამად წოდებული ისტორიკოსი ტატისჩევი, რომ აფსუები აფხაზეთში შევიდნენ XVII საუკუნის ბოლოს, იმავეს წერს რუსი სამხედრო ისტორიკოსი დიაჩკო ტარასოვი.

გ. გასვიანის დასკვნით საეკლესიო სამართლის უდიდესი მნიშვნელობის წყარო, ბიჭვინთის იადგარი, XVII-XVIII საუკუნეებში მრევლსა და სასულიერო პირთა შორის არ მოიხსენებს არცერთ აფსუურ გვარს, ხოლის საყდრის სიგელის განახლების საბუთში (1611-1657წწ) საყვედურია გამოთქმული იქამდე ქართული ტომის, აფხაზების მიმართ: ისინი ცხოვრობდნენ სამეგრელოს საზღვრის იქით ანუ კოდორის მარჯვენა სანაპიროს იქით და ბიჭვინთის იქით. ამ ეპოქაში მოხდა ისე, რომ აფხაზებმა ვერ გაუძღეს ჩრდილო-კავკასიურ ტომთა, კერძოდ კი, ჩერქეზთა ზეწოლას, მათი ქვეყანა აღმოჩნდა ჩერქეზების ძირითადად – აფსუების ხელში. მათ იქ შეიტანეს წარმართობა და მუსულმანობა, შესაბამისად დაიწყეს დევნა ქართული ტრადიციებისა, ამ ორი ხალხის ურთიერთ შერევამ, აფხაზებისა და აფსუებისა, ძალზე ცუდი შედეგი გამოიღო ქრისტიანული სარწმუნოებისათვის, კერძოდ, თუკი იქამდე საუკუნეთა მანძილზე აფხაზები, ვითარცა ქართული ერთ-ერთი ტომი, სათუთად უვლიდა და პატრონობდა ქრისტიანული რჯულის ეკლესიას და მის ეპარქიას, ახლა უკვე დაიწყეს პირიქით, ამ სიგელის თანახმად გარყვნეს სარწმუნოება. ამ სიგელში ნათქვამია: „მას უამსა უდმრთოთ და უსჯულოებათ მიიქცეს აფხაზნი... აფხაზთა გაყრვნეს სჯული და კათალიკოსობა“ (ქართული სამართლის ძეგლები; ტომი მე-2. გვ. 209)

შემდეგში, მალევე, კოდორს იქით დაბუდებული ჩერქეზები, აფსუები მთის მხრიდანაც შეესიენ სამეგრელოს მთიან მხარეების, ამიტომაც ლევან მეორე დადიანმა და იქაურმა ეპისკოპოსებმა ააშენეს უზარმაზარი დამცავი კედელი, რომელიც ანაკოფიიდან, კელასურიდან ენგურამდე იყო გადაჭიმული, ამ მომხდურებს ხალხი უკვე აფხაზებს უწოდებდა, რადგანაც აფსუა ჩერქეზები უკვე კოდორს იქით მცხოვ-

რებ მკვიდრ აფხაზებს შეერივნენ, დასახლდნენ იმ მიწა წყალზე ანუ აფხაზეთში, ამ მიწის მცხოვრებლებს კი, ყველას, აფხაზი ერქვა ეთნიკური წარმომავლობის მიუხედავად.

ქართული წარწერები აფხაზეთში

1) ძველ აფხაზეთში, ყოველ ეკლესიასა თუ მონასტერს ან რომელიმე კულტურული დანიშნულების ძეგლს ჰქონდა ქართული წარწერები, ასეთია მაგალითად, ქიაჩის ეკლესია, მისი ასომთავრული წარწერა უკავშირდება აფხაზთა მეფის, გიორგი II-ის სახელს (922-937წწ), (გ. გასვიანი აფხაზეთი, ისტორიული საქართველო, 2011 გვ.253). მოღწეულია სამწერობელი, აღნიშნულ სამწერობელზე არის წარწერები, გამოსახულია მთავარანგელოზები და წრეში ღვთისმშობელი, ქართული წარწერებით.

2) ბიჭვინთის საკათალიკოსო ტაძრის სამწერობელი, ასევე მრავალი ქართული წარწერით თარიღდება 1565 წლით. წარწერაში ნახსენები არის ბაგრატ მეფე და სხვები და ასევე სამეგრელოს მთავრები და აფხაზეთის კათალიკოსი ევდემოზ ჩხეტიძე.

3) მოქვის ტაძრის წარწერები. ამ წარწერებში ნახსენები არის მოქველი მღვდელმთავრები: გრიგოლ მაგნისძე (XII საუკუნე), დანიელი (1300 წელი), აბრაჰამი (XIV საუკუნე), ანდრია (XIV საუკუნე), ლუკა ოზრხელი (1363 წელი), ელია(დაახ. 1414წ), რომანოზი (XIV საუკუნე), ფილიპე ჩხეტიძე (XIV საუკუნე), ექვთიმე საყვარელიძე (XVI საუკუნე), ანდრეა საყვარელიძე (1660-1666წწ), (გ.კალანდია, ოდიშის საეპისკოპოსოები, 2004, გვ.123). მოქვიდან მოღწეულია მოქვის ტაძრის საწინამძღვრო ჯვარი (1616წლის), კათალიკოს ექვთიმე საყვარელიძისა. მასზე გამოსახულია წმინდანები და აქვს ასომთავრული წარწერები: „მოქვისა ღვთისმშო-

ბელო შეიწყალე სულითა აფხაზეთის კათალიკოზი ჩხეტიძე ევდემონ მამკობი საყდრისა შენისა“. ევდემონ კათალიკოზი, ჩხეტიძე კათალიკოზ ექვთიმე საყვარელიძის წინამორბედი.

4) წებელდის ქართულ წარწერიანი, წმინდა ეკატერინეს მეთერთმეტე საუკუნის ქართული ხატი.

5) მოღწეულია ბიჭვინთის მე-12 საუკუნის სახარება-ოთხთავი, დაწერილია ნუსხური ქართული ასოებით.

6) მოღწეულია მოქვის ეკლესიის სატრაპეზო სახარება, გადაწერილია 1300 წელს, მოქველი ეპისკოპოსი დანიელის მიერ და შემკული არის ოქრო წერილი მინიატურებით, მოქვი ააშენა აფხაზთა მეფე ლეონ მესამემ (957-967წწ), აქ შექმნილი იყო ქართული ხელნაწერების გასამრავლებელი ცენტრი, ტაძარს ჰქონდა ქართული წარწერები, ტაძრის წარწერათა შორის ნახსენებია ეპისკოპოსი გრიგოლი.

ეგროპელი მისიონერი გრანეიეს ცნობით მოქვი სამეგრელოში მდებარეობდა. მე-17 საუკუნეში აქ მყოფმა იერუსალიმელმა პატრიარქმა დოსითეოზმა, კედელზე ნახა ქართული წარწერა, რომ მოქვის ტაძარი მოხატული იყო საქართველოს მეფე დავითის და იმპერატორ ალექსი კომნენის დროს.

7) გაღის რაიონის, სოფელ ღუმურისში, დგას XI საუკუნის ეკლესია ასომთავრული წარწერით, რომელშიც მოხსენიებულია, დედოფალთ-დედოფალი საგდუხტი. დედოფალ-დედოფლის ტიტულს ატარებდნენ იბერიის მეფეთა მეუღლეები. თანამედროვე გაღის რაიონში, მდინარე ეგრისის წყალთან, გადიოდა იბერიის ანუ ქართლის სამეფოს საზღვარი ბიზანტიასთან, ქართლის ცხოვრებისა და მოქცევაი ქართლისაის ცნობით. ამიტომაც საგდუხტი უნდა იყოს არა რაჭის ერისთავის ნიანის ასული, რომელსაც დედოფალთ-დედოფალს არ უწოდებდნენ, არამედ ეს სახელი დაკავშირებული უნდა იყოს იბერიის სამეფო სახლთან.

8) ბედიის ტაძარში, რომელიც ცნობილი კათედრალი იყო, უამრავი ქართული წარწერა იყო დაცული, განსაკუთრებით აღსანიშნავია ბედიის ბარძიში, რომელშიც ნახსენებია ბაგრატ მესამე და დედამისი, დედოფალი გურანდუხტი, წარწერა ეკუთვნის 999 წელს. ამ ბარძიმს მე-16 საუკუნეში გაუკეთეს ფეხი, ბედიელ მიტროპოლიტ გერმანე ჩხეტიძის დაკვეთით, რომელსაც ჰქონდა ასევე ქართული წარწერა. ბედიის ტაძართან დაკავშირებით ნათქვამია, რომ ის ააგო საქართველოს მეფემ ბაგრატ III-ემ (985-1014წწ) – „და შექმნა საყდრად საეპისკოპოსოდ მოცვალა გუდაყვისა საეპისკოპოსო, შეწირნა სოფელი... განასრულა ყოვლითა განგებითა, შეამკო ყოვლითა სამკაულითა, აკურთხა და დასვა ეპისკოპოსი“. გუდაყვის საეპისკოპოსო, რომელიც ამ რეგიონში იქამდეც არსებობდა, იყო არა ბერძნულ ენოვანი, არამედ ქართული, რასაც მიუთითებს აფხაზეთის თითქმის ყოველ ძველ სოფელში არსებული ეკლესიების ქართული წარწერები, ამჟამად გაბატონებული აზრი, რომ თითქოსდა გუდაყვაში მდებარეობდა ნოტიციებით ცნობილი ზიგანას ბერძნული საეპისკოპოსო კათედრა, არასწორია, რადგანაც მისი ლოკალიზება არ ეფუძნება არავითარ წყაროსა და მასალას. ბიზანტიური საეკლესიო ისტორიოგრაფიის აღიარებულმა მცოდნემ, პროფესორმა, ნიკოლოზ ადონციმ გამოიკვლია, რომ ნოტიციებით ცნობილი ლაზიკის სამიტროპოლიტოს ბერძნული კათედრები მდებარეობდნენ არა აფხაზეთსა და დასავლეთ საქართველოში, არამედ ტრაპეზუნტის რეგიონში, შემდეგ დროინდელ ლაზისტანში, კონკრეტულად კი ზიგანას კათედრა მდებარეობდა არა გუდაყვაში, არამედ გუმუშხანესთან, ზიგანას ქედის კალთაზე.

ბეღიაში არის დასაფლავებული ბაგრატ მესამე. ბეღიაში მღვდელმთავრები ყოფილან ჯ. გამახარიას მიხედვით

ეპისკოპოსი გიორგი (IX საუკუნე), სოფრონი (1014-1027წწ), იოანე სვინგელოზი (1065წ), სვიმონ გულაბერისძე (1118-1141წწ), ეს იყო ბედიელ-ალავერდელი და ჭყონდიდელი მწიგნობართუხუცესი, ნიკოლოზ გონგლიბაისძე (XIII საუკუნე), ამავე დროს ის იყო აფხაზეთის კათალიკოზი, მიქაელ გონგლიბაისძე (1305წ), სოფრონ გონგლიბაისძე (XIV საუკუნე), ლაზარე (XIV საუკუნე), მარკოზი (XV საუკუნე), გრიგოლი (XV საუკუნე), იოაკიმე (ვაიშელ-ბედიელი, აფხაზეთის კათალიკოსი 1470-1474წწ), მელქისედეკი (XV საუკუნე), ანტონ ჟვანისძე (XVI საუკუნე), კვირილე ჟვანისძე (XVI საუკუნე), ნიკოლოზ მხეიძე (XVII საუკუნე), ექვთიმე (XVII საუკუნე), ნიკიფორე ირუბაქიძე-ჩოლოყაშვილი (XVII საუკუნე), ანდრეა (XVII საუკუნე, 80-იანი წლები), გაბრიელ ჩიქოვანი (XVII საუკუნის 80-იანი წლები, ჭყონდიდელ-ცაგარელ-ბედიელი), გერმანე ჩხეტიძე (XVIII საუკუნის დასაწყისი), მაქსიმე იაშვილი (XVIII საუკუნის 50-იანი წლები) (ჯ. გამახარია, აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, 2005 გვ. 126).

9) ბიჭვინთაში მრავალი ქართული წარწერა იყო, მრავალი ქართული წარწერა არის ბიჭვინთის ოქროს ხატზე, რომელსაც აქვს ქართული განმარტებითი ასომთავრული წარწერები ხატის უკანა მხარეზე. ქართულ ასომთავრულ წარწერაში ნათქვამია, რომ აფხაზეთის კათალიკოსის ტიტული იყო „ყოვლისა ჩრდილოეთისა და აფხაზეთისა კათალიკოსი“, ერთ-ერთი ასეთი ყოფილა ევდემოზ ჩხეტიძე, რომელმაც ეს ხატი შეწირა ბიჭვინთის საკათალიკოსოს, ამ მთავარი ხატის წარწერიდან კარგად ჩანს, რომ აფხაზეთის საკათალიკოსოს იურისდიქციაში აფხაზეთთან ერთად შედიოდა ასევე ჩრდილოკავკასია, ამიტომაც ეწოდებოდა აფხაზეთის კათალიკოსებს ყოვლისა ჩრდილოეთისა და აფხაზეთის კათალიკოსები. (გ. გასვიანი, გვ. 275).

10) ილორის ეკლესიას ამკობდა უამრავი ქართული წარწერა. მის წმინდა გიორგის მთავარ ხატზე არის დიდი თხუთმეტსტრიქონიანი ქართული ასომთავრული წარწერა, ეს ხატი მიტროპოლიტმა კირილე ჟვანისძემ შესწირა ილორს, აქ მოხსენიებულია ასევე გიორგი მესამე დადიანი (1572-158 წწ).

11) მნიშვნელოვანი ქართული წარწერა არის ოჩამჩირის მდინარე ღუაბის მარჯვენა მხარის ეკლესიაზე, ეს ქართული წარწერები თარიღდება XV-XVI საუკუნეებით, ამ წარწერაში ნახსენები არის, რომ ოდიშის ერისთავი და მანდარტურთუხუცესი ოზბეგ დადიანი აქ ყოფილა დაკრძალული.

12) გუდაუთის რაიონის სოფელ მსიგხუას მთავარანგელოზთან შემორჩენილი არის VIII-IX საუკუნეების ქართული ასომთავრული წარწერები (იქვე, გვ. 278).

13) ლიხნის მე-11 საუკუნის ქართული წარწერა, რომელშიც მოხსენიებულია ისტორიული პირები და ჭყონდიდელი ეპისკოპოსი. ლიხნის, ეს ქართული წარწერა, თარიღდება 1072-1074 წლებით.

აფხაზთა მეფე ლეონის დაკვეთით, ღვთისმშობლის ხატი, ქართული წარწერებით, რომელშიც მოხსენიებულია, თვით, ლეონიც (957-967წწ).

14) მოქვის საწინამძღვრო ჯვარი, შეწირული კათალიკოს ექვთიმე საყვარელიძის მიერ XVI საუკუნის ბოლოს (1578-1611წწ), რომელსაც აქვს ქართული ასომთავრული წარწერა.

მოდწეული არის მოქვის ღვთისმშობლის კარეტი ხატი, ქართული ასომთავრული წარწერით - XVII საუკუნეში ეპისკოპოსმა ანდრია საყვარელიძემ შეწირა (XVII საუკუნე).

15) გუდაუთის რაიონში, სიხგუას მთის აღნიშნულ ეკლესიაში არის მეცხრე-მეათე საუკუნის ქართული წარწერა: „ქრისტე შეიწყალე მიქაელი, ამინ“.

16) გუდაუთის ანუხვის ეკლესიაში არის ათსტრიქონიანი ქართული ასომთავრული წარწერა.

17) იქვე, სოფელ სამათას ეკლესიაში არის ქართული წარწერები.

აღნიშნულთა გარდა აფხაზეთი საეკლესიო უძველესი ქართული არტეფაქტებით, აქ არ გვხვდება არც აფსუაჩერქუთა არც ერთი სხვა რომელიმე ხალხის ან კულტურის რაიმე გადმონაშთი. გ. გასვიანის წიგნი დიდი შენაძენია ქართული მეცნიერებისათვის.

ძოგუღეთიდან ტრაბზონამდე

მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე

უწმიდესის მანქანით, უწმიდესთან ერთად 2014 წლის 30 აპრილს გავემგზავრეთ ქობულეთიდან ტრაბზონში, რათა იქიდან გადავფრინდეთ ანკარაში, თურქეთის რელიგიათა მინისტრთან შესახვედრად.

სარფში საბაჟოზე კარგა ხნით გავაჩერეს ტექნიკური მიზეზების გამო, ხოფასთან უწმიდესს მოვახსენე, რომ აქ იყო ხუფათის ციხე და V საუკუნედან საზღვარი საქართველოს სამეფოსი, ხოლო უფრო ადრე, ძველად წინა საუკუნეებში, საზღვარი გადიოდა ე.წ. ოფ-რიხეს რეგიონში მდებარე ე.წ. „რკინის პალოსთან“, რომელიც იყო საქართველოს თავდაპირველი საზღვარი ჯერ ბიზანტიასთან, შემდეგ, V საუკუნის დასაწყისში საზღვარი გადმოტანილ იქნა ხუფათთან, აქვე უნდა ყოფილიყო პეტრას ციხე.

არდაშენთან მანქანებმა მკვეთრად მოუხვიეს და ჩვენ შევედით მდინარე „ფურტუნას“ ხეობაში, რომელიც მიაგავს იმერეთის მდინარეთა ხეობებს, აქ მიგვიყვანეს „თამარის ხილთან“.

მოსახვევთან ახლოს, ზღვაში, სანაპიროსთან ახლოს წყალში, პატარა კუნძულზე დგას „თამარის ციხე“, რომელზეც თურქეთის დროშაა აღმართული და მიმდინარეობს კაპიტალური რესტავრაცია.

თამარის ხილთან დაგვხვდნენ თურქი მუსულმანი სასულიერო პირები, რომელნიც იქ ჩვენი მასპინძლები იყვნენ. აქვე ვისაუბრეთ. მოიტანეს ლაზური სამარხო კერძები, რადგან ოთხშაბათი იყო. შემწვარი თევზი და სხვადასხვა მსგავსი ლაზური კერძები. ეს სასულიერო პირები ლაზები არიან.

უკან დაბრუნებისას უწმიდესს დავანახე მათა ფერდობებზე შეფენილი მრავალი, ხალხით სავსე სოფლები, და ვუთხარი, რომ ჩვენთან სამწუხაროდ

სოფლები ცარიელდება. უწმიდესმა ბრძანა – „ჩვენთანაც შეივსება“ და შემდეგ მიაბო: „მე ვუთხარი პრემიერ-მინისტრ ღარიბაშვილს, თუ როგორ უნდა შევავსოთ ხალხით სოფლები, უნდა მივცეთ კრედიტი არა პიროვნებებს, არამედ მთელ სოფელს, რათა ამ ფულით ააშენონ საწარმო იმ კულტურის საწარმოებლად, რაც იმ მხარეში ტრადიციულია. შემდეგ, მშენებლობის დროს, უნდა გადავუხადოთ ამ თანხიდან ხელფასი, შემდეგ რაც დარჩება მივცეთ 20 წელით, რომ ეს საწარმო გამოისყიდონ. ხალხს ექნება სამუშაო და ხელფასი, პროდუქტი გაიყიდება“. მე შევაქე ასეთი პროექტი.

რიხესთან მე უწმიდესს ვუთხარი, რომ ოფ-რიხელმა მღვდელმთავარმა გერმანემ, რომელსაც ჰქონდა ლაზეთის მიტროპოლიტის წოდება, მოსკოვში მე-17 საუკუნეში რუსეთის მეფეს განუცხადა, რომ მისი კათედრა დააფუძნა წმიდა ნინომ, რასაც ხორენაცის ცნობაც ეთანადება ზღვისპირა კლარჯეთში წმიდა ნინოს მოღვაწეობის შესახებ. უწმიდესმა ბრძანა ეს იყო ერთ-ერთი ქართული კათედრა, ისტორიული წყარო ამბობს, რომ იაკობის მონასტერი ქართველებს ეკუთვნოდათ იერუსალიმში.

ჩავედით ტრაბზონში, აქ ადგილობრივი მუფტი დაგვხვდა, მასპინძელმა ბრძანა, რომ 2700 მეჩეთი და სამლოცველო აქვთ, ყველა სასულიერო პირს სახელმწიფო უხდის ფულს, ასევე თურქეთში სომხების ეკლესიების ხარჯებს სახელმწიფო ფარავს.

აქაურ ლაზებს, სამწუხაროდ, გამოხატული ნაციონალური, უფრო ზუსტად, ეროვნული თვითშემეცნება არ გააჩნიათ, ის არც ბერძნების დროს ჰქონდათ, და არც თურქეთში აქვთ, იმ გაგებით, რომ ნაცერთობად ჩამოყალიბდნენ.

მიგვიყვანეს ტრაბზონის „აია სოფიაში“, ბერძნულ ძველ მარმარილოს ეკლესიაში. ორი წლის წინ აქ ჯერ

კიდევ მუზეუმი იყო, ახლა მეჩეთად გადაუკეთებიათ, იატაკზე წითელი ხალიჩა დაუფარებიათ და გუმბათის ქვეშ სივრცე დაუფარავთ, მიდის ისლამიზაცია თურქეთისა და ასევე საქართველოსი.

01.05.2014.

ვარ ანკარის სასტუმრო „შერატონში“, უწმიდესი ხვალ უნდა შეხვდეს თურქეთის რელიგიის მინისტრს. შეერთანხმდით ეპისკოპოსები და მისი უწმიდესობა, რომ დავაყენებთ საკითხს, რათა თურქეთში ქართულ ეკლესიას ოფიციალური სტატუსი მიანიჭონ, როგორც აქვთ სხვა რელიგიურ ნომინაციებს. შემდეგ ვაპირებთ არზრუმში გამგზავრებას, რათა მოვილოცოთ ოშკი და იშხანი. ამ ეკლესიების საკითხიც ხვალ უნდა დადგეს მინისტრთან.

ჩამოვფრინდით ტრაპიზონიდან, შეგვხვდა თურქეთში საქართველოს ელჩი ირაკლი კოპლატაძე, მისი მეუღლე ირინე გივიშვილი, კონსული, საელჩოს მუშაკი ჩემი მოგვარე გელა ჯაფარიძე. გვქონდა შეხვედრა საქართველოს საელჩოში, ღამაზე ადგილზეა და ღამაში შენობაა. ახალგაზრდებმა გაიხარეს უწმიდესთან შეხვედრით. თბილი სადამო იყო, როგორც ყოველთვის.

გვიან ღამით ტელევიზიით აჩვენეს, რომ თურქეთის პრეზიდენტი შეხვდა სომხების ეპისკოპოსს. შესაძლოა ჩვენი პატრიარქის ჩასვლასთან დაკავშირებით სომხები თურქებს თხოვენ იშხანსა და ოშკს.

02.05.2014.

დღეს ანკარაში თურქეთის დელაქაქაში, როგორც ჩვენი დელეგაციის წევრებმა შეაფასეს, შედგა „ისტორიული შეხვედრა“ საქართველოს უწმიდეს პატრიარქსა და თურქეთში რელიგიის საბჭოს თავჯდომარესთან, რომელიც ისლამის სასულიერო პირია. მან თავიდან თავის სიტყვაში ხაზი გაუსვა, რომ არ უნდა იჩაგრებოდეს არცერთი

რელიგიის მიმდევარი, რომ მათ უნდა ჰქონდეთ აღმსარებლობითი თავისუფლება და უნდა ჰქონდეთ თავიანთი სალოცავები შეუზღუდავად, ამით ის მიგვანიშნებდა ქართველი ფსევდობერალების მიერ გავრცელებული ხმების შესახებ, თითქოსდა საქართველოში ისლამის მიმდევრებს პრობლემა აქვთ, მაგრამ მას ჩვენი დელეგაციის წევრებმა დაუდეს ფაქტობრივი ცნობები, რომლის მიხედვითაც ნახევარ მილიონზე ოდნავ მეტ მუსულმანს საქართველოში ემსახურება 350-მდე (311) მეჩეთი, მათ აქვთ ისლამური 2 უმაღლესი სასწავლებელი, ისლამური საშუალო სკოლები, ბაგა-ბაღები, მედრესეები ანუ სემინარიები ათეულობით. ამასთანავე, მუსლიმებს საქართველოში აქვთ სახელმწიფოს მიერ აღიარებული სტატუსი, ამასთანავე სახელმწიფომ აიღო ვალდებულება მათ აუნაზღაუროს საბჭოთა რეჟიმის დროს მირებული ზარალი, აგრეთვე ყოველწლიურად დააფინანსა ბიუჯეტიდან. ეს ხდება საქართველოში, მაშინ როცა თურქეთში, სადაც თითქმის იგივე რაოდენობის ქართველი ქრისტიანია (ადგილობრივები და საქართველოდან ჩასულები ბოლო წლებში), არ მოქმედებს არც ერთი ეკლესია, ლაპარაკიც კი არაა იმის შესახებ, რომ ქართველებს თურქეთში არა აქვთ სასულიერო-კულტურული ცენტრები (მაშინ როცა საქართველოში არსებობს ასეთი მუსულმანური ცენტრები), რა თქმა უნდა, არ არსებობს ქართული სკოლები და ცხადია უმაღლესი სასულიერო სასწავლებლები, არც რაიმე საეკლესიო სტატუსი გააჩნიათ და არც არავითარი დაფინანსება თურქეთის სახელმწიფოს მხრიდან, თუმცა კი თუნდაც ანკარაში ქართული მრევლი არსებობს, რომელნიც ჩვენ გუშინ ვიხილეთ ჩვენი თვალით და რომელთანაც შეხვედრამ ძალზე ასიამოვნა უწმიდესი. ასე, რომ ფაქტები თავისთავად დადადებენ სიმართლეს.

ეს ინფორმაცია მოულოდნელი აღმოჩნდა რელიგიის საბჭოს თავმჯდომარისთვის. ის იყო ძალზე კეთილგანწყობილი, დიდი პატივისცემა გამოხატა მისი უწმიდესობისა, ჩვენს მიმართ, დელეგაციის ყველა წევრის მიმართ და ინება მოესმინა დელეგაციის ყველა წევრის აზრი. მან ინება, რომ შეიქმნას ორმხრივი სასულიერო კომისია, რომელიც შეისწავლის ამ საკითხებს. ჩვენ განსაკუთრებით დავაყენეთ იშხანისა და ოშკის ამოქმედების საკითხი და ვისურვეთ მათ რესტავრაციაში ქართული მხარის მონაწილეობა, რაც მოსმენილი იქნა და კომისია ამ საკითხებს განსაზღვრავს. მან ისაუბრა ახალციხის აჰმედეს მეჩეთზე. ეს შეხვედრა ნამდვილად მნიშვნელოვანი იყო.

შაბათი, 3 მაისი, 2014

ამჟამად, ღამის 10 საათზე, ვიმყოფებით ტაოს სოფელ იუსუფელის სასტუმრო „მარელანში“. დღეს დილით უწმიდესი პატრიარქის დელეგაცია გამოფერინდით ანკარიდან ქალაქ არზრუმში. შეგვხვდა რეგიონის მთავარი მუფტი, რომელმაც სადილი გამართა ჩვენს პატივსაცემად, მე სიტყვით გამოვედი და აღვნიშნე ინფორმაცია კონსტანტინე პორფიროგენეტისა, თუ როგორ უყვარდათ X ს-ში ქართველებს ქალაქი არზრუმი და როგორ იხსნეს მისი მოსახლეობა შიმშილისა და სიკვდილისაგან ბიზანტიელთა ალყის დროს, რომ გვახარებს ქალაქის ამჟამინდელი განვითარება. მოვიდა ქალაქის მერი, რომელმაც მათ შორის საჩუქარი მეც მომცა, ოღთუს გიშრის ნაკეთობა.

არზრუმიდან გავემგზავრეთ ოშკში, პატრიარქს ძალზე ბევრი ჩამოსული ქართველი შეხვდა. აქედან იშხანში, რომელიც კარგად აღუდგენიათ თურქებს. პატრიარქი საღამოს გაემგზავრა საქართველოში, მე დავრჩი თურქეთში. ხვალ ვაპირებთ ანისის მონახულებას

შორენა თეთრუაშვილთან, ირინე გვიაშვილთან, მეუფე თევდორესა და მეუფე ანდრიასთან ერთად, ღმერთო შენ გვიშველე.

5 მაისი, 2014

დილის 9 სთ. ახლა ვარ თურქეთის ქალაქ ყარსის სასტუმროში, ვაპირებთ გამგზავრებას ძველ ქალაქ ანისში.

გუშინ დილით გამოვედი იუსუფელის სასტუმროდან ანისისაკენ ყარსის გავლით. გზაზე მოვიჩახულეთ ბანა. აქ იყვნენ ჩემთან ერთად მეუფე თევდორე და მეუფე ანდრია, შორენა თეთრუაშვილი, ირინე გვიაშვილი, თავის მეუღლესთან, საქართველოს ელჩი თურქეთში ბატონი ირაკლი. ასევე, ახალციხის ეპარქიის მონაზვნები. მე შემომსა თვითონ მეუფე თევდორემ და გადავიხადეთ პარაკლი-სი.

მივედი ანისში. გაგვაოცა ანისის გრანდიოზულობამ, სიღიადემ, სიღამაზემ, მშენებლობის ხელოვნებამ, დიდებულად ნაგებმა ეკლესიებმა და გალავნებმა.

დიდებულია და კარგად შენახული ანისის მთავარი ტაძარი კათოლიკონი, აი, როგორ უნდა ეკლესიის მშენებლობა. გაცელებული ვარ. ბრწყინვალეა, ასეთი დიდებულად ნაგები ეკლესია მე ადრე არ მინახავს. ვნახეთ აქაური ყოფილი ქართული ტაძრები დავით ჰოჰენცის ნაგები. ეკლესიის ფრესკები ქართულია, ქართული წარწერებით, გუშინ ვაფიქსირებდით, მაგრამ დრო არ გვეყო. დავრჩით ღამე ყარსში და ორშაბათს, 5 მაისს, კვლავ ვაპირებთ ანისში გამგზავრებას ხელოვნებათმცოდნესთან ერთად. ანისში ქართველი ეპისკოპოსი იჯდა და ანისის შემონახული ეკლესიების უმეტესობა ქართულია – ქართული წარწერებით, მისი ნაშთებით ანდა ფრესკების აჩრდილებით.

05.05.2014. ანისი

ვიმყოფებით თურქეთში, ქალაქ ანისის ნაშთებთან, უფრო სწორად გრანდიოზულ ნაქალაქართან, რომელმაც გამოაცა თავისი კედელ-გოდოლებისა და ეკლესიათა ნაშთების დიდებულებით, სიმშვენიერითა და სილამაზით, ასეთი იყო ალბათ ძველი თბილისიც და სხვა ჩვენი ქალაქები. ამ ნაშთების ასე მშვენიერ დაცულობას, ალბათ აქვს თავისი განმარტება. ჩანს, ის ერთდროულად და ერთბაშად მიატოვა ხალხმა და სხვები აქ აღარ დასახლდნენ. გრანდიოზული, მონუმენტური მშვენიერებაა. აქ ყარსიდან ჩავედით საგანგებოდ ანისის გადარჩენილი, გუმბათიანი, მშვენივრად შენახული ქართული ეკლესიის ფრესკების მოსანახულებლად. ფრესკები კარგადაა შემორჩენილი, ქართული წარწერებით, რომლებიც გადავიღეთ და ალბათ გამოაქვეყნებს ჩვენთან მყოფი ხელოვნებათმცოდნე მერაბი. პირდად მე, თუ საშუალება მომეცა დაგწერდი წერილს ასეთი სათაურით – „სვეტიცხოველი ანისში“. დიახ, ანისის ერთ-ერთ, ჩანს XIII ს-ის, უმშვენიერეს ქართული ეკლესიის დასავლეთის მხრის კედელზე მოჩანს, ჩემთვის უძველესი დიდი ზომის ფრესკა – სვეტიცხოველის გადაჭრილი სვეტი დგას ჰაერში, მის მარცხნივ უფაღს ევედრება ხელაპყრობილი წმიდა ნინო, ხოლო სვეტის მარჯვნივ წმიდა ნინოს თანამგზავრი ქალები არიან გამოხატულნი მლოცველების სახით, სვეტს მაღლა სწევს ორი ანგელოზი, ხოლო მთელი ფრესკის მარჯვენა ზემო კუთხეში მაკურთხეველი იესო ქრისტეა გამოხატული.

საერთოდ კი, ვფიქრობ აქ, ანისი ეკლესიის კედლებზე გამოხატულია წმიდა ნინოს ცხოვრების ეპიზოდები სვეტიცხოველის აღმადლებამდე.

როგორც ვთქვი, ანისის სვეტიცხოველის ფრესკა დიდებულია და ალბათ უძველესია მცხეთის სვეტის ამადლების ფრესკათა შორის.

აქ გამოხატული წმიდა ნინო მშვენიერია მავედრებელ პოზაში.

საოცარია, ქართველებს ასეთი კარგი წმიდა ნინოს გამოხატულებები გვაქვს და წმიდა ნინოს სუსტი ხატები ვრცელდება ხალხში, რადგანაც ეკლესიებში ისინი იყიდება. სამწუხაროდ, ფოტოგრაფებმა კარგად ვერ გადაიღეს ეს ფრესკები, რადგანაც არ სჯეროდათ, რომ აქ შეიძლება გამოხატული იყოს წმიდა ნინოს ცხოვრების ეპიზოდები, თუმცა კი აღიარეს, რომ აქ გამოხატულია სვეტიცხოველი წმიდა ნინოსთან ერთად.

ანისის სვეტიცხოველის ეს ფრესკა წარმოადგენს ერთ-ერთ ნაწილს ვრცელი ფრესკული კომპოზიციისა. კერძოდ, ეკლესიის მთელ დასავლეთ მხარეს ქვემო რეგისტრში გამოხატულია, ჩანს წმიდა გრიგოლ განმანათლებლის ცხოვრება, კერძოდ მისი კურთხევა, მის მიერ ჩანს თავისი შვილის ეპისკოპოსად კურთხევა, ხოლო ეკლესიის დასავლეთ, უფრო სწორად ჩრდილო-დასავლეთ მხარეს გამოხატულია წმიდა რიფსიმეანი ქალწულების სიკვდილით დასჯა. მე არ შემიმჩნევია, მაგრამ აქ უნდა იყოს, ამავე ფრესკაზე ვარდის ბუჩქებში დამალული წმიდა ნინო, რომელიც იმუამად სიკვდილს გადაურჩა, რადგანაც უფლის მიერ ქართლის მოქცევა ჰქონდა დავალებული. ამავე, დასავლეთის მხარეს კედელზე ბუნდოვნად ჩანს, თითქოსდა ხაროდან ამოჰყავთ წმიდანი. ალბათ, ეს არის წმიდა გრიგოლ განმანათლებელი, რომელიც მეფემ ხაროში ჩააგდო და შემდეგ კი გაათავისუფლეს. ამავე კუთხეში ჩრდილოეთის მხარეს სამხრეთ რეგისტრში გამოხატულია მეფე თავის მეომრებთან ერთად, ჩემი აზრით, ესაა მირიან მეფე თხოთის მთაზე ნადირობის დროს. აქვეა მრგვალი სარკმელი კედელში გამოჭრილი, სარკმლის მარჯვნივ გამოხატულია წმიდა ანგელოზები, რომელნიც მაღლის გრძელ სხივს, ორი სანთლის

ნაკადის სახით გზავნიან ორი მიმართულებით. ერთი სქელი წითელი სხივი მიემართება წმიდანის თავისაკენ, ვინაა ეს წმიდანი არ ვიცი, მაგრამ აქ გამოსატული უნდა იყოს მეფე მირიანი, რომელიც დაბრმავდა ნადირობისას და წმიდა ნინოს ღმერთის აღიარების შემდეგ თვალები აეხილა, ხოლო მეორე სხივი მიემართება რაღაც მოქალაქეთა ჯგუფისაკენ.

საქართველოს პატრიარქს თურქეთში შესვდნენ:

1. რიზეს მუფტი იუსეფ დოდანი;
2. ტრაბზონის მუფტი ქერამედდინ დემირი;
3. პროფესორი, დოქტორ მაჰმედ გიორმეზ;
4. რელიგიის საქმეთა სამმართველოს (საბჭოს) თავმჯდომარე მთელი თურქეთისა;
5. ერზრუმის მუფტი ჰასან ჩინარი;
6. ართვინის მუფტის მოადგილე მუსტაფა. ის საზღვრამდე გამოგვყვება.

მასპინძელი

რელიგიის საქმეთა მრჩეველი თბილისის თურქეთის საელჩოში ახმედ ერდემი (ქავთარაძე) (ბორჩხელი).

თურქეთი, მაისი, 2014.

წმიდა ილია მართალი და საქართველოს ეკლესია

მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე

წმიდა ილია ჭავჭავაძე დიდად აფასებდა და თაყვანს სცემდა საქართველოს სამოციქულო ეკლესიას, აღიარებდა მის უდიდეს ღვაწლს ქვეყნის განვითარების საქმეში. კერძოდ მის უამრავ გამონათქვამთა და შეფასებათა შორის ამოიკრიბა მხოლოდ რამდენიმე, რომელთაც ვთავაზობთ მკითხველს:

1. ილია მართალი საქართველოს ეკლესიის შესახებ

„საქართველოს ეკლესია, რომელიც ყოველთვის თავდადებით ჰპატრონობდა ჩვენს ერს და არაოდეს დიდებას ერისას დავიწყებას არ აძლევდა“ (ილია ჭავჭავაძე, თხზულებანი, ტ. I, გვ. 213).

საამაყო ილიასეული შეფასება საქართველოს ეკლესიის ღვაწლისა -

„ჩვენმა დამცველმა ეკლესიამ“ - წერდა ის (ილია ჭავჭავაძე, თხზულებანი, ტ. I, გვ. 216). აქ, „ჩვენ“, ცხადია, არის ქართველი ერი და საქართველო.

2. ილია მართალი ქართული ეკლესიის ავტორიტეტის შესახებ

ქართული ეკლესიის ავტორიტეტი განსაკუთრებული მნიშვნელობის საგანი იყო დიდი ილიასათვის, მისი აზრით ქართული ეკლესია იყო ქართველი ერის ჭეშმარიტი პატრონი, ამიტომაც ილია ეკლესიის დალოცვისა და კურთხევის განსაკუთრებული აზრს და მნიშვნელობას ანიჭებდა.

ილია 1888 წლის 12 თებერვალს წერილით მიმართავს ეპისკოპოს ალექსანდრე ოქროპირიძეს (1822-1907) რომელიც მონაწილეობას იღებდა ქართულ საზოგადო საქმეებში და

რომლის საფასითაც გამოიცა ძველი ქართული მწერლობის ძეგლები, საისტორიო საბუთები (ილია ჭავჭავაძე, ტ.10, გვ. 511) და სხვა:

„თქვენო მეუფებაჲ და ჩვენო სასიქადულო მღვდელთმთავარო!

თქვენი წერილი მივიღე და დიდის სიხარულით ვასრულებ თქვენს სამსახურსა... ღმერთმა ჰქმნას თქვენი სურვილი აღსრულდეს და მეც საბუთი მით მომეცეს ვინუგეშო, რომ თქვენ ჩემის მცირე სამსახურით გასიამოვნეთ.

თქვენი მეუფების ღოცვა-კურთხევის მონატრული“ (იქვე ტ. 10, გვ.126).

იმერეთის ეპისკოპოსს (1825-1896) გაბრიელ ქიქოძეს ილია 1891 წ. 8 თებერვალს წერს -

„**თქვენო ყოვლადუსამღვდელესობაჲ,**

მოწყალეო ბატონო მამათ-მთავარო გაბრიელ!

ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების საერთო წევრთა კრებამ 21 ნოემბერს 1890წ. ერთხმად აღიარა უღრმესის პატივისცემით და გულითადის მადლობით თქვენი მრავალგვარი სამაგალითო მოღვაწეობა საზოგადოდ და ქართლის მწიგნობრობის გაგრძელებისათვის საკუთრად და იქვე ერთხმად დაადგინა უმორჩილესად გთხოვოთ მიიღოთ ამ საზოგადოების“ საპატიო წევრობა, რათა თქვენი ბრწყინვალე სახელი ჩაერთვას მისთა საქმეთა და თქვენმა მონაწილეობამ გაუადვილოს „საზოგადოებას“ გზა მისაღწევად მისთა დანიშნულებისა...

თქვენის ყოვლადუსამღვდელესობის უღრმესი და უგულითადესი პატივისცემელი თავმჯდომარე „საზოგადოებისა“ ილია ჭავჭავაძე“.

მართალია საქართველოს ეკლესიას XIX ს-ში მართავდა რუსული სინოდი, მაგრამ თავისი სულისკვეთებით ქართული იყო.

ამის მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ ის, რომ მრევლი, სამღვდელოება და მღვდელმთავრების უმრავ-

ლესობაც ეროვნებით ქართველები იყვნენ და საეკლესიო ნამდვილი ცხოვრება ქართულ ენაზე წარმოებდა.

„ათონის ქართული საგანის შესახებ“ ილია 1888 წ. „ივერიაში“ (№257, 258) ათავსებს წერილს

„საქართველო, როცა კი მოიცლიდა ხოლმე გარეშე მტერთა ზედმოსევისა და მოგერიებისაგან, მაშინვე შეუდგებოდა ხოლმე ქრისტეს აღსარების განმტკიცებისა და გაძლიერების საქმესა“ (ტ. 8, გვ. 305).

3. ილია მართალი სარწმუნოების შესახებ

„ბევრსა ჰგონია, რომ მეცნიერება და სარწმუნოება ერთმანეთში მოურიგებელნი და მოუთავსებელნი არიანო. იგია (ყოველადუსამღვდელესი ეპისკოპოსი გაბრიელია) მაგალითი ამ მორიგებისა და მოთავსებისა.“

„იგი ერთს თავის ქადაგებაში სთხოვდა თავისს სამწყსოს, რომელიც ყოველთვის სულ-გაკმენდით უსმენდა ხოლმე, ევედრებით ღმერთს, რომ მომცეს მე ძალა ჯეროვნად ვემსახურო ეკლესიასა, ესე იგი თქვენს ცხოვრებასაო, რადგან თვითოეული თქვენგანი და ჩვენგანი ერთად შეადგენს იმ კრებულს, რომელსაც ეკლესია ღვთისა ჰქვიათ (ი.ჭ. ტ. 4, გვ. 252).

„პირველად ქრისტიანობამ, იქ სამცხე-კლარჯეთში მოიკიდა ფეხი ანდრია მოციქულის მოძღვრებით, მაშინ როდესაც ქართლ-კახეთში ჯერ კიდევ კერპ-მსახურება სუფევდა. ქრისტეს აქეთ პირველ საუკუნეში ადერკი მეფეს უნდოდა კერპთ-თაყვანების სარწმუნოება მოეფინა და ამისათვის საშინელი ბრძოლა აუტეხა სამცხე-კლარჯეთს, მაგრამ სამცხე-კლარჯეთში ქრისტიანობა არამც თუ მოისპო, პირიქით უფრო გაგრძელდა და დამკვიდრდა ჯერ ისევ წმინდა ნინოს მოსვლამდე“ (ი.ჭ. რჩეული I, 1975, გვ.150).

4. ილია მართალი საქართველოს ისტორიის შესახებ

წმ. დავით აღმაშენებელი - „აი ამისთანა კაცის სსენება გამაცოცხლებელი ერისა და ამისთანა კაცის არსსოვნა მომაკვდინებელ ცოდვად უნდა ჩაეთვალოს ერსა, რომელმაც იგი ჰშვა და თავის ძუძუთი გამოზარდა. ჩვენმა დამცველმა ეკლესიამ ეს კარგად იცოდა და ამიტომაც 26 იანვარი დაგვინიშნა, რომ წელიწადში ერთხელ მაინც გავიხსენოთ ეს ქართველისათვის თავმოსაწონებელი დიდებული მეფე, დიდებული კაცი“ (ტ. 4, გვ.183).

„ერი თავის გმირებში ჰპოულობს თავის სულსა და გულსა, თავის მწვერთნელსა, თავის ღონეს და შემძლებლობას, თავის ხატსა და მაგალითს. ამიტომაც იგი ზოგს იმათგანს წმიდანების გვირგვინითა ჰმოსავს და ჰლოცულობს, ზოგს დიდ ბუნებოვანობის შარავანდედითა, და თავგანისცემს სასოებით და მადლობითა, ამიტომაც საჭიროა იმათი ხსოვნა, იმათი დაუფიქყარობა... ამისთანა ბედნიერი დავით აღმაშენებელია საქართველოს ერისათვის. მისი მიცვალების დღე 26 იანვარია, ხოლო საქართველოს ეკლესია, რომელიც ყოველთვის თავდადებით ჰპატრონობდა ჩვენს ერს და არასდროს დიდებას ერისას დავიწყებას არ აძლევდა, 26 იანვარს აქებს და აღიდებს სახელოვანს დავით მეფეს, რომელსაც უტყუარმა განაჩენმა ერისამ, ეკლესიის დალოცვითა და კურთხევით, აღმაშენებელის სახელი დაარქვა საუკუნო სახსენებლად“ (გვ. 180).

„თავდადებული მოყვარე თავის ეროვნებისა და მართლმადიდებელის სარწმუნოებისა“ (გვ. 214)

„ხშირად იდრეკდა თავს ჩვენს ხელს ქვეშ და ითხოვდა ჩვენს ლოცვა-კურთხევას“ – ამბობს სასულიერო პირი

წმ. ლუარსაბ II - „21-ს ივნისს საქართველოს ეკლესია აღიდებს

სახელს მეფის ღუარსაბისას, რომელიც ამ დღეს ეწამა შაჰ-აბაზისაგან.“ (ტ. 4 გვ. 184).

„... მეფემ ითხოვა, მაცალეთ სიკვდილის წინ ვილოცო. ნება მისცეს დაისვენა თურმე წინ ხატი ღვთისმშობლისა, რომელიც თანა ჰქონდა. და ესე შეევედრა: „ჰოი დედოფალო ღვთისმშობელო, შენდამი დამიძს სასოება ჩემი, შენ ხარ ნუგეშინის-მცემელი ჩემი. შენ მომეც შეწევნა წამებისა ჩემისა ამის, და შემრთე წმიდათა მოწამეთა შენთა თანა, რათა მეცა ვადიდებდე მამასა, ძესა და წმიდასა სულსა“

მხოლოდ დიდ-ბუნებიანთა კაცთა თვისებაა ერთხელ რწმენილი და აღიარებული გაიხადონ თავის სიცოცხლის საგნად და ქვეშ დაუგონ თავისი ცხოვრება და თუ საჭიროება მოითხოვს შესწირონ თავი თვისიცა ნიშნად იმისა, რომ ჭეშმარიტება მეტად უდიდეს, ვიდრე საკუთარი თავი და საკუთარი სიცოცხლე... დღეს ერთი საქართველოს გმირთაგანი გავისხენეთ, იგი გმირი, რომელმაც თქვა: რა მადლია თავი გადავირჩინო და ჩემი ქვეყანა მტერს ავაოხრებინო, - წავიდა და წამებულის გვირგვინი შეიმოსა სახელოვანი თავი ქვეყნისა და ქრისტეს სახელითა და დღეს ჩვენ სხვა არა დაგვრჩენია რა გარდა იმისა, რომ ბესარიონ კათოლიკოზთან ერთად ქება-დიდებათ წარმოვსთქვათ:

„ყოფადთა მცნობი, ბრძენი და ახოვანი მეფე ღუარსაბ დღეს იდიდებოდენ“

წმ. გაბრიელ ქიქოძე

„სიტყვა თქმული გაენათის მონასტერში გაბრიელ ეპისკოპოსის დასაფლავების დღეს“

„...იგი ქრისტეს ჯვრით ხელში თავგამეტებით იღვა ჩვენის ენის მწვედ და მფარველად.“ ...მისის ბაგით თვით ღმერთი მეტყველებდა ... ამას ამტკიცებს გლოვა ამოდენა ერისა, რომელიც დღეს შემოჰხვევია ძვირფას კუბოს, რომ უკანასკნელად ემთხვიოს იმა

ბაგეთა, რომლითაც იგი გვლოცავდა და გვწვრთნიდა, იმ მადლიან მარჯვენას, რომლითაც იგი გვაკურთხებდა“ ... იგი ქრისტეს ჯვრით ხელში თავგამეტებით იღვა ჩვენის ენის მწვედ და მფარველად“ (ტ. 4 გვ. 184).

„... დიდი თუ პატარა ერთი ერთმანეთისათვის საჭირნი ვართ, თუ დღეს არა, ხვალვე მაინცა. არა შემძლიან რაო? კაი კაცობა არ შეგიძლიან? მაშ რაღა კაცი ჰყოფილხარ? ღვთის სული რად გიდგა?“ (ი.ჭ. რჩეული I, გვ. 164).

„საისტორიო მუზეუმის დაარსების გამო“

„დიდი ხანია ლაპარაკი იყო, რომ აქაური სასულიერო წოდება აპირებს სიონთან დაარსოს მუზეუმი შესანახად და დასაცავად ძველთა საეკლესიო ნივთთა, რაც კი აღმოჩნდება საქართველოს საექსპარხოსოში. ჩვენდა სასიხარულოდ, ეს განზრახვა დღეს უკვე შეუსრულებიათ და სიონის ჩრდილოეთით, სიონისვე ეზოში, დღეს წამოჭიმულია მაღალი შენობა მუზეუმისათვის...“ (ტ.4, გვ. 205).

5. ილია მართალი სამღვდელოების შესახებ

ილია სამღვდელოების შესახებ წერს სემინარიაში ქართული ენის სწავლების საკითხთან დაკავშირებით (ტ.5, გვ. 109).

1881 წლის დეკემბრის „შინაური მიმოხილვა“

„ჩვენს ერს მღვდელი არ ჰყავს. ის მღვდლები, რომელნიც არიან, იმისთანა ყოფაში არიან, რომ მარტო ლუკმა პურის ძებნაში აღამებენ თავიანთ დღესა და ერის სასულიერო საქმისათვის ვეღარ იცლიან...“ (ი.ჭ. ტ.5 გვ. 136)

გლახის ნაამბობში ეხება სამღვდელოების მადლს - „როგორც შემეძლო, ხომ გითხარი, მღვდელმა რა

უთხრა დედაკაცსა დიდი არაფერია, მაგრამ დამიჯერე, რომ იმ ნათქვამმა იმ დედაკაცს თავისი გულის ნაღველი იმ ოთახში დააგდებინა და ის კი გაისტუმრა ნუგეშითა. მზე რად უზამს იმოდენას დამზრალს ყვავილსა, რაც თბილი სიტყვა დაჩაგრულს გულსა!.. ოო!.. სითბო?... დიდი რამ არის!.. დედამიწის ზურგი იმითი აყვავდება ხოლმე, წუთის სოფლის ცხოვრება იმითი მოისხამს ყვავილსა! მაგრამ რა სიტყვა!.. ცარიელ სიტყვას ის მღვდელი არ სჯერდებოდა მერე შევიტყვე. წელიწად-ნახევარი თურმე ინახავდა - თითონ ღარიბი - დაგდებულ ქმარსა და ცოლსა“ (ი.ჭ. ტ.5. გვ. 174).

„მღვდელი, დალოცვილი, მადლით საესე მღვდელი“ (ი.ჭ. ტ.5. გვ.174).

გლახა გაბრიელი ჰყვება: „მღვდელთან გავიქეცი კურთხევის ჩამოსართმევად ...

მივედი ლოცვა-კურთხევა ვთხოვე იმან პირჯვარი გადამწერა და მიბრძანა:

- მშვიდობით, ჩემო გაბრიელ!

მართალი იყავ და სიმართლეს სდიე, გზა ყოველთვის კაცური გექნება.

ესეც იცოდე, ვინც კარგსა საქმეს არ მისდევს, იგი თავის მტერია, მშვიდობით“ (გვ.186).

გლახა: „...აღსარებასავით ამ ამბავს გიამბობთ და ტყუილს არ ვიტყვი“ (გვ. 195).

„ის დალოცვილი მღვდელი ხშირად გარიგებდა ხოლმე, რომ მტერსაც პატივება უნდაო“ (გვ. 205).

გლახას საზიარებლად მოიყვანეს მღვდელი

„ - კურთხევა უფლისა შენზედა, ჩემო ძმობილო, მე, მღვდელი მოვსულვარ, რომ წმიდა ზიარება მიგაღებინო ქრისტიანს კაცსა

- მადლი უფალსა მადლი ... - დაიწყო გლახამ ... ჩემი სული თურმე შენ გლოდნებია, ესლა ნუგეშით და იმედით მოგკვდები ... მაზიარე, შენი ჭირიმე, შენის მადლიანის ხელით...

აღსარების თქმას სულთა-მხუთავი არ დამაცლის, შემინანია ყოველიფერი, უაღსარებოდ შემინდე და მაპატივე და ისე მაღირსე ზიარება.

- ... აქ მე შემინდვიხარ და იქ ღმერთმა იცოდეს. შენთვის ვილოცებ, უბედურო გაბრიელ.

- რაკი შენ შემინდე - წამოიძახა სიხარულით გლახამ, - ღმერთიც შემინდობს, იმიტომ რომ შენის ენით ყოველთვის ღმერთი ლაპარაკობდა. თუ ღირსი ვარ ესლა ზიარებისა, მიბოძე.

- შენთვის და მრავალთათვის არის განტეხილი ხორცი ესე ქრისტესი და დანთხეული მისი წმიდა სისხლი მისატყვებელად ცოდვათა მიიღე და სჭამე!.. - სთქვა დიდებითა და ნუგეშინის ცემით ბლალოჩინმა.

- ვენაცვალე ჩვენთვის ჯვარცმულ ქრისტესა! - წარმოსთქვა სასოებით გლახამა - მაღირსე ახლა ზიარება, მღვდელი!

- ბლალოჩინმა ლოცვა დაიწყო, ამოიღო სანაწილედამ წმიდა ნაწილი, გლახას წინ დაუჩოქა, კოვზით ზიარება მიაწოდა და წარმოთქვა ვედრებითა:

- ჰოი, ყოველთვის ჯვარცმულ ღმერთო! ტანჯულთა და ცოდვილთა მეოხევე! მოიხსენე ესე ოდეს მოხვიდე სუფევითა შენითა

მომიხსენე მე, უფალო და დამიფარე!.. - შეევედრა გლახა და მერე ბლალოჩინს უთხრა, - არა, შენი ჭირიმე! მე ეგრე მწოლარედ ზიარების მიღებას არ ვაკადრებ ჩემსა მხსნელსა და მაცხოვარსა. ვენაცვალე იმის მადლს! მინდა ჯერ პირქვე დავემხო იმის წმიდა ხორცისა და სისხლის წინ და შევავედრო ჩემი თავი.“ (გვ. 231).

6. ილია მართალი ოჯახის სიმტკიცის შესახებ

სტატიაში „გომართელის ფილოსოფია და არჩილ ჯორჯაძის ფსიხოლოგია“ ილია ლაპარაკობს მტკიცე

ოჯახის აუცილებლობაზე, ოჯახის გაუზარადად შენახვაზე.

ოჯახის სიმტკიცე, ილიას აზრით, დამოკიდებულია ცოლ-ქმრის სიყვარულზე.

შეიძლება ამბობს ილია, ცოლსა და ქმარს ერთმანეთი სძულდეთ, მაგრამ „ვერ გაჰყრიან ერთმანეთს, რადგანაც, რაც გინდ იყოს, ცოლ-ქმრობის დარღვევა მძიმე და სათაკილო საქმეა და თუ არ დიდად პატივსადები მიზეზი, ძნელად გასაბეღია“ (ტ.3, გვ. 431).

6. ქრისტიანული წესი

ცოდვა-მადლი

...კვება კაცი უნდა დაუფიქრდეს თავის წარსულს ცხოვრებას თავისი ცოდვა-მადლის გასარჩევად, თუ სურს ქრისტიანული წესი აღასრულოს და დრო სინანულისა ტყუილ-უბრალოდ არ გააქარწყლოს.

მეც ქრისტიანი ვარ და არა-რა ქრისტიანობრივი არ მეუცხოების. მეც დავიყენე ჩემი თავი ჩემ წინა, ვითარცა მსაჯულმა და გამკითხველმა, და ვკითხე: აბა რას ინანი და რას არა? სანანებელი ცოდვაა და არ სანანებელი მადლიაო, მიპასუხა. აბა მაშ ჩამოთვალე თვითოეული ცოდვა, რაც შენ ჩაგიდენია მეოქი...“ (გვ. 326).

ოთარაანთ ქვრივი მორწმუნე იყო, ის ჰყვება ქმრის შესახებ:

„მიაბარა ღმერთს ალალი სული“ (გვ. 263).

ქვრივი ეუბნება თავის შვილს:

„ღმერთმა რომ ადამიანი გააჩინა, უბრძანა: წადი, შენს თავს შენვე მოუარეო: შენ იცი და შენმა წუთისოფელმაო, რაც წაგეკიდოს, შენი ბრალი იქნება... აქ ჩემთან რომ ამოხვალ აღუდებულ კუპრის ზღვაზედ ბეწვის ხიდს გაგიდებ, თუ კარგი ხარ, - გაივლი; მადლი მხრებში შეგიჯდება

და გაგატარებსო; კაი კაცს არ ჩაუწყდებაო

- მადლი სუბუქია და ცოლო მძიმე განა, დედი?...“

გიორგის დაღუპვის წინ ოთარაანთ ქვრივი ითხოვს

„ - მღვდელი, ღვთის გულისათვის, მღვდელი!

... მოიყვანეს მღვდელი და შვილი უზიარეს!“

კესო გიორგის დაღუპვის შემდეგ გიორგის სამარესთან:

„... მუხლი მოიყარა, პირჯვარი გადაიწერა და ხმაგაკმენდილი ჰლოცულობდა“ : (ოთარაანთ ქვრივი, გვ.312)

ღელთ ღუნია მორწმუნეა:

- ერთი მითხარ, თუ ღმერთი გწამს, - ვუთხარი მოხევეს, როცა მე დამიწია, - აი სტეფანწმიდის პირდაპირ რა მონასტერია?

გიწყალობნოსთ ცოცხალთა, შე-გინდნოსთ მკვდართა, წმიდა სამების სახტარი არნ, უწინდელთ განძთა საფარო, ერთა საბჭო“ (მგზავრის წერილები).

სრულყოფილი ადამიანი

ღუარსაბი და დარეჯანი - „თავისის ქცევით, თავისის ცხოვრებით არისხებდნენ ღმერთსა, რომელსაც თავისი სული ამათთვის შთაუბერია.

- ვაჟო! მე ვარისხებ ღმერთსაო? - გეტყოდათ გაოცებით ღუარსაბი:

- წირვა-ლოცვას მე არ ვაკლდები, კაცი მე არ მომიკლავს და კაცისათვის მე არ მამიპარავს, - რაზედ ვარისხებთ ღმერთსა?

მართალი ხარ, ჩემო ღუარსაბ, შენ კაცი არ მოგიკლავს, კაცისათვის არ მოგიპარავს, ერთი სიტყვით - რაც არ უნდა გექნა, არ გიქნია - ესეც კარგია: არარაობას ეგა სჯობია მაგრამ ეს უნდა გკითხო: რაც უნდა გექნა, ის კი გიქნია?

- დიად - მეტყვი შენ - მიჭამია არც ერთი დღე მშიერი არა ვყოფილვარ.

მითამ პასუხი ეგ არის? წირვალოცვას არ ვაკლდებოდით რა გამოვიდა? იქ ყოველთვის გსმენია ჩვენთვის ჯვარცმულის ქრისტეს სიტყვა: "ვითა მამა ზეცისა იყავ შენ სრულიო. აბა, ან ერთს წამს შენს სიცოცხლეში მაგისტვის სცდილხარ? არა, შენ მაგისტვის არა სცხოვრობ: შენ სცხოვრობ - რომ სვა ა სჭამო, და არა იმისატივის სჭამ და სვამ რომ იცხოვრო; ესე იგი ეცადო - რომ ვითა მამა ზეცის იყო შენც სრულიო". (კაცია-ადამიანი).

ლუარსაბი კიცხვისა საგანი და თითით საჩვენებელი არის თავისი არასრულობის გამო.

ლუარსაბი არ არის სრული კაცი, მას აკლია ის თვისებები, რომელიც უნდა ჰქონდეს სრულყოფილ ადამიანს.

როგორი უნდა იყოს სრულყოფილი ადამიანი?

ამ მარადიული კითხვის პასუხი გვაქვს ჩვენ სახარებაში იესო გვმოდერავს - „ვითა მამა ზეცის იყო შენ სრულიო“. ე.ი. ადამიანი უნდა ბაძავდეს, უნდა მიემსგავსოს ღმერთს, რომელმაც შექმნა ადამიანი, შექმნა ის თავის ხატად - და მსგავსად.

ადამიანი, რომელიც არ ცდილობს იყოს სრული ისევე, როგორც ზეციერი მამა, ასეთი კაცის კაცობა და ადამიანობა ეჭვის ქვეშ დასაყენებელი ხდება, რადგანაც ის ემსგავსება არა ღვთის ხატად შექმნილ ადამიანს, არამედ ცხოველს - თავის არასრულყოფილი ქცევებითა, მიზნებითა და მოქმედებებით. ასეთი ადამიანი მიზანია დაიკმაყოფილოს ვიტალური მოთხოვნები, ის არ ფიქრობს სულზე და მის უკვდავებაზე. აქედანვეა მისი ცხოვრების ცხოველური და არასრულყოფილი წესი. ილია პირდაპირ ბრძანებს ამის შესახებ.

„იესო ქრისტე ღარიბი იყო, თავშიშველი და ფეხშიშველი დადიოდა, ღმერთად კი იწამა მთელმა განათლებულმა კაცობრიობამ. სწანს ღირსება და სახელოვანება მარტო სიმდიდრე არ ყოფილა...“

„მწიკელი და ცოდვა სხვისაგან გამომცხვარის პურის ჭამაა, სხვის ოფლის სმაა...“ (ტ. 8, „ქვათა ღაღადი“, გვ. 139).

7. მართალი ილია ეროვნული ერთობის შესახებ

„... ქართველი ჩვენის ტომის საერთო სახელი აღარ არის, აღარც შინა და აღარც გარეთ, არც მახლობლისათვის და არც უცხოოსთვის. იმერელი - იმერელია, გურული - გურულია, მეგრელი - მეგრელია, ქართლელი - ქართლელია, და სულ ყველანი კი ერთად ქართველები არ არიან.

ვაი იმ ხალხს, რომელსაც საერთო ძარღვი გაუწყდა...“ (იქვე გვ.142).

„განვითვითეულდით, ცალ-ცალკე დავიშალენით, ასო-ასოდ დავიჭერთ... დიდებული ქართველობის აზრი, ის საყოველთაო სახელი გონებიდამ გამოგვეცალა... სახელი მთელს ჩვენის ხალხობისა ხუთ, თუ ექვს ნაჭრად დაგყავით... ქართველს, რომელსაც საზოგადო მნიშვნელობა ჰქონდა, კერძობითი მნიშვნელობა მიეცა...“

„აბა დაიძახე: ქართველო-თქო, თუ შავის ზღვიდამ მოყოლებული კასპიის ზღვამდე მარტო ღიბ-გადმობრუნებულის ქართლელის მეტმა (ე.ი. გორის მაზრაში მცხოვრებელმა) შემოგხედოს ვინმემ, და თუ გაჭირდა, იქნება კახელმაც თავისი სხვილი კისერი შენსკენ მოიდრიჯოს, სხვანი კი ყურსაც არ გათხოვებენ, თითქო ამათ არ ეძახიო, თითქო ისინი კი ქართველები არ არიანო.

ის შემკრებლობითი, დიდებული ერთიანი აზრი, რომელსაც ყოველი ჩვენგანი ქართველობაში უნდა ხედავდეს, ის სახელი, რომელიც ყველას გვერქვა, დაირღვა, ჩვენის გონებიდამ ამოშრა, და ქართველი ეხლა ერთის კუნჭულის მცხოვრებთა საკუთარი კერძობითი სახელიდა გახდა და არა საერთო, საყოველთაო მთელის იმ ხალხისა რომელიც ერთად ტანჯულა...“ (ი.ჭ. რჩეული წიგნი I, 1975, გვ. 141).

„იმერელი, გურული, მეგრელი, ქართველი, კახელი – ეს ცალ-ცალკე მითვისებული, კერძობითად მიღებული განმყოფელი სახელები, ჩემის ზემოხსენებულის სიტყვის ცხადი მაგალითებია“ (იქვე, გვ.141).

8. ილია მართალი პიროვნების სახელისა და ავტორიტეტის შესახებ

წინაური მიმოხილვა 1882 წ. სექტემბერი.

„იქ, ევროპაში ერისათვის მოღვაწე კაცი არამც თუ მარტო ქვეყნის სახელი და დიდებაა, არამედ თვითოვეულის თანამემამულისაცა ცალკედ.

იქ თვითოველი მამულისშვილი ისე უფრთხილდება ერისათვის მოღვაწე კაცის სახელსა, პატიოსნებას, დიდებასა, როგორც საკუთარის თავისას.

იქ იქნება საკუთარის თავისათვის ის არ გამოიდოს თავი კაცმა, როგორც მისთვის ვისაც ერისთვის შრომა გაუწევია...

იქ გამოჩენილის კაცის სახელით თვითოვეული მისი თანამემამულე თავს იწონებს, თითქო ის სახელი მისი საკუთარი იყოს (ტ.5, გვ. 184).

„უარყოფილობა ჩვენში“

„...ეს არეგ-დარევა აზრებისა ეს გაურჩევლობა ტყუილისა და მართლისა, ბორტისა და კეთილისა, არსად სხვაგან ისე თავმოწონებით არ გათამა-

მებულა, არ გაკადნიერებულა, როგორც ჩვენში“ გვ. 298.

„...საკმაოა მხოლოდ ყური მოჰკრან ჰოსა და არას, და გათავდა საქმე, ყოველს სასაცილობას წამოიყრანტალებენ, გამოუძიებლად, საბუთის უკითხველად, ნამეტნავად მაშინ, თუ ყურში წასურჩულეთ...“ (ტ.3, გვ. 297).

... „გმობა“ – ეს სამარცხვინო და ყოველად საზიზღარი ხელობა ფლილობისა და დაბალსულობისა...“ (ტ.4, გვ. 196).

9. ილია მართალი სიკვდილით დასჯაზე

ილია წინააღმდეგი იყო სიკვდილით დასჯისა - „არა კაც ჰკლა“.

ილია ამზადებდა სიტყვას სიკვდილით დასჯის მოსპობის შესახებ სახელმწიფო საბჭოში წარმოსათქმელად (რუსეთის სახელმწიფო საბჭოს მეორე სესია მუშაობდა 1907 წლის 20 თებერვლიდან 5 ივნისამდე).

შემორჩენილია ამ სიტყვის მოკლე კონსპექტი* სადაც კერძოთ აღნიშნულია: სიკვდილით დასჯა „ეწინააღმდეგება ქრისტიანობას, რომელიც დაფუძნებულია სიყვარულზე“, (იქვე აღნიშნულია „ხმა ერისა არის ხმა ღვთისა“. „Когда умирает Бог в душе противника смертной казни“* (ტ.10, გვ. 465).

ყოველ ადამიანში სულია ღვთისა, ყოველი ადამიანი ღვთისაგან არის შექმნილი, ამიტომაც სხვა ადამიანის მოკვლა ეწინააღმდეგება ღვთის ნებას. ღმერთმა ინება და შექმნა ადამიანი, ამ კაცის მოკვლა სხვა ადამიანის მიერ ღვთის ნების საწინააღმდეგო ქმედებაა, წინააღმდეგობაა ღვთისა, ამიტომაც მოგვეცა ღვთისაგან „არა კაც ჰკლა“ გაფრთხილება ადამიანისა, პატივისცემა ადამიანისა. ყურადღება ადამიანისადმი დიდ სიქველეთ და სიკეთეთ ითვლება ღვთის წინაშე, რადგანაც ადამიანი ღვთის ხატად და მსგავსად არის შექმნილი. ამიტომაც ძველ საქარ-

თველოში ყოველი კაცი, აღზრდილი ქრისტეს ჭეშმარიტი მცნებებით, მოყვარული იყო სხვა ადამიანისა. მისთვის კაცის მოკვლა გაუგონარი და ძალზე უსასტიკეს სასჯელად მიიღებოდა, ამიტომაც ვერ დაიჯერა მოხუცმა პეტრემ, რომ შეიძლება ადამიანის ჩამოსრჩობა... მოთხრობაში **სარჩობელაზედ** მოხუცმა პეტრემ ვერ დაიჯერა, რომ შეიძლება ადამიანის ჩამოსრჩობა „ბოლოს ამაზედ დადგა, რომ სწორედ ტყუილი რამ თვათმაქცობა იქნება ჯამბაზისაო

... კაცის ჩამოსრჩობა აბა რა სანახავიაო? კატა ხომ არ არის აიღო და ჩამოჰკიდო, რაც უნდა იყოს, ღვთის სული ადამიანია ...“ (გვ. 241).

რატომ არ შეიძლება ადამიანის ჩამოსრჩობა - იმიტომ რომ ადამიანში სულია ღვთისა (გვ. 241)

გულგრილობა

„...ყველა ხედავდა, რომ თვალნათლივ გეძარცვავდნენ, არავინ არ გამოგვესარჩლა, არავინ მოგვეშველა, არავინ ხმა არ ამოიღო. ჩვენი ცოდვა ყველამ დაიღო კისრად. მამინაცვალმა კი არა, თქვენ ყველამ გაგეძარცვეთ თქვენ, თქვენ ყველამ მოგვიღეთ ბოლო. მინამ ცოცხალი ვარ, ყველას გადაგუხდი და როცა აღარ ვიქნები, იქ ღმერთს გავცეთ ყველამ პასუხი. სულ ყველანი იქ მივალთ და იქ დავუდგებით ერთმანეთს პირისპირ. ვნახოთ, ვინ გამოვა მართალი, ვინ მტყუანი. **ღმერთი გულს უფრო სინჯავს, მინამ საქმეს; იქ სამართალი არ გაბრუნდდება.**“ (გვ. 250).

**ზემონი ძვეყანანი
მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე**

ძველ ქართულ წყაროებში, სახელი „ზემო ქვეყანანი“ საკმაოდ ხშირად გვხვდება. ის აღნიშნავდა როგორც წესი ტაოს მიმდებარე მხარეებს. ასევე ამ წყაროებში ჩვენ გვხვდება ტერმინი „ზენა სოფელი“. „ზენა სოფელი“ და „ზემონი ქვეყანანი“ აღნიშნავდნენ სხვადასხვა რეგიონებს. ზემონი ქვეყანანი იყო პერს არმენიის ერთერთი ჩრდილო დასავლეთ რეგიონი, ხოლო ზენა სოფელი აღმოსავლეთ საქართველოს ერქვა შიდა ქართლსა და მის მიმდებარე მხარეებს („ზენა სოფელი“ რომელი არს ქართლი“).

ბიზანტიას თავისი დიდი ინტერესები ჰქონდა აღნიშნული „ზემო ქვეყანათა“ მიმართ. უფრო მეტიც ბიზანტიას ის საკუთარ მიწაწყლად მიაჩნდა. მაშინ როცა ბიზანტიას ზენა სოფელი არ მიაჩნდა თავის საკუთრებად.

თუ კონკრეტულად რომელი არს ზემონი ქვეყანანი ეს ჩანს იმ ჩამონათვალიდან რომელშიც არის ასახული ზემო ქვეყნების ის რეგიონები რომლებიც ბიზანტიამ დროებით გადასცა სამართავად ტაოს მეფე დავით კურაპალატს. ესენი იყვნენ სამხრეთ ტაო და მისი მიმდებარე მიწა წყალი ვიდრე თითქმის ვანის ტბამდე. მემატეანე წერს - „მაშინ მოსცნეს მეუფემან ბრძენთამან ზემო ქვეყანანი საბერძნეთისანი კურაპალატსა, რათა თავის სიცოცხლეში აქუნდეს და აზნაურთა შვილნი მძევლად ითხოვა დავით კურაპალატისაგან და მისცა მძევალი უფლისწულნი (ქართლის ცხოვრება ტომი I 1955 წელი. გვ. 273).

როგორც ამ ამონაწერიდან ჩანს თვით საქართველოშივე დამკვიდრებული აზრით ზემო ქვეყნები, ანუ ზემონი ქვეყანანი არ ეკუთვნოდა საქართველოს სახელმწიფოს, არამედ ეკუთვნოდა ბიზანტიის იმპერიას.

ბიზანტიის იმპერიამ, როგორც ცნობილია პრეტენზია განაცხადა და საკუთარ ისტორიულ ტერიტორიად მიიჩნია არაბთა მიერ დაპყრობილი მიწა-წყალი. აზრუმიდან ვანის ტბის მიმართულებით მართლაც VII-VIII საუკუნეებში აქედან გააძევეს ბიზანტიელები. X-საუკუნის ბოლოსა და XI საუკუნის დასაწყისში. მას შემდეგ რაც არაბთა ძლიერება შესუსტდა ბიზანტიამ კვლავ განაცხადა პრეტენზია ამ მიწა წყალზე, არათუ პრეტენზია, არამედ ის მიიჩნია თავისი იმპერიის განუყოფელ ნაწილად, აი ამ პირობით გადასცა ბიზანტიამ დროებით სამართავად დავით კურაპალატს ზემონი ქვეყანანი.

მართალია ბიზანტიის პრეტენზია აღიარებული იყო საქართველოსა და სომხეთის ხელისუფალთა მიერ მაგრამ ზემო ქვეყნებში მცხოვრები ადგილობრივი მოსახლეობა მხარს უჭერდა არა ბიზანტიის ხელისუფლებას, არამედ საქართველოსა და სომხეთის მთავრობებს.

კერძოდ, ზემო ქვეყნების ადგილობრივ მოსახლეობაში IX-X საუკუნეებში მიმდინარეობდა თვითგამორკვევის დიდი პროცესი. იქამდე ზემო ქვეყნების მრევლი ორ ნაწილად გაიყო აღმსარებლობითი ნიშნის მიხედვით. ქალკედონიტობას მხარს უჭერდა ზემო ქვეყნების ეთნიკურად ქართული მოსახლეობა, ხოლო სომხური მოსახლეობა მხარს მონოფიზიტობას უჭერდა.

იმის გამო, რომ ზემო ქვეყნებში ფაქტობრივად ისტორიული არიან ქართლის მიწა-წყალს ამის გამო აქ მკვიდრი ეთნიკურად ქართული მოსახლეობის რაოდენობა ძალზე დიდი იყო. სტრაბონის მიერ აღწერილი პარიადრეს მთისწინეთი, ხორძენე და გოგარენა აქ მდებარეობდა. აღნიშნული ქვეყნების ერთ-ერთ ძირითად ნაწილს შეადგენდა სამხრეთ ტაო და ისტორიული ხორძენე, სტრაბონის ცნობით, პარიადრეს მთისწინეთი, ხორძენე და

გოგარენა იყო იბერებით დასახლებული მიწა-წყალი, რომელიც ქრ. შობამდე II საუკუნეში არმენიელებმა წაართვეს იბერებს, ამის შემდგომ ეს ქართველი ქვეყნები მოექცა არმენიის სახელმწიფოს შემადგენლობაში, და ბუნებრივია აქ დაიწყო ქართველობის არმენიზაციის პროცესი, მაგრამ ამ პროცესს აფერხებდა საკმაოდ ხშირი ფაქტები იმისა რომ მცხეთის იბერიის ხელისუფლება ზოგჯერ თავის პოზიციებს იმყარებდა ქართველთა ყოფილ ან მხარეებში მაგალითად ქრისტეშობის ეპოქაში I-II საუკუნეებში როგორც ცნობილი არის, იბერიის სახელმწიფომ პართიელებისგან დაიცვა არმენია და რომაელთა ნებით მცხეთის იბერიის სამეფო სახლი მართავდა არმენიას, მაშასადამე პარიადრეს კალთებში ხორეძენე და გოგარენა კვლავ ქართველთა მმართველობის ქვეშ მოექცა. ეს იმას ნიშნავს, რომ ქართველთა არმენიზაციის პროცესი შედარებით შენელებული იყო. ამ მხარეთა გაქრისტიანებამ ეს პროცესი უფრო გაამრავლა, მიზეზი ამისა იყო ის, რომ ისტორიული ხორეძენე იმ თავითვე IV საუკუნიდანვე მოექცა სომხური ეკლესიის იურისდიქციაში, მაგრამ როგორც ჩანს ზოგადად ზემო ქვეყნების მკვიდრმა იბერიელმა ან ქართულმა მოსახლეობამ შეძლო ეთნიკურ-ეროვნული იდენტურობის შენარჩუნება ბასიანს, ტაოსა და არზრუმის ქვეყნებში. ნაწილობრივ კარის, ყარსის სპერისა და მიმდებარე პროვინციებში ეს განსაკუთრებით გამოჩნდა VIII საუკუნეში ამ რეგიონში ქალკედონიტებისა და მონოფიზიტების დაპირისპირებისას.

726 წლის მანესკერტის საეკლესიო კრებამ სათავე დაუდო ზემო ქვეყნების ანუ აღმოსავლეთის ქართველების ეროვნულ გაღვიძებას, ამ კრებაზე როგორც ცნობილი არის სომხური ეკლესია საბოლოოდ მიემხრო მონოფიზიტურ მიმართულებას,

სომხური ეკლესიის ნაციონალიზაცია ეთნიკურ სომხებში მთლიანად მიემხრნენ თვითონ უკვე ეროვნულ ნაციონალურ მონოფიზიტურ ეკლესიას, ხოლო ზემო ქვეყნების იბერიელები ცდილობდნენ მათგან გამიჯვნას, უარს ამბობდნენ სომხურ ნაციონალური ეკლესიის იურისდიქციაზე, ცდილობდნენ საკუთარი საეკლესიო ორგანიზაციის ჩამოყალიბებას. ასეთი ჯილდოს დროს ქართველებმა მართლაც შეძლეს თავი დაესხნათ სომხური ეკლესიის იურისდიქციისაგან, ოღონდ არა მთელმა ქართველობამ, არამედ მხოლოდ მათ რომლებიც შედარებით ახლოს ცხოვრობდნენ საქართველოს საზღვრებთან, იგივე ითქმის ბიზანტიის საზღვრებთან მცხოვრები ქართველების შესახებაც, კერძოდ სამხრეთ და ჩრდილოეთ ტაოში, ბაისანი, არზრუმსა და მიმდებარე მხარეებში მცხოვრებმა ქართველებმა, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი ცხოვრობდნენ ბიზანტიის მიწა-წყალზე ეკლესიური გაერთიანება იწვევს არა ბიზანტიურ, არამედ ქართულ ეკლესიასთან. ამის მიზეზი იყო მხოლოდ და მხოლოდ ეთნიკურ-ეროვნული ლტოლვა. მათ გარდა ზემო ქვეყნებში ცხოვრობდა უამრავი ქართველი, რომლებიც კულტურულად და ენობრივად უკვე არმენიზირებულები იყვნენ. მათ უარი განაცხადეს შესულიყვნენ მონოფიზიტური ეკლესიის წიაღში და მათ შეადგინეს ე.წ. სომხური ქალკედონიტური ფრთა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქიის. ისინი სომხები იყვნენ არა ეთნიკურ ეროვნულად არამედ მხოლოდ განათლებითა და კულტურული მიმართულებით, ამასთანავე ისინი იყვნენ სომხურენოვანნი. ანუ იცოდნენ მხოლოდ სომხური ენა. როგორც ვთქვით ისინი იყვნენ არმენიზებული იბერიელები, რომელთა ქვეყანაც სტრაბონის ცნობით პარიადრე, ხორეძენე და გოგარენა მიიტაცა არმენიის სახელმ-

წიფომ, რამაც საფუძველი დაუდო ამ მოსახლეობის არმენიზაციას.

როგორც ვთქვით ისინი იყვნენ ისტორიული არიან ქართლის მკვიდრი მოსახლეობა, რომელთა არმენიზაციაც დაიწყო ქრ. შობამდე II საუკუნეში და მეტნაკლები წარმატებით გრძელდებოდა 726 წლის მანასკერტის საეკლესიო კრებამდე. მთელი 500-700 წელი გრძელდებოდა მათი ინტენსიური არმენიზაცია. მაგრამ ეს დრო შუა საუკუნეებისათვის დიდი დრო არ არის და ხალხის ერთმა ნაწილმა შეძლო თავისი იდენტობის შენარჩუნება.

როგორც ცნობილია, არიან ქართლის ძემ აზონმა საფუძველი დაუდო არა მხოლოდ მცხეთის იბერიის სახელმწიფოს არამედ მან ასევე შექმნა სახელმწიფოს მმართველთა მთელი ფენა. ზედა ფანა, რომელსაც მთელ საქართველოში აზნაურები ეწოდებოდათ. სიტყვა აზნაური სახელ აზონთან ყოფილა დაკავშირებული. ზემო ქვეყნებშიც ყოფილან აზნაურები, ანუ მოსახლეობის ზედა ფენა. მათ აზნაურთა შვილები და უფლისწულები ეწოდებოდათ.

როდესაც აღნიშნული ზემო ქვეყნები ბიზანტიის სამეფო გვარმა დროებით მმართველობაში გადასცა დავით კურაპალატს, მათ მძევლებად სწორედ აზნაურთა შვილები მოითხოვეს, ეს იყო ნიშანი იმისა რომ ზემო ქვეყნები არიან ქართლის კულტურული პოლიტიკური მემკვიდრეები იყვნენ და აზნაურთა შვილნი მძევლად ითხოვა დავით კურაპალატისაგან და მისცა მძევლად უფლისწულნი. („ქართლის ცხოვრება“ ტომი I. გვ. 273.)

„ჰაიასა“ - „აიას ძვეყანა“ (უმეღობი კოლხიდა)

მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე

„ჰაიასა“, „ჰაიასა-აცცი“ (აზხი) – იყო სახელმწიფო, რომელიც მოიხსენიება ხეთურ ლურსმნულ ტექსტებში ძ.წ. XVI–XIII საუკუნეებში.

ხეთოლოგთა უმეტესობა ჰაიასას ათავსებს შავი ზღვისპირზე ჭოროხისა და ეფრატის სათავეებთან.

ჰაიასის ქვეყნის არსებობა მსოფლიო სამეცნიერო საზოგადოებისათვის ცნობილი გახდა XX ს. დასაწყისისათვის, მას შემდეგ რაც გაიშიფრა ხეთური წარწერები, ამ სიახლეს დიდი რეზონანსი ჰქონდა და შეცვალა იქამდე არსებული წარმოდგენები მსოფლიოს ძველი ისტორიისა.

სიტყვა ჰაიასას და სომეხთათვის სახელწოდების „ჰაი“-ს მსგავსებამ სომეხ მეცნიერებს ჩამოუყალიბა აშუამად სომხეთში დამკვიდრებული თვალსაზრისი, რომ ჰაიასის ქვეყანა იყო სომხური სახელმწიფო და ჰაიასელები პროტოსომეხები იყვნენ.

ეს თვალსაზრისი მსოფლიო სამეცნიერო წრეებში საეჭვოდ მიიჩნევა. თუმცა გავრცელებული არის სომხეთში (და ჩანს საქართველოშიც, როგორც ამას უჩვენებს ქართული საინტერნეტო სტატიები სომხეთისა და სომეხების ეთნოგენეზის შესახებ).

სომეხებს ჰაიასასთან აკავშირებენ ძალზე ცნობილი სომეხი მეცნიერები. ჩვენი აზრი განსხვავებულია - აღნიშნულ ტერიტორიაზე (ჭოროხის სათავეებიდან ვიდრე შავ ზღვამდე, სადაც XIV ს.-ში მდებარეობდა ჰაიასა), ბერძნული წყაროების თანახმად (ქრისტეშობამდე XIII-XII საუკუნეებისათვის) მდებარეობდა სახელმწიფო სახელწოდებით „აია“ და სწორედ მისი სახელია ასახული ხეთურ წყაროებში.

შესაბამისად ჰაიასა უნდა იყოს აიას სახელმწიფო, რომელსაც შემდგომში კოლხეთი ეწოდა.

როგორც ცნობილია კოლხეთის ძველი სახელი არის „აია“, სადაც, მეფე აიეტის დროს, შავი ზღვის სანაპიროს მოადგნენ არგონავტები და მითის მიხედვით მოიტაცეს ოქროს საწმისი.

მართალია „აია“ და არგონავტები მითების სფეროს განეკუთვნებიან, მაგრამ, ხეთური წყაროების „ჰაიასა“ სწორედ აღნიშნულ ადგილას მდებარე სახელმწიფო აღმოჩნდა, თითქმის იმავე სახელწოდებით, ეს ჩვენ შეიძლება მივიჩნიოთ ერთ-ერთ დადასტურებად იმისა რომ მითში აღწერილი ამბები აირეკლავდა ისტორიულ რეალობას.

ჩვენს ერამდე XII საუკუნისათვის, როგორც ჩანს, ჰაიასა დაიშალა და მისი ტერიტორია დაიპყრეს.

ამ პერიოდში ჰაიასას ტერიტორია შეიძლება დაიანის ნაწილად ჩაითვალოს.

ცნობილია რომ ჩვენს ერამდე XIV საუკუნეში ჰაიასელები შეიჭრნენ ხეთების ტერიტორიაზე და გადაწვეს მისი დედაქალაქი, რომლის შემდეგაც თავის საზღვრად აქციეს ქალაქი სამუხა. ჰაიასა დროდადრო დებდა სამშვიდობო ზავს ხეთების სამეფოსთან და ხეთებს უხდიდა ხარკს.

ლურსმნული ფირფიტებიდან ცნობილია რამდენიმე ჰაიასელი მეფის სახელი. როდესაც ხეთების სამეფო ტახტზე ავიდა მეფე დუღხალია III ჰაიასელების წინააღმდეგ გაიგზავნა მხედართმთავარი, მემკვიდრე მეფისა.

იმუამად ჰაიასელები თავის ქვეყანაში იფარავდნენ ლტოლვილებს ხეთების ტერიტორიიდან, მხედართმთავარს დაევალა მათი და ქალაქ სამუხას უკან დაბრუნება.

ჰაიასას მეფემ ხეთების მხედართმთავართან დადო სამშვიდობო ხელშეკრულება და დაუზავდა.

ხეთების მეფემ ჰაიასას მეფეს ცოლად მისცა თავისი დაი, იმ პირობით, რომ ჰაიასას მეფეს აეკრძა-

ლებოდა ხეთების სამეფო სახლის სხვა ქალებთან რაიმე სახის ურთიერთობა.

სამშვიდობო შეთანხმება შემდგომ დაირღვა და ჰაიასას ბელადი თავს დაესხა ხეთების ერთ-ერთ ოლქს, თავის მხრივ ხეთებმაც ალყა შემოარტყეს ჰაიასა-აცცის ციხესიმაგრე ურას. ბრძოლები გაგრძელდა. ხეთების ერთ-ერთმა მეფემ გადალახა პონტოს მთები, გავიდა შავი ზღვის სანაპიროზე და აიღო იქ მდებარე ჰაიასელების ქალაქი არიპსე, იქედან გაემართა აცცის ცენტრისაკენ, ჰაიასის ქვეყანა დამორჩილებულ იქნა.

როგორც ითქვა, ჰაიასის ქვეყნის არსებობის შესახებ მეცნიერებმა შეიტყვეს მხოლოდ ხეთურ-ლურსმნული დამწერლობის გაშიფვრის შემდეგ, XX საუკუნის დასაწყისში. იქამდე ურარტუს სახელმწიფოს, ეთნოსსა და კულტურას პროტოქართველებთან, ქართველთა თვითსახელწოდების ფუძე „ქალდთან“ აკავშირებდნენ, არმენიელებს კი ამ არეალზე მხოლოდ ძვ.წ. VI საუკუნეში გამოჩენილებად მიიჩნევდნენ, რომელთაც ურარტუს პროტოქართველთა მემკვიდრეობა გაითავისეს.

ამ თეორიას ავითარებდნენ წმ. ილია მართლის ეპოქის გამოჩენილი ევროპელი მეცნიერები. ილიამ ეს ფაქტი ასახა თავის „ქგათა ღაღადში“, სადაც მკაცრად გააკრიტიკა ცნობილი სომეხი ისტორიკოსი ქ. პატკანოვი და, როგორც წერდა- „მისი შეგირდი ნიკო მარი“, ტენდენციური კვლევებისათვის.

იჭავჭავაძის შეფასებამ გააღიზიანა ნ. მარი, მან მიზნად დაისახა საკადრისი პასუხით თავისი სამეცნიერო ღირსება დამტკიცებინა. ამ მიზნის მიღწევას მან მრავალი ათეული წელი და მრავალი ნაშრომი მიუძღვნა. საბოლოოდ მის კვლევა ძიებებს ფართო ასპარეზი მიეცა საბჭოთა კავშირში მის შიგოცხლეში, XX ს. 20-30-იან წლებში. ის და მისი მიმდევრები გაახარა ხეთურ წარწერებში არა ქალდის(ქართველთა ეპონომის), არა-

მედ ჰაიასას(სომეხთა ეპონომის) სახელის ამოკითხვამ. ახლა, ხეთური წარწერები მათ საშუალებას აძლევდა ფაქტებზე დაყრდნობით საზოგადოებისათვის დაემტკიცებინათ თავიანთი მიუკერძოებლობა

ამ აღმოჩენამ ადაფრთოვანა ნ. მარის გავლენის სფეროში მომუშავე მეცნიერები, რადგანაც ხეთურმა წარწერებმა მათ საშუალება მისცა „მეცნიერული პასუხი“ გაეცათ ქართველი „მოხალისე ისტორიკოსებისათვის“, რომ არმენიელები არა ძვ.წ. მე-ნ საუკუნეში გამოჩნდნენ ურარტუსთან, არამედ ძვ.წ. 14 საუკუნიდან, და მათ არა მხოლოდ ჭოროხ-ეფერატის სათავეებთან, არამედ მცირე აზიის სხვა რეგიონებშიც საკუთარი სახელმწიფოები ჰქონდად, და უფრო მეტიც ურარტუ თვითვე იყო პროტოსომხური სახელმწიფო. თავდაპირველად კი ნ. მარის მიმდევარმა მეცნიერებმა გამოაქვეყნეს დიდტანიანი წიგნები და გამოკვლევები რომ ურარტუს არ ერქვა ქალდეა, რომ ურარტუს ხალხს არ ერქვა ქალდეელები, რომ ასეთი თვალსაზრისიც კი დიდი შეცდომაა და მიუღებელი სამეცნიერო თვალსაზრისით, პირიქით, ხეთურ წარწერებში ჰაიასა ერქვა შავიზღვისპირეთის სახელმწიფოს ძვ.წ. XIV საუკუნეში.

სიტყვა ჰაიასას და სომეხთა თვითსახელწოდების „ჰაი“-ს მსგავსებამ სომეხ მეცნიერებს ჩამოუყალიბა ამჟამად სომხეთში დამკვიდრებული თვალსაზრისი, რომ ჰაიასის ქვეყანა იყო სომხური სახელმწიფო და ჰაიასელები პროტოსომხები იყვნენ. ეს თვალსაზრისი მსოფლიო სამეცნიერო წრეებში საეჭვოდ მიიჩნევა, თუმცა, სომეხებს ჰაიასასთან აკავშირებენ ძალზე ცნობილი სომეხი მეცნიერები.

ეს თვალსაზრისი გავრცელებული არის მხოლოდ სომხეთში და ჩანს, საქართველოშიც (როგორც ამას უჩვენებს ქართული საინტერნეტო სტატიები

სომხეთისა და სომხების ეთნოგენეზის შესახებ).

ჩვენი აზრი განსხვავებულია - სწორედ აღნიშნულ ტერიტორიაზე (ჭოროხის სათავეებიდან ვიდრე შავ ზღვამდე, სადაც XIV ს.-ში მდებარეობდა ჰაიასა), ბერძნული წყაროების თანახმად (ქრისტეშობამდე XIII-XII საუკუნეებისათვის) მდებარეობდა სახელმწიფო სახელწოდებით „აია“ და სწორედ მისი სახელია ასახული ხეთურ წყაროებში.

ჰაიასა უნდა იყოს აიას სახელმწიფო, რომელსაც შემდგომში კოლხეთი ეწოდა.

როგორც ცნობილია კოლხეთის ძველი სახელი არის „აია“, სადაც, მეფე აიეტის დროს, შავი ზღვის სანაპიროს მოადგნენ არგონავტები და მითის მიხედვით მოიტაცეს ოქროს საწმისი.

მართალია „აია“ და არგონავტები მითების სფეროს განეკუთვნებიან, მაგრამ, ხეთური წყაროების „ჰაიასა“ სწორედ აღნიშნულ ადგილას მდებარე სახელმწიფო აღმოჩნდა, თითქმის იმავე სახელწოდებით, ეს ჩვენ შეიძლება მივიჩნიოთ ერთ-ერთ დადასტურებად იმისა რომ მითში აღწერილი ამბები აირეკლავდა ისტორიულ რეალობას.

ჯერ კიდევ ჰაიასას ქვეყნის რაობის გააზრებამდე სხვადასხვა წყაროების ურთიერთ შეჯერებით გ.გოზალიშვილმა გამოთქვა აზრი, რომ ქვეყანას ჭოროხის სათავეებიდან ვიდრე შემდგომ დროინდელ ტრაპეზუნტამდე ერქვა სახელი „გაია“, „აია“, „მიწა - ქვეყანა“ (გ.გოზალიშვილი, მითრიდატე პონტოელი 1965 გვ. 8,9).

ძალზე მნიშვნელოვანია გოზალიშვილის აზრი, რომ იქამდე, სანამ აღნიშნულ მიწა-წყალს ეწოდებოდა კოლხიდა, მას ერქვა სახელი „გაია“, გოზალიშვილის ეს აზრი შემდეგში პრაქტიკურად დაადასტურა ხეთური წარწერების ანალიზმა, მათში მარტ-

ლაც აღმოჩნდა ქვეყანა სახელწოდებით ჰაიასა.

ხეთოლოგთა მიერ აღიარებულია რომ ამ ტერმინში „ჰაიასა“, ფუძეა „ჰაია“ ხოლო „სა“ არის ხეთური სუფიქსი, გამოყენებული ქვეყნის სახელის საწარმოებლად, იგივეა რაც ვთქვათ ინგლისურში „ლენდ“, „ლანდ“, ანუ ჰაიასა ნიშნავს, ჰაიას ქვეყანას, უნდა აღინიშნოს, რომ ამავე სუფიქსით „სა“, „სი“, ქართულშიც აღინიშნება გეოგრაფიული სახელები, მაგალითად: თბილისი, ქუთაისი, ბოლნისი, კვაისა, ჯვარისა, უბისა, გორისა, დღნორისა, პერევისა, სხვა სოფლებისა და ქალაქების სახელები.

მაშასადამე, ჩვენი აზრით, ჰაიასა იგივეა, რაც ბერძნულ მითოლოგიის აია, აიას ქვეყანა, რომელსაც შემდგომ კოლხიდა უწოდეს.

აღნიშნავენ, რომ ლურსმნულ წარწერებშივე მოიხსენიება ჰაიასას მახლობლად მდებარე ქვეყანა სახელწოდებით „გიურიანი“, „იურია“ ან „გურია“, ამ ქვეყნის სახელი ზუსტად არ იკითხება, (მაგრამ მას როგორც აღინიშნა ერქვა გიურიანი, იურია ან გურია) (Дьяконов, И.М. Предистория Армянского народа, глава II, История Армянского нагоря в эпоху бронзы и раннего железа, ст. 43/46).

ქვემოთ, სხვადასხვა სტატიაში მივუთითებთ, რომ აია-კოლხიდა იგივეა რაც ჰაიასა-ქალდი, არიან-ქართლი, რომ ეტიმოლოგიურად ერთმანეთის იდენტურები არიან ტერმინები ჰაიასა, აია და არიანი (აია, ჩანს აქედან სიტყვა - არიანი, აია-არიანი), ასევე ქალდი და კოლხიდა (ქალ-კოლ, „დ“ და „ხ“ მრავლობითობის გამომხატველი იდენტური ნიშნები).

დიაკონოვი თავის ამ ნაშრომში რამდენჯერმე აღნიშნავს, რომ ქალდები, ქართულ (ქართველურ) ენოვანი ტომი იყო, ის ასევე აღნიშნავს რომ ნ. მარმა სტრაბონის მიერ მოხსენიებული

ჰალიდონ-ქალდეები ქართულ სამყაროს დაუკავშირა, ხოლო თავის მხრივ ქალდეების ტომი იყო ჰაიასას შემდგომ წარმოქმნილი ურარტუს მრავალეთნიკური სახელმწიფოს ერთ-ერთი შემადგენელი ტომი.

ჩვენ ასევე ერთმანეთს ვუკავშირებთ ძველ ქართულ ტერმინ არიან-ქართლსა და ზემოთ აღნიშნულ ჰაიასა-ქალდს. ტერმინი ქართველი იგივეა რაც ქალდეელი, თავის მხრივ ქალდეუ იყო ურარტუს ხალხთა უზენაესი ღვთაება.

ჩვენ ვფიქრობთ რომ ჰაიასას უნდა დაუკავშირდეს ტერმინი „აია“ და ასევე ტროას ქვეყნის მეორე სახელი „ილიონი“, „ილია“ (აქედან ჰომეროსის ილიადას, პოემისა და გმირების სახელები).

ამასთანავე, ილიონს ეტიმოლოგიურად უნდა დაუკავშირდეს შტრაბონისა და სხვა ძველი ავტორების მიერ აღნიშნული ტერმინიც - „ჰალიდონი“ (ალი(ძ)ონ - ალიონ – ილიონი).

ვფიქრობთ რომ სიტყვა ჰალიდონში „ჰ“ და „ძ“ მერყევი და ცვალებადი თანხმოვნები იყვნენ და ზოგჯერ არც კი გამოითქმოდნენ, ამიტომაც ასეთ შემთხვევაში, სიტყვა ალიდონიდან სიტყვა ალიანის ან და ილიონის მიღება შესაძლებელია, ალიანიდან შემდგომში შესაძლებელია მივიღოთ სიტყვა- ალია(არია), აია.

„დაიაენი“, „ღიაოხი“, „ბიანალი“ და სხვა აღნიშნულ ტერმინებში მუდამ გამოყენებული ხმოვნები „აია“ უცვლელად გადადიოდა ამავე რეგიონში წარმოქმნილი სახელმწიფოების სახელებში - „აია“, „ილია“, „გაია“, „გიურია“, „ჰაიასი“, „დაიაენი“, „ღიაოხი“, „ტაოხი“, „ბიანალი“, მათში, როგორც ითქვა, მუდამ მეორდება ერთი და იგივე ფუძე-ხმოვნები, ეს არის „აია“ (აღსანიშნავია, რომ მეგრულში, შესაბამისად პროტოქართულში, ქვეყანას, მიწა-წყალს, ტერიტორიას ეწოდება „ქიანა“).

აია
გაია
ჰაიასი
დაიაენი
ღიაოხი
ტაოხი
ბიანალი
ილია -ილიონი,
ალია -ალიდონი
გიურია და სხვა.

ზოგჯერ ამ ხმოვანთა (იგულისხმება აია) შორის ჩნდებიან სონანტები (სონორები) - „ლ“, „ნ“ და „რ“, და ვიღებთ ამავე რეგიონში ცნობილ სახელებს, მაგალითად: ნაირი, არიანი, და სხვა. ამასთანავე აღნიშნული „ლ“ და „ნ“ უნდა იყვნენ ე.წ. „რბილი ლ“ და „რბილი რ“, რაც დამახასიათებელია ქართულისათვის.

რბილი „რ“ და „ლ“ ხშირად მოისმოდა, როგორც „ი მოკლე“, ანდა არც ისმოდა, შესაბამისად მაგალითად ტერმინი ილიონი, მოისმოდა, როგორც იიანი, ან იია, ალიონი (აქედან ალიდონები), როგორც არიანი, აიანი, აია. მაშასადამე, თუ ასეა, მაშინ ალიანი, არიანი და აია ერთიდა იგივე ტერმინებია, სახელი იმ ქვეყნისა, რომელსაც შემდგომ კოლხიდა ეწოდა.

როგორც ტერმინ „ნაირში“, ასევე ტერმინ „არიანში“ ჩვენ შეგვიძლია გამოვყოთ ხმოვნები „აია“, ასევე თანხმოვნები „რ“ და „ნ“, ისინი, როგორც ითქვა, შეიძლება იყვნენ რბილი „ლ“, რბილი „რ“. ტერმინი „ჰაიასა-აცცი“ -ში „აცცი“ ზოგჯერ იწერება როგორც „აზზი“, საფიქრებელია, რომ ამ ორ „ზზ“-ს შორის იდგა „რბილი ლ“, მაშინ მივიღებთ ცნობილ ტერმინს „ალზი“ (აქედამ აქაური ტომის სახელი ალიზონი ანუ ალიდონი). ეს სახელი („ალზი“) შემდგომ საუკუნეებში ერქვა ქვეყანას ვანის ტბის სიახლოვეს. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ყოფილი ჰაიასა-აზზის ქვეყანაში ე.წ. ზღვის ხალხების დასახლების შემდეგ აზზი ანუ ალზი (იგივე

აღიძვრის) ხალხის ერთი ნაწილი უფრო აღმოსავლეთით გადასახლდა და შექმნა ალზის ოლქი. (აღსანიშნავია, რომ ტერმინი ჰალიძონი შესაძლოა საფუძვლად დაედო მწერალ არიანეს მიერ ნახსენებ ქვეყნის სახელს „ხორასმიონს“. ის წერს, რომ ალექსანდრე დიდთან მივიდა ხორასმიონის მეფე ფარასმანი, რომელსაც კონფლიქტი ჰქონდა კოლხებთან. სახელი ხორასმიონი, - ჰორასმიონი (ხორაზმ) - ჰორასმი-

=ჰორასმი=ჰარასმი=ჰალასმი=ჰალაზმი=ჰალაძმი=ჰალაძნი=ჰალაძონი=ხალიზონ. ან ხორაზმი=ხალიზონ. თუ ასეა ხორასმიონის სამეფო ალაძონების ტომისა ყოფილა. კოლხებისა და ხორასმიელთა ომი შიდა კონფლიქტად უნდა ჩაითვალოს).

აღნიშნული სახელები და ტერმინები არ არის ხელოვნურად მოფიქრებული, არამედ დასტურდებიან ამ ტერიტორიაზე (შავი ზღვისპირეთიდან თითქმის ვანის ტბამდე) სხვადასხვა ეპოქაში წარმოქმნილი სახელმწიფოებისა და ქვეყნების სახელებში, რომელნიც საისტორიო წყაროებითაა დადასტურებული,

ჩვენი აზრით როგორც ითქვა, ტრაპეზუნტიდან ვიდრე ვანის ტბამდე გადაშლილ მთიანეთს უნდა ეწოდოს „არიან ქართლის“ მთიანეთი, სხვადასხვა საუკუნეებში აქ ჩამოყალიბდა სხვადასხვა სახელმწიფო, რომელთა ტერმინოლოგიაში მუდამ მეორდება ერთი და იგივე ხმოვნები - „აია“.

უნდა ითქვას რომ ამავე მთიანეთში ძალზე ხშირად გამოიყენება ტერმინები კოლხი, ხალიტუ და ქალდი, თავის მხრივ ეს ტერმინებიც ერთმანეთთან უნდა იყვნენ დაკავშირებული.

როგორც ვიცით თანხმობენ ბ.კ.ქ პროტოქართულში გამოითქმოდა ერთი თანხმობით, ასევე ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ რომ ერთი საშუალო თანხმობით გამოითქმოდა დ,ტ,თ და ხმოვნები ა,ო. თუ ჩვენ

აღნიშნულ ტერმინებში, კოლხსა და ქალდში აღნიშნულ თანხმობებს შევცვლით თანაიდენტური თანხმობებით, ანუ „კ“-ს თუ შევცვლით „ქ“-თი, „ო“-ს შევცვლით „ა“-თი, მაშინ სიტყვა კოლხიდან შეიძლება მივიღოთ სიტყვა „ქალხი“.

როგორც ცნობილია „ხი“ გამოხატავს მრავლობითობას, ისევე როგორც ებ (ბ), თ, დ თანხმობები, ამიტომაც სიტყვა კოლხში სუფიქსით „ხი“-ს შეცვლა შესაძლებელია სუფიქსით დ თანხმობით, მაშინ სიტყვა კოლხი „ქალხიდან“ შესაძლოა მივიღოთ სიტყვა „ქალდი“ და „ქალიტუ“ (ხალიტუ). მართლაც ქალდელები ერქვა კოლხეთში მცხოვრებ ალიძონებს, ასევე, ჩანს, ურარტუს მრავალენიკურ ქვეყანაში მცხოვრებთაც, მათ მთავარ „დმერთს“ ამიტომაც ურარტუს - ქალდის ქვეყანაც ერქვა, აქედანვეა ხალიტუ.

საბოლოოდ უნდა ვთქვათ რომ ჰაიასას ქვეყანა იყო პროტოქართულების სახელმწიფო, აია-კოლხიდა რომლის ხალხმაც შემდგომ ჭკოროხის სათავეებიდან არაქსამდე და ვანის ტბამდე ხალიტუსა და „ნაირის“ ქვეყანები წარმოქმნა, ხოლო შემდგომ ურარტუს - ქალდუს ქვეყანას დაუდო საფუძველი, ძველი კოლხების ანუ იმჟამინდელი ქალდების უზენაესი ღვთაების (ქალდის) მეთაურობით, ვფიქრობთ მთელი ეს მიწა წყალი იყო არიან-ქართლი, უძველესი აია-ქალდეუ.

როგორც აღვნიშნეთ, ცნობილი ხეთოლოგების მიერ გამოკვლეულია, რომ ტერმინ „ჰაიასაში“ ფუძე ძირია „ჰაია“, ხოლო „სა“ წარმოადგენს ხეთურ სუფიქსს, ამ სუფიქსით (ასა, ისი), ხეთურში აღინიშნებოდა ქვეყანა. ასე რომ „ჰაიასა“ ნიშნავს „ჰაიას ქვეყანას“, უამრავი მცდელობაა, რომ სუფიქსი „სა“ როგორმე დაუკავშირონ იმავე მნიშვნელობის სომხურ სუფიქსს „კ“-ს, ან და ირანულ „სტან“-ს, მაგრამ უშედეგოდ, თუმცა ამის დასამტკიცებ-

ლად გამოქვეყნებულია მრავალი ნაშრომი, თუმცა, ამ ნაშრომებში არსად მიუთითებენ რომ „სა“, „ისა“, „ასა“ ქართულ ენაში იმავე მნიშვნელობით გამოიყენებოდა, როგორც ხეთურში „სა“, როგორც ინგლისურში „ლანდ“ და ირანულში „სტან“, რომ ქართულში „ისა“ და „ასა“ აღნიშნავს ქვეყნის, სოფლის თუ ქალაქის სახელს.

ასე, რომ ტერმინი ჰაიასა იყო „ქვეყანა ჰაია“, ეს სიტყვა ქართული სუფიქსით „სა“ - ასე გამოითქმოდა - „ჰაიასა“ (ანუ ქვეყანა ჰაია), იგივეა რაც ბერძნული მითების ცნობილი ქვეყანა „აია“, რომელსაც შემდეგ კოლხიდა ეწოდა.

2014 წლის მარტი

ქისტების გამაჰმადიანება XX ს-ის საქართველოში
მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე

XIX-XX სს-ში საქართველოში რუსების ბატონობის დროს ქრისტიანული სარწმუნოება არა თუ განმტკიცდა მოსახლეობაში, როგორც მიიხნევს ზოგიერთი რუსი მკვლევარი, არამედ აღმოიფხვრა კიდევ. ამის მაგალითად გამოდგება იქამდე საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში მყოფი ჩეჩენთა და ინგუშთა აღმსარებლობის მაგალითი.

საქართველოს რელიგიის ისტორიის შთაბეჭდავი ფაქტია ის, რომ პანკისის ხეობაში XIX ს-ის დასაწყისში ჩასახლებული ქისტების გამაჰმადიანების პროცესი დასრულდა XX ს-ის 90-იან წლებში, ქისტები საქართველოს აღნიშნულ კუთხეში ჩასახლების დროს ქრისტიანები იყვნენ და ქართველი მთიელების მსგავსად ქრისტიანულ სარწმუნოებრივ წესებს აღასრულებდნენ. კერძოდ პანკისის ხეობაში მცხოვრები ქისტების ერთი ნაწილის გამაჰმადიანება დაწყებულია საქართველოში რუსების ბატონობის დროს XIX ს. ბოლოს (ამავე დროს ქისტების უმთავრესი ნაწილი კვლავ ქრისტიანებად რჩებოდა), პროცესი გაღრმავებულია რუსთა მიერ საქართველოს მეორედ დაპყრობის შემდეგ XX ს. 20-იან წლებში, გამაჰმადიანებას სწრაფი სახე მიუღია II მსოფ. ომის შემდეგ და მოსახლეობის სრული გამაჰმადიანება დასრულებულია XX ს-ის 90-იან წლების დამდეგს.

პანკისელი ქისტებისა და საერთოდ ვაინახების ყოფა-ცხოვრების მკვლევარი ხეთისო მამისიმედაშვილი წერს: „მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ იწყება ჯოჯოხლოს მოსახლეობის სწრაფი გამაჰმადიანება. მანამდე, როგორც თვითმხილველნი გადმოგვცემენ, სო-

ფელში მეღორეობის ფერმაც კი ჰქონდათ. ჯოჯოხლოელთა გადასვლა მაჰმადიანურ რჯულზე დასრულდა XX ს-ის 90-იანი წლების დამდეგს. ამჟამად ისინი ისლამის მიმდევრები არიან“ (ხეთისო მამისიმედაშვილი. „ვაინახები და ქართველი მთიელები“. თბილისი 1997. გვ. 27).

ქისტების პირველი ჯგუფი პანკისში გამოჩენილა 1826-28 წწ-ში. პანკისი ამჟამად ეწოდება მთელ ხეობას, მაგრამ ჩანს თავდაპირველად იგი ერთ-ერთი სოფლის სახელი ყოფილა, სადაც ისინი ზემოთ აღნიშნულ წლებში ჩასახლებულან დუიციცხაშვილი-ხანგოშვილის წინამძღოლობით. დუის პატივსაცემად სოფელ პანკისისათვის დუისი უწოდებიათ. დუიციცხაშვილ-ხანგოშვილი ავტორიტეტული პიროვნება ყოფილა, ქართული ენის შესანიშნავი მცოდნე, მეგობარი ადგილობრივ დიდებულებისა და უხუცესებისა. მისი მეთაურობით ქისტების ჩამოსახლება შეთანხმებული ყოფილა ხელისუფლებასთან, კერძოდ თიანეთის მაზრის გამგებლობასთან, რომელსაც იმ დროისათვის ექვემდებარებოდა თუშ-ფშავ-ხევსურეთი; უფრო მეტიც, ქისტების ჩამოსახლების დროს დუი ხანგოშვილს დიდად დახმარებია ქართველი დიდებულები, კერძოდ, თავადები ჩოლოყაშვილი, ჯანდიერი და თუშეთის მოურავი ივანე ცისკარიშვილი. დუის გარშემო შემოკრებილან კახეთსა და მთიანეთში მცხოვრები ქისტებიც და საერთოდ, I ნაკადი წამოსულა არღუნის ხეობის მაისტის თემიდან. მაისტელი იყო დუი ხანგოშვილიც. ჩამოსახლების დროს ისინი ისეთივე ქრისტიანები ყოფილან, როგორც საზოგადოდ ქართველი მთიელები, ხევსურები, ფშავლები და სხვა მათი მეზობლები. ამას მიუთითებს ისიც, რომ პანკისელ ქისტებს თავიანთი მშობლიური ადგილებიდან თან „წამოუღიათ“ სალოცავი ნიში, კერძოდ ჩამოტანილი აქვთ სალოცავი ნიში

„მაისტე ვიგ“, რაც დაახლოებით მაისტის ხატს აღნიშნავს (იქვე, გვ. 22). ასევე წარმოდგენელია, კახეთ-მთიანეთის ადგილობრივ მმართველობას, ქართველ თავადებს და საერთოდ ქართულ მოსახლეობას XIX ს-ის 20-იან წლებში ხელი შეეწყოთ კახეთის ქრისტიანთა შორის მაჰმადიანთა ჩასახლებისათვის. საქმე ის იყო, რომ სწორედ აღნიშნულ დროს აღ. საქართველოს ქრისტიანებისათვის უდიდეს საფრთხეს წარმოადგენდა ე.წ. „ლეკიანობა“, რომელშიც იგულისხმებოდა მაჰმადიანი მთიელების განუწყვეტელი ლაშქრობები და თარეში ქრისტიანულ სოფლებში. ასეთ პირობებში ქრისტიანები თავიანთ სოფლებსა და მამულებს არ დაუთმობდნენ მაჰმადიანებს. ქართველებს ჩამოსახლებული ქისტები ქართველი ხალხის ერთ-ერთ ეთნოჯგუფად მიაჩნდათ თუშთა და ხევსურთა მსგავსად. მართალია, ქისტებს ჰქონდათ თავიანთი სასაუბრო ენა, მაგრამ, როგორც ცნობილია, ასეთი ენა და მკვეთრად განსხვავებული დიალექტები ამჟამადაც გააჩნიათ ქართველ მთიელებს. ქისტების ამ პირველი ჯგუფის ქრისტიანობას მიუთითებს ისიც, რომ ქისტების მეორე ჯგუფი, რომელიც პანკისის ხეობაში ჩასახლდა 1854-55 წწ-ში, ნამდვილად ქრისტიანები იყვნენ. მეორე ჯგუფის ხელმძღვანელი ყოფილა ჯოყოლა ნაციშვილი-დარქიზანაშვილი. ჯოყოლაც ასევე დიდად ავტორიტეტული კაცი ყოფილა და ჰყოლია ქართველი ძმადნაფიცები. მათი და ზემოთაღნიშნულ თუშეთის მოურავ ივანე ცისკარიშვილის დახმარებით დუისის ჩრდილოეთით დაუარსებიათ სოფელი ჯოყოლო. მალე სოფლის ცენტრში ქისტებს აუშენებიათ ქრისტიანული ეკლესია, რომელშიც წირვა-ლოცვას აღასრულებდა ქისტი სამღვდელთა, რაც დიდად ნიშანდობლივია. ეს მიუთითებს, რომ ქისტები არა მხოლოდ ქრისტიანები იყვნენ, არამედ მათი წიაღიდან გამოსული ახალგაზ-

რდები იღებდნენ შესაბამის სასულიერო განათლებას და მღვდლებად ხელდასხმის შემდგომ აღასრულებდნენ ღვთისმსახურებას ეკლესიებში.

ცხადია, ქისტი მღვდლები წირვა-ლოცვას აღასრულებდნენ ქართულ ენაზე, რადგანაც ეს ენა მათთვის წარმოადგენდა სალიტერატურო, კულტურის, საურთიერთობო და საღვთისმსახურო ენას. საერთოდ რუსების შემოსვლამდე ძვ. საქართველოში შავი ზღვიდან ვიდრე ალბანეთამდე (აზერბაიჯანამდე) ღვთისმსახურება აღესრულებოდა მხოლოდ და მხოლოდ ძვ. ქართულ ენაზე, ძველ ქართულ დამწერლობას ხუცურს უწოდებდნენ. განსაკუთრებითაა აღსანიშნავი ის, რომ ჯერ კიდევ მთაში ცხოვრებისას ქისტი ხუცეები მთის ჯვარ ხატებშიც აღასრულებდნენ ღვთისმსახურებას ხევსური და სხვა ქართველი მთიელების ხუცესთა მსგავსად, რაზედაც ქვემოთ გვექნება საუბარი.

ისმის კითხვა: რამ აიძულა ქისტები XIX ს-ში აყრილიყვნენ თავიანთი სამშობლო კუთხიდან და გადმოსახლებულიყვნენ რუსეთის სახელმწიფო მმართველობის ქვეშ მყოფ პანკისის მხარეში(!) ამასთან დაკავშირებით ხ. მამისიმედაშვილი წერს: „ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მასალებზე დაყრდნობით ლეილა მარგოშვილი ასკენის, რომ ვაინახების პანკისში ჩამოსახლების მიზეზი იყო მათი მძიმე ეკონომიური მდგომარეობა, მესისხლეობა და შამილის მიერ მაჰმადიანობის გასაფრცვლებლად ჩეჩნეთის მთიანეთში გატარებული მკაცრი ზომები. როგორც ცნობილია შამილი იქ ცეცხლითა და მახვილით ავრცვლებდა ისლამს, ვინც უარს აცხადებდა ისლამის მიღებაზე განიცდიდა საშინელ დევნას და ეძებდა საიმედო თავშესაფარს“ (იქვე, გვ. 24). მაშასადამე პანკისში ქისტების ჩამოსახლების მთავარი მიზეზი ყოფილა ის, რომ მათ არ სურდათ ისლამის მიღება და გამოქცეოდნენ მოძა-

ლაღებებს, რომლებიც მათ ძალით ამაჰმადიანებდნენ.

აღსაღნიშნავია, რომ XVIII ს-მდე ქისტები საზოგადოდ ქრისტიანები იყვნენ, ხოლო XVIII ს-ში ნელ-ნელა ქრისტიანობის ადგილი დაუჭერია სუნიტური მიმართულების მაჰმადიანობას. იმ დროისათვის მაჰმადიანობა ფეხმოკიდებული ყოფილა მხოლოდ ქისტების ზოგიერთ ჯგუფში. ისინი კი შარიათის მიხედვით დადგენილ წესებთან ერთად არ ივიწყებდნენ მამა-პაპურ სარწმუნოებრივ და სხვა ქრისტიანულ ტრადიციებს. ასე რომ, ჩეჩნეთში და ინგუშეთში XIX ს-ის დასაწყისში ერთმანეთის გვერდიგვერდ არსებობდა ქრისტიანობა და მაჰმადიანობა. ამავე დროს მოსახლეობას აიძულებდნენ მიეღოთ მაჰმადიანობა. როგორც აღვნიშნეთ, ვისაც გამაჰმადიანების თავიდან აცილება სურდა, თავს აფარებდნენ საქართველოს და შესაძლოა სხვა ქრისტიანულ ქვეყნებსაც.

პანკისში ჩამოსახლების შემდგომ ქისტური მოსახლეობა დიდი ხნის მანძილზე ქრისტიანულ წესებს იცავდა, მაგრამ მათში თანდათანობით მაინც მოუკიდია ფეხი მაჰმადიანობას და XIX ს-ის მიწურულისათვის, კერძოდ 1898 წელს, დუისში დაუწყიათ მეჩეთის მშენებლობა, დაახლოებით 20 წლის შემდეგ მაჰმადიანური რელიგიის მოძალების შედეგად, კერძოდ 1921 წელს, ჯოჯოლოს ეკლესიის მღვდელი იძულებული გამხდარა სამუდამოდ მიეტოვებინა სამსახური და თელავში გადასულიყო. ამის შემდეგაც მოსახლეობა კვლავ იცავდა ზოგიერთ ქრისტიანულ წესს და როგორც აღვნიშნეთ, მაჰმადიანურ რჯულზე მოსახლეობის საბოლოო გადასვლის პროცესი დასრულებულა XX ს-ის 90-იან წწ-ში.

თვითონ ისტორიულ ქისტეთში, ვაინახების ქვეყნის ნასოფლარებში ამჟამადაცაა შემორჩენილი უამრავი კოშკი, რომლებზეც ჯვრებია გამოსახული. ტყობაიერდისა და

ალიბერდის ეკლესიებში დაცულია ქართული წარწერები. არქეოლოგთა და სხვათა მიერ გათხრილ სამარეებში მიცვალებულები დაკრძალულნი არიან ქრისტიანული წესით, თავით დასავლეთისაკენ, ერთ-ერთი ქრისტიანი ქისტისათვის წმიდა გიორგის მედალიონი-ხატიც ჩაუტანებიათ, გროზნოს მუზეუმში დაცულია უამრავი თლილი ქვა და ქვაჯვარი ქართული ასომთავრული ასო ნიშნებით. ქისტები ისტორიულად ქრისტიანები იყვნენ ათეულ საუკუნეთა მანძილზე („აია“ №2, 1997, გვ.).

„ანატორის ჯვარი“ შატილიონებისა და ქისტების საერთო სალოცავია. ანატორის ჯვარში ბოლო დრომდე მოდიოდნენ ქისტები სალოცავად საკლავით, ქადა-პურითა და სანთლით. XX საუკუნის ოციან წლებში ანატორის ჯვარს ჰყოლია გამორჩეულად წმინდა და ჯვარ-ხატების კარგი მცოდნე ქიტი ხუცესი ბაგახა. ის მთისიქითა ქისტეთიდან მოდიოდა ანატორის ჯვარში სანთლით, საკლავითა და ბაჩყურეებით (სამკაპა ან ოთხკაპა ქადის მსგავსი) ჯვარს აღიდებდა. შემდეგ ქისტები მოხარშულ ხორცსა და ბაჩყურეებს ხალხს ჩამოურიგებდნენ. ხევსურ ბავშვებს განსაკუთრებით უხაროდათ ქისტების მოსვლა ანატორის ჯვარში. ბაგახა სანთელს რომ აანთებდა, ასე ლოცულობდა: – „ნაქორინწა წეიმ ბარა“! – გწყალობდეთ ანატორის ჯვარიო. „ანატორის ჯვარი მტრედის სახით მოფრინდებოდა, აკლდამაზე დაჯდებოდა და დუღუნს დაიწყებდა ხოლმე... მხოლოდ ბაგახას – ქისტ ხუცესს შეეძლო ჯვრის ძალით აკლდამასთან ასვლა, ხოლო მტრედი მხარზე დააჯდებოდა მას და კლდეებზე დაატარებდა. მტრედი და დროშა, როგორც ანატორის ჯვრის სახე, ქისტ ხუცესს ხშირად ქისტ სოფლებშიც მიჰყავდა და იქ ხუცობდა“. როგორც მთხრობელმა ჩორეხ ჭინჭარაულმა

მიამბო ქისტებს ხევსური ხუცესიც მიჰყავდათ თავიანთ სოფლებში: „ჩემ პაპა გიგიაც შატილის ხუცეს იყვის, მიჰყავდისთ ქისტეთნი და ახუცვინებდიან ბანებზედ“ (ხ. მამისიმედაშვილი, „ვაინახები და ქართველი მთიელები“, გვ. 21).

„როგორც გადმოცემიდან ირკვევა, ქისტები ანატორის ჯვრის უნჯი ყმანი ყოფილან“ (იქვე, გვ. 22).

„ბალთაგორის წმინდა გიორგისა და მთის სხვა სალოცავებში მლოცველი ქისტი ისევე ღოცავდა და ესალმებოდა ხატში მისულ სხვა მლოცველს, როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელები“ (იქვე, გვ. 22).

ცნობილ გმირ თორღვა ძაგანამდე ქისტების რჯული ისეთივე ყოფილა, როგორც სხვა ქართველი მთიელებისა, ე.ი. ქრისტიანული, ამიტომაც თორღვა საერთო გმირია.

„მუცოს სათემო სალოცავში, მთავარანგელოზის ჯვარში, ხონეს საათენგენოდ ახლაც მიდიან ქისტი ბორჩაშვილები ძღვნითა და საკლავით, ხოლო ხახმატის დღეობაზე პირაქეთ ხევსურეთში შეხვდებით ხევსურს, ფშაველს, ქისტს და სხვა. ისინი სანთლითა და საკლავით მფარველობას შესთხოვენ წმინდა სალოცავს“ (იქვე, გვ. 23).

პანკისში, ამჟამად უკვე გამაჰმადიანებული ქისტების რელიგიური სიმღერა შესრულების სტილით ჯვარხატებში აღვლენილ ფშაურ ფერხისაის ჰგავს. ქისტური რელიგიური სიმღერები თითქოსდა ალავერდის ე.წ. „მონების“ იავნანას მელოდიას წააგავს.

„ქისტები, ისევე, როგორც კახელები და ქართველი მთიელები იხდიან კოლექტიურ საღვთოს“ (იქვე, გვ. 31). ე.წ. წვიმის მოსაყვანი რიტუალი ამ ქისტებში ისეთივეა, როგორც საერთოდ ქართველებში (გუთნის წყალში გაყვანა, გაწუწვა და ძალით ბანაობა ერთ-ერთი მონაწილისა და სხვა).

„რაიმე მნიშვნელოვანი ამბის აღსანიშნავად (ავადმყოფის განკურნება, ჯარისკაცის დაბრუნება, ხიფათისაგან თავის დაღწევა) აღმოსავლეთ საქართველოში იხდიან საღვთოს. ადულებენ ღუდს, ხდიან არაყს, კლავენ საკლავს, აკეთებენ ხინკალს და სუფრის ხუცეს-ხევსებერს ამწყალობენ. ანთებენ სანთელს და ჭრიან სარიტუალო ქადებს. ანალოგიური ჩვეულება აქვთ ქისტებს“, ოღონდ ახლა აღკოპოლიანი სასმელები აკრძალული აქვთ და ხუცესების მაგიერ მოლები ღოცულობენ (იქვე, გვ. 33).

ჯერ კიდევ საუკუნის დასაწყისში შეუნიშნავთ, რომ ახალი წლის შეხვედრის სარიტუალო წეს-ჩვეულება ქისტებში ისეთივეა, როგორც ქართველებში. ახალ წელს ქისტურად „ნიჯუა“ ეწოდება. „ნიჯუა“-დან ხუთი კვირის შემდეგ იციან „ოლუა“, რომელიც ქართულ „აღების“ დღესასწაულს ემთხვევა, ამ დღეს კლავენ საუკეთესო საკლავს „ისევე, როგორც ქართველი მთიელები, ქისტებიც საკლავს სოფლის რჩეულ უხუცესს დაამწყალობინებენ და დააკვლევინებენ ხოლმე“. ქრისტიანული „აღება“ ნიშნავს „ხორცის აღებას“, ხორცის საჭამადის გამორიცხვას კვების რაციონიდან დიდმარხვის წინა, მოსამზადებელ პერიოდში. კერძოდ დიდმარხვის დაწყებამდე ჯერ არის ხორციელის, შემდეგ კი ყველიერის კვირა. ხორციელის შვიდეულში შეიძლება ხორცის ჭამა, ამ დროს ცდილობენ ხორცის საუკეთესო საკვების მიღებას, რადგანაც ხორციელის კვირა დღიდან, როდესაც სუფრიდან აიღებენ ხორცს, მისი ჭამა უკვე აღარ შეიძლება აღდგომის გახსნილობამდე, ე.ი. თითქმის ორი თვე. „აღება“ და მისი შემდგომი ყველიერიც, სახალხო დღესასწაულში გადაიზრდებოდა ხოლმე, ამ კვირებში ხალხი ზეიმობდა და მხიარულობდა, კარგადაც იკვებებოდა, რადგანაც ყველიერის ბოლოდან აღდგომამდე, დიდმარხვის

დროს, ხალხი უკვე გლოვასა და მწუხარებაში იყო, ემზადებოდნენ ზიარებისა და აღდგომის ღირსეულად შესახვედრად, ამობდნენ „მარხვა სინანულისა და აღდგომა სიხარულისა“. როგორც აღვნიშნეთ ქისტური „ოღუაი“ არის ქრისტიანული „აღების“ დღესასწაული. ხორციელის კვირაში, ყოველი ოჯახი, როგორი დარბიც უნდა ყოფილიყო, ვალდებული იყო „ხორცზე კბილი დაედგა“. „ოღუაის ორი კვირის შემდეგ, ასევე შაბათ დღეს ქისტები იხდიან დღესასწაულს, რომელსაც სახელად ჰქვია „სინი“ (იქვე, გვ. 33), ამ დროს ახსენებდნენ მიცვალებულებს „ძველსა თუ ახალს“, ვინც ახსოვდათ და მოაგონდებოდათ, რაც ყველაზე ნიშნეულია, ამ დღეს ქისტები მიცვალებულთა მოსაგონებლად იმ კერძს ამზადებდნენ, რომელსაც ქართველები „კორკოტს“ ან „წანდილს“ უწოდებენ, ქისტურად – „ბაკლას“. დიდმარხვის პირველ შაბათს, ისევე როგორც სხვა მომდევნო შაბათ დღეებში, ქრისტიანები საგანგებოდ მოიხსენიებენ მიცვალებულებს, ე.წ. „მიცვალებულთა შაბათი“. ამზადებენ საკურთხეს, კორკოტ-წანდილს (მოხარშულ მარცვალს), მღვდელს თუ საშუალება აქვს, ალოცვინებენ. ასევე ქისტი მლოცველი მიცვალებულის მოხსენიებისას „ამოიღებს ქვაბით მოხარშულ ბაკლას, ქვაბს გარს შემოატარებს რკინეულს რასმე სამჯერ, მოიხსენებს იმავე მიცვალებულებს, მერე ზემოდან გაშლილი ხელით სამჯერ ჯვარს გამოსახავს და შემდგომ შეექცევიან ბაკლას (მოხარშული სიმინდი, ღობიო, ხორბალი ერთმანეთში არეული)“ (იქვე, გვ. 34).

ეს დღესასწაულები სცოდნიათ მხოლოდ პანკისელ ქისტებს. „ნიჯუა, ოღუაი და სინი“ წააგავს ქართველი მთიელების რელიგიურ დღესასწაულებს. ლეილა მარგოშვილის ცნობით, ჩეჩნები და ინგუშები ამ დღეობებს არ იცნობენ. ამდენად მათ ისინი ან

სავსებით დაივიწყეს, ანდა ქისტებმა იგი ქართველებისაგან შეითვისეს“ (იქვე, გვ. 34). აქედან ჩანს, რომ პანკისში ჩამოსახლებისას ქისტებს გააჩნდათ ქრისტიანული საეკლესიო ჩვეულებები, მათ, როგორც ვთქვით, ჯოყოლოში თავიანთი ეკლესიაც ჰქონდათ და ქისტი სამღვდელოებაც ჰყავდათ. ამჟამადც აღდგომას კვლავ დღესასწაულობენ, „აღდგომის დღესასწაულისათვის ჯოყოლოელი და სხვა სოფელი ქისტები დღემდე საგანგებოდ ემზადებიან და მას განსაკუთრებული ყურადღებით ეკიდებიან. დღეობა ორსამ დღეს გრძელდება, იკვლება საკლავი, ინთება სანთელი, ღოცულობენ სოფელსა და მის მიმდებარე ადგილებში მდებარე ქრისტიანულ ეკლესიასა და სხვა ნიშებში. სოფელში ამ დღეებში დიდი ღვინო და მხიარულებაა. გარდა წმინდა ადგილებზე სანთლების დანთებისა, ქისტებმა ქართველების მსგავსად შემოინახეს ხეებზე ნაჭრების მიბმის ტრადიცია. ქისტები სალოცავად ძღვნით ალავერდშიც მიდიან. ომალოში მცხოვრებ ქისტებს სოფლის სიახლოვეს სალოცავად აქვთ წმიდა გიორგის, თუშოლისა და კოპალას ნიშები. ბირკიანელები ღოცულობენ წმიდა გიორგის ეკლესიის ეზოში. თუშოლი, ზოგიერთი მკვლევარის აზრით, იგივე ღვთისმშობელია, ხოლო კოპალას ნიშის არსებობა ომალოში ფრიად საგულისხმოა. კოპალას სახელობის ჯვარ-ხატები გვხვდება ფშავ-ხევსურეთში“ (იქვე, გვ. 34).

ქისტებსა და ქართველებს ერთნაირი ადათები ჰქონდათ „როგორც ხევსურეთში, ქისტებშიც პატარძალი მამამთილს სახელით ვერ მიმართავს ... მართალია ქისტები მაჰმადიანური რწმენის აღმსარებლები არიან, მაგრამ მათ სუფრაზე, თითქმის ჩვეულებრივი მოვლენაა ღვინის სმა, თუმცა მთიელთა ტრადიციის შესაბამისად იქ მაინც არაფერია სჭარბობს“ (იქვე, გვ. 37). ღვინის ზომიერი სმა ქრისტიანული

ტრადიციას. ქისტები ჩანს, არა მხოლოდ ქრისტიანები, არამედ ქრისტიანული წესების მკაცრი დამცველებიც ყოფილან, ამას მიუთითებს ის, რომ ისინი დიდ მარხვის პირველ დღესა და უკანასკნელს, ე.ი. დიდ შაბათს, მშვირები ატარებდნენ, ვიდრე ვარსკვლავი არ ამოვიდოდა. ახლაც მორწმუნე ქრისტიანები სწორედ დიდმარხვის პირველ და ბოლო დღეებში მარხულობენ განსაკუთრებულად. ასეთივე მმარხველნი ყოფილან ხევსურებიც. ძველად ფშავ-ხევსურები კარგი ქრისტიანები იყვნენ თავიანთი ქრისტიანული სალოცავებით, სამღვდელოებითა და დღესასწაულებით, მაგრამ ბოლო საუკუნეებში, სამღვდელოების არ ყოლის გამო, ნასწავლი და ნაკურთხი სასულიერო პირების ადგილი დაიჭირეს ხალხისგან ამორჩეულმა წმიდა ცხოვრებით მცხოვრებმა პირებმა, რომელნიც ცდილობდნენ უცვლელად აღესრულებინათ ის სარწმუნოებრივი წესები, რაც მათ ახსოვდათ ძველი სამღვდელოებისგან. ხევსურთა ერთი ნაწილი უნდა ყოფილიყვნენ ქისტებიც, საერთო სალოცავ-ჯვარ-ხატებით, ჩვეულებებით, ტრადიციებით, საეკლესიო ტერმინოლოგიითა და ქართული ანბანით. ჩენეთ-ინგუშეთში აღმოჩენილია არა მარტო ქართული წარწერები, არამედ ხელნაწერებიც. ინგუშეთში, ასას ხეობაში არსებობს ქრისტიანული ეკლესიები – თხოზა-ერდი, ალი-ერდი, თარგიმი, მალარ-ერდი და სხვა. „1944 წლამდე მრავალი ინგუშის ოჯახში ინახებოდა ქართული სასულიერო წიგნები და მათი ფრაგმენტები... უფროსი დედაებოდა მას, როგორც ძვირფას რელიქვიას და გადასცემდნენ თაობიდან თაობას (А.И. Шавхелишвили, Грузино-Чечено-Ингушские взаимоотношения. 1992, с.189. იქვე, გვ. 68).

ვაინახებში რელიგიის კულტთან დაკავშირებული და ზოგიერთი სხვა ტერმინი ქართულია, მაგალითად ჯვარი ვაინახურად არის „ჯარ“, მარხვა –

„მარხ“, კვირა – „კირ“, სანთელი – „სენტალ“, ორშაბათი – „ორჩუათ“, პარასკევი – „პერასკ“, შაბათი – „შოთ“, ეკლესია – „ქილს“ და სხვა. შავხელიშვილის ცნობით „ჩენეთში, ხილდისხაროს ხეობაში, მრავალი ქართულიდან მომდინარე ტოპონიმია“. ქართული კულტურის გავლენით წარმოქმნილი უნდა იყოს „ქერისტიე“, „ცაცხი“, „ჩამლა“, „მოზლარი“ და „მეციხ“. ქართულად ქერისტიე ნიშნავს ქრისტიანს, ჩამლა – ჩაღმას, ცაცხი – ცაცხვს, მოზლარი – მოძღვარს, მეციხს კი ქართულ მეციხოვნესთან უნდა ჰქონდეს კავშირი“ (ხ. მამისიმედაშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 7).

ქისტები, საერთოდ, ხალხური თქმულებებითა და გადმოცემებით, ისეთი ღრმა ქრისტიანები იყვნენ, რომ რომელ თემშიც არ უნდა მოხვედრილიყვნენ, ეკლესიებს აშენებდნენ, მაგ. ზეგარდის წმიდა გიორგი ქისტეთიდან მოსულ კაცს დაუარსებია (იქვე, გვ. 19). გერგეტის ყოვლადწმიდა სამების ეკლესიის მცველობა ქისტეთიდან მოსულ სუჯის შთამომავლებისათვის დაუვალებიათ საქართველოს მეფესა და პატრიარქს („აია“, 1997, №2, გვ. 63).

„ქისტებსა და თუშებს შორის ნათელ მბრძოლეთ ნათესაობა მოუდიოდათ. ფშავში ლაშარის გორაზე ქისტების საჯვარე არსებობს, ხევსურეთში, ანატორის ჯვარში ქისტი და ხევსური ხუცესი ერთად ხუცესობდა, ქისტების ამინდის „ღმერთებია“ – ოჩი (ქართულ ვაჩის შეესაბამება), ჰელი (ქართული წმ. ელია), დერგ ნანიღვ – თოვლის დედა საქართველოში მყინვარზე ბუდობს“ (იქვე, გვ. 66).

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ ქისტებს არა მარტო საერთო სარწმუნოება ჰქონდათ ქართველებთან, არამედ საერთო ისტორიაც, საერთო საისტორიო გმირები და წარსული ცხოვრება, ამის მაგალითი მრავალია. მაგალითად ცნობილი 300 არაგველი – ვაინახებად მიაჩნიათ. „ქისტებში დღე-

მდე პოპულარულია გადმოცემა, თითქოს ის სამასი არაგველი, რომელიც კრწანისის ველზე დაეცა, ვაინახები იყვნენ. ამ ლეგენდას ისინი ასაბუთებენ იმ გარემოებით, რომ ჩრდილოეთიდან კავკასიონზე გადმოსული ქისტები მეომრები არაგვის ხეობას უნდა ჩამოჰყოლოდნენ და ამიტომაც იწოდებოდნენ არაგველებად“ (ხ. მამისიმედაშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 8).

მეორე ასეთი მაგალითი ეხება საქართველოს ბედით დამწუხრებულ ლელთ ღუნიას „გადმოცემით იღია ჭავჭავაძის ლელთ-ღუნია მალხების (ქისტების) ჩამომავალი ჯღუნა ხულებლადე ყოფილა“ (ჯ. კაკულია, ანისტორესია, „აია“ 1997 №2, გვ.63). ამ გადმოცემაში ჩანს ქართველებთან საერთო ისტორიის მქონე ქისტები როგორ იყვნენ დაინტერესებულნი საქართველოს კეთილდღეობითა და მომავლით.

მალხებთან დაკავშირებით უნდა ითქვას, რომ ისინი ვაინახების ერთ-ერთი ეთნოგუფი ყოფილა. ვაინახი ხალხის ეთნოგუფები ერთი მოსაზრებით არიან: დალღაი, ნოხჩი, ახი და მელხი (იქვე, გვ. 65). მეორე მოსაზრებით ვაინახი ხალხი ბინადრობდა თემებად. ცნობილია ითონხალის, ხილდისხაროს, იალხაროს, მაისტის, მელხისტის და სხვა თემები (ხ. მამისიმედაშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 15). თითქმის ყველა თემი, გარკვეული კუთხით დაკავშირებულია ქართველებთან. მაგალითად, ითონხალეს ქისტური თემის დამაარსებელი ვინმე ითონი წარმოშობით ქართველი ყოფილა. მაშასადამე ამ თემს ქისტებად გადაქცეულ ქართველებად მიიჩნევდნენ (იხ. იქვე, გვ. 70. შენიშვნა 14. შავხელიშვილის ცნობა).

ხილდისხაროს თემში მრავალი ქართულიდან მომდინარე ტოპონიმია (იქვე გვ. 7).

ასეთ მაგალითებთან დაკავშირებით შემთხვევითი არ უნდა იყოს თვით ვაინახთა შორის გავრცელებული

ასეთი სახის გადმოცემა: „ქისტეთში გავრცელებულია ლეგენდა, რომ პირველი ქისტის დედა ქართველი ქალი იყო“ (ა. ნოზლაიძე, „ქისტები“ გაზ. „ლაშარის გორა“ 1996, 8 ნოემბერი).

ეს ლეგენდა არა მხოლოდ ეხმიანება, არამედ თითქოსდა ადასტურებს თეიმურაზ ბატონიშვილის ცნობას – „ქისტნი, ღლიღვნი და ძურძუენი პირველ იყვნეს ენითა ქართულითა მომზრახენი და ქრისტიანენი“. ქართულ და ჩეჩნურ ენებში დასტურდება უამრავი ლექსიკური ერთეული, რომელთაც საერთო ძირები მოეპოვებათ... საილუსტრაციოდ მოხმობილი მასალა მიუთითებს ქართული და ვაინახური ენების ერთგვარ ნათესაობაზე. სავარაუდოა, რომ ამ ხალხებს პრეისტორიულ ხანაში საერთო ენაც კი უნდა ჰქონოდათ, მაგრამ ხანგრძლივი დროის მანძილზე მოხდა საგრძნობი დიფერენციაცია. ამის გამო ქართული და ჩეჩნური ენები ერთმანეთს დაშორდნენ“ (ხ. მამისიმედაშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 68). თეიმურაზ ბატონიშვილი სწორი უნდა იყოს, ამ ენათა დაშორება არაა სავარაუდოებელი მაინცდამაინც პრეისტორიულ ხანაში. დამოუკიდებელი ენის ჩამოყალიბებისათვის საკმარისია რამდენიმე ასეული წელიწადი, მითუმეტეს გარე სამყაროსაგან იზოლაციის დროს. უკრაინული და ველიკორუსული ენები, მიუხედავად მათი ერთმანეთთან მტკიცე კონტაქტისა და კულტურულ-სარწმუნოებრივ-საეკლესიო ურთიერთობისა, ერთმანეთს დაშორდნენ XIV საუკუნის შემდეგ და დამოუკიდებელ ენებად ჩამოყალიბდნენ რამდენიმე ასეული წლის განმავლობაში. ასევე სხვა ევროპული ენებიც.

„თეიმურაზ ბატონიშვილი ძურძუენის ქვეშ გულისხმობს ჩეჩნებს, რომლებსაც ასევე „ნოხჩი“ ეწოდებათ, ხოლო ღლიღვთა ქვეშ ღიღღოს ანუ ინგუშებს, იგივე დალღა. ქისტების ქვეშ შესაძლოა გულისხმობს ზემოთ

აღნიშნულ მეღსებებს და მაისტის თემს. ეს უკანასკნელი, როგორც ფიქრობენ, მუცოსთან იყო, მაისტელები იქედან კახეთში (პანკისში) გადასახლებულან (იხ. იქვე, გვ. 23). ყველა ამათი საერთო სახელია, როგორც აღნიშნეთ, ვაინახი. „ვეინახები ჩვენს მეზობლად ცხოვრობს – წერს ა. ნოზლაძე – ცენტრალურ კავკასიაში თერგის შენაკადებთან არმხის, ასას, არღუნის, და შარო არღუნის ხეობებში... ვეინახები ჩვენი უახლოესი ნათესავია ენითაც და სისხლითაც. წააგავენ ქართველ მთიელებს. წეს-ჩვეულებით, ზნე-ხასიათით, სახლ-კარით, ჯამ-ჭურჭლით, ჩაცმადახურვით, ცეკვა-სიმღერით, სასმელ-საჭმელით, უფროს-უმცროსობით, მტერ-მოყვარეობით და სხვა“ („აია“ 1997, №2. გვ. 65).

ნიშანდობლივი ცნობა: „ბამუტში (ჩეჩნეთი) ცხოვრობს შემდეგი გვარების მოსახლეობა: გახაურები, ფერზაულები, სიგაურები, მარშაულები, გაბადაურები, ხაიაურები, ქარსამაულები, სვიაკაურები... ისინი თავს მეღსებად თვლიან, მეღსისტის თემს კი პირიქითა ხევესურეთის მეზობლად მიუთითებენ“ (იქვე, გვ. 65).

„მაღსებს დაბა გველეთში უცხოვრიათ, ძირითადად კი უთანკალესა და მაისტის რაიონებში, ხევესურეთის საზღვრებზე ყოფილან განლაგებული“ (იქვე, გვ. 62).

ძალზე ნიშანდობლივია ისიც, რომ ქისტების გვარები ქართული სახისაა. ქისტების გვარებია: ფარეულიძე, აჭიშვილი, ბორჩაშვილი, გაჩალიკაშვილი, ბაღაკაშვილი, ქავთარაშვილი, მარგოშვილი, ნაციშვილი, მუთოშვილი, კოტორაშვილი და სხვა. ენათესავებიან ქართველ კოჭლაშვილებს, ვეშაგურებს, ზაქაიძეებს, მარსაგიშვილებს, მუშტიშვილებს, დანიშაშვილებს და სხვა.

თავის მხრივ „ჩეჩნეთ-ინგუშეთში ცხოვრობენ გაგაინახებული ქართველები, მრავალი ვაინახი (დარჩიევი,

ქარჩიევი და სხვა) თავის წინაპრებად ქართველებს აღიარებს (ხ. მამისიმედაშვილი, ვაინახები და ქართველი მთიელები, 1997, გვ. 19).

ასე რომ, ეთნოგრაფ-მკვლევართა დაკვირვებით, ქისტები საქართველოში XIX ს. დასაწყისში ჩამოსახლდნენ ვითარცა ქრისტიანები და ქრისტიანული წეს-ჩვეულებების ერთგული დამცველნი, XIX ს. ბოლოს მათში თანდათან გავრცელება იწყო მამაჰადიანობამ, XX ს. შუა წლებში, II მსოფლიო ომის შემდეგ კი მათი უმრავლესობა უკვე გამაჰადიანებული იყო, სრული გამაჰადიანება XX ს. 90-იან წლებში დასრულებულია.

**მარადისობის ბზახე
ნანა ხაზარაძე, აკადემიკოსი
თამარ ხოხობაშვილი**

*ეუძღვნიო ივანე ჯავახიშვილის
დაბადების 140 წლისთავს*

პირველ მსოფლიო ომს ივანე ჯავახიშვილი 38 წლის ასაკში შეხვდა. იგი გზას მარადისობისაკენ კვლავ წარმატებით აგრძელებდა. ივანე ჯავახიშვილზე ბევრი დაიწერა და კვლავაც ბევრი დაიწერება. როგორც ჩატარებული კვლევიდან ჩანს, 1914-1918 წლებში, ივანე ჯავახიშვილის შემოქმედება, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი სამეცნიერო ნაშრომების მომზადებითა და გამოცემით აღინიშნება. 1914 წელს, ქართველ მკითხველს, შესაძლებლობა მიეცა „ქართველი ერის ისტორიის“ მეორე ტომს გაცნობოდა. სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთგზის აღინიშნა, რომ ეს მონოგრაფიული გამოკვლევა არაერთი სიახლის შემცველი იყო. სწორედ ამ ტომში შეივსო ის ხარვეზი, რომლის შევსებას დიდი ივანე, ჯერ კიდევ „ქართველი ერის ისტორიის“ პირველ ტომში შეეცადა. საკითხი ეხება საქართველოს საისტორიო გეოგრაფიისადმი მიძღვნილ ნარკვევს, რომელმაც ასახვა „ქართველი ერის ისტორიის“ მეორე ტომში ჰპოვა. ამ საკითხთან დაკავშირებით თავად ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავდა: „სრულიად უგეოგრაფიოდ კი არ შეიძლებოდა. გასაოცარია ან აქამდის უგეოგრაფიოდ როგორ მუშაობდნენ ისე, რომ სშირად თვით ავტორებმა არ იცოდნენ იმ ადგილების მდებარეობა, რომელთა შესახებ ისტორიაში იყო ლაპარაკი.“ ივანე ჯავახიშვილი, რასაკვირველია, არ უარყოფდა იმ დამსახურებას, რაც ვახუშტი ბატონიშვილმა საქართველოს საისტორიო გეოგრაფიის შესწავლაში შეიტანა, მაგრამ დიდი მეცნიერი სრულიად მართებულად შენიშნავდა, რომ VII-XII საუკუნეების კონკრეტული

ფაქტების დაზუსტებისა და უძველესი დროიდან XX საუკუნის ჩათვლით, საქართველოს საისტორიო გეოგრაფიის რეკონსტრუქციისათვის, კვლევის უახლესი მეთოდებისა და ბოლო წლებში მოძიებული მნიშვნელოვანი ინფორმაციის გათვალისწინება, თანამედროვე საისტორიო მეცნიერების უპირველეს ამოცანას წარმოადგენდა. აღნიშნულ ტომში უხვადაა შეკრებილი საქართველოს საისტორიო გეოგრაფიასთან დაკავშირებული ტერმინოლოგია. პირველწაროდ, ივანე ჯავახიშვილი, სულხან-საბა ორბელიანისა და ვახუშტი ბატონიშვილის მიერ მოძიებულ ტოპონიმებს, ორონიმებს, ჰიდრონიმებს იყენებს და მათ სემანტიკური კოდების ინტერპრეტაციებსაც გვთავაზობს. განსახილველი ტომი იმ მხრივაცაა ღირებული, რომ მასში საკმაოდ გამოწვივითაა შესწავლილი ძველი ქართული ქალაქების ისტორია, საქართველოს სხვადასხვა ეთნოგრაფიული კუთხეები და რაც მთავარია, საზღვაო და სახმელეთო გზები. ივანე ჯავახიშვილის დვაწლი ფასდაუდებელია. ამ წიგნის დანარჩენი რვა თავი პოლიტიკური, ეკონომიკური, სოციალური, კულტურული პერიპეტივებით აღსავსე საქართველოს რამდენიმე საუკუნოვან ისტორიას გვაცნობს, სადაც ავტორისეული პოზიცია მრავალ სადისკუსიო საკითხზე არგუმენტირებულადაა წარმოჩენილი. მხედველობაში გვაქვს ბიზანტია-საქართველოს ურთიერთობების, არაბობის, საქართველოს გაერთიანების, საქართველოს ძლიერებისა და აყვავების ხანის და სხვა მნიშვნელოვანი მოვლენების შესახებ ივანე ჯავახიშვილის მიერ გამოთქმული ჰიპოთეზები და კონცეფციები. „ქართველი ერის ისტორიის“ მეორე ტომს ქართველი ისტორიკოსები და ფართო მკითხველი საზოგადოება, ომის საშინელებათა მიუხედავად, სიხარულით შეხვდა.

პირველი მსოფლიო ომის წლებშივე, 1916 წელს ივანე ჯავახიშვილმა

კიდევ ერთი ფუნდამენტური გამოკვლევა - „ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლად“ გამოაქვეყნა, რომელმაც არა მხოლოდ მოწონება, არამედ საერთო აღფრთოვანება დაიმსახურა. ქართულ ისტორიოგრაფიაში ეს პირველი ნაშრომი იყო, რომელშიც მეცნიერული ანალიზის შედეგად ქართული საისტორიო მწერლობის თანავარსკვლავედი სრულად იყო წარმოდგენილი. როგორც თავად ივანე ჯავახიშვილი ბრძანებდა „მისი წადილი იყო, შეძლებისდაგვარად, გამოერკვია, როგორც თვითოეული მემატრიანისა და ისტორიკოსის პიროვნება, - თუ რა წრესა და მიმართულებას ეკუთვნოდა სახელდობო იგი, რა მსოფლმხედველობისა და თვალსაზრისის კაცი იყო. აგრეთვე, შეეცყო, რა მიზანი ჰქონდა და რა სწავდა მას, როდესაც თავის თხზულების წერას შეუდგა.“ ამასთანავე, მეცნიერი შეეცადა დაედგინა, ყოველი ავტორის თხზულების პირველწყარო და „რა გზითა და რა საშუალებით“ იყო მოპოვებული იგი. ივანე ჯავახიშვილმა დასახული მიზანი სრულყოფილად აღასრულა. ჩატარებული შრომატევადი კვლევა-ძიების შედეგად, შესაძლებლობა მოგვცა, სიღრმისეულად გავცნობოდით იაკობ ხუცესის, ევსტათი მცხეთელის, წმინდა ცხრათა კოლაელთა, იოანე საბანის ძისა, კონსტანტინე კახაძის, არსენ კათოლიკოსის, წმინდა ნინოს ცხოვრების, მოქცევად ქართლისადს მატრიანეს, სტეფანე მტბევარი ეპისკოპოსის, გიორგი მერჩულის, ბასილი ზარზმელი წინამძღვრის, გიორგი მთაწმინდელის, გიორგი ხუცეს-მონაზონის, ეფრემ მცირის, ლეონტი მროველის, ჯუანშერის, სუმბატ ძე დავითის, მატრიანე ქართლისაის, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის, თამარ მეფის ისტორიკოსის, აბუსერიძე ტბელის, ლაშა-გიორგის მემატრიანის, ჟამთააღმწერელის, ძეგლი ერისთავთას, ცხოვრება

ბაგრატ მეფობისას, მესხურ დავითნის მატრიანის, გელათურ ქორონიკონს, ფარსადან გორგიჯანიძეს, ქართლის ცხოვრებას, ქართლის ცხოვრების გაგრძელებას, ბატონიშვილი ვახუშტის, ქართლის ცხოვრების გაგრძელების გადაკეთებულ ვარიანტს, სეხნია ჩხეიძის, პაპუნა ორბელიანის, ომან დივანბეგ ხერხეულიძის საისტორიო მემკვიდრეობას. როგორც შემოთავაზდნა, ქართული საზოგადოება ივანე ჯავახიშვილის ამ ფუნდამენტურ გამოკვლევას აღფრთოვანებით შეხვდა. მიუხედავად იმისა, რომ თავად ავტორი შიშობდა, რომ ტექსტის სირთულის გამო წიგნს ოციოდე მკითხველი ეყოლებოდა. კიტა აბაშიძემ, ცნობილმა ქართველმა მოღვაწემ, უდიდესმა კრიტიკოსმა, ივანე ჯავახიშვილს შემდეგი სიტყვებით მიმართა: „შენი წიგნის ფურცლები პირდაპირ გადავყლაპე და დიდად აღტაცებული ვარ. ძალიან დეტალური აღწერა წყაროებისა, რაც ჩემთვის პირადად პირდაპირ აღმატაცებელია და არაფერ რომანს ასე არ გაუტაცებია, როგორც შენს ისტორიას.“ ივანე ჯავახიშვილის ამ ახალი ნაშრომისადმი დამოკიდებულებას კიტა აბაშიძემ გაზეთში - „ჩვენი მეგობარი“ (34; 1916წ.), სპეციალური წერილი, სათაურით - „დიდი წიგნი“, მიუძღვნა, სადაც ასეთ სტრიქონებს ვხვდებით: „მშვიდმა და წყნარმა ივანე ჯავახიშვილმა, რომელიც სწორედ ჩვენი შესანიშნავი წმინდა მამების (გიორგი მთაწმინდელის, ეფრემ მცირის და სხვ.) ენერგიითა და თავგანწირულობით თავს ევლება საქართველოს ისტორიულ მეცნიერებას, ისეთი საჩუქარი უძღვნა ქართველ ერს, რომელიც წარუხოცელ კვალს დაასვამს მთელ ჩვენს აწმყოსა და მომავალს;“ „უნდა მართალი ვთქვა, ილია ჭავჭავაძის „განდევლის“ მერე არ მახსოვს ჩემზე რომელიმე დარგის რომელიმე ნაწარმოებებს ასეთი შთაბეჭდილება მოეხდინოს;“ და კიდევ: „ნეტავი იმ

ახალგაზრდას, რომელიც აღიზრდება ივანე ჯავახიშვილის შრომებზე;“ ან „...ღმერთმა გაკურთხოს, ჯავახიშვილო, გულის იმ დატკობისათვის, რომელიც მომეცა ამ ნაშრომის წაკითხვის უამს. ჯერ ქართულს ენაზე მსგავსი არა დაწერილა რა.“ განსახილველ მონოგრაფიასთან დაკავშირებით ივანე ჯავახიშვილის და კიტა აბაშიძის მიმოწერაც არის საყურადღებო, რომელიც ი. ჯავახიშვილის პირადმა არქივმა შემოგვინახა.

1916 წლის ამ გამოცემას, ქართველ სხვა მოღვაწეთა დიდი მოწონება მოჰყვა. ასე, მაგალითად, ცნობილი ქართველი ისტორიკოსი სერგი გორგაძე, ასევე ცნობილ ქართველ მეცნიერს - იოსებ ყიფშიძეს, 1916 წლის 18 მარტს წერდა: „როცა ეგ წიგნი წავიკითხე და გადავდე გვერდზე - თვალწინ ბუმბერაზივით ოთხი სახე ამემართა: სახე იოანე საბანის ძისა, ეფრემ მცირისა, ჟამთა აღმწერელისა და ვახუშტი ბატონიშვილისა, რომელთაც შემდგომ ჩემს წარმოდგენაში განუყრელად შეუერთდა თანამედროვე სამეცნიერო მეთოდებით შეჭურვილი პიროვნება მათის ღირსეულის ისტორიკოს - დამფასებლისა - ივანესი...“

ივანე ჯავახიშვილის დასახელებული წიგნით მიღებულ შთაბეჭდილებას, თვალსაჩინო ქართველი ისტორიკოსი მოსე ჯანაშვილი, შემდეგი სიტყვებით აღნიშნავს: „შეუდგები ამ საკვირველ წიგნს და გინდა მწვერვალამდის მიადწიო შეუსვენებლივ, დაეწაფო, ვით მოწყურებული ირემი წყაროს და ამოსწურო იგი ბოლომდის.“

დიდ სამეცნიერო მოღვაწეობასთან ერთად, სწორედ, პირველი მსოფლიო ომის წლებში, ივანე ჯავახიშვილი უდიდეს ზრუნვას იჩენდა საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოს შექმნასთან დაკავშირებით. მეცნიერი ისეთი სახელმძღვანელოს არსებობაზე ოცნებობდა, რომელიც მოსახლეობის

ფართო ფენებისათვის ხელმისაწვდომი და გასაგები იქნებოდა. არანაკლებ მნიშვნელობას ანიჭებდა, ახლო აღმოსავლეთის ისტორიის სახელმძღვანელოს გამოცემასაც, რადგან სავსებით მართებულად მიაჩნდა, რომ საქართველოს ისტორიის ცალკეული ასპექტების სრულყოფილად წარმოჩენა, ახლო აღმოსავლეთის ვრცელ რეგიონში მიმდინარე ეთნო-პოლიტიკური, სოციალ-ეკონომიკური, კულტურული პროცესების გათვალისწინების გარეშე, შეუძლებელია. მეცნიერის სამუშაო პერსპექტიულ გეგმებში დიდი ადგილი ენათმეცნიერულ ძიებებსაც ეკავა. ამ თვალსაზრისით, იგი დიდ იმედს ამყარებდა იმ კვლევებზე, რომელსაც აკაკი შანიძე თუშ-ფშავ-ხევსურეთსა და მთიულეთში, ხოლო იოსებ ყიფშიძე - სამეგრელოში ატარებდნენ. ამ გეგმების ამსახველი ცნობები, ივანე ჯავახიშვილის პირადმა არქივმა, საკმაოდ მრავლად შემოგვინახა.

ზემოაღნიშნულთან ერთად, ივანე ჯავახიშვილი ინტენსიურად მუშაობს ქართული კულტურის და კერძოდ, ხელოვნების ისტორიის პრობლემატიკაზე. 1914 წელს, ჟურნალში „ქრისტიანული აღმოსავლეთის“ მესამე ტომში აქვეყნებს სოლიდურ სამეცნიერო გამოკვლევას, რომელიც ქართული ხელოვნების ისტორიის შესწავლის შედეგებს ასახავს. მეცნიერმა, ხელოვნებასთან დაკავშირებული ქართული ტერმინების ინტერპრეტაციას, საფუძვლად ძველი ქართული საისტორიო ძეგლების მონაცემები დაუდო. ამ ნაშრომმა, ფაქტობრივად, განაპირობა შემდგომში ივანე ჯავახიშვილის მიერ ქართული ხელოვნების ისტორიისადმი მიძღვნილი ფუნდამენტური ნაშრომის გამოცემა.

1914-1918 წლების საქართველოში, აქტიურ სამეცნიერო მოღვაწეობას და კულტურულ-საგანმანათლებლო მოღვაწეობას ეწეოდნენ - საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება,

წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, ქართველ ხელოვანთა საზოგადოება, სამუზეუმო გაერთიანებები. ივანე ჯავახიშვილს ამ ორგანიზაციებთან მჭიდრო საქმიანი ურთიერთობა ჰქონდა. საქმე ისაა, რომ ომის წლებში ყველა ეს სტრუქტურა მძიმე მატერიალურ ვითარებაში აღმოჩნდა, ივანე ჯავახიშვილი კი წაკითხული ლექციების საფასურს, როგორც წესი, ზემოაღნიშნულ საზოგადოებებს ურიცხავდა. პირველი მსოფლიო ომის წლებით დათარიღებულ მასალებში, რომელიც მეცნიერის პირადმა არქივმა შემოგვინახა, არაერთ საყურადღებო დოკუმენტს ვხვდებით. ასე მაგალითად, ირკვევა, რომ 1914-1915 წლებში ივანე ჯავახიშვილს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებაში მოხსენებები შემდეგ თემებზე წაუკითხავს: „საქართველოს ეკონომიკური წესწვობილება და მდგომარეობა XVII-XVIII სს“; „VIII-XIV სს. ქართული სამართლის ისტორიიდან“; „სიძველეთა დაცვისა და კედლის მხატვრობის პირების გადმოღების წესები“ - 1916 წელს, ქართველ ხელოვანთა საზოგადოების გამგეობაში და ა.შ.

ივანე ჯავახიშვილის პირადმა არქივმა, ამ და სხვა მის მიერ წაკითხული საჯარო ლექციების გეგმებიც და მისდამი საზოგადოებების მადლობის ამსახველი წერილებიც, მრავლად შემოგვინახა.

ბუნებრივია, რომ მეცნიერს დიდად აწუხებდა ახალგაზრდა თაობის ცოდნის დაბალი დონე. თბილისსა და ქუთაისში ჩატარებულმა ძიებებმა ივანე ჯავახიშვილს დიდი სინანულით აღსაგსე შემდეგი სიტყვები ათქმევინა: „ჩვენმა მომავალმა ახალგაზრდობამ ქართული არ იცის, არ შეუძლია ქართულად აზროვნება.“ მეცნიერის თვალსაზრისით, საზოგადოებამ უნდა იზრუნოს იმაზე, რომ ახალგაზრდობამ ეროვნული ფესვები არ დაკარგოს და მზად იყოს ეროვნული სულისკვეთებით,

მომავლის აღმშენებლობისათვის. ირკვევა, რომ ივანე ჯავახიშვილი არა მხოლოდ ჰუმანიტარული, არამედ საბუნებისმეტყველო და ტექნიკის დარგების განვითარებით იყო დაინტერესებული და როგორც მისი უბის წიგნაკის ჩანაწერები გვამცნობენ, იგი მისთვის ჩვეული მიზანდასახულობით აღნუსხავდა მეცნიერების სხვადასხვა სფეროებში მომუშავე მომავალ მკვლევარებს.

სავსებით კანონზომიერია, რომ სწორედ ივანე ჯავახიშვილის თავკაცობით და აქტიურობით დაიწყო ქართულმა საზოგადოებამ ქართული უნივერსიტეტის ფუნდამენტის შექმნა და, ჯერ კიდევ ომის წლებში, 1917 წლის 12 მაისს თბილისში, ხოლო ამავე წლის 17 მაისს ქუთაისში, ივანე ჯავახიშვილი საზოგადოების წინაშე საპროგრამო მოხსენებებით წარსდგა, რომლებშიც თბილისის უნივერსიტეტის დაფუძნების აუცილებლობაზე ისაუბრა და საერთო მხარდაჭერა დაიმსახურა. მოგვიანებით, 1948 წელს ეს მოხსენება თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომებში გამოქვეყნდა. ივანე ჯავახიშვილისა და ქართველ საზოგადო მოღვაწეთა ოცნება, დავით აღმაშენებლის ხსენების დღეს 1918 წლის 8 თებერვალს აღსრულდა, როდესაც თბილისის უნივერსიტეტი სახეიმოდ გაიხსნა.

პარადოქსია, მაგრამ ფაქტია, რომ პირველ მსოფლიო ომში საქართველოს მიერ გაღებული მსხვერპლისა და ჩვენი ქვეყნისათვის ბრესტ-ლიტოვსკის (1918 წლის 3 მარტი) საზავო ხელშეკრულების მძიმე შედეგების მიუხედავად, სწორედ 1914-1918 წლებში, ივანე ჯავახიშვილის თავკაცობით, მუხლჩაუხრელი შრომით, ქართველ მამულიშვილთა (ექვთიმე თაყაიშვილი, სერგი გორგაძე, მოსე ჯანაშვილი, აკაკი შანიძე, იოსებ ყიფშიძე, კიტა აბაშიძე, დიმიტრი შევარდნაძე...) მხარდაჭერით, საქართველოში მყარი საფუძველი ჩაეყარა ახალ ქართულ ისტორიოგრაფიას

და ეროვნულ უმაღლეს განათლებას. დიდი ივანე ჯავახიშვილის და ქართველ მოღვაწეთა დაუღალავი, თავგანწირული შრომის შედეგად საფუძველი ჩაეყარა ახალ ქართულ საისტორიო მეცნიერებას, რომელმაც ასწლოვანი გზა ღირსეულად განვლო და მომავალი განვითარების პერსპექტივაც გააჩნია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ჯავახიშვილი ივ. ქართველი ერის ისტორია, II ტომი, ტფლისი 1914
2. ჯავახიშვილი ივ. „ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლაც“, ტფლისი 1916
3. გერიტიშვილი დ. ივანე ჯავახიშვილი, თბილისი 1949
4. ბაქრაძე ა., ჯავახიშვილი ნ. ივანე ჯავახიშვილის პირადი არქივის აღწერილობა, თბილისი 1976
5. ივანე ჯავახიშვილის დაბადების 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული, თბილისი, 1976
6. კრებული მიძღვნილი აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის დაბადების 100 წლისთავისადმი, თბილისი, 1977
7. ჯორბენაძე ს. ცხოვრება და ღვაწლი ივანე ჯავახიშვილისა, თბილისი 1981
8. მეტრეველი რ. ივანე ჯავახიშვილი და თბილისის უნივერსიტეტი, თბილისი 1999

SUMMARY ON THE WAY OF ETERNITY

The article demonstrates on the example of the life of Ivane Javakhishvili that despite the horrors of the World War I and the sacrifice made, he was successfully continuing the way towards eternity. As a result of the tireless, selfless work of great Ivane Javakhishvili and other Georgian figures, the foundation was laid for new Georgian historical science, which has gone the centennial path with dignity and also has the prospects of future development.

დიდმის ხეობა მანანა ქუთათელაძე

საქართველოს უძველესი ადმინისტრაციული დაყოფა გეოგრაფიული ხეობების მიხედვით ხდებოდა. „ხევი“ იყო ძირითადი ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ერთეული. ასეთ ადმინისტრაციულ ერთეულს წარმოადგენდა დიდმის ხევი, რომელიც თბილისის ჩრდილო-დასავლეთ მხარეს მდებარეობს. ვახუშტი ბატონიშვილის აღწერის მიხედვით „...მის დასავლეთით მთა სხალდიდისა, კეთილი აგარაკი და შვენიერი ყოვლითა, ამის სამხრით ხეობა დიდმისა. გამოსდის ამისი წყალი სხალ-დიდსა და სათოვლიას მთას და დის აღმოსავლეთით. მიერთვის მტკვარს დასავლეთიდან. არს წოდორეთამდე ვენახოვან-ხილიანი და მას ზევით მთები. სამხრით არს კელი დიდი დიდმისა, უნაყოფო, არამედ ბაღახოვანი, და ზამთარს იზრდების ცხვართა და ძროხათა სიმრავლენი, ნაქულბაქება ზევით არს დევის ნამუხლი-კლდე, ვაჭრილი ვზად. მას ზევით მუხად გვერდი“ ვახუშტის მიხედვით „დიდმის ხეობა განიყოფება ველად ანუ ბარად, ზეგნად და მთად“. ქართულ წერილობით წყაროებში დიდმის პირველ მოხსენიებას „ქართლის ცხოვრების“ კრებულში ვხვდებით.

დიდმის ხეობაში დასახლება უძველესი დროიდან არსებობდა, რასაც ადასტურებს სხვადასხვა პერიოდში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეების გორასამარხები, ძვ.წ. III-I საუკუნეების ორმოსამარხები და ქვევრსამარხები. ხეობაში დასტურდება ანტიკურ საქართველოში გავრცელებული მიცვალებულისათვის ცხენის ჩატანების და ასევე ერთ-ერთ მდიდრულ სამარხში აღამიანის მსხვერპლად შეწირვის ფაქტიც.

სამხრეთ-დასავლეთი მხრიდან თბილისის დასაპყრობად წამოსულმა ყველა დამპყრობელმა თავისი გამანადგურ-

ებელი კვალი დატოვა დიდმის ხეობაში. ისტორიულ წყაროებში მრავლადაა დაცული ცნობები დიდმის მიდამოებში მიმდინარე ბრძოლების შესახებ - პირველი ცნობა ვახტანგ გორგასალთანაა დაკავშირებული. იგი სპარსელების წინააღმდეგ ბრძოლის მოლოდინში დიდლოთან დაბანაკდა „...ვახტანგ განაძლიერა ციხე ქალაქისანი, და ურჩეულესი მებრძოლი ერისა მისისა ვითარ ასიათასი მხედარი და ასიათასი ქუეითი იპყრა მის თანა, და დაუბანაკა მათ დიდმით ვიდრე ქართლის კართამდე, და სპარსთა დაიაბანაკეს ცხენის ტერფთან ჩაღმართ“.

არაბთა ბატონობის დროს, VIII-XI საუკუნეებში დიდმის ხეობა თბილისის საამიროში შედიოდა. XI საუკუნეში დიდი თურქობის დროს, სოფელი დილოში მიიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. დამპყრობლები გაზაფხულზე საქონლით აღმოსავლეთისაკენ მიდიოდნენ, ხოლო შემოდგომით ავჭალა-დიდმისკენ ზამთრის საძოვრებზე გადადიოდნენ. ამიტომ დიდმის ველი თურქთა სათარემო ასპარეზს წარმოადგენდა.

XII საუკუნეში დავით აღმაშენებლის მიერ თბილისის განთავისუფლების შემდეგ დიდმის ხევის სოფლების მოსახლეობა საგრძნობლად იზრდება. XIII საუკუნის 20-იან წლებში ქართლში ოსმალები დამკვიდრდნენ. თბილისთან ერთად ოსმალებმა არც სოფლები დაინდეს. დილოში სახლები დაანგრიეს და გადაწვეს, ხოლო მოსახლეობის დიდი ნაწილი ტყვედ წაიყვანეს.

1541 წელს თბილისში და დილომის ხეობის სოფლებში ყიზილბაშები გაბატონდნენ და ბეგარა-გადასახადებს ირანელებს უხდიდნენ. 1578 წელს ყიზილბაშთა ბატონობა ოსმალთა ბატონობით შეიცვალა, რაც 1606 წლამდე გაგრძელდა. ამ პერიოდში გადასახადებს სოფლის მოსახლეობა უკვე ოსმალებს უხდიდა.

XVI საუკუნის II ნახევრიდან ქართლის მეფე სიმონ I-მა სოფელი დილოში თავის სადგომად გადააქცია

და წლების განმავლობაში იბრძოდა სპარსელებისა და თურქებისაგან თბილისის განსათავისუფლებლად. მან დილომთან ბრძოლაში დაამარცხა გამაჰმადიანებული საკუთარი ძმა, დავით XI დაუდ-ხანი.

XVIII საუკუნეში დიღმის ხევი მუდმივად ლეკთა თარეშის ადგილს წარმოადგენდა და ეს გარემოება ძლიერ აფერხებდა მოსახლეობის ზრდას. ამას დაემატა 1736 წელს თბილისში გაჩენილი ჭირი, რომლის დროსაც დიღომში და მის მიმდებარე სოფლებში იმდენად მძიმე მდგომარეობა შექმნილა, რომ ხეობის სოფლები დროებით აყრილა და გახიზნულა.

მტერთა მუდმივ თარეშს როგორც მოსახლეობა ისე სოფლებიც ეწირებოდა. ამ სოფლების ნაწილი ღორძინდებოდა და ისევ ივსებოდა მოსახლეობით, ზოგიერთმა მათგანმა ჩვენამდე ნასახლარების სახით მოაღწია. დღეისათვის რამოდენიმე ათეული ნასოფლარია გამოვლენილი ხეობაში. სხადასხვა პერიოდში დიღმის ხეობაში შედიოდა სოფლები: ბევრეთი, დელისი, ვეძისი, კორათხევი, კარსანი, ლელობი, ზემო და ქვემო ლისი, მაჩხანი, სხაღდი, მუხადგვერდი, საბურთალო, ტაბარუკი, შლამიანთხევი, ძაღლაანთხევი, წმინდა წყალი, წოდორეთი, წინუბანი, ვაშლიჯვარი, თეთრაძე, თელოვანი, თხინვალა, თეთრაანი ანუ თეთრაძიანი, დიდგორი, ნაქულბაქევი, ქვაბთა, ნენავი, ჯიხურები, ქობა, ჯოიანი, ნაბაჭაური, ბაჭყალა, ქუბანი, უპიტე, ძაღლაანი, ფაფანი, ბოვონო, კოშკის სერი, ბაბაყოლები, ნაოქიანი, ძაღლაანთხევი და სხვა.

დიღმის ხეობის ძირითად მოსახლეობას ყოველთვის ქართველები შეადგენდნენ, ამიტომ ამ ხეობაში მრავლად არის უძველესი მართლმადიდებლური ტაძრები. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ არაბობის ხანაში, რომელიც VII საუკუნის შუაწლებიდან XI საუკუნის შუაწლებამდე გრძელდებოდა, იმ დროს როდესაც მთელი საქართველო ინგრეოდა და

ნადგურდებოდა დიღმის ხეობაში ქართული მართლმადიდებლური ტაძრები შენდებოდა. „დიღმის ხეობაში შემავალი სოფლებიდან ბევრი დროთა ხელამ და მტერთა შემოსევებმა ალგავა პირისაგან მიწისა, ბევრიც მოსახლეობამ მიატოვა. იგივე ბედი ეწია ამ სოფლებში განლაგებულ კვლესიებსა და სხვა ნაგებობებს: ზოგი მტრის დაუნდობელმა ხელმა დაანგრია, ბევრიც ზრუნვასა და მოვლა-პატრონობას მოკლებული თავად დაინგრა, სამწუხაროა ის ფაქტი, რომ ბევრი კვლესია, რომელიც ჯერ კიდევ არსებობს თავისმა მლოცველმა მიივიწყა და დანგრევის პირასაა მისული. მრავალმა გვარმა არც კი იცის, თუ სად ღოცულობდა მისი წინაპარი“ – წერს ირ. სონდულაშვილი. დღეისათვის უკვე ბევრ ტაძარში აღდგა ღვთისმსახურება, ბევრშიც აღდგენილი სამუშაოები მიმდინარეობს, თუმცა ბევრი ისევ უწყურადღებოდაა მიტოვებული.

ფასდაუდებელი ინფორმაცია დაგვიტოვა 1990-იან წლებში ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ, რომელსაც ჯუანშერ სონდულაშვილი ხელმძღვანელობდა. ამ ექსპედიციის მიერ აღმოჩენილი და გამოკვლეული ძეგლების ნაწილი დღეისათვის უკვე აღარ არსებობს. სამწუხარო შემთხვევის გამო დიღმის ხეობაში მდებარე არქეოლოგიური ექსპედიციის შენობა, სადაც ინახებოდა ექსპედიციის მიერ ჩატარებული კვლევების შედეგები დაიწვა, განადგურდა ბევრი უნიკალური მასალა. ბატონი ჯუანშერის შვილმა იროდიონ სონდულაშვილმა მოგვაწოდა მის მიერ აღდგენილი მამის ხელნაწერები, რისთვისაც მას უდიდეს მადლობას ვუხდით. ამ მასალებზე და ჩვენს მიერ ჩატარებული კვლევის შედეგებზე დაყრდნობით შეძლებისდაგვარად აღვადგინეთ დიღმის ხეობის ტაძრების ისტორია.

სოფელი დილომი

დიდმის ხეობის ცენტრს ტრადიციულად სოფელი დილომი წარმოადგენდა. ისტორიულ წყაროებში დილომი – დიღუამისა და დიღვამის სახელითაც გვხვდება. სოფელი დილომი ისტორიული და წერილობითი წყაროების მიხედვით წარმოადგენდა სახელმწიფო ანუ სახასო მამულს XVIII საუკუნის ბოლომდე, მეფე ვახტანგ VI-ს „დასტურლამალში“ ცალკე თავად აქვს გამოტანილი - „დიდმის საბატონოს გამოსაღებისათვის“, რომელშიც აღწერილია სოფლის ვალდებულებები: „დიდმის გამოსაღები საბატონო არის: სახასო ვლეხი კომლი რგ [113]; ამათ აქვს მალი თავზედ შაური ოცდა ორი. ამისგან ხუთი აბაზი ბატონისა არის, შაურ-ნახევარი მოურავისა და მემალისა, ნახევარ შაური საღთხუცისა და მდივნებისა. დალა სარწყავზედ ხუთხედ ერთი ბატონს; ურწყავზედ შვიდხედ ერთი. კულუხი შეწერით არის; მამულხედ ჰკიღია, დიდს დიდობით და ცოტას ცოტაობით შეაწერენ. საშობაო ცხუარი ი ; სააღდგომო ცხუარი ი . ბატონის ზვრის მუშაობა ყოვლის-ფრით იმათ უნდა შეიმუშაონ. ყარაიაზედ პირველხედ კონის ჩადგმა, რამდენიც გუთანი გამოვა, სამ დღეს ყარაიაზედ კუანა, მისი მომკა, შეტანა და გაღეწუა; ბატონის აყრაზედ ცხუნისა და ურმის თხოება, ბატონის წიგნით სტუმრისა და მდგმურის დაყენება; ბატონის მიბრძანებაზედ შეძლებით სამასპინძლო; საბაზიერო ქათამი, კომლხედ თვითო ქათმის ბარება, თავილის ქეშიკობა, კოჟორხედ მეჯინების ბატკანი...“: ასევე ცალკეა გამოტანილი „სადედლოფლო“ ვლეხების მოვალეობანი.

ერეკლე მეფემ თავის ქალიშვილს ქეთევანს, იოანე მუხრანბატონის მეუღლეს, მზითვად სოფელი კარალეთი მისცა, რომელიც მას პავლე ციციანოვმა ჩამოართვა. 1810 წლის 16 აგვის-

ტოს ქეთევან ბატონიშვილმა რუსეთის იმპერატორს თხოვით მიმართა სოფელ კარალეთის მაგივრად მისთვის სოფელი დილომი ებოძებინა: „განსვენებულმან მეფემან მშობელმან ჩემმან, გათხოვებასა ჩემსა ზედა მეფურისა ნებითა თვისითა და მშობლიურითა ჩემდამი სიყვარულითა ინება მონიჭებად ჩემდა მზითვად სოფელი კარალეთი, დამტკიცებული ჩემია სამკვიდროდ და საბოლოო სამფლობელოდ სამეფოსა სიგელითა მისითა. სოფელსა ამას ევლობდი მე განსვენებით თვინიერ ყოველთა ვისგანმე ცილებათა მისთა. უმეტეს ხანთა ესე ვითარცა ცილებისათვის დადებულთა გარნა შემდგომად რუსეთის მმართველობის შეტანისა საქართველოსა შინა სოფელი ესე ჩემი მმართველობასა თავადსა ციციანოვისასა მიღებულ იქმნა ჩემგან. თუმცა საჩივარსა ჩემსა შეუღება თქვენის იმპერატორების დიდებულეებისა შინაგანთა მინისტრისა გრაფ ქუჩხების მიერ უმაღლესი ბრძანებით რათა მექმნას მე თანხმობითა ჩემითა ნაცვლობა სახეთა ღირსებისამებრ ამისისა ქონებითა. გარნა ვიდრე აწამდე შეიდი უკვე წელი არს ჯერე ცა დატევებულ მე თვინიერ ყოვლისა ნაცვალეებისა. ყოვლად უმოწყალესო ხელმწიფეო, გარდმოხედე მოწყალითა თვალითა სიმაღლით ტახტისა შენსა დამხობილთა ფეხთა ქუეშე მისთა ასულსა და შვილთა მეფისა“ .

1811 წელს იმპერატორმა დააკმაყოფილა ქეთევან ბატონიშვილის თხოვნა და ამის შემდეგ სოფელი 1920 წლამდე ბაგრატიონ-მუხრანელების საკუთრებას წარმოადგენდა. საბჭოთა პერიოდში სოფელი დილომი მცხეთის მუნიციპალიტეტში შედიოდა. 2007 წლიდან სოფელი და დილომის ხეობის დიდი ნაწილი თბილისის საზღვრებში მოექცა.

1. დიდმის წმინდა მარინეს ეკლესია

სოფელი დიდმის ცენტრში დგას წმინდა მარინეს ეკლესია, რომლის აშენების ზუსტი თარიღი უცნობია. შესაძლებელია იგი სოფლის სხვა ეკლესიების თანადროულად, ადრეფეოდალურ ხანაში აშენებულიყო. ამ ვარაუდს ამყარებს 1987-1988 წლებში ჩატარებული გაწმენდითი სამუშაოების დროს ეკლესიის გარშემო მოპოვებული კარგად გათლილი ორნამენტებიანი ქვის კვადრები და კვარცხლბეკი, რომელზედაც ახლანდელი ეკლესიაა აგებული. იგი თავდაპირველად დამუშავებული თლილი ქვით უნდა ყოფილიყო ნაგები, „ეკლესიის ხელმეორედ აშენების დროს ძველი ეკლესიის ქვა კვარცხლბეკის გასამართად გამოუყენებიათ, ხოლო ახლანდელი ეკლესია შემდგომ საუკუნეებს განეკუთვნება, რომელშიც შეცვლილია სამშენებლო მასალა და თლილი ქვის ნაცვლად

აგურია გამოყენებული.“ - წერს ირ. სონღულაშვილი

1902 წელს, წმინდა მარინეს ეკლესიის წინამძღვარი მამა იოველ გამრეკელი წერს, რომ „წმინდა მარინეს ეკლესია აშენებულია 1320წ.“ ცნობილია, რომ 1283 წელს საქართველოში მიწისძვრა მომხდარა, რომლის შედეგადაც ქართლში ბევრი ეკლესია-მონასტერი დანგრეულა და დაზიანებულა. მიწისძვრა იმდენად ძლიერი ყოფილა, რომ სვეტიცხოველის ტაძრის გუმბათიც კი ჩამოიქცეულა. ცხადია სოფლის შედარებით პატარა ეკლესიებიც დაზიანდებოდა. ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე შეიძლება გამოვთქვათ ვარაუდი, რომ 1320 წელს მოხდა წმინდა მარინეს მიწისძვრისაგან დაზიანებული ეკლესიის აღდგენა-შეკეთება.

1335 წელს, გიორგი ბრწყინვალემ საქართველო მონღოლთა ბატონობისაგან გაანთავისუფლა. მან აღადგინა ქართველთა მონასტრები იერუსალიმსა და სინას მთაზე. ამავე პერიოდში მას დიდმის ხეობის ეკლესიებიც აღუდგენია, მათ შორის დიდმის წმინდა მარინეს ეკლესიაც. XIX საუკუნის დასაწყისიდან, მას შემდეგ რაც დიდმის თავის წმინდა გიორგის ტაძარი მუხრანბატონებმა კარის ეკლესიად გადააკეთეს, სადეკანოზოდ წმინდა მარინეს ეკლესია გამოცხადდა. მრევლის გაზრდის გამო საჭირო გახდა ეკლესიის შენობის გადიდება. ტაძრის დარბაზი დასავლეთის მხრიდან დაუგრძელებიათ და სამხრეთის ფასადში ახალი შესასვლელი გაუმართიათ.

ხელოვნებათმცოდნე თ.სანიკიძის 1996 წელს ჩატარებული აღწერით: „ეკლესია დარბაზულია (14,1*6,25მ.) მთლიანად ნაგებია აგურით და მთლიანად შელესილი ყოფილა. შესასვლელი სამხრეთიდანაა კარი გარედან გადახურულია არქიტავრით, შიგნიდან-ნახევარწრიული თაღით. აღმოსავლეთით ღრმა ნახევარწრიული აფსიდაა გრძლივ კედლებზე ერთსაფეხურიანი

პილასტრებია, რომლებსაც ეყრდნობა შეისრული საბჯენი თაღები. პილასტრებს შორის გადაყვანილი ნახევარწრიული დეკორატიული თაღები ღრმნიშებს ქმნის. სამხრეთ კედელში სამი ფართო სარკმელია, აღმოსავლეთისა და დასავლეთისაში თითო. აღმოსავლეთ ფასადზე, საკურთხევლის ორივე მხარეს ორი დაბალი სამკუთხა ნიშია, რომელთა კონქური სათაურები მთლიანი ქვისაგანაა გამოკვეთილი. ეკლესიას აგურის ორი პირისაგან შედგენილი ლავარდანი აქვს“.

წმინდა მარინეს ეკლესიის ეზოში შემორჩენილია XIX საუკუნის საფლავის ქვები. აქ დასაფლავებულია მღვდელი „დავით გიორგიევი რომელმან ვიძლუდელე ამა ეკლეს შინა 39 წელი. ხოლო გარდავიცვალე 64 წლისა 1855 წელსა მარტის 21 დღესა.“ აქვეა დასაფლავებული მუხრანბატონის გამზრდელი - „ამ საფლავს მდებარეა კნიახის არხლის ბავრატონის-მუხრანსკის გამზდელი ელისაბედი უქმრო და უშვილო შობილამ. მხილველთა გეგმვრებით შენდობა ბრძანოთ. გარდაიცვალა ჩედა წელსა ოკდომრისასა.“

1902 წლის 2 აგვისტოს გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ დაიბეჭდა სტატია ტაძრის გარშემო მდებარე დასაფლავოს შესახებ: “შუა სოფელში წმ.მარინეს ეკლესიაა. გალაგანში უწინ საერთო დასაფლავო ყოფილა; ეხლაც შეიძლება დამარხვა მიცვალებულისა, თუ ჭირის-უფლები 40 მანეთს გადაიხდიან. ამ თვენახევრის წინად ერთი მიცვალებული დაუმარხავთ, 40 მანეთი აუღიათ, ძველი მკვდარი ამოუღიათ, და ახალი ჩაუსვენებიათ. საბრალო მკვდრის ჩონჩხნი ეხლაც იქვე პყრია და გამვლელ-გამომვლელნი ფეხ-ქვეშ სთელავენ. კარგი იქნება, ვისაც ეს საქმე შეეხება, დაეთრებში ჩაიხედოს და გაიგოს, იქნება იმ მკვდარსაც 40 მანეთი პქონდა მიცემული, და რაღას ემართლებინ საფლავიდან ამოღებას!”.

ამ ბრალდებას ამავე გაზეთში დიდმის სამრევლო-საეკლესიო სკოლის ზედამხედველი, მღვდელი იოველ გამრეკელი პასუხობს რომ „...არავის ახსოვს და არც ვაგონილა, თუ ოდესმე აქ დასაფლავო ყოფილიყოს; არც ეკლესიის საბუთებშია ხადმე მოხსენებული მიცვალებულის დამარხვა და ფულის გარდახდევინება ეკლესიის გალაგანში მოხდება ხოლმე ადგილობრივის მღვდელ-მთავრის ნებართვით და არა მღვდლის მიერ; მღვდელი მხოლოდ ამაზედ ფორმალურ მოწერილობას მიიღებს ხოლმე მთავრობისაგან. მიცვალებული რომელზედაც თ-ძე ლაპარაკობს, დასაფლავებულია სამრეკლოს ახლოს, სადაც ზარის მრეკავთ უკეთ შეეძლოთ შეეძნიათ, რადგან ყოველ შაბათ-კვირას ირეკება ზარი, და თუ ამას შეამჩნევდნენ, რასაკვირველია, მომმართავდნენ მე, როგორც ეკკლესიის წინამძღვარს; გარდა ამისა ჩვენ, ეკკლესიის წინამძღვარნი, როდესაც ნებას ვაძლევთ საფლავის გათხრისას ეკკლესიის გალაგანში, ვაძლევთ იქ, სადაც არავითარი ნიშანი ადგილს არა ეტყობა-რა. წარმოვიდგინოთ, რომ მოთხრის დროს მესაფლავეთ შეამჩნიეს ძვლები, ამოიღეს საფლავიდან, ან კი რომელი ქრისტიანი იზამს, სხვაგან გადაურას, თუ არა იქვე მიქცევას, საიდანაც ამოიღო?! ის მიცვალებული, რომელზედაც თ-ძე ლაპარაკობს, დასაფლავდა იქ, სადაც მისი ნათესავები არიან დასაფლავებულნი; თუ მივეციოთ ნება იქვე დასაფლავებისა, მივეციოთ იმიტომ, რომ თავისუფალი ადგილი იყო, ან კი საიდან წარმოვიდგენდით, რომ ოდესმე იქ ყოფილა ვინმე დასაფლავებული?!...”

1869 წელის სექტემბერში წმინდა მარინეს ეკლესიის ეზოში დიდმის ხეობის პირველი ერთკლასიანი სკოლა გაიხსნა. თავდაპირველად სკოლის შენობა მხოლოდ ორი ოთახისაგან შედგებოდა – დიდი ოთახი მოსწავლე-ოთავის იყო განკუთვნილი, ხოლო

პატარა საყარაულოსა და სასოფლო სასამართლოს წარმოადგენდა. 1870 წლის 15 იანვრის გაზეთ „დროებაში“ ვკითხულობთ, რომ „ჩვენი სიღარიბისადა გვარად შეკოლა კარგად არის მოწყობილი“ მოსწავლეთა რაოდენობა 23 მოსწავლეს აღწევდა „ათი-თორმეტი წლის ბიჭების გვერდით ვაჟებიც სწავლობენ.“ სოფელში ასევე ქალთა სკოლაც არსებობდა, რომელშიც ოცამდე გოგონა სწავლობდა. სკოლას თავისი საკუთარი შენობა არ გააჩნდა. მეცადინეობები ტარდებოდა მასწავლებლის სახლში, რომელიც ამავე სოფელში ცხოვრობდა. სკოლებში ადგილობრივი მღვდლები ასწავლიდნენ. თუმცა ამ სასწავლებლებს დიდხანს არ უარსებია.

1897 წლის, 10 აპრილის გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ ვკითხულობთ: „სოფელი დიღომი თბილისის თითქმის ზედვე აკრავს, და აქომამდე ამ სოფელში სკოლა არ არსებობდა. ამ სოფელს, რომელშიაც ოთხასზედ მეტი მცხოვრებია, შეუძლია შეინახოს არა თუ ერთ-კლასიანი, არამედ ორკლასიანი სასწავლებელიც. ამ სოფლის ახალგაზრდობა აქომამდე მოკლებული იყო რუსულ-ქართულ წერა-კითხვის ცოდნას. ბევრჯერ მოისურვეს სოფლებმა სკოლის გახსნა, მაგრამ ვერ ხერხდებოდა ამ ბოლო დრომდის. ახლა-კი დადგა დრო, ოდეს ეს დიდი ნაკლი შევსებულ იქნება. მარტის თვეში გორიდამ დიღომში გადმოიყვანეს მღვდლად მამა იოელ გამრეკელი, რომელმაც პირველი თვისი ყურადღება მიაქცია დიღომში სკოლის უქონლობას. ამის თაობაზედ მამა გამრეკელი მოელაპარაკა დიღომის მამასახლისს ბ. მაძუნაშვილს, რომელმაც თვისის მხრით მოძღვარს ყოველი დახმარება და შემწეობა აღუთქვა. 2 მარტს, დიღომის ეკლესიაში მამასახლისმა ხალხი შეკრიბა. მამა იოელ გამრეკელმა წარმოსთქვა ხალხის წინაშე ქადაგება სწავლა-განათლების მნიშვნელობის შესახებ; ხალხზედ ამ ქადაგებამ იმოქმედა; ხალხმა იმ დღესვე განაჩენი შეადგინა. ამ განაჩენის ძალით უნდა გახსნილ იქნას დიღომში ერთ-კლასიანი საეკლესიო სამრევლო სკოლა; თითოეული კომლი ვალდებულიად ხდის თავისს თავს აძლიოს ყოველ წლივ სკოლის შესანახად ათ-ათი შაური. მამა გამრეკელმა ყოველივე გარემოება საქმისა განაჩენითურთ ქართლ-კახეთის საეპარქიო სასწავლებლო საბჭოს მოახსენა და თანაც წარუდგინა დასამტკიცებლად მასწავლებლებლი თანამდებობაზედ ქალბ. ჭელიძისა, რომელმაც ამ ხუთის წლის წინად სწავლა დაამთავრა თბილისის საეპარქიო საქალებო სასწავლებელში და აქომამდე სოფელ დიღომში კერძო მასწავლებლად იყო. მამა გამრეკელი შუამდგომლობს, რათა ის შენობა, რომელიც დიდმელებმა დაიქირავეს დღეს სკოლის მოსათავსებლად, სოფელს დაუთმოს სახელმწიფომ.“

დიღმელების თხოვნა მალევე გაუზიარებია საქართველოს ეგზარქოსს „მისს ყოვლად-უსამღვდელოესობას, საქართველოს ექსარქოსს უთხოვნია ბატონ ტფილისის გუბერნატორისათვის დააჩქაროს სოფელ დიღომის მკვიდრთა განაჩენის დამტკიცება, ერთ-კლასიანი სამრევლო-საეკლესიო სკოლის დაარსების შესახებ“ - წერს 1897 წლის, 30 აპრილის გაზეთი „ცნობის ფურცელი“.

დიღმის მოსახლეობის დაუინებული თხოვნის შედეგად 1897 წელს დიღმის ხეობის სამრევლო სკოლა გაიხსნა. „საქართველოს საეგზარქოსოს სასულიერო მოამბეში“ ვკითხულობთ: „28 სექტემბერს საქართველოს ეგზარქოსმა ვლადიმერმა სოფელ დიღომში აკურთხა ერთკლასიანი სამრევლო სკოლა. საზეიმო წირვა დიდი პომპეზურობით ჩატარდა დიღმის წმინდა მარინეს ეკლესიაში. წირვას ესწრებოდნენ რუსეთის იმპერიის მაღალი რანგის სახელმწიფო მოხელეები. თბი-

ლისიდან და მიმდებარე სოფლებიდან დიდძალი ხალხი“

„დიღმის სამრევლო სკოლა. კვირას, 28 ენკენისთვეს, საქართველოს ექსარხოსმა ვლადიმერმა აკურთხა ახლად დაარსებული სამრევლო სკოლა სოფ.დიღომში, თავ. კ.ი.მუხრან-ბატონის მამულში. თავ. მუხრან-ბატონმა ამ თავითვე სკოლის გასაწყობად შესწირა 400 მ. და ყოველ წლივ აღუთქვა 100 მ. თუ აგრონომიური განყოფილებასაც გახსნიან, მაშინ თავ. მუხრანსკი აძლევს მიწას, რამდენიც დასჭირდება.“ (1897 წ. „ცნობის ფურცელი“ 30 სექტემბერი).

1902 წლიდან სოფლის მაცხოვრებელთა თხოვნით შენობა სკოლას გადაეცა. შენობა რესტავრაციას საჭიროებდა. თბილისიდან საგანგებოდ მოიწვიეს მშენებლები, შეადგინეს შენობის სასკოლოდ გადაკეთების გეგმა, რომელიც პეტერბურგში გადააგზავნეს. უწმინდესმა სინოდმა თხოვნა დააკმაყოფილა და თანხა გამოაგზავნა. შენობის რესტავრაცია 6 თვეს გაგრძელდა.

1902 წლის 2 აგვისტოს გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ დაბეჭდილი სტატიიდან ვგებულობთ, რომ დიღმის სამრევლო სკოლისათვის ზრუნვა სხვა საქველმოქმედო ორგანიზაციებსაც დაუწყიათ: „ორი კვირაა დიღომში კვირაობით ტფილისის სცენის მოყვარეთა მიერ წარმოდგენები იმართება დიღომის სამრევლო სკოლის დასაარსებლად. ხალხი ბლომად ესწრობა და ნასიამოვნებიც ბრუნდება შინ. ადგილების ფასები 15-დან 50 კაპიკამდეა. საქმის მოთავენი მადლობის ღირსნი არიან. კარგს იზამენ, შემდეგ შიაც განავრდონ ასეთი წარმოდგენები. ადგენენ უფრო ა. ცაგარელის კომედიებს, რაიცა ხალხს მოსწონს და ასიამოვნებს.“

დიღომში ახლადგორებული რევოლუციური მოძრაობის დროსაც არ დაუკარგავს წმინდა მარინეს ეკლესიას თავისი ავტორიტეტი და მნიშვნელობა. ყველა საპროტესტო აქცია, რა თემსაც არ უნდა შეხებოდა იგი, ყოველთვის წმინდა მარინეს ეკლესიასთან

იყო დაკავშირებული. ამისათვის ქართულ პრესაში დაბეჭდილი რამოდენიმე სტატიის მოყვანაც კი საკმარისია:

• 1905 წლის მარტი „ცნობის ფურცელი“ – „დიღომის ეკლესიაზე დიდძალი ხალხი შეიკრიბა. ყრილობას ექვსსამდე კაცი და ქალი დაესწრო. ყრილობა შეუდგა მშვიდად, წესიერების დაურღვევლად გლეხობის ეხლანდელი მდგომარეობის გამოკვლევას. ყრილობაზე მრავალი აზრი გამოითქვა. განაცხადეს, რომ გლეხობა დღევანდელ ცხოვრებას აუტანელ პირობების წყალობით მეტად ცუდს მდგომარეობაშია. ყველაფერში გადასახადია. ახდევინებენ საბალახესა, ტყისა და მრავალ სხვას. ყრილობამ საჭიროდ სცნო გადასახადების სრულად მოსპობა საბალახესა და აგრეთვე მტკვრის პირად ქვიშიმიწის სარგებლობისათვის ყრილობამ აარჩია 10 კაცი წარმომადგენლებათ და დაავალა უფრო დაწვრილებით გამოარკვიოს გლეხობის საჭიროებანი. ყრილობამ აარჩია აგრეთვე რამდენიმე დეპუტატი და გაავზავნა თავის მოთხოვნილებებით დიღომის მემამულეს კნ. ელისაბედ ბაგრატიონ-მუხრანსკისთან.“

• 1905 წლის აპრილი „ცნობის ფურცელი“ – „ს. დიღომი (ტფ. მაზრა). ამას წინად დიღმის საზოგადოება შეიკრიბა სოფლის თავში და სჯა ჰქონდა თავის ჭირ-ვარამზე. ყრილობას დაესწრო მთელი დიღმის საზოგადოება, 1200 კაცი და ქალი. დიღმის ათ საათიდან ნაშუადღევს სამ საათამდის ილაპარაკეს და გამოარკვიეს თავიანთი მოთხოვნილებანი. ყრილობის შემდეგ მთელი საზოგადოება დაიძრა სოფლისკენ წითელის დროშებით და „გაუმარჯოს ერთობის“ ყვირილით. მივიდნენ თავ.მუხრანსკის მოიჯარადრესთან და წარუდგინეს შემუშავებული მოთხოვნილება. შემდეგ მივიდნენ ეკლესიაში და მღვდლის თანდასწრებით შეჭვიცეს ერთმანეთს ერთობაზე.“

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ წმინდა მარინეს ეკლესიაში შეწყდა ღვთისმსახურება. თავდა-

პირველად ეკლესია პურის საცხოვრებელად გამოიყენებოდა, ხოლო ეკლესიის სასაფლაოს ტერიტორია საჭიდაო მოედნად გადააქციეს. მოგვიანებით ეკლესიის მიმდებარე ტერიტორიაზე საყოფაცხოვრებო შენობები და დიდი მადახისის შენობა ააგეს.

სოფელ დიდღმის მაცხოვრებელთა ინიციატივით საყოფაცხოვრებო შენობები და მადახია დაანგრიეს. წმინდა მარინეს ეკლესიის წინამძღვრის მამა დავით ისაკაძის ძალისხმევით და არქიტექტორ რევაზ ჯანაშიას პროექტით ტაძარს ჩაუტარდა სარესტავრაციო სამუშაოები. ეკლესიის სამხრეთი ფასადის შესასვლელ კარზე დამატებითი სადგომი-კარიბჭე მიაშენეს და მთლიანად შეცვალეს ეკლესიის აგურის პერანგი, ამოშენებულ იქნა მეორე, ძველი შესასვლელიც, რომელიც ახლანდელი შესასვლელის აღმოსავლეთით იყო მოწყობილი.

ახლად მიშენებულ კარიბჭეს ეკლესიის სამხრეთ ფასადის თითქმის ნახევარი უკავია. კარიბჭე შიგნიდან სამ ნაწილად არის დაყოფილი. ცენტრალურ ნაწილში კამარა დაბალი გუმბათოვანი ფორმისაა, ხოლო დასავლეთ და აღმოსავლეთ განყოფილებაში ცილინდრულადაა გადახურული. კარიბჭის აღმოსავლეთ განყოფილების სამხრეთ ფასადში ერთი ვიწრო სარკმელია დატანებული. კარიბჭის ფასადი დეკორატიულადაა დამუშავებული, ცენტრალური თაღის თავზე მოთავსებულია ჯვრის გამოსახულება.

ეკლესიის ფასადებზე ხუთი ნახევარწრიული სარკმელია მოთავსებული, აქედან ორი სამხრეთის ფასადზე, ხოლო თითო აღმოსავლეთის, ჩრდილოეთის და დასავლეთის ფასადებზე. სამხრეთის სარკმლის გაუქმების შემდეგ, ჩრდილოეთის ფასადის დასავლეთ ნაწილში გამოტყრილი სარკმელი გადაკეთდა.

ეკლესიის აღმოსავლეთ ფასადზე, სიბრტყეზე გაკეთებულია ორი ვიწრო და მაღალი სამკუთხა გეგმის მქონე

ნიში, ორივე ნიშის თავში მოთავსებულია მაროსებური ორნამენტი, ხოლო სარკმლის თავზე ორსაფეხურიან კვარცხლბეკზე მდგარი დიდი ზომის ტომკლავა ჯვარია, რომლის მკლავებიც გრეხილი უწყვეტი ორნამენტებითაა შემკული და მის ცენტრში მედალიონში ჩამჯდარი დეკორატიული ქვაა მოთავსებული. აღმოსავლეთის სარკმელს მაღლიდან საზღვრავს თავსართი.

საკურთხეველი დარბაზიდან ორი საფეხურითაა შემადგენელი და გამოყოფილია ორნამენტებით მორთული ხის კანკელით. ტაძარში დაბრძანებულია ახლადდაწერილი ხატები, რომელთა შორის აღსანიშნავია წმინდა მარინეს ხატი მისი წმინდა ნაწილით. ასევე აღსანიშნავია ხატმწერ შოთა ცინცაძის მიერ დაწერილი ხატი, რომელზედაც სოფელ დიდღმის მფარველი წმინდანებია გამოსახული (წმ.სამება, კვირაცხოველი, ჯვართამაღლება, ყოვლადწმინდა ღვთისმშობელი, წმ. ნინო, წმ. მარინე, წმ. გიორგი, წმ. თეოდორე, წმ. მოციქული სტეფანე, წმ. დავითი და წმ. კონსტანტინე). ტაძარში ასევე დაბრძანებულია ცრემლმდინარე წმინდა ნიკოლოზის ხატი.

ტაძარი შელესილია და მოუხატავი. ირ. სონღულაშვილი წერს: *„ეკლესია მოხატული ყოფილა. საკურთხეველისა და სხვა ადგილებში შემორჩენილი იყო ფრესკის კვალი... მკვლევარები მიიხევენ, რომ დიდღმისთავის წმინდა გიორგის და წმინდა მარინეს ეკლესიები ერთი და იგივე პერიოდში [XIX-XXსს. მიჯნა] და ერთი და იგივე მხატვრის მიერ უნდა იყოს მოხატული“.*

ბოლო წლებში ტაძრის მიმდებარე ტერიტორია კეთილმოეწყო, შემოერტყა გალავანი. ეზოში აშენდა სამრევლო სკოლის შენობა. ეკლესიას შემოვლებული აქვს ახალი გალავანი, რომლის შემოსასვლელი კარიბჭის თავზე აგებულია სამრევლო. დიდღმის წმინდა მარინეს ეკლესიაში 1998 წლის 28 აგვისტოს აღდგა ღვთისმსახურება.

2. წმინდა დიდმოწამე თეოდორე ტირონის ეკლესია

სოფელ დილოში, მამადალანთ უბანში დღემდე შემორჩენილია უძველესი ტაძრის ჩრდილოეთ კედლის დიდი ქვებით ნაგები საძირკველი. ამ საძირკვლის მიხედვით ირკვევა, რომ ძველი ტაძარი საკმაოდ დიდი ზომის ყოფილა. ირ. სონღულაშვილის აზრით ეკლესია აშენებულია წინაქრისტიანული ხანის სამლოცველოზე. აქ უხვად არის გამოვლენილი გვიანბრინჯაოსა და ანტიკური ხანის ამსახველი არქეოლოგიური მასალა.

ძველი ტაძრის ჩრდილოეთ კედლის გვერდით შემორჩენილია სამაროვანი, რომელიც ქვაყუთის ზომის მიხედვით ბავშვის საფლავია. ადრევე დაღუპული ხანის ეს სამაროვანი გვაფიქრებინებს, რომ ქრისტიანული ტაძარი ამ პერიოდში, ანუ IX-X საუკუნეებში უკვე არსებობდა.

ადგილობრივი მოსახლეობა ძველად ამ ეკლესიას „ბრმა თევდორესა“ და „წითელი საყდრის“ სახელითაც მოიხსენიებდა. შესაძლოა „წითელი“ მას სამშენებლო მასალის – აგურის გამო დარქმეოდა, რაც შეეხება „ბრმა თევდორეს“ მის შესახებ ინფორმაციის მოპოვება ვერ შევძელით.

საბჭოთა პერიოდში ეკლესია კერძო მოსახლის ეზოში მოექცა. მაცხოვრებლების გადმოცემით ტერიტორიის გაწმენდის დროს დაზიანდა ტაძრის

კედლის ნარჩენები და ამოიყარა ძველი სამაროვნები.

სოფელში შემორჩენილი ძველი ტრადიციის მიხედვით, დიდი მარხვის პირველ შაბათს, წმინდა დიდმოწამე თეოდორე ტირონის ხსენების დღეს, სოფლის მაცხოვრებლები ამ ტაძართან მიდიოდნენ სალოცავად. ამ ტრადიციის საფუძველზე შესაძლებელი გახდა დაედგინათ, რომ უძველესი ტაძრი წმინდა ტირონის სახელზედ იყო ნაკურთხი.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ ეკლესია „მამადალანთ“ უბანში მდებარეობს. ამ უბნის ძირძველ მოსახლეობას მძევაშვილები ანუ მზევაანენიმზევაძეები წარმოადგენენ. ისინი სოფელ დილომის უძველესი გვარის წარმომადგენლები არიან. პირველი წერილობითი საბუთი, სადაც ამ გვარს ვხვდებით 1466 წლითაა დათარიღებული, იგი სვეტიცხოველის სიგელია და მეფე ბაგრატის შეწირულობას წარმოადგენს. XVII-XVIII საუკუნემდე მზევაძეები სვეტიცხოველის, ხოლო შემდგომ პერიოდში კი უკვე სამეფოსადელოფლო ყმებად გვევლინებიან. ამის დასტურია ვახტანგ VI-ის „დასტურლამალი“, სადაც ვკითხულობთ: „დილოში რაც სადედოფლო გლეხი არის: ...მზევაანი სოლუა და მისი ბიძას შვილები ოთარა და კაკილა მოყალნე. ეს მსახურები დალასა და კულუხას თარხნები არიან...“. XX საუკუნის დასაწყისიდან გვარი დამახინჯდა და ისინი უკვე მძევაშვილებად იწერებოდნენ.

ამ გვარის წარმომადგენლები წმინდა დიდმოწამე თეოდორე ტირონის ტაძარს ტრადიციულად თავის საგვარეულო ეკლესიად თვლიან. სოფელ დილომის მკვიდრის ღვთისო მძევაშვილის ინიციატივითა და სახსრებით ძველი ეკლესიის საძირკველზე აშენდა ახალი ტაძარი. 1998 წელს, წმინდა დიდმოწამე თეოდორე ტირონის ხსენების დღეს ამბა ალავერდელმა მთავარეპისკოპოსმა დავითმა (მახარაძე)

ახლად აგებული ტაძარი წმინდა დიდ-
მოწამე ტორონის სახელზე აკურთხა.

ახლდაგებული ეკლესიის პროექ-
ტის ავტორია რევაზ ჯანაშია. ირ. სონ-
დულაშვილის აღწერით წმინდა თეო-
დორე ტორონის ეკლესია ერთნავიანია
და ნაგებია ძველი წითელი აგურით.
იგი აგებულია სამ საფეხურიან შემაღ-
ლებაზე. ეკლესია თავის გარშემო-
წერილობასთან შედარებით მაღალია.
ტაძარს შვერილი ხუთწახნაგა აფსიდი
აქვს, რომელიც დარბაზის კედლებთან
შედარებით სიგანეში უფრო შევიწრო-
ვებულია. ეკლესიის კედლებზე მოთავ-
სებულია ოთხი ვიწრო სარკმელი.
პირველი სარკმელი აღმოსავლეთით
შვერილი აფსიდის ცენტრშია, მეორე
აფსიდის ცენტრალური სარკმლის მარ-
ცხნივ, მესამე დარბაზის სამხრეთი
კედლის აღმოსავლეთ ნაწილში, ხოლო
მეოთხე დასავლეთის კედელზეა მოთავ-
სებული. ყველა სარკმელი გარედან
ნახევარწრიული მოყვანილობისაა.

ეკლესიის აფსიდის აღმოსავლეთ-
ის სიბრტყეზე მდებარე სარკმლის
თავზე აგურით ჩაშენებული დიდი
ზომის ჯვარია, რომელსაც თავზე,
მთელ სიგანეზე გასდევს აგურითვე
დეკორატიულად ჩაშენებული ნახევარ-
წრიული მოყვანილობის თაღი.

ეკლესიას შესასვლელი სამხრეთი-
დან აქვს, რომელზეც მიშენებულია
ოთხკუთხა გეგმის მქონე კარიბჭე,
კარიბჭის აღმოსავლეთი და დასავლეთ-
ით მხარე ღიაა და ნახევარწრიული
თაღებია გაკეთებული. დასავლეთის
თაღი კედლიდან შვერილ კონსოლებს
ეყრდნობა, ხოლო კარიბჭის სამხრეთის
ფასადში გაკეთებულია ორი დიდი
ზომის შეწყვილებული ნახევარწრიული
მოყვანილობის სარკმელი. ეკლესიის
დარბაზი მოქცეულია ორფერდა გადა-
ხურვის ქვეშ. ცალკე გამოყოფილი გა-
დახურვის ქვეშ იმყოფება აღმოსავ-
ლეთით მდებარე შვერილი აფსიდი,
რომელიც დარბაზის გადახურვასთან
შედარებით დაბლაა, სამხრეთის კარი-

ბჭე ციცაბო გადახურვის ქვეშაა მოქ-
ცეული.

ეკლესიის დარბაზი პატარა ზომი-
საა, კედლები შელესილია გაჯით.
აღმოსავლეთით ნახევარწრიული აფსი-
დი ნახევარწრიულივე კონქით ბოლოვ-
დება, ეკლესიის საკურთხეველი არ
არის ღრმა და ორი სარკმელით ნათ-
დება. აფსიდის ცენტრალური სარკმ-
ლის სამხრეთით ოთხკუთხა ნიშია
გაკეთებული, ხოლო მეორე ნიში, ცენ-
ტრალური სარკმლის ჩრდილოეთით
მდებარე სარკმლის ქვეშაა მოთავსე-
ბული და ისიც ოთხკუთხა ფორმისაა.
საკურთხეველი დარბაზის იატაკიდან
ერთი საფეხურითაა შემაღლებული.
დარბაზის კედლებზე ორი წყვილი
პილასტრია, რომლებიც ორსაფეხუ-
რიანი კაპიტელებით ბოლოვდება და
ზედ ნახევარწრიული კამარის საბჯენი
თაღები ეყრდნობა. პირველი წყვილი -
მოპირდაპირე პილასტრი საკურთხე-
ვლის ნახევარწრიული კონქის დაბო-
ლოებასთანაა და კედლებზე ორ
საფეხურს ქმნიან. მეორე წყვილი -
მოპირდაპირე პილასტრი კი დარბაზის
ცენტრშია. შესასვლელი კარის მარჯ-
ვენა მხარეს, დასავლეთის კედელთან,
მესამე ნახევარწრიული კამარის
საბჯენი თაღია გაკეთებული, რომე-
ლიც ჩრდილოეთით და სამხრეთით
ფასადებიდან შვერილ ხუთ საფეხუ-
რიან კონსოლებზეა დაყრდნობილი.

ეკლესია შიგნიდან მაღალია,
ამიტომაც მიუხედავად დარბაზის სიმ-
ცირისა, შემსვლელი საკმარის სიერ-
ცეს აღიქვამს. ეკლესიის ყველა სარკ-
მელი, როგორც გარედან, ასევე შიგნი-
დან ნახევარწრიული მოყვანილობისაა.
საკურთხეველს აქვს ხის, მოჩუქურთმე-
ბული ლამაზი კანკელი.

კანდელის ხატები ათონის ივე-
რიის ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის
მონასტრის ძირითადი ტაძრის კანდე-
ლის ხატების ასლებია. ეკლესიაში
არის დავით რთველიაშვილის მიერ
ხეში ნაკეთი ჯვარცმა და წმინდა თეო-

დორე ტირონის ხეშივე ნაკეთი ხატი. ტაძრის მთავარი ხატი დაწერილია ბერ ევტიქის (შველიძე) მიერ. ტაძრის კარი ლამაზი ჩუქურთმებითაა შემკული და მის თავზე ხეზე ნაკეთი წმინდანებია გამოსახული. ტაძარს გალავანი აქვს შემორტყმული.

სამაროვანი ტაძრის ეზოში

კანკელი

წმ.თეოდორე ტირონის ხატი

3. ჩარგალეთის ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესია

სოფელ დიდმის ჩრდილო-დასავლეთ მხარეს, მილიხევის მარცხენა ნაპირზე დგას ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის ერთნავიანი ეკლესია, რომლის გარშემო სოფელი ჩარგალი იყო გაშენებული, დღეს იგი სოფელ დიდმის საზღვრებშია მოქცეული.

ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის ეკლესია დიდმის ხევის ერთ-ერთი უძველესი ტაძარია, იგი VIII-XI საუკუნეებშია აგებული. მოგვიანებით, XIV საუკუნეში, გიორგი ბრწყინვალის დროს ეკლესია გადაუკეთებიათ, რომლის დროსაც გამოუყენებიათ აგური და ფიქალი ქვა. ირ. სონღულაშვილის აზრით „შესაძლოა ძველი აგებული იყოს ძველ სამლოცველოზე, მის გარშემო მრავლად მოსჩანს ნაგებობათა ნაშთები, რომლებიც წინაქრისტიანული ხანის გადმონაშთებს წარმოადგენენ.“

ხელოვნებათმცოდნე თ. სანიკიძის 1990 წლის აღწერით: „ღვთისმშობლის ეკლესია, არქიტექტურული ძეგლი დგას სოფლის ჩრდილო-დასავლეთ მხარეს, ზემო უბანში, ფერდობზე, თარიღდება ადრინდელი ფეოდალური ხანით. ეკლესია დარბაზულია (8,95*5,65მ), ნაგებია უხეშად დამუშავებული მოზრდილი ქვებით. გვიანდელი შეკეთების დროს გამოუყენებიათ აგური და ფიქალი. ეკლესია ძლიერ დაზიანებულია – კამარა, სახურავი და კედლების ზედა

ნაწილი ჩამონგრეულია. შესასვლელი სამხრეთიდანაა. აღმოსავლეთის არაღრმა აფსიდში ერთი სარკმელი და ორი ნიშაა. დარბაზის სამხრეთისა და ჩრდილოეთის კედლები დანაწევრებულია წყვილი დეკორატიული თალით. თაღები კუთხეებში კონსოლებს, ხოლო ცენტრში პილასტრებს ეყრდნობა. ასეთივე თალია დასავლეთის კედელზეც. დარბაზის დასავლეთ მონაკვეთში, გრძივ კედლებზე მიშენებულია კონტრაფორსების მსგავსი გაურკვეველი დანიშნულების სქელი კედლები (შემორჩენილია ფრაგმენტები). აგურისა და ქვის დიდი ღოდებით ნაგები კანკელი (ამჟამად დანგრეულია) გვიანდელ ფეოდალურ ხანას მიეკუთვნება. შესასვლელს გარედან ქვის არქიტავრი აქვს (სიგრძე 2.5 მ), რომლის ცენტრში, წრეში ჯვარია ამოკვეთილი.“

რენე შმერლინგი სასაფლაოს ღვთისმშობლის ეკლესიის არქიტავრის ჯვრის შესახებ აღნიშნავს, რომ ასეთმა ორიგინალურმა ფორმის ჯვარმა „არ პოვა გამეორება ქვაზე ქართულ კვეთილობაში“. ეკლესიას შესასვლელი ჩრდილოეთ კედელშიც ჰქონდა გაჭრილი, რომელიც დღეს ამოშენებულია.

საინტერესო ცნობას გვაწვდის 1883 წლის 7 ოქტომბერის გაზეთი „დროება“, რომელშიც დაბეჭდილია სვეტიცხოვლის მიტროპოლიტის 1784 წლის - „განჩინება მისის უწმინდესობის დიკასტრიისა მიერ“, რომელშიც მიტროპოლიტი ნიკოლოზი „დიდმელნ ხუცებს აბრაამს და პავლეს“ აძლევს მითითებებს: „...ორნი იგი ეკლესიანი, ერთი ყოვლად წმიდისა ღვთისმშობელისა, რომელიცა არს სასაფლაო აბრამ ხუცის მამა-პაპათა და კვალად ეკლესია თეთრი წმიდისა გიორგისა. ეს ორი ეკლესია მიგვიცემია თავის შემოსავლით საკუთრად აბრამისათვის, რომ მეორე ხუცეები ვერ შეეციდოს“.

იმის გაგებაში თუ სოფელ დიდომში მცხოვრებ რომელი გვარის წარმომადგენლის „არს სასაფლაო

აბრამ ხუცის მამა-პაპათა“ დაგვეხმარა 1725 წელს ვახტანგ VI-ის მიერ გიორგი ლასურაშვილისა და მის ძმების მეფისათვის გაწეული განსაკუთრებული სამსახურისათვის გაცემული მამულის წყალობის წიგნი, რომელშიც ნათქვამია: „ქ. ნებითა და შეწეუნითა ღვთისათა ჩვენ, ღვთის-ამაღლებულმან, ღვთიეცხებით ზეცით გვირგვინოსანმან იესეან დაეითიან-სოლომონიან-პანკრატოიანმან და ყოვლისა საქართველოსათვთმპყრობელმან მეფეთ-მეფემ პატრონმა ვახტანგ და თანამეცხედრემან ჩვენმან ჩერქეზ-ბატონის ასულმან დედოფალთ-დედოფალმან ჩვენმან რუსუდან ესე ამიერ უკუნისამდე ხანთა და ჟამთა გასათავებელი და საბოლოოდ გამოსადეგი წყალობის წიგნი და ნიშანი შევიწყალეთ და გიბოძეთ თქვენ, ჩვენთა დიდათ ერთგულსა და ნამსახურს ემას ლასურის შვილს გიორგის და ძმასა შენსა იესეს, მარკოზს და მათეს, შვილთა და ყოველთავე მომავალთა სახლისა თქუენისთა: - ასე რომე ჩვენს რუსეთს ყოფნაშია დიდათ გვემსახურენით და ჩვენის შვილისაც ერთგულად მაამებელი, მოსამსახურე იყავ; ამისად სანაქებოდ ჩვენცა შევიწყალეთ და გიბოძეთ დიღვამს შენის ბიძაშვილების მელიქიზას და შავერდის ნაქონი მამული სახლით, კარით, ვენახით, სასაფლაოთ“.

1800 წელს გიორგი XII-ის მიერ, გაცემულ წყალობის წიგნიდან ვგებულობთ, რომ ქართლის ყველა მეფე და დედოფალი უახლებდა წყალობის წიგნს ამ გვარის წარმომადგენლებს. ამავე წყალობის წიგნში უკვე კონკრეტულად „მღვდელ აბრამა“ ლასურაშვილია მოხსენიებული: „ქ. ჩვენ ყოვლისა საქართველოსა ქართლისა, კახეთისა და სხვათა მპყრობელ მქონებელმან მეფემან გიორგი მეათსამეტემან ესე წყალობის წიგნი გიბოძეთ შენ, დიდმელს ლასურის-შვილს მღვდელს აბრამსა და ძმის წულს შენსა მელიქსედეს, შვილთა და მომავალთა

სახლისა შენისათა; ესე რომე ძველთაგან სითარხნე გქონებოდათ და მოაღაპენი ყოფილიყავით, როგორადაც ძველს სიგელში გიცხადებს კურთხეულის ელენე დედოფლისაგან და აგრეთვე ნაზარაღისხანისაგან და ეს სიგელი კურთხეულს მამას ჩვენს მეფეს ირაკლისაც დაემტკიცებინა. ჩვენცა წყალობა გვიქნია და გვიბოძებია, რომ არაფრისთანას სათხოვარსა და გამოსაღებში და ბეგარაში არ უნდა გაგრიონ და არც არა უნდა გეთხოვებოდეს. დიდმის მოურავმა მამასახლისმა და ერთობით დიდმელებმა ასე უნდა იცოდეთ და ან რომელიც იასაულში მიხვიდეთ, რომ ეს მღვდელი არაფერ სათხოვარში არ უნდა გარიოთ და არც არაზედ შეაწუხოთ. ყველამ ესე უნდა იცოდეთ, თუ ეს ჩვენთან მოჩივარი მოვიდა, იცოდეთ, დიდათ ვიწყენთ გარდაგახდევინებთ“. თუმცა 1784 წლის განჩინებაში და 1800 წლის წყალობის წიგნში მოხსენიებული მღვდელი აბრამი ერთი და იგივე პიროვნებაა თუ არა ამის დაბეჯითებით თქმა არ შეეგვიძლია.

საბჭოთა პერიოდში ეკლესიაში არ მიმდინარეობდა ღვთისმსახურება. ტაძარი თითქმის მთლიანად ჩამოშლილი მიწით იყო დაფარული. კამარა, სახურავი და კედლების ზედა ნაწილი ჩამონგრეული იყო. გვიანდელ ფეოდალურ ხანაში აშენებული აგურის და ქვის დიდი ღოდებით ნაშენი კანკელი დანგრეული იყო. „დარბაზიდან საკურთხეველში შესასვლელი კანკელში, ძალიან დაბალია და გაკეთებულია აგურის ნახევარწრიული დეკორატიული წყობით, რომელიც ახალ დანაშენს უნდა წარმოადგენდეს“ – წერს ირ. სონდულაშვილი.

1993 წლიდან არქიტექტორ რევაზ ჯანაშიას პროექტის მიხედვით ტაძარს ჩაუტარდა სარესტავრაციო სამუშაოები. 2001 წელიდან საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის, უწმინდესისა და უნეტარესის, ილია II-ის ლოცვა კურთხევით და დეკანოზ იოანე ჩიგოგიძის

ძალისხმევით, არქიტექტორების პ. ნუცუბიძის და თ. გაბუნias პროექტის მიხედვით ტაძარმა დაიბრუნა პირვანდელი სახე. 2009 წლის 11 ოქტომბერს ახლად აღდგენილი ტაძარი თიანეთისა და ფშავ-ხევსურეთის მთავარეპისკოპოსმა თადეოზმა (იორამაშვილი) აკურთხა.

ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის ტაძრად მიყვანების ეკლესიის გარშემო უძველესი დროიდან სასაფლაო არსებობდა, რომელზედაც ძველი საფლავის ქვებია შემორჩენილი. ეკლესიის დღესასწაულზე დიდალი მრევლი ტრადიციულად ეკლესიის ეზოში იკრიბებოდა. ეზოში დასაფლავებული მიცვალებულების პატრონები გარდაცვლილთა სულის მოსახსენიებლად სუფრას შლიდნენ. საღამოთი სასაფლაოს მოედანზე ჭიდაობა იმართებოდა.

ტაძრის შესასვლელი კარი. XX ს. დასაწყისი

ტაძრის შესასვლელი კარი რესტავრაციის შემდეგ

4. წმინდა სტეფანეს ეკლესია

სოფელი დიღმის ცენტრში, რომელსაც დღემდე ციხისუბანს ეძახიან, მდებარეობდა თავდაცვითი ნაგებობა, რომლის შესახებ საკმაოდ მცირე ცნობებმა მოაღწია ჩვენამდე. თუმცა სოფლის უხუცეს მოსახლეებს ახსოვთ ქონგურებიანი გალავანი.

ა. სონღულაშვილი წერს: „*ხშირი შემოსევების გამო სოფლის მოსახლეობას თავდაცვითი ნაგებობა აუშენებია, რომელიც დიღმის ციხის სახელწოდებითაა ცნობილი. ციხე შუა სოფელში მდგარა, გარშემორტყმული ყოფილა გალავნითა და ქონგურებიანი კოშკებით. ციხეში წყაროს წყალი იყო შეყვანილი გვირაბებით და შეხიზნული მოსახლეობის წყლით უზრუნველყოფის საკითხიც ამგვარად იყო გადაჭრილი*“.

1771-1772 წლებში ი. გიულდენშტედტი საქართველოში მოგზაურობისას გვაწვდის ცნობას დიღმის ციხის შესახებ: „*ნასოფლარ დევის ნამუხლარიდან 5/4 საათი მივდიოდით თითქმის პირდაპირ სამხრეთით, მტკვარში შეჭრილ ვაკე მინდორზე, რომელსაც ჰქვია დიღმის მინდორი, და მივედით დიღმის ციხემდე, რომელიც მდებარეობს 2 ვერსის დაშორებით იმ ადგილიდან, სადაც მდ.დიღმისხევი ერთვის მტკვარს მარჯვენა მხრიდან. ეს ციხე მოსახლეობას*

მიეტოვებინა 2 წლის წინ ჭირის გამო“. თუმცა გიულდენშტედტს დაშვებული აქვს ერთი შეცდომა, იგი ამბობს, რომ ციხე მდებარეობდა დიღმისწყლის და მტკვრის შესართავთან, ეს სინამდვილეს არ შეესაბამება, რადგან ეს შესართავი ბევრად ქვევითაა.

XVI საუკუნის II ნახევრიდან ქართლის მეფე სიმონ I-მა სოფელი დიღმი თავის სადგომად გადააქცია საიდანაც წლების განმავლობაში ებრძოდა სპარსელებისა და თურქებს. შესაძლებელია გამოვთქვათ ვარაუდი, რომ დიღმში მას აეგო თავდაცვითი ნაგებობა.

დღეისათვის ციხის ტერიტორიაზე კერძო მოსახლეების საცხოვრებელი სახლებია აშენებული. თუმცა შემორჩენილია მრავალრიცხოვანი გვირაბების ქსელი, რომლებიც ხევში ეშვებიან. ადგილობრივი მოსახლის თქმით ეს გვირაბები ისეთი ზომისაა, რომ ადვილად გაატარებს დიდ სატვირთო მანქანას, ერთ-ერთი მოსახლის ეზოში მიწა ჩაყარდნილა და თან ცხენიც ჩაუყოლებია. სოფლის უხუცეს მოსახლეობას ახსოვს გალავნის ქონგურებიანი გალავნის ნანგრევები.

დიღმის ციხის ტერიტორიაზე აშენებული იყო წმინდა სტეფანეს ეკლესია, რომელიც საგარაუდოდ ციხის კარის ეკლესია უნდა ყოფილიყო.

ირ. სონღულაშვილის ცნობით „*დიღმის ციხის გვერდით, სამხრეთის მხარეს, იდგა ნათალი ქვით ნაგები პატარა ზომის ეკლესია. ამ ეკლესიის ეზოდანაა ამოღებული ქვის ის კუბო, რომელმაც მეცნიერთა ყურადღება მიიპყრო და „დიღმის სარკოფაგად“ არის ცნობილი. ამ ეკლესიის სახელი ისტორიულ წყაროებშიც მოიხსენიება, მაგალითად ერთ 1843 წლის ნასყიდობის საბუთში ვკითხულობთ: „... არის ამის მიჯნები აღმოსავლეთის მხარეს, თეთრანთ ნინიას და თეთრანთ სოსიას და გამყრელიძიანთ სახლებამდინა, დასავლეთის მხარეს ფირიანთ გიორ-*

ვის კალომდისა და წმინდა სტეფანეს ეკლესიაჲდენა. წმინდა სტეფანეს სახელობის ეკლესიის შემოგარენში მიწის სამუშაოების დროს ამოდის ქვაყუთები როგორც ფეოდალური, ასევე ადრეული ხანისაჲ. აღნიშნული ეკლესია დაანგრიეს 1937-1938 წლებში და კოლმეურნეობის კანტორა ააშენეს“.

ამ ეკლესიის საძირკველზე დღეს არაბულების და ვერძეულების ორი ოჯახი ცხოვრობს. ტაძრის ნანგრევებზე მცხოვრები არაბულების ოჯახში პერიოდულად კედლებზე და ფარდებზე ჩნდება სხვადასხვა ზომის ჯვრების გამოსახულება, რომლებიც ნაკურთხი წყლის მისხმის შემდეგ ქრებიან.

სოფლის და ეკლესიის საძირკველზე მცხოვრებ მოსახლეებს დიდი სურვილი აქვს აღადგინონ წმინდა სტეფანეს ეკლესია. ამისათვის საჭიროა ორი ოჯახისათვის გამოიყოს ალტერნატიული საცხოვრებელი ფართობი, რაც ჯერჯერობით ვერ ხერხდება.

5. სვეტიცხოვლის ნიში

დიღმის ციხის ჩრდილო-დასავლეთით, კენჭიაშვილების უბანში აშენებულია სვეტიცხოვლის ნიში. დღეს იგი კერძო მოსახლის – ვ. კენჭიაშვილის სახლის ეზოშია მოქცეული. როგორც ჯ.სონღულაშვილის პირად არქივიდან ვგებულობთ ამ ნიშის სიახლოვეს, მიწის სამუშაოების დროს ამოდის კერამიკული მასალა და ასევე მოსჩანს ძველი სამარხებიც.

სვეტიცხოვლის ნიში საგალი გზის ნაპირას იყო აშენებული, ხოლო მის მოპირდაპირედ ადრე ბაზირხანა ანუ

ზეთსახდელი მდებარეობდა. დღემდე შემორჩენილი დიდი ზომის ქვების მიხედვით შესაძლებელია ვივარაუდოთ, რომ ადრე ამ ადგილას ეკლესია მდებარეობდა, რომელიც შესაძლებელია თვითონ დანგრეულიყო ან მტრის შემოსევას ემსხვერპლა. ეკლესიის არსებობას უდაოდ მიუთითებს ასევე ძველი სამარხებიც, რადგან სასაფლაოს არსებობა ტრადიციულად მხოლოდ ტაძრის გარშემო იყო შესაძლებელი. მოსახლეობამ ვერ შეძლო ტაძრის აღდგენა. ეკლესიიდან შემორჩენილ ქვებზე აგურით ამოიყვანეს კედლები და გადასურეს.

6. დიღმის თავის წმინდა გიორგის ეკლესია

ადგილობრივი მოსახლეობაში შემორჩენილი გადმოცემის მიხედვით დიდმის ხეობაში წმინდა გიორგის სახელობაზედ 21 ეკლესია ყოფილა აშენებული, დღეისათვის მათგან მხოლოდ რამოდენიმეა შემორჩენილი.

სოფელ დიდომის შესასვლელში, პატარა ბორცვზე, გზის მარჯვენა მხარეს დგას წმინდა გიორგის ეკლესია, რომელიც XI საუკუნის I მეოთხედშია აშენებული. ეკლესია წყალობის წიგნებსა და სიგელ-გუჯარებში „დიდმის თავის წმინდა გიორგის“ სახელით მოიხსენიება.

„ძველი ლიტერატურაში სრულიად უცნობია, ცენტრიდან ასეთი სიახლოვის მიუხედავად, მის შესახებ ერთი სიტყვაც არსად დაწერილა, არც ერთი დროის მოგზაური-მკვლევარი არ დაინტერესებულა მისი არქიტექტურით და წარწერებით. თვით ვახუშტიც არაფერს ვგამცნობს მასზე“ - წერს პარმენ ზაქარაია, რომელმაც 1943 წელს აღწერა ძველი. ტაძარი ცალნაგვიან დარბაზული ტიპის ნაგებობას წარმოადგენს, დასავლეთის ფასადზე გვიანდელი მინაშენით. ტაძრის ზომებია 8.1*5.6 მეტრი.

„აღმოსავლეთის ნახევარწრიული აფსიდი შეისრული კონქით მთავრდება. აფსიდის ცენტრში სარკმელია, რომლის გვერდებზე ორი პატარა და ორი დიდი ნიშია. საკურთხეველში სწორკუთხა სატრაპეზო ქვა დგას. დარბაზის გრძივ კედლებზე წყვილი პილასტრია. შესასვლელის მარცხნივ, დასავლეთის კედლის კუთხეებთან მდებარე პილასტრები ორსაფეხურიანია, ხოლო მარჯვნივ-ერთსაფეხურიანი. გვიანდელი შეისრული კამარის საბჯენი თალი ამ პილასტრებს ეყრდნობა. ინტერიერში კედლები შეღესილია. ეკლესიისათვის დასავლეთი მხრიდან მიუშენებიათ დამოუკიდებელი ნაგებობა, რომელიც XVI-XVII საუკუნის ფორმებს ატარებს. მიშენების სახურავი სამფერდაა, რომელზედაც სამრეკლოა დაშენებული.

XIX საუკუნის ბოლოს სამრეკლოს ოთხ სვეტზე მდგარი ფანჩატური დაადგეს. სვეტებს აქვთ კაპიტელი და ორსაფეხურიანი ბაზისი. დასავლეთის კედელში ჩაშენებულია ნახევარწრიული ბუხარი, რომლის გვერდებზე თითო სწორკუთხა ნიშია. სათავის ოთხივე კედელი თითო საფეხურით არის შეწყული. მის არეს ზემოდან საზღვრავს ოვალური თალი, რომელიც ტომპების საშუალებით გადადის სფერულ გუმბათზე. ნაგებობას მარტივი ფორმის ლავგარდანი აქვს.“ - წერს ა.სონდულაშვილი.

ტაძარი მდიდარია მამკობი ელემენტებით. ზომით ყველაზე დიდი ჯვარი, მოთავსებულია აღმოსავლეთ ფასადის ღერძზე, სარკმლის ზემოთ. სწორკუთხა მკლავებიანი ჯვარი კედლის სიბრტყეშია ჩასმული და არავითარ რელიეფს არ ჰქმნის. მთელი ჯვარი ხუთი ნაწილისაგან შედგება, რომლის თითოეული ნაწილი წარმოადგენს სწორკუთხედს ერთი კვისაგან. ქვები ორი ფერისაა შუა კვადრატის ბაცი მოყვითალოა, ხოლო მკლავები - ლავგარდი.

აღმოსავლეთ ფასადზე სარკმლის სამხრეთით კიდევ ერთი ჯვარია მოთავსებული, რომელიც ქრისტიანულ ხელოვნებაში ძალიან გავრცელებული „განედლებულ ჯვრის“ ერთ-ერთ ვარიანტს წარმოადგენს. ჯვარი ჩატრილი ფონით მალალ სწორკუთხედშია ჩამჯდარი. როგორც ცნობილია „განედლებული ჯვრის“ ასეთი ტიპის სახის გამოყენება ხდებოდა დროის მოკლე მონაკვეში - XI საუკუნის I ნახევარში.

ტაძრის აღმოსავლეთ კედელზე ერთმანეთის გვერდზე ჩასმულია ორი რელიეფური ქვა, რომლებზედაც თითო ლომია გამოსახული. ლომები მოცემულია პროფილში, პირით ერთმანეთისკენ. მარჯვენა ფიგურა ძლიერაა დაზიანებული, უკანა ფეხებისა და წინა ფეხების ქვედა ნაწილების მეტი არაფერია შერჩენილი. მარცხენა კი

კარგადაა შენახული. „გრაფიკული კონტურის შიგნითა ნახატი: ფაფარი და საერთოდ ტანის მთელი ბეწვი კონცენტრულადაა დამუშავებული, ბრჭყალები მთლიანად გაშლილია. ასეთი სქემატურობის მიუხედავად ოსტატს შედარებით კარგად აქვს გადმოცემული ლომის ბუნება, მისი მტაცებლური ხასიათი. ფიგურის ასეთი გრაფიკული დამუშავების პირდაპირ პარალელურს ჩვენში ჯერჯერობით ვერ მივაკვლიეთ“ – წერს პ.ზაქარაია. ამ რელიეფს აქვს წარწერა „ქრისტე შეიწყალე ლომი“, შიძლება ვივარაუდოთ, რომ „ლომი“ საკუთარი სახელია.

აღმოსავლეთ კედელზე, სახურავის კონქის ქვეშ მოთავსებულია ორი წარწერიანი ქვა. ორივე ქვა დაწვნილია და სტრიქონები ვერტიკალურადაა. მარცხენა იკითხება ქვემოდან ზემოთ, ხოლო მარჯვენა ზემოდან ქვემოთ. წერწერა ერთ მთლიან ქვაზე ყოფილა, რაღაც მიზეზით ჩამოვარდნილა, გატეხილა და შემდეგ სამშენებლო მასალად გამოუყენებიათ. ტექსტში მოხსენიებულია აჰმად დინარისძე.

წმინდა გიორგის ეკლესიას შესასვლელი სამხრეთიდან აქვს. შესასვლელი კარის გვერდით გაჭრილია სარკმელი, რომელიც სიგანით ორჯერ მეტია ვიდრე აღმოსავლეთისა. იგი ძალზედ ორიგინალური და მდიდრული ჩუქურთმითაა მორთული. ამ სარკმლის ორივე მხარეს ბაზისიანი და კაპიტელიანი ნახევარწრიული შეწვეილებული ნახევარსვეტებია, რომლებსაც ზემოთ ორმაგი გრეხილი აერთიანებს. პ. ზაქარაია აღნიშნავს, რომ სამხრეთ „სარკმლის ასეთი გაფორმების უშუალო პარალელურს ჯერჯერობით ვერსად მივაკვლიეთ.“ სარკმლის გვერდით წარწერაა „ესე სარკმელი მე აჰმად დინარისძემან შევქმენ ვინ წაიკითხოთ, ლოცვა ყავთ“.

წმინდა გიორგის ეკლესიის სამხრეთ ფასადი მდიდარია რელიეფებით. მასში ჩადგმულია სამი სხვადასხვა

რელიეფური ქვა ჯვრის გამოსახულებით. ერთი მათგანი მდებარეობს შესასვლელი კარის მარცხენა ზემო კუთხეში. ჯვარი ჩასმულია ჩატრილ მაღალ ოთხკუთხედში. იგი წარმოადგენს ორსაფეხურიან კვარცხლბეკზე მდგარ „გოლგოთის ჯვარს“.

მეორე ჯვარი ამავე სამხრეთ ფასადზე მოთავსებულია ზემო მწკრივში, სარკმლის აღმოსავლეთით მდებარე მეორე ქვაზე. რელიეფი წარმოადგენს „გოლგოთის ჯვარს“. სწორკუთხედში ჯვარი ჩასმულია ასიმეტრიულად, მის განიერ ნაწილში მოთავსებულია მინიატურული ზომის მკლავებგაშლილი ადამიანის გამოსახულება, რომელსაც მარჯვენა ხელით ჯვრის ვერტიკალური მკლავი უჭირავს. რელიეფზე ნუსხანარევი ასომთავრული წარწერაა „ქრისტე შეიწყალე აბულ ესე“. მესამე - წრეში ჩასმული ტოლმკლავებიანი ჯვარი მოთავსებულია სამხრეთ ფასადის ქვედა ორნამენტალური მწკრივის ბოლოს. ბოლო მეოთხე ჯვარი კი, მოთავსებულია შესასვლელი კარის თავზე. ყველა ეს რელიეფი ტაძრის თანადროულია.

სოფელი დიდმის წმინდა გიორგის ეკლესიის სამხრეთ ფასადზე ორი რელიეფური ქვაა სხვადასხვა ფორმის ჩიტის გამოსახულებით. პირველი მათგანი მოთავსებულია სარკმლის მარჯვნივ, იმავე ქვაზე, რომელზედაც სარკმლის მოხარჩოებაა ამოკვეთილი. ხოლო მეორე ჩიტი მოთავსებულია კუთხის ქვაზე, ისინი სახით ერთმანეთს შესცქერიან. ადრექრისტიანული ხანის ძეგლებზე ჩიტის (ფარშევანგის) გამოსახულება ხშირია და მას თითქმის ისეთივე სიმბოლურ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ, როგორც წარმართობის დროს, იგი უკვდავების, აღდგომისა და გაზაფხულის სიმბოლოა ადრინდელ ქრისტიანობაში.

ტაძრის სამხრეთ ფასადზე ორნამენტალური მოტივებიანი კიდევ ორი რელიეფური ქვაა. პირველი ქვა

წარმოადგენს XI საუკუნის I ნახევრისათვის დამახასიათებელი ორნამენტის სახესხვაობას, რომელიც ცოცხალ, მზარდ მცენარეულ მოტივს წარმოადგენს. „იგი მხოლოდ XI საუკუნის პირველი წლების ძეგლებს ამჟღავნებს“ – წერს რ. შმერლინგი. ამ რელიეფზე ასომთავრული წარწერაა: „წმინდაო გიორგი, შეიწყალე ამის ქვისა მოძღვრული აბულახტარ, ვინ წაიკითხოთ ლოცვა ყავთ“. მეორეა დიდ გრძელ ქვაზე მოთავსებული მცენარეული რელიეფი, რომელიც ყველაზე მეტადაა დაზიანებული.

ბოლო რელიეფური ქვა რომელიც ეკლესიის სამხრეთ ფასადზეა განთავსებული არის ადამიანის ხელის მტევანი, რომელიც შესაძლოა ოსტატის სიმბოლოს წარმოადგენდეს. რელიეფი გამოყვანილია მხოლოდ კონტურალური ხაზებით. „ხელის გამოსახულება ფართოდ ყოფილა გავრცელებული არა მარტო საქართველოში, არამედ კავკასიის ხალხებში. ამ უკანასკნელთაგან იგი ამულეტის მნიშვნელობით იხმარებოდა.“ – წერს ირ. სონღულაშვილი.

პ. ზაქარაიას აზრით სამხრეთ ფასადზე მდებარე კარის მოჩუქურთმება XIX საუკუნისაა, რადგან მისი საერთო სახე ძეგლისაგან დიდად განსხვავდება. იგი წერს: „ძეგლის კარის მოჩუქურთმება გასული საუკუნის ნამოქმედარი ჩანს. მისი საერთო სახე ძეგლისაგან დიდად განსხვავდება. თავისთავად ამ კარის არქიტექტურა ატარებს იმ მონღოლების დაღს, რომელიც ახასიათებდა გასულ საუკუნეს (XIX). კომპოზიციის საერთო სახე და მისი მთავარი ელემენტი-პროფილირებული ჯვარი სვეტიცხოვლის გალავნის სამხრეთ კართან პოულობს მსგავსებას. ამ კარის შესახებ ანატროფი გვამცნობს, რომ ის აგებულია 1856წ.“

პატარა დარბაზული ეკლესიის ჩრდილოეთ კედელი მორთულობის გარეშეა. დასავლეთ ფასადზე მიდგმულია მინაშენი. პ. ზაქარაიას აზრით

იგი XVI-XVII საუკუნეში მიუშენებიათ. ეს მინაშენი არ იყო გათვალისწინებული დვთისმსახურებისათვის, იგი ღამისთევით მოსული მლოცველებისათვის დროებით თავშესაფარს წარმოადგენდა. მინაშენს შესასვლელი აქვს სამხრეთი კედლის შუაში. მის ჩრდილო კედელზე გაჭრილია ერთადერთი სარკმელი. დასავლეთ კედელში მოთავსებული იყო ნახევარწრიული გეგმის მქონე ბუხარი საკვამლე მილით. ბუხრის იორივე მხარეს დატანებულია თითო პატარა ზომის სწორკუთხა ნიში. კედლები და კამარა ამოყვანილია აგურით. გარე მასები თლილი ქვითაა შემოსილი. თუმცა ადგილობრივი მოსახლეობის გადმოცემით, ეკლესიაზე დასავლეთის მიშენება მომხდარა XIX საუკუნეში ვინმე მაღალდაძის მიერ.

XIX საუკუნეში ტაძარი განუახლებიათ. ტაძრის დასავლეთ მინაშენს დაადგეს სამრეკლო, რომელიც მოთავსებული იყო მისი ღერძების ცენტრზე.

ეკლესიას გალავანი ჰქონდა შემოვლებული, რომელიც ერეკლე II-ის შვილიშვილს თამარს აუგია. „ეკლესია 1905-იან წლებში თითქმის გაუქმებულია, რის შემდეგადაც ირგვლივ შემოვლებული გალავანი დაუნგრევიათ და ქვები გაუზიდავთ. ამავე დროსაა დაკარგული გალავნის სამხრეთ შესასვლელის ორივე მხარეს მოთავსებული პატარა ბარელიეფები. მარცხნივ ყოფილა წმ. გიორგი, მარჯვნივ დვთისმშობელი.“ – წერს პ. ზაქარაია. ირ. სონღულაშვილის ცნობით „დაკარგული ბარელიეფი წმინდა გიორგის გამოსახულებით ბატონმა ჯ. სონღულაშვილმა აღმოაჩინა თეთრი გიორგის სახელობის ეკლესიაში, რომელიც ამჟამად დიდგორის არქეოლოგიურ ბაზაშია დაცული, იგი მალე დაუბრუნდება თავის პირვანდელ ადგილსამყოველს“.

„XIX საუკუნის ბოლოს, თუ XX საუკუნის დასაწყისში ეკლესია მოუ-

ხატავთ ზეთის ფერებით. კომპოზიციები მრავლადაა. ამჟამად დროს უნდა იყოს ეკლესიაში არსებული ხის ხატებიც. იყო თუ არა ფრესკული მხატვრობა ამის გარკვევა დღეს არ შეიძლება“ - წერს პ.ზაქარაია. ეკლესიის კედლებზე შემორჩენილი მხატვრობა 1962 წელს ტაძარში მომხდარმა ხანძარმა თითქმის მთლიანად გაანადგურა. ფრესკებზე წმინდანებთან ერთად გამოსახული იყვნენ ქართველი მეფეები. დღეისათვის ტაძარის კედლებზე ფრესკების მხოლოდ მცირე ნაწილია შემორჩენილი.

ეკლესიის ჩრდილოეთ მხარეს, ხევის პირას ეზოში, შემორჩენილია მარნის ნანგრევები და სხვადასხვა ზომის თიხის ქვევრები. ტაძრის ეზოში ძველი საფლავის ქვებია.

დიდმის წმინდა გიორგის ეკლესიაში ჯვრისწარაც ხდებოდა. ჩვენთვის უცნობი მიზეზის გამო ამ ეკლესიაში ჯვარს ძირითადად მხოლოდ ქვრივი ან ასაკოვანი წყვილი იწერდა.

სიგელ-გუჯარების მიხედვით ირკვევა, რომ დიდმის თავის წმინდა გიორგის ეკლესია სადეკანოზო ყოფილა, ხოლო დეკანოზები საუკუნეების მანძილზე ერემაძენი ყოფილან, რომელთა შთამომავლებად ზერთელაშვილები და ხუციშვილები გვევლინებიან, ხოლო მას შემდეგ რაც დიდმის თავის წმინდა გიორგი მუხრანელმა ბატონიშვილებმა კარის ეკლესიად გადააკეთეს, სადეკანოზოდ წმინდა მარინეს ეკლესია გამოცხადდა.

ჟ. სონღულაშვილის ცნობით წმინდა გიორგის ეკლესიის გარშემო სოფელი დიდმის ძირძველი გვარის ზერთელაშვილების შთამომავლები ცხოვრობენ. ზერთელაშვილებს და მათ განაყოფს ხუციშვილებს დიდმის მოსახლეობა „მღვდლიანთ“ სახელით მოიხსენიებენ. „დიდმის წმინდა გიორგის დეკანოზს მეფე და კათალიკოსი ამტკიცებდა, ამ ეკლესიის დეკანოზობა ზეთელაშვილებისა და ხუციშვილების

სახლს კუთვნებია ძველთაგანვე. რაც დასტურდება ეკლესიის ძველ გუჯარებში. შემორჩენილია ბევრი თქმულება ამ გვარის წარმომადგენელზე „პალა მღვდელი“. როგორც ლეკებთან და თათრებთან მეზობლად მღვდელზე. „ცალ ხელში ჯვარი ეჭირა მეორეში ხმალიო. ბევრჯერ ყოფილა დიდმის ციხე განსაცდელში თურმე და პალა მღვდელს გამოსავალი უპოვნია და მტერს ვერასოდეს აულია ციხე და მოსახლეობა გადაურჩენია. „პალა მღვდელს თათრულთან ერთად ლეკურიც სცოდნია“ გადმოგვცემს თქმულება: „ერთხელ პალას ამბავი მოუტანეს ზედაზენზე ლეკის ჯარი დგას და გარშემო სოფლების აოხრებას აპირობენო, შეყარა ხალხი და ღამე ზედაზნის ტყეში ლეკების სადგომთან ხალხი გადაამალა, თვითონ კი ლეკურად გადაიცვა და ბანაკში შეიპარა, ცუდი ამინდი ყოფილა ეკლესიისა და ციხის კედლებთან მრავალ ალაგას ცეცხლი ჰქონიათ გაჩაღებული ლეკებს. შუაღამისას ლეკებმა, ყარაულები გამოცვალეს და დაიძინეს, ცეცხლიც მიმელდაო. პალას მძინარე ლეკებისათვის იარაღი აუყრია და ტყეში თავის კაცებისათვის გადაუცია, მერე თავს დასხმიათ მათ ბევრი ამოუხოციათ და დაუტყვევებიათ, ქართველი ტყვეები, რომლებიც ლეკებს დაეჭირათ გაუშვიათ. მეორე დღეს პალას ტყვე ლეკები თბილისში მეფე ერეკლესათვის მიუგვრია, გახარებულ მეფეს პალა მამულებით დაუსაჩუქრებია და დიდმელებისათვის ბევრი წაყოლობა ექნაო“.

„დიდმის თავის წმინდა გიორგის ეკლესიას მეფეთაგან მრავალი შეწირულობა ჰქონია: ხარები, ზარები, მამულები, ყმები და სხვა, რაც განადგურდა 1930-იან წლებში. ამ ქარტეხილს გადაურჩა ერთი ზარი, რომელიც ჯერ სკოლა მოიხმარდა, ამჟამად კი წმინდა მარინეს ეკლესიის სამრეკლოშია მოთავსებული. ზარზე მოთავ-

სებული წარწერა უიწყება: „ქ. ზარი ესე პირველშეწირული მეფის როსტომისაგან გატეხილი იყო და მეფეს გიორგის გაეკეთებინა ქაკს ტ.ნი.ზ. აწ მე ვნახე გატეხილი ახლად გაეკეთებინე და შევწირე დიდმისთავს წ აის გიორგის საოხად სულის ტნიზ წელსა ჩენ ჩემისა მეუღლისა, ჩემისა კნეინა მარიამისა. ღენერალ მაიორი კნიაზი გრიგოლ ბავრატონი, მუხრანსკი.“ - წერს ირ. სონღულაშვილი.

საბჭოთა პერიოდში ტაძარში არ მიმდინარებდა დვთისმსახურება. 2000 წლიდან, რევაზ ჯანაშიას პროექტით, გელა ზანდარაშვილის და კახა ხოსიტაშვილის სახსრებით დიდმის წმინდა გიორგის ტაძარს ჩაუტარდა სარესტავრაციო სამუშაოები.

დანგრეული გალავანის საძირკველზე 1986-1987 წლებში დიდმის არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელის ბატონ ჯ.სონღულაშვილის თაოსნობით დაიწყო დანგრეული გალავანის აღდგენითი სამუშაოები, რომელიც 2001 წელს დასრულდა.

გალესილ მინაშენს მოაცილეს ცემენტი და გამოჩნდა დიდი კვადრებით ნაგები მინაშენი. ტაძარს გაუკეთდა ახალი ორფერდა გადახურვა კრამიტით, ხოლო მინაშენს სამფერდა. ახალი გადახურვის გამო ტაძარს მოხსნეს ძველი სამრეკლო. ახალი სამრეკლო ჩაიდგა ტაძრის გალავანის დასავლეთ შემოსასვლელის თავზე. ტაძრის დასავლეთ კედელში გაიჭრა მინაშენთან დამაკავშირებელი ახალი კარი. დიდმის წმინდა გიორგის ეკლესიის მამკობი რელიეფები:

7-8. წმინდა გიორგის და თეთრი გიორგის ნიში

ადგილობრივ მოსახლეობის გადმოცემით სოფელ დიდომში წმინდა გიორგის რამოდენიმე ნიში იყო აშენებული. დიდმისთავის წმინდა გიორგის ეკლესიის მარჯვენა მხარეს, ქვევიდან შემავალი გზის პირას „ოსეფაანთ ბაღების“ გვერდით იყო აღმართული დიდი ლოდი რომელზეც ჯვრები იყო გამოხატული. ამ დიდი ლოდის მარჯვნივ და მარცხნივ კი, მცირე ზომის ორი ჯვრიანი ლოდები მდგარა. ეს ადგილი წმინდა გიორგის ნიშად იყო ცნობილი. საბჭოთა პერიოდში ჯერ დიდი ლოდი მოუსპიათ, ხოლო შემდეგ 1932 წელს დანარჩენი ორი პატარაც.

ჯ.სონღულაშვილს ჩაწერილი აქვს სოფელი დიდმის მაცხოვრებლებში შემორჩენილი თქმულება წმინდა გიორგის ნიშის შესახებ: „თეთრ გიორგისა და წმინდა გიორგის ჩხუბი მოხვლიათ (ხალხის რწმენით თეთრი გიორგი მოუნათლავია, ხოლო წმინდა გიორგი მონათლული), თეთრ გიორგის აუღია დიდი ჭადრის მორი და წმინდა გიორგისათვის უსვრია, მორი ეკლესიის ეზოსთან დაცემულა, იქ სადაც

ახლა ჭადრის დიდი ხე დვას (ხალხის რწმენით ამ მორის ადგილზე აღმოცენდა ეს ჭადრის ხე) წმინდა გიორგის კი ერთი ლოდისათვის დაუვლია ხელი და გაღმა ქედზე მდგომი თეთრი გიორგისაკენ გაუსვრია. მაგრამ იქვე ახლოს, „ოსეფაანთ ბაღებთან“ დაცემულა. შემდეგ აქ ხალხმა ნიში მოაწყო“.

„ჭადრის დიდი ხე“, რომელიც დიდმის თავის წმინდა გიორგის დასაფლეთით გაღავნის გარეთ იდგა თეთრი გიორგის ნიშად იყო ცნობილი. სამწუხაროდ ბოლო პერიოდში ეს ხეც მოიჭრა.

9. როსტიაშვილების ეკლესია

ვახტანგ VI-ის მიერ, XVIII საუკუნეში შედგენილ დასტურდამალში სოფელ დიდმის მაცხოვრებელთა შორის ნახსენებია როსტიაშვილების გვარიც - „მოყალნეს სძეს დალა, მეფისათვის რომ ხუთხედ იღებენ, სადღეოფლოს ექვსხედ ავიღებთ; კულუხი შეწერით, ჩვენმა უფრო შეღავათით შეაწერონ; სამზარეულოს შემა მოუტანონ, სხვა ნურა ეთხოვებათრა. ასე გვიბრძანებია და გვითარხნებია. საშობაოდ და სააღდგომოდ ნურასა პსთხოვთ ძღუენის-მეტს; პირისთავი და ნახირის-თავიც გვიპატივებია, ამიტომ რომ მუდამ იმსახურებთან; მუხათ-გვერდის ყარაულობას და გზის შენახვისა; თან იციან და როსტიაშვილები ამისიც თარხანნი არიან და სამასპინძლოსაცა, და ვერც ურემს შეუბამთ. საყდარი რომ აქვსთ თავიანთი, იმას გაღავანი შემოავლონ.“

როგორც ჯ.სონდულაშვილი წერს: „ზემოთ მოტანილი დებულებიდან საინტერესოა ის გარემოება, რომ ყველა თარხანს სამასპინძლოს გამოღება მაინც ევალებოდა. როსტიაშვილები კი ამისგანაც თავისუფალნი იყვნენ და ყარაულობიდანაც იმ დროს, როცა გზების შენახვის მიზნით მთელ

დიდომს ევალებოდა ვიწროებისა და მუხათგვერდის გზების დაცვა. როსტიაშვილებს თავიანთი საგვარეულო საყდარიც ჰქონიათ, რაც ერთობ საინტერესო და საყურადღებო ცნობას შეიცავს. ისტორიული წყაროების მიხედვით როსტიაშვილები უკანასკნელად 1784 წელს იხსენიებიან – იესე ბარათაშვილის ანდერძში ნათქვამია, რომ: „როსტიაშვილი სვიმონ და კავთელა როსტიაშვილები სამეფონი არიან“. დღეისათვის როსტიაშვილების გვარი დიდმის ხეობაში აღარ სახლობს. ჩვენთვის უცნობია როდის სახლდება ეს გვარი დიდმის ხეობაში და არც ისაა ცნობილი თუ როდის მოხდა მათი ხეობიდან გასვლა.

დასტურდამალში ნახსენებია როსტიაშვილების კუთვნილი „საყდარი“, რომლის შესახებ ცნობის მოპოვება ვერ შევძელით.

10. კვირაცხოვლის ეკლესია

სოფელი დიდმის ჩრდილოეთით მდებარეობს კვირაცხოვლის ეკლესია. ადრე მის გარშემო დიდმის ბაღები იყო გაშენებული, ახლა კი აქ მჭიდრო დასახლებაა. კვირაცხოვლის ტაძრის დღევანდელი შენობა აგებულია XIX საუკუნეში. „ახლანდელი ეკლესიის ჩრდილოეთით კარგად მოხანს ძველი ეკლესიის კედლის მოხაზულობა. აქვე, ამ მიდამოებში მრავლად მოიპოვებოდა შუასაუკუნეების ამსახველი მასალა და ძველი ეკლესიის ორნამენტური თლილი ქვები“ – წერს ირ. სონღულაშვილი.

კვირაცხოვლის ტაძრის დღევანდელი შენობა ერთნაგიან დარბაზული ტიპის ეკლესიას წარმოადგენს (11,5*5,15 მ.). შენობა ნაგებია ნატეხი ქვით და აგურით. ტაძარს შესასვლელი სამხრეთიდან აქვს. ნახევარწრიული აბსიდი დარბაზისაგან გამოყოფილია წვრილ პილასტრებზე დაყრდნობილი სატრიუმფო თაღით. აფსიდში ერთი სარკმელი და ორი ღრმა ნიშია. დარბაზის გრძივ კედლებზე სამ-სამი მარტივკაპიტულიანი მასიური პილასტრია, რომლებსაც ეყრდნობა ნახევარწრიული კამარის საბჯენი სამი თაღი. გრძივი კედლები შემკულია კამარის საბჯენი თაღების ფუძეებში ჩასმული მრგვალი ხის ძელებით. დასავლეთის და ჩრდილოეთის კედლებში თითო სარკმელია, სამხრეთისაში ორი. ინტერიერში კედლები შელესილია და შეთეთრებული.

ეკლესიას ორფერდა გადახურვა აქვს და იგი კრამიტითაა გადახურული. სახურავის დასავლეთ ნაწილზე ქართული აგურით დაშენებულია სამრეკლო, რომელიც აგურისავე ოთხფერდა გადახურვა აქვს. ეკლესიის აღმოსავლეთ ფასადზე, სარკმლის თავზე აგურის დეკორატიული წყობით გამოყვანილია ჯვარი. ტაძარს სხვა მამკობი ელემენტები არ გააჩნია.

„XVIII საუკუნის ბოლოს, დიდმის გლეხობის ნაწილმა ქალაქის ბაზარში ვაჭრობას მიჰყო ხელი. ამ პერიოდში ვაჭრობაზე მონოპოლია სომხების ან

სომხური სარწმუნოების მქონე პირთა ხელში იყო, ამიტომ ქართული მოსახლეობა გარკვეული სიძნელეების წინაშე აღმოჩენილა. ამის გამო ბევრმა ქართველმა გამოიცივალა მამა-პაპისეული სარწმუნოება და მიიღო სომხურ-გრიგორიანული. ამ პერიოდში პირველებმა დიდმის საუკეთესო მეზობლებმა, თოფჩიშვილებმა მიიღეს სომხური სარწმუნოება. მოგვიანებით მათ შეუერთდნენ ფირიაშვილები და ხეჩუაშვილები. ამ გვარებმა სალოცავად და საძვალედ სოფელ დიდმის ძველად აშენებული ქართული მართლმადიდებელი კვირაცხოვლის ეკლესია აირჩიეს. თბილისიდან ყოველ კვირა დღეს ამოდიოდა სომეხი მღვდელი წირვის ჩასატარებლად“ – წერს ა. სონღულაშვილი.

ახლად „გასომხებულმა“ დიდმის მაცხოვრებლებმა კვირაცხოვლის ეკლესია დაისაკუთრეს. იმისთვის, რომ ტაძარი „სომხურ ყაიდაზე“ გადაეკეთებინად საკურთხეველის იატაკი უნდა აემალლებინათ, ამისათვის საჭირო გახდა ეკლესიის დარბაზის იატაკის დაწვევა. ამაზე მეტყველებს დარბაზის გრძივ კედლებზე ჰაერში დარჩენილი პილასტრების ძირები. საკურთხეველის იატაკის მალლა აწვევაზე მიუთითებს მის იატაკის ჭრილის ცენტრში ჩაშენებულია პატარა ვიწრო სვეტი, რომელიც ბოლოვდება სვეტისთავით და გამოკვეთილია ერთ მთლიან ქვაში. სვეტზე გამოსახულია დეკორატიული ჯვარი, რომლის ძირის გაგრძელებას დარბაზის იატაკის საფარი, აგურის კვადრები ფარავს. შემალღებული საკურთხეველის აღნიშნული ჯვარიანი სვეტი ძველ ეკლესიას უნდა განეკუთვნებოდეს. დარბაზიდან საკურთხეველში ასასვლელად ჩრდილოეთისა და სამხრეთის კედლებთან გაუკეთებიათ ორ საფეხურიანი კიბე. მიუხედავად ტაძრის „გასომხებისა“ კვირაცხოვლობის დღესასწაულზე დიდმის მთელი მოსახლეობა იყრიდა თავს.

„ეკლესიის კედლები თეთრად იყო შეღესილი, ჩრდილოეთის კედელზე ცენტრში მოხანდა მხატვრობის კვალი, რომლის სიუჟეტის დადგენა შეუძლებელი იყო, ამჟამად ეკლესიის კედლები გაწმენდილია და აღნიშნული მხატვრობის გარდა აღმოჩენილია სხვადასხვა სცენებიც. აღსანიშნავია, რომ ეკლესიის მხატვრობა სრულიად შეესაბამება ეკლესიის აგების თარიღს. ეკლესიის კედლების გაწმენდის შემდეგ გაირკვა იმ ფრესკის სიუჟეტი, რომელიც ჩრდილოეთის ფასადის ცენტრში იყო შემორჩენილი. აღნიშნული სიუჟეტი ასახავს, რომელიც გვირგვინოსნის კურთხევის სცენას. მოქმედება შენობის ინტერიერში, კერძოდ ეკლესიაში, ხდება. მღვდელმთავარი დგას საკურთხევლის ამბიონზე, მის წინ დაჩოქილია გვირგვინოსანი მამაკაცი, ხოლო მუხლმოყრილის უკან დგას გვირგვინოსანი ქალი. თუ ვინ არიან აღნიშნული პერსონაჟები ჩვენთვის უცნობია. აქვე არიან ეკლესიის სხვა მხახურებიც. ერთ-ერთ დიაკვანს ხელში სახარება უპყრია, კომპოზიციის თავში გამოსახულია წმინდა სამება. ამავე ჩრდილოეთის ფასადის დასავლეთ ნაწილში პილასტრით გაყოფილ პირველ განყოფილებაში გამოსახულია ადამისა და ევას სამოთხიდან განდევნის სცენა, ხოლო საკურთხეველთან ახლოს, კურთხევის კომპოზიციის აღმოსავლეთით, ამადლების სცენაა, დასავლეთის კედელზე კი გამოსახულია „განკითხვის დღის“ სცენა“ - წერს ირ. სონდულაშვილი. როგორც უკვე აღვნიშნეთ XIX საუკუნეში თავის წმინდა გიორგის ეკლესია მოიხატა, ასევე არსებობს ვარაუდი, რომ ამავე მხატვრის მიერ მოიხატა წმინდა მარინეს ეკლესია. ასევე უნდა აღვნიშნოთ, რომ თავის წმინდა გიორგის ეკლესიის კედლებზე წმინდანებთან ერთად ქართველი მეფეების გამოსახულებებიც იყო. აქედან გამომდინარე შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ კვირა-

ცხოვლის ეკლესიაც ამავე პერიოდში და ერთიდა იგივე მხატვრის მიერაა მოხატული.

ეკლესიის ეზოში ძველი საფლავის ქვებია შემორჩენილი. სამწუხაროდ ეზოს გალავანი არ აქვს შემორტყმული და ადგილობრივი მოსახლეობა ტაძრის ეზოს და საფლავის ქვებს სამანქანო გზად იყენებს. ბოლო წლებში ტაძარს ჩაუტარდა სარესტავრაციო სამუშაოები და მასში აღდგა ქართული მართლმადიდებლური ღვთისმსახურება.

11. წმინდა სამების ეკლესია

სოფლის დასავლეთით, ძველი უბნის „წერწვერის“ თავში იდგა სამების გუმბათოვანი ეკლესია. 1980-1990-იან წლებში სოფელ დიღომში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ადგილ წვერწვერაში, ჯაგნარით დაფარულ სამაროვანზე გამოვლინდა ფეოდალური ხანის რამდენიმე ქვაყუთი. ამ სამაროვანის მიმდებარედ იდგა წმინდა სამების ეკლესია, რომელიც ადგილობრივი მოსახლეობის გადმოცემით კლდის თლილი დიდი ქვებით იყო ნაგები და იგი ერთადერთი გუმბათიანი ტაძარი ყოფილა დიღმის ხეობაში. შეიძლება ვივარაუდოდ, რომ ეკლესია ან ადრეფეოდალურ ან შუასაუკუნეებში იყო აშენებული.

ამ ეკლესიის შესახებ ძალიან მწირმა ცნობებმა მოაღწია ჩვენამდე.

ერთადერთი წყარო, რომლის მოძიებაც ჩვენ შევძელით არის სვეტიცხოველის მიტროპოლიტის 1784 წლის - „განხილება მისის უწმინდესობის დიკასტირიისა მიერ“, რომელშიც მიტროპოლიტი ნიკოლოზი „დიდმელნ ხუცეებს აბრაამს და პავლეს“ აძლევს მითითებებს: *ეკლესია წმიდისა დიდისა მოწამისა გიორგისა, სასაფლაო პავლე მღვდლის მამა-პაპათა, და კვალად ეკლესია წმიდისა სამებისა. ეს ორი ეკლესია მიგვიცემიეს პავლესთვის საკუთრად და ყოვლით შემოსავლით შეუცილებლად ვისვანმე...*“ სამწუხაროდ „პავლე მღვდლის“ ვინაობის დადგენა ვერ შევძელით.

ხელოვნებათმცოდნე სარა ბარნაველი, რომელმაც 1950-იან წლებში აღწერა დიდმის ეკლესიები წერს, რომ წმინდა სამების ეკლესია გაუნახლებიათ XVI საუკუნეში და რომ მასზე „არის ლიპიდარული წარწერა“, რომელიც სამწუხაროდ დღეისათვის დაკარგულია.

სოფელი დიდმის წმინდა სამების ეკლესიის შენობიდან ჩვენამდე მხოლოდ ქვებმა მოაღწია. საბჭოთა პერიოდში მასში შეწყდა ღვთისმსახურება. II მსოფლიო ომის დროს აღნიშნულ ეკლესიაში წისქვილი მოაწყვეს, ხოლო შემდეგ წისქვილის ნაცვლად ეკლესიის ტერიტორიაზე გაკეთდა ხის დამამუშავებელი საამქრო სამხერხაოთი, რამაც საბოლოოდ დაანგრია სამების ეკლესია. მომდევნო წლებში ეს საამქრო ეკლესიის ნანგრევებით გადავიდა კერძო საკუთრებაში.

სოფელში ბოლო პერიოდამდე არსებობდა დიდი ხნის ტრადიცია – სასაფლაოსკენ მიმავალ მიცვალებულს აუცილებლად ასვენებდნენ ამ ტაძრის წინ, მიუხედავად იმისა, რომ ტაძარი საბჭოთა პერიოდში დაინგრა, ეს ტრადიცია კიდევ დიდხანს მოქმედებდა.

ამჟამად ამ ადგილას მხოლოდ ეკლესიის ქვები და საძირკველის ნაშთიღა მოჩანს. სოფელი დიდმის

მრევლმა შეძლო წმინდა სამების ეკლესიის მიმდებარე ტერიტორიის საპატრიარქოსათვის გადაცემა. მათ სურვილი აქვს, რომ აღდგეს წმინდა სამების ეკლესია. ჯერჯერობით, ეს სასიკეთო საქმე ვერ ხერხდება. მოსახლეობამ მოაგროვა ეკლესიის შენობიდან შემორჩენილი ქვები და ამ გროვის შუაში დადგეს ხის ჯვარი, იმის ნიშნად, რომ აქ ძველ საძირკველზე წმინდა სამების ახალი ეკლესია აუცილებლად აშენდება.

ხელოვნების ისტორიკოსი, ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი, საქართველოს მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწე იგი წლების განმავლობაში სწავლობდა ისტორიულ საბუთებსა და წერილობით წყაროებს, განსაკუთრებით ე.წ. „მზითვის წიგნებს“, როგორც მატერიალური კულტურის ამსახველ ძეგლებს. მისი მეცნიერული მოღვაწეობის მთავარი სფერო იყო პლასტიკა, კერძოდ – გლიპტიკა. მეცნიერულად შეისწავლა და გამოაქვეყნა ქართული ნივთიერი კულტურის, კერძოდ, მშენებლობის ისტორიასთან დაკავშირებული ძველი საბუთები. მას გამოქვეყნებული აქვს ნაშრომები – „ქართული დროშები“, „საქართველოს ანტიკური საბეჭდავების ისტორიიდან“, „მხატვარი დავით ქართველი“, „ელი-საბედ ბატონიშვილის მზითვის წიგნი“ და მრავალი სხვა.

12. კავთის წმინდა გიორგის ეკლესია

ქართლში, კასპის მუნიციპალიტეტში ჩამოედინება მდინარე კავთურა. კავთურას ნაპირებზე გაშენებულია რამოდენიმე სოფელი, რომლებშიც შემორჩენილია უძველესი ისტორიული ძეგლები. „კავთა“ კავთურას ხეობაში გაბატონებული სახელწოდებაა და ამ სახელის გამოყენება ხშირ შემთხვევაში ხდებოდა – სოფელი კავთისხევი, კავთურა, კავთის ციხე. ასევე ხდებოდა ამ ხეობაში არსებული ეკლესიების შემთხვევაშიც – თავკავთა, კავთის ეკლესია, კლდე კავთა და ა.შ. გიორგი შატერაშვილი წერს: „ერთნაირი სახელწოდებების დასაკონკრეტებლად პირველ რიგში ახსენებდნენ ხეობას ან გეოგრაფიული პუნქტის სახელს, შემდეგ კი ეკლესიის ან წმინდანის სახელს.“

დიდომში არსებული წმინდა გიორგის ეკლესია ასევე კავთის სახელით მოიხსენიება. კავთისხევის წმინდა გიორგის ეკლესიას მამულები ჰქონია დიდმის ხეობაში და მათ ამ ტერიტორიაზე თავდაპირველად წმინდა გიორგის ნიში აუგიათ, მოგვიანებით კი, XIX საუკუნის II ნახევარში ნიშის ადგილას ახალი ეკლესია აიგო.

არსებობს მოსაზრება, რომ ეს ეკლესია სოფელ კავთისხევში მდგარი წმინდა გიორგის ეკლესიის მეტოქია. თუმცა ეს მოსაზრება ჩვენი აზრით მცდარია, რადგან კავთისხევის ტაძარი აგებულია 1886 წელს. შესაძლებელია გამოვთქვათ ვარაუდი, რომ დიდომში აგებული კავთის წმინდა გიორგის ეკლესია მდინარე კავთურას და ბოტისის წყლების გამყოფი ქედის კლდის კონცხზე მდებარე თავკავთის ციხე-გალავანში მდებარე VIII საუკუნეში აგებული წმინდა გიორგის ეკლესიის მეტოქი ყოფილიყო.

დიდმის კავთის წმინდა გიორგის ეკლესია ერთნავიანია და იგი სოფელის სამხრეთით მდებარეობს. ეკლესიის ზომებია 12,2*7,8მ. ნაგებია კარგად დამუშავებული ქვიშაქვით და რიყის

ქვით. მას შესასვლელი ორი მხრიდან ქონდა – სამხრეთიდან და დასავლეთიდან.

ა. სონღულაშვილის აღწერით „ეკლესიას ექვსი თაღოვანი სარკმელი აქვს: ერთი აბსიდშია, ორი-ჩრდილოეთის და ორიც სამხრეთის კედლებში, ერთი დასავლეთის კედელში კარის თავზე. აფსიდის სარკმლის ორივე მხარეს ნიშებია. დარბაზი ხის ცილინდრული კამარითაა გადახურული. ინტერიერი შელესილია. იატაკზე მოგებულია თლილი ქვის კვადრები. დასავლეთის ფასადზე კარის არქიტავრს არქივოლტი ასრულებს, არქიტავრის ზემოთ, სწორკუთხა ქვაზე ჯვრის რელიეფური გამოსახულებაა. ეკლესიის წრეთა რიგითა და ლილვით შედგენილი ლავგარდანი აქვს.“

2000-2001 წლებში მოხდა ეკლესიის რესტავრაცია და კავთის წმინდა გიორგის ტაძარი კვლავ მოქმედი გახდა. აღდგენითი სამუშაოების შედეგად ეკლესიამ გარკვეული სახეცვლილება განიცადა. თავდაპირველად ეკლესიას შესასვლელი სამხრეთიდან ჰქონდა, ამჟამად კი ეკლესიაში შესასვლელი კარი მხოლოდ დასავლეთ კედელშია გაჭრილი, ხოლო სამხრეთის კარი გააუქმეს და ფასადი ერთ მთლიან კედელს წარმოადგენს.

ეკლესიის აღმოსავლეთის საკურთხევლის კედელი გარედან მთელ სიგანეზე შვერილი, ნახევარწრიული მოყვანილობისაა. ტაძარს აქვს ექვსი სარკმელი, რომლებიც გარედან ოთხკუთხა ფორმისა არის. თითო სარკმელი მოთავსებულია აღმოსავლეთის ნახევარწრიული მოყვანილობის საკურთხევლის შვერილი კედლის ცენტრში და დასავლეთის ფასადზე, ხოლო ორი სარკმელია სამხრეთისა და ჩრდილოეთის ფასადებზე. ეკლესიის ჩრდილოეთ კედლის დასავლეთ ნაწილზე მიშენებული აქვს კონტრფორსისებური სვეტი. ეკლესიას დასავლეთის ფასადის შესასვლელ კარზე აქვს ახალი მინა-

შენი, რომელში მოხვედრაც ჩრდილოეთის მხრიდან, ნახევარწრიული მოყვანილობის თაღოვანი შესასვლელიდანაა შესაძლებელი. მინაშენის სამხრეთის კედელზე ერთი სარკმელია მოთავსებული. მინაშენი მოქცეულია ცალფერდა დამრეცი გადახურვის ქვეშ.

ეკლესია ფასადების დეკორატიული გაფორმების მხრივ არც თუ ისე მდიდარია, მისი დეკორატიული მორთულობა ორად ორი ჯვარით ამოიწურება, რომლებიც ახალი შექმნილებია. ერთი ტოლმკლავა ჯვარი მინაშენში შესასვლელი ნახევარწრიული თაღის ცენტრშია მოთავსებული, ხოლო მეორე ე.წ. „ვაზის ჯვარი“ ეკლესიის დასავლეთის ფასადზე სარკმლის თავზე მოთავსებულ ქვაზეა გამოკვეთილი.

რაც შეეხება ეკლესიის ინტერიერს, კედლები გაჯითაა შეღესილი. დარბაზის აღმოსავლეთ ნაწილში არც თუ ისე ღრმა საკურთხეველია. აფსიდის ცენტრალური სარკმლის მარჯვნივ და მარცხნივ ნიშებია გაკეთებული. სარკმლის სამხრეთით მდებარე ნიში ოთხკუთხაა, ხოლო ჩრდილოეთით ნახევარწრიული მოყვანილობისა. დარბაზიდან საკურთხეველი ორი საფეხურითაა შემადგენელი. გრძივ კედლებზე პილსატრები არ არის, არც კამარასა აქვს საბჯენი თაღები. გვხვდება მხოლოდ საკურთხეველის დარბაზისაგან გამყოფი თაღი. ყველა სარკმელი შიგნიდან ნახევარწრიული მოყვანილობისაა. ეკლესიის კედლები ძალიან სქელია, რაც კარგად ჩანს სარკმელების ჭრილებში. ეკლესიის შიდა მორთულობა ახალი თაღოვანი კანკელით ამოიწურება. კანკელს ხუთი თაღოვანი მალა აქვს. თაღები ოთხკუთხა სვეტებს ეყრდნობა, რომლებიც მარტივი სვეტისთაგან ბოლოვდებიან.

ეკლესია გადახურულია თუნუკით, აღმოსავლეთის მხარეს, გადახურვა ნახევარწრიულ ფორმას იღებს. ეკლესიის სახურავის აღმოსავლეთ ნაწილში

აღმართულია ჯვარი. ტაძარი გარშემორტყმულია გალავნით, რომელიც აგურით არის აშენებული. გალავანში შესასვლელი მოწყობილია ჩრდილოეთის კედლის ცენტრში. კარიბჭე ნახევარწრიული თაღოვანი ფორმისაა, რომელიც კრამიტით ორფერდად არის გადახურული.

საბჭოთა ხელისუფლების პერიოდში ეკლესიაში შეწყდა ღვთისმსახურება. შენობას კოლმეურნეობის საწყობად იყენებდნენ.

კავთის წმინდა გიორგის ეკლესიაში რამოდენიმე ძველი ხატია დაბრძანებული, რომლებიც სოფელი დიდმის მკვიდრს ბერ გაბრიელს გადაურჩენია - ყველა დღესასწაულის ხატი და წმინდა გიორგის ხატები. ტაძრის მოძღვარს მამა შიო მენაბდეს და ეკლესიის მრევლს სურვილი აქვს, რომ ბერი გაბრიელი გადმოასვენონ ტაძრის ეზოში.

1999-2000 წლებში ტაძარს არქიტექტორ რ. ჯანაშიას პროექტით და დ. კალმახელიძის დაფინანსებით ჩატარდა სარესტავრაციო სამუშაოები, რის შემდეგაც აღდგა ღვთისმსახურება.

13. თეთრი გიორგის ნიში

მდინარე დიდმურას მარჯვენა ნაპირზე, სოფელი დიდმის სასაფლაოსაკენ მიმავალ გზაზე, ხევის პირას

აშენებული ყოფილა წმინდა გიორგის უძველესი ეკლესია. ადგილობრივი მაცხოვრებლების გადმოცემით ეკლესია მტრის შემოსევის დროს დანგრეულა, რომლის საძირკველი დღემდეა შემორჩენილი. ჯ. სონღულაშვილის ცნობით „ნაკლესიარის გარშემო მიწის სამუშაოების დროს მრავლად ამოდის ბრინჯაოსა და ანტიკური ხანის ამსახველი მასალა, რაც გვაფიქრებინებს, რომ ეკლესია აგებული უნდა ყოფილიყო ძველ სამლოცველოზე“

მტრის შემოსევებისაგან დაუძღვრებულმა მოსახლეობამ ვერ შეძლო დანგრეული ეკლესიის აღდგენა და ამ წმინდა ადგილზე დიდმოწამე გიორგის პატარა სალოცავი ააშენა, რომელსაც დღეს თეთრი გიორგის ნიშნ ეძახიან.

14. თეთრი გიორგის ეკლესია

XIX საუკუნეში სოფელ დილომში მიწების შექმნას იწყებენ „პირველ-

ხარისხოვანი მოქალაქენი“ ზაქარია და გრიგოლ სარაჯიშვილები. „1846 წელს დიდძელმა სახელმწიფო გლეხმა მათე მიჭელაშვილმა თბილისელ მოქალაქეს ზაქარია დავითის ძე სარაჯიშვილს მიჰყიდა 11 დღიური სახნავი მიწა დილომში 300 მანეთად. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ 1845 წელს მიჭელაშვილებს მუხრანბატონისგან გამოუსყიდიათ თავი 30 დღიური სახნავი მიწით, რაშიც სულ 200 მანეთი გადაუხდიათ, თვითონ კი ამ მიწების 1/3 ნაწილი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ 300 მანეთად გაუყიდიათ. ზაქარია სარაჯიშვილმა მიჭელაშვილებისაგან ნაყიდ ტერიტორიას სხვა ადგილებიც მიუმატა და მოაწყო დიდი მეურნეობა“ - წერს ა.სონღულაშვილი. ზაქარია სარაჯიშვილის სოფლის ცენტრში, დღევანდელი სკოლის მიმდებარე ტერიტორიაზე დიდი სახლი აუშენებია და თავისი მამულისათვის გალავანიც შემოურტყამს.

ზაქარია სარაჯიშვილს სოფელი დიღმის სამხრეთ-დასავლეთ მხარეს, დიღმისწყლის მარჯვენა მხარეს, სოფლის სასაფლაოს ტერიტორიაზე წმინდა გიორგის ეკლესიაც აუგია. სარაჯიშვილები წარმოშობით კახეთიდან არიან და რადგან მათ მშობლიურ მხარეში წმინდა გიორგის სახელზე აგებული ეკლესიები უფრო მეტად თეთრი გიორგის სახელს ატარებს, ამიტომ მათ მიერ აშენებულ ეკლესიასაც თეთრი გიორგი უწოდეს.

სოფელი დიღმის თეთრი გიორგის ეკლესია აშენებულია 1863 წელს. ამის შესახებ მოგვითხრობს ეკლესიის შესასვლელის თავზე მოთავსებული ქტიტორული წარწერა. ნაცრისფერ ქვაზე მხედრული ასოებით ამოკვეთილია თარიღი და აღმშენებლის სახელი: „მე მამა-პაპათა მისაგსა შენსა ზაქარია სარაჯოვს-ღუბერნსკის სეკრეტარს დავითისასა სახელობასა ჩემსა, რომელმან აღვაგე წმინდა ტაძარი ესე საკუთართა საფასითა ჩემითა და

შევაძვე ყოველთა სამკაულითა წელსა 1863“. თუმცა თავისი გვარის საძვალედ აშენებულ ეკლესიაში მხოლოდ ზაქარია სარაჯიშვილია დაკრძალული.

რენე შმერლინგის აზრით ქვაზე წარწერა ადგილობრივი ოსტატის შესრულებულია, რადგან იგივე ხელწერითაა ეკლესიის გარშემო მდებარე სასაფლაოს ქვებზე გაკეთებული წარწერები. იგი ასევე თვლის, რომ ადგილობრივი ოსტატის შესრულებულია წმინდა გიორგის რელიეფური ქვაც, რომელიც დღეს ეკლესიის საკურთხეველში დევს: „ესე არს განსანვენებელი ჩემი, რომელი მონავს, ამას დავემკვიდრო უკუნისამდე. ზაქარია დავითის ძე სარაჯოვი, აღმაშენებელი ეკლესიისა ამის; შობიდან 74 წლისა, გარდავიცვალე 1880 წელსა 26-ს მაისს. აღმოძქითხველთა გვედრებით, შენდობა ჰყავთ ჩემთვის. ფიქალი ესე დავსდევ სახსოვრად სიყვარულისა მისისა პირმშომან ძემან მისმან დავით. საუკუნომცა არს ხსენება შენი, საყვარელო მშობელო.“

ს. ბარნაველი, პ. ზაქარაია და ა. სონდულაშვილის აზრით ეკლესია აგებულია ძველი ეკლესიის საძირკველზე, თუმცა როგორც უკვე აღვნიშნეთ ძველი ეკლესია უფრო ქვევით მდებარეობდა, რომლის საძირკველზეც დღეს წმინდა გიორგის ნიშია აგებული.

ეკლესია ხევის მეორე მხარეს, მდ. დიდმურას მარჯვენა ნაპირზე მდებარეობს და მასთან მისვლა ჭირდა. ეკლესიაში ღვთისმსახურების აღსადგენად ზაქარია სარაჯიშვილის ვაჟმა, ცნობილმა მეწარმემ და მეცენატმა - დავითმა გზის დასამოკლებლად ხიდის აგება გადაუწყვიტა. ამის შესახებ ცნობას გვაწვდის 1904 წლის 6 აგვისტოს გაზეთი „ცნობის ფურცელი“, რომელშიც ვკითხულობთ: „ბ-ნი სარაჯიშვილი აკეთებს თურმე მშენიერს ხიდს, რომელიც თეთრ გიორგის ძველ ეკლესიასთან მიმავალ გზას ამოკლებს. როგორც ამბობენ, ეს ძველი

ეკლესია სარაჯიშვილთ გვარისაგან ყოფილა აგებული. დღეს წირვა-ლოცვა არ არის, მაგრამ გიორგობას ბევრი მლოცველი მიდის იქ. გარდა ამისა, გაღმა მხარეს დიდძალი სახნავე-სათესი ადგილები თურმე აქვთ გლეხებს და ძალიან გაადვილებული ექნებათ იქით მისვლა-მოსვლა ამ ხიდის წყალობით. სოფელი რიგ-რიგად ქვას თურმე ეზიდება ამ ხიდისათვის, დანარჩენ ხარჯს ბ-ნი სარაჯიშვილი ეწევა. წელს დიდძალი ხალხი მოვიდა იქ სააგარაკოდ. ღვინის მოსავალი კარგია, მით უმეტეს ვინც უწამლა, მშენიერად ასხია ვაზსა. ეხლა კალოობაა და, როგორც მოგეხსენებათ, მთელი სოფელი ბზის კორიანტელშია გახვეული. გარდა იმისა, რომ თვალში კაცს, სხვა მხრივაც მავნებელია ესა: სოფლად მოფენილი ბზე წვიმისაგან ღებება, ობდება და შმორდება, რაც ამ ხოლერის მოლოდინში მაინც ერთი ორად საშიშია. კარგი იქნება, დიდომმა, სადაც 700 კომლი მცხოვრებია, სოფელს გარედ გაიკეთოს კალო, როგორც მცხეთასა და ძეგვში, აგრეთვე სხვა ყველა მჭიდროდ დასახლებულ სოფლებშია“.

თეთრი გიორგის ეკლესია ცალნავიანი დარბაზული ტიპის ძეგლია. ეკლესიას შესასვლელი სამხრეთიდან აქვს. აღმოსავლეთით ნახევარწრიული აფსიდაა, რომლის ცენტრშიც დიდი ზომის სარკმელია მოთავსებული. სარკმლის მარჯვენა მხარეს მოთავსებულია დიდი ოთხკუთხა ნიში, ხოლო სარკმლის მარცხნივ ერთი პატარა და ერთი დიდი ნახევარწრიული ნიშია მოწყობილი. საკურთხეველი დარბაზისაგან გამოყოფილია მარტივი პილასტრებით. კიდევ ერთი სარკმელია მოთავსებული სამხრეთის კედელზე, ხოლო სარკმლის მოპირდაპირე მხარეს, ჩრდილოეთის კედელზე, გაკეთებულია მეოთხე დიდი ზომის ნიში. სამხრეთისა და ჩრდილოეთის კედლებზე მოთავსებულია კიდევ ორი შეწყვილებული პიასტრი, რომლებიც გვირგვინდება

კაპიტელებით და ზედ ხის კონსტრუქციის ნახევარწრიული კამარაა დაყრდნობილი. ტაძარის სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებზე გამოყვანილი წყვილი დეკორატიული თაღია, რომელთა თავები და ბოლოები ეყრდნობა პილასტრებზე - კაპიტელების ქვევით დეკორატიულად გამოკვეთილ კონსოლებს. ეკლესია ნაგებია კარგად დამუშავებული, არც თუ ისე დიდი ზომის ქვით. ინტერიერში კედლები შელესილია, შელესვის კვალი კედლებს გარედანაც ეტყობა. ეკლესია დარბაზულია მისი ზომებია 7.15*5.1მ. იგი ნაგებია თლილი ქვით, გადახურვა ორფერდაა.

XX საუკუნის დასაწყისში თეთრი გიორგის ეკლესიაში ღვთისმსახურება შეწყვეტილა. დღეისათვის ეკლესიაში არ არის დადგმული კანკელი და იგი მოუსხატავია. თამაზ მძევაშვილის სახსრებით ტაძარს ჩაუტარდა აღდგენითი სამუშაოები.

დავით სარაჯიშვილის აგებული ხიდი

15. ჩხაიკა, ყოვლადწმინდა

ღვთისმშობლის ეკლესია

საკურთხეველი

დიდმის ხეობაში მრავალი სოფელი არსებობდა, რომლებმაც ჩვენამდე ნასახლარების სახით მოაღწია. ასეთი ნასოფლარია ქობა, რომელიც დიდმის ხეობის მარცხენა ნაპირზე, კორათხევის გზის პირას მდებარეობს. ტყეში დღემდე მოსჩანს ნასოფლარი და პატარა ერთნავიანი ეკლესია, რომელიც ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის სახელზე არის აშენებული. სოფელი ქობა სვეტიცხოველს ეკუთვნოდა და მასში ძირითადად ქობელაშვილები და შიოშვილები ცხოვრობდნენ.

გახშირებული მტრის შემოსევების გამო გვიანდელი ფეოდალიზმის ხანაში დიდმის ხეობის მთის მოსახლეობა სოფელ დილოში ან მის მიმდებარე ტერიტორიაზე ჩამოდიოდა საცხოვრებ-

ლად. ამ პერიოდში იყრება სოფელ ქობას მოსახლეობა და სოფელი დიდმის ზემოუბანში სახლდება.

მიუხედავად იმისა, რომ სოფელ ქობას მოსახლეობა არ ივიწყებდა თავის ძველ სალოცავს, XVIII საუკუნეში ქობელაშვილებმა და შიოშვილებმა თავის უბანში, ქობის ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის ნიში ააგეს. ამ ნიშის გარშემო მათ თავისი საგვარეულო სასაფლაოც დააარსეს. სადაც დღემდე შემორჩენილი ამ გვარების წინაპართა საფლავის ქვები.

მოგვიანებით, სავარაუდოდ XIX საუკუნის დასასრულს ან XX საუკუნის დასაწყისში, ძველი ნიშის საძირკველზე მათ კლდის ქვით დაუწყიათ ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის ეკლესიის მშენებლობა, რომელმაც ჩვენამდე დაუმთავრებელი სახით მოაღწია. ეკლესიის გარშემო, სასაფლაოს ტერიტორიაზე დღემდე შემორჩენილია ეკლესიის გამოუყენებელი ორნამენტებიანი ქვები.

ამ დაუმთავრებელი ეკლესიის შესახებ არსებობს ხალხში შემორჩენილი თქმულება: ეკლესიის მშენებლობის დროს მუშებისათვის ცეცხლზე საჭმელი იხარშებოდა. იმ დროს, როდესაც მშენებლები მუშაობდნენ ქვაბი უყურადღებოდ დარჩენილა და შიგ მცურავი ჩავარდნილა, ეს ყვავს შეუმჩნეველია, მომუშავეებს საჭმლის ჭამა დაუპირებიათ ყვავს ჩხავილი აუტეხია, ქვაბს დასტრიალებდა და საშუალებას არ აძლევდა, რომ ეს საჭმელი ეჭამათ. ყვავი მუშებს მოსვენებას არ აძლევდა, მშენებლები ვერაფერს მიმხვდარან. ყვავი ქვაბში ჩამხტარა, მუშებს ქვაბი დაურევიათ და უნახავთ, რომ შიგ მცურავი იყო ჩახარშული, ასე გადაარჩინა ყვავმა მშენებლები თავისი სიცოცხლის ფასად. მშენებლებს მიუტოვებიათ ეკლესიის შენება, ხოლო ამ დაუმთავრებელ ეკლესიას „ჩხაიკა“ შეერქვა.

სასაფლაოს ტერიტორიაზე დაუმთავრებელი ეკლესიის ადგილზე აშენდება ახალი ეკლესია, რომელსაც ჯვართამაღლების სახელობაზედ აკურთხებენ.

16. დიდგორის ნიში

დიდმის ციხის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, ღვინიაანთ და ლასურაანთ უბანში, გზის პირას, აღმართული ყოფილა დიდგორის წმინდა გიორგის ნიში.

„ამ ნიშთან ლოცულობდა ის ხალხი, ვინც დიდგორობის დღესასწაულზე 7(20) მაისს დიდგორზე წასვლას ვერ ახერხებდა. ამ ნიშთან ანთებდნენ სანთელს და კლაფდნენ საკლავს, აქვე მოდიოდნენ დიდგორისაკენ მიმავალი მლოცველებიც, ანთებდნენ სანთელს და შემდეგ გზაც განაგრძობდნენ“ - წერს ჯ. სონღულაშვილი.

17. ხოლუაშვილების სალოცავი

XVIII საუკუნეში სოფელ დილოში კახეთიდან გადმოსახლებულა ხოლუაშვილების რამოდენიმე ოჯახი. გადმოცემით მათი გვარი კახეთიდან ლეკიანობას გამოქცევიან. „მათ ერთი „სახლიკაცი“ ლეკებს ებრძოდა და ბევრი ლეკიც დაუხოცნია.“ - წერს ჯ. სონღულაშვილი. ხოლუაშვილები დილოში, ზემოუბანში დასახლებულან.

როგორც ჩანს ხოლუაშვილები საკმაოდ ძლიერ გვარს წარმოადგენდა, რადგან მათ თავიანთ ახალ სამოსახლო უბანში საკუთარი კოშკი და კარის ეკლესიაც აუგიათ. სამწუხაროდ ამ ეკლესიის შესახებ ცნობების მოპოვება ვერ შეეძლებოდა.

დღეისათვის აღარც კოშკის და აღარც ეკლესიის კვალი აღარ ჩანს. თუმცა შემორჩენილია საკმაოდ ძველი სახლები, რომლებიც ნაგებია კარგად თლილი დიდი ქვებით. ადგილობრივ მოსახლეობას ახსოვთ მხოლოდ კოშკის ნანგრევები. სავარაუდოა ეკლესია უფრო ადრეულ პერიოდში დაინგრა.

18. თელიწყაროს ეკლესია

სოფელი დიღომი საუკუნეების განმავლობაში სამეფო და სადედოფლო სოფელს წარმოადგენდა, იგი გამოცემით მეფეთა საზაფხულო დასასვენებელი ადგილიც ყოფილა. მდინარე დიდმურას ნაპირზე, ბატონაანთ ზვრებში მეფე ერეკლეს საზაფხულო სასახლე მდგარა, ადგილობრივ მოსახლეობას ახსოვს ამ სასახლის სვეტებიანი მარანი, რომელიც საბჭოთა პერიოდში დაშალეს და მისი ქვებით სოფლის კლუბი ააშენეს.

მეფის სასახლის ტერიტორიაზე მრავალსაუკუნოვანი ბუმბერაზი თელეები მდგარა, ამ თელეების ქვეშ გამოდიოდა ცივი წყარო, რომელსაც მოსახლეობა „თელის წყაროს“ ეძახდა. ამ წყაროს სიახლოვეს მდგარა მეფეთა სასახლის კარის ეკლესიაც, რომელსაც თელის ზვრის ეკლესიას ეძახდნენ.

ჯ. სონღულაშვილის პირადი არქივიდან ვიგებთ, რომ: *„ერთ-ერთ თელაზე ბოლო წლამდე ეკიდა ხატი. ხის ძირში რამოდენიმე ქვევრი იყო მოთავსებული. თელეების ცენტრში იდგა დიდი ქვის მაგიდა, გარშემო ქვისავე დასაჯდომებით, მაგიდის სამხრეთით, წყაროსთან აუზში იყო მოთავსებული ქვისგან გაკეთებული ადამიანის ფეხის ფიგურა, რომელიც მრავალი საუკუნის წინ უნდა ყოფილიყო გაკეთებული. ეს ფიგურა აუზის შეკეთების შემდეგ სადაც გაქრა. თელის წყაროზე გაზაფხულზე და ზაფხულში იხდიდნენ საღმრთოს „ცა-ღრუბლის სიმშვიდისათვის“ და „წვიმის გამოწვევის“ მიზნით“*

დღეისათვის ეს ტერიტორია კერძო მოსახლის ხელშია და მასზე სათბურებია გაშენებული. წყაროს სათავესთან კი აუზია აშენებული და ამ ადგილს ტრადიციულად მხოლოდ საქეიფოდ იყენებენ. (მხოლოდ ქეიფის ტრადიცია შემორჩა). ხოლო მის

სიახლოვეს მდგარი ეკლესიის კვალი დიდი ხანია გამქრალია.

19. კოშკის სერის ეკლესია

ჯ. სონღულაშვილის მიერ 1980-იან წლებში აღმოჩენილ იქნა მდინარე დიდმურას მარცხენა ნაპირზე „კოშკის სერთან“ დარბაზული ტიპის ეკლესიის ნაშთი, რომელიც ბოლო წლებში გაქრა. აქვეა სათვალთვალო კოშკის ნაშთებიც.

20. ვაშლიჯვრის ონადირის წმინდა გიორგის ეკლესია

დიღმის ხეობა წერილობით წყაროებში პირველად ქართლის ცხოვრებაში ვხვდებით, სადაც არწერილია მეფე ფარნაოზის ცხოვრება: „და დევნა უყო ირემთა ველსა დიღომისასა. და

ივლტოდეს ირემნი ღირდალთა შინა ტფილისისათა. მისდევდა ფარნავაზ, სტყორცა ისარი და ჰკრა ირემსა. და მცირედ წარვლო ირემმან და დაეცა ძირსა კლდისასა. მივიდა ფარნავაზ ირემსა ზედა. და დღე იგი მწუხრი, გარდა და, და დაჯდა ირემსა მის თანა, რათა-მცა დაყო მუნ ღამე და დილეულ-მცა წარვიდა.

ხოლო კლდისა მის ძირსა ქუაბი იყო, რომლისა კარი აღმოქმნულ იყო ქვთა ძუელად. და სიძუელითა შეჰქმნოდა დარღვევა შენებულსა მას. მაშინ დაასხა წ მა მძაფრი, ხოლო ფარნავაზ აღმოიღო ჩუგლუგი და გამთარდა კარი ქუაბისა მის, რათა-მცა მუნ შიგა დაიმშრალა წ მისა მისგან, და შევიდა ქუაბსა მას. და იხილა მუნ-შინა განძი მიუწდომელი, ოქრო და ვერცხლი და სამსახურებელი ოქროსა და ვერცხლისა მიუწდომელი.“

მაშინ ფარნავაზმა „დაჰკრძალა კარი ქუაბსა ეგრეთვე“ და ოჯახის შესატყობინებლად მცხეთას დაბრუნდა. იმავე ღამეს დედისა და ორი დის თანხლებით უკან დაბრუნდნენ განძის ვადმოსატანად: „...მას-ვე ღამესა წარმოვიდეს სამნი-ვე იგი სა ედრებითა და ჭურჭლებითა და იწყეს გამოკრებად განძისა მის და დაფლვად სიმარჯუესა თა სსა, ხოლო ვითარ განთენდებოდის, კუალად ეგრეთ-ვე აღმოქმნიან კარი ქუაბისა მის. და ესრეთ გამოკრიბეს განძი იგი ხუთ ღამე და დაიგულეს სიმარჯუესა მათსა“.

ქართლის ცხოვრებაში მოხსენიებული „კლდისა მის ძირსა ქუაბი“ დღევანდელი ვაშლიჯვრის ტერიტორიის სამხრეთით მდებარე მთას ეხებოდა, რომელსაც ონადირის მთას ეძახიან. დიდმისწყლის მარჯვენე მდებარე, ამ კლდოვან მთაზე დღემდე შემორჩენილი ქვაბულები – „ქვაბების თავი“, სადაც მეფე ფარნავაზმა განძი იპოვა. მას შემდეგ ამ ადგილს „ონადირი“ ეწოდა, რაც სანადირო ადგილს ნიშნავს. დიდმის ხეობის მოსახ-

ლეობაშიც – ონადირი ცნობილი იყო, როგორც მხოლოდ ბატონთა სანადირო ადგილი. მათი გადმოცემით ონადირის შემოგარენი ტყით ყოფილა დაფარული.

ჯერ კიდევ რუსეთის იმპერიის მმართველობის დროს, V არქეოლოგიური კონგრესის მოსამზადებელ პერიოდში, 1881 წელს ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა დაადასტურეს, რომ ვაშლიჯვართან და თრელებთან მოსახლეობას ენეოლითის ხანაში - 5 ათასი წლის წინათ უცხოვრია.

1972 წელს, დიდმისწყლის მარჯვენე, სანაპიროს გასწვრივ მდებარე ქედზე ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლენილ იქნა ვაშლიჯვრის სამაროვანი. მასზე ორი ტიპის სამარხი იქნა აღმოჩენილი – ქვის ფილებით გადახურული IV-V საუკუნეების ორმოსამარხები და VI-VII საუკუნეების ქვაყუთები. ორივე ტიპის სამარხში მიცვალებულები დამარხული იყვნენ ქრისტიანული წესით – გაშოტილი, გულხელდაკრეფილი, თავით დასაველეთისაკენ.

დიდმის წყლის მარჯვენა ნაპირზე, იქ სადაც დიდმის წყალი მტკვარს ერთვის, ონადირის მთის ფერდობის ძირას. უძველესი დროიდან სოფელი ვაშლიჯვარი მდებარეობდა, რომელიც ძველად სამეფო მამულს წარმოადგენდა და დიდმის სამოურაოში შედიოდა. სოფლის მიდამოებში გაშენებული იყო დიდი სამეფო და შემდეგ საბატონო ზერები, რომელსაც ვაშლიჯვრის ზვარის სახელით ვხვდებით დიდმის ხეობის ტოპონიმიკაში. სოფელი ვაშლიჯვრის შესახებ ერთი ძველი თქმულებაა შემორჩენილი, რომ ვაშლიჯვარში გაშენებული იყო ვაშლის ხეები, რომლებიც ჯვრის ფორმის ვაშლებს ისხამდნენ.

სოფელი ვაშლიჯვრის ტერიტორია 1982 წელს თბილისის, საბურთალოს რაიონის საზღვრებში მოექცა. 1983 წელიდან დაიწყო თბილისის ახალი

საცხოვრებელი უბნის მშენებლობა. სოფელი საცხოვრებელი რაიონის აღმოსავლეთ ნაწილში მოექცა.

დიდმის ხევის მარჯვენა ნაპირზე, სოფელი ვაშლიჯვრის ძველი სასაფლაოს ტერიტორიაზე, ონადირის მთის ძირში მდებარეობს ონადირის წმინდა გიორგის პატარა ეკლესიის ნანგრევები, რომელიც IX-X საუკუნეშია აგებული.

ონადირის, წმინდა გიორგის ეკლესია დარბაზული ტიპისაა, მისი ზომებია 5,9*4,4 მეტრი. ეკლესია ნაგებია ქვიშაქვის თლილი ქვებით, რომლის წყობა არარეგულარულია, დარბაზული ეკლესიის აღმოსავლეთი ფასადი შემოსილია კარგად გათლილი ქვის დიდი ფილებით. შიგნით სამხრეთისა და ჩრდილოეთის კედლები დანაწევრებულია რთული პროფილის თითო პლასტირით. მორთულობა ძუნწია, მხოლოდ ფასადებს ამკობს მოზრდილი გლუვი დისკოები. ასევე სადაა და მორთულობას მოკლებულია საკურთხეველის აფსიდიც.

მოგვიანებით, დაახლოებით XVII-XVIII საუკუნეებში ეკლესია განუახლებიათ აღდგენილი ნაწილებიც ქვიშაქვიშისაა, მაგრამ წყობა შედარებით ტლანქია. ამჟამად იგი ძლიერ დაზიანებულია, ჩამონგრეულია კამარა და კონქის ნაწილი. შემსასვლელი ეკლესიას სამხრეთიდან ჰქონია. გრძივი კედლების შუაში თითო რთულპროფილიანი პილასტრაა, რომლებსაც კარგად გამოყვანილი კედლის დეკორატიული თალები ეყრდნობა. ფასადები მოპირკეთებულია კარგად დამუშავებული ქვებით. ეკლესიის ფასადებიდან თავდაპირველი წყობა ყველაზე მეტად ჩრდილოეთის ფასადს შემორჩა.

ეკლესიაში ბლომად მოიპოვებოდა საუკუნეების მანძილზე შეწირული ირმის რქები, რომლებიც გასულ წლებში ძველის გასუფთავების დროს გადაუყრიათ. ბოლო წლებში ადგილობრივ მოსახლეობას ტაძარი ფერლობიდან ჩამოხვავებული მიწისაგან

გაუსუფთავებია, რომელიც ტაძარს თითქმის ფარავდა. მძიმე ტექნიკით გაუყვანიათ ეკლესიასთან მისასვლელი გზა, რომლის დროსაც მიწის ფენით დაფარულა ეკლესიის გარშემო მდებარე უძველესი საფლავის ქვები. ადგილობრივი მოსახლეობის გადმოცემით ამ საფლავის ქვებზე წარწერები ძველი ქართული დამწერლობით ყოფილა შესრულებული.

21. ნაქერლების ეკლესია

სოფელი დიდმის სამხრეთით, დიდმის ხეობაში, ე.წ. „ნაქერლებში“ XX საუკუნის 90-იან წლებში აღმოჩენილ იქნა ერთნავიანი დარბაზული ტიპის ეკლესიის ნანგრევები. ამ ეკლესიის შესახებ ინფორმაციის მოძიება ვერ შეეძლებოდა და არც ისაა ჩვენთვის ცნობილი თუ რომელი წმინდანის სახელზედ იყო ნაკურთხი. ამჟამად ნანგრევების მიგნება შეუძლებელია.

22. „ბაღების თავის“ ნიში

წ. სონღულაშვილის პირადი არქივში დაცულია ცნობა „ბაღების თავის ნიშის“ შესახებ: „დიდმის ზემოთ „ბაღების თავში“, იქ სადაც დღეს სოფლის ახალი დასახლებაა, იდგა ძველის-ძველის ნიში, თუ რა სახელზეა აგებული აღნიშნული ნიში ჩვენთვის უცნობია. აქ მოხუცებულები მოდიოდნენ და ლოცულობდნენ. ამ ნიშს უბრალოს – ბაღების თავის ნიშად მოიხსენიებდნენ. ნიშის ირგვლივ მიწის სამუშაოების შესრულების დროს აღმოჩნდა ფეოდალური ხანის ქვაყუთები“. დღეისათვის „ბაღების თავის“ ნიშის კვალი მთლიანად გამქრალია.

23. თეთრაანის ეკლესია

სოფელი თეთრაანი დიდმის ხეობის მარცხენა ნაპირზე მდებარეობდა. ამ სოფელს ვახუშტი ბატონიშვილი თეთრაძეს უწოდებს – სოფლის მკვიდრი გვარის თეთრაძეების მიხედვით. თეთრაძეები სამეფო ანუ სახასო ყმები ყოფილან, ნაწილი კი მსახურებად ითვლებოდნენ. XIX საუკუნიდან კი, თეთრაძეები მუხრანელ ბატონების ყმებად ითვლებიან. XX საუკუნიდან ჩვენთვის უცნობი მიზეზის გამო თეთრაძეები თეთრაშვილებად იწერებიან.

ჟ. სონდულაშვილის აზრით სოფელი თეთრაანი, მასში არსებული კაშხალის თანადროულად უნდა გაშენებულიყო. სოფლის მიმდებარე ტერი-

ტორიაზე დღემდე ჩანს კირის ხსნართა და ნატეხი ქვით ნაგებ შენობათა ნაშთები. მეცნიერთა აზრით კაშხალი აგებულია ადრინდელ ფეოდალურ ხანაში და იგი საირიგაციო მშენებლობის მაღალ დონეს მოწმობს. კაშხალი მდებარეობდა თეთრაანის ბაღების თავში, სოფელ თეთრაანის ბოლოს. იგი ნაგები იყო ნატეხი ქვითა და კირის ხსნარით. ამ ნაგებობის დანიშნულება იყო წყლის დაგროვება და სარწყავი არხის წყლით უზრუნველყოფა. კაშხალი საკმაოდ დიდი ზომის ყოფილა, შემორჩენილი ნანგრევების მიხედვით მისი სიგრძე 22 მეტრი ყოფილა, სიგანე 6 მეტრი, ხოლო სიმაღლე 7 მეტრი. აქვე გვხვდება ნასახლარები და სოფლის შესასვლელში გზის პირას კოშკის კვალი. ნასახლარებზე ჩატარებული გათხრების შედეგად აღმოჩენილი ინვენტარი თარიღდება გვიანი ფეოდალური ხანით.

სოფელ თეთრაანის აყრის და დიღომში ჩასახლების ზუსტი თარიღი უცნობია. თეთრაძეების გვარი XV საუკუნის სიგელ გუჯარებში უკვე სოფელ დიდმის მკვიდრთა შორის გვხვდება. თუმცა ვახუშტი ბატონიშვილის აღწერის მიხედვით სოფელი თეთრაძე XVIII საუკუნეში მოქმედია. აქედან შესაძლებელია ვივარაუდოთ, რომ სოფლის დაცლა ეტაპობრივად ხდებოდა.

აქვეა ძველი ეკლესიის ნაშთი, რომელიც სოფლის განაპირას, ბორცვზეა აშენებული. ეკლესია თითქმის მთლიანად მიწით იყო დაფარული და მისი გარჩევაც კი ძნელდებოდა. ჩვენამდე მხოლოდ ეკლესიის კედლების ნაშთებმაღა მოაღწიეს. ეკლესიაში შესანიშნავად მოჩანს არაღრმა საკურთხევის ნახევარწრიული აფსიდის მოყვანილობა, რომელიც მარჯვენა და მარცხენა მხარეს, ჩრდილო და სამხრეთ კუთხეებამდე სწორ სიბრტყედ გარდაიქმნება. აღმოსავლეთით ნახევარწრიული აფსიდის მარჯვნივ და მარცხნივ, მოწყობილია ორი ღრმა

ნახევარწრიული მოყვანილობის ნიში, რომლებსაც თავზე ქართული აგურით ჩაშენებული დეკორატიული კამარები გადასდევთ. როგორც ჩანს ეკლესიას შესასვლელი დასავლეთიდან ჰქონია, რადგან ეკლესიის სამხრეთით ფერდაა და ერთი მთლიანი კედლის კვალია შემორჩენილი. იგი კედლის ფლეთილი ქვითა და კირის ხსნარითაა ნაგები.

1990-იან წლებში თეთრაშვილების გვარის ინიციატივით ეკლესია და მისი მიმდებარე ტერიტორია გაიწმინდა. მათი გადმოცემით ერთნავიანი დარბაზული ტიპის ეკლესია წმინდა გიორგის სახელზედ იყო ნაკურთხი. ამ გვარის წარმომადგენლებს სურვილი აქვთ აღადგინონ დანგრეული ეკლესია, რისთვისაც უკვე შედგენილია პროექტი.

25. ჯოიანის წმინდა გიორგი

სოფელი დიდმის ზემოთ, დიდგორის ჩრდილოეთით, ნაოქიანის ხევის ორივე ნაპირზე გაშენებული ყოფილა სოფელი ჯოიანი, რომელის ნასახლარების კვალი დღესაც კარგად ჩანს, თუმცა იგი ტყითაა დაფარული. აქვე ამ ხევის პირას გაშენებული ყოფილა ბაღ-ვენახები, რასაც მოწმობს ხეხილისა და ვაზის ნაშთები. აქაურ ტოპონიმიკაში ეს ადგილი ვაზიანის სახელითაა ცნობილი.

ნასოფლარის ტერიტორიაზე შემორჩენილია პატარა ერთნავიანი ეკლესია, რომელიც ჯოიანის წმინდა გიორგის სახელითაა ცნობილი. გადმოცემით ეს ეკლესია კოტორაშვილების მიერაა აშენებული. ეს გვარი დიდმისხევის სოფელ მუხადგვერდიდან „თხელ მუხებიდან“ გადმოსახლებულა ჯოიანში. როდის აიყარა სოფელი ჩვენთვის უცნობია. თუმცა XVII საუკუნიდან კოტორაშვილების გვარი უკვე სოფელ დიდმის მკვიდრ მოსახლეობაში გვხვდება.

წმინდა გიორგის ეკლესიას მეცნიერები XI-XII საუკუნეებით ათარიღებენ. ჯოიანის ეკლესია ძლიერ იყო დაზიანებული, მხოლოდ კედლები იყო შემორჩენილი. სასურავი და ნახევარწრიული კამარა მთლიანად იყო ჩამონგრეული. აღმოსავლეთის ნახევარწრიულ აფსიდში შემორჩენილი იყო სარკმელი და ნიშები. დასავლეთის კედლის სიბრტყეზე, კუთხეებში კარგად მოჩანდა ნახევარწრიული კამარის საბჯენი თაღი, რომელიც სამხრეთისა და ჩრდილოეთის კედლებიდან შვერილ კონსოლებს ეყრდნობოდა, ნაეკლესიარში პატარა ადგილზე მოჩანდა ძირს დაგებული ბრტყელი ქვები, შესასვლელი კარი მთლიანად იყო ჩამონგრეული, იქვე ეგლო დიდი ქვის კოჭი – არქიტრავი, რომელზედაც ლამაზი ჯვარი იყო გამოსახული, სამხრეთის ფასადის გადარჩენილ ნაწილზე მოჩანდა ქვის წყობაში მოთავსებული ორი შვერილი ქვის კვადრი.

1999-2000 წლებში ჯოიანის წმინდა გიორგის ეკლესია აღადგინეს და პირვანდელი სახე დაუბრუნეს. ეკლესია აგებულია კარგად დამუშავებული ქვის კვადრებით და მოქცეულია ორფერდა გადახურვის ქვეშ, მასალად გამოყენებულია კრამიტი. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სამხრეთის ფასადზე ქვის წყობაში ქვის კვადრების შვერილებია, აღნიშნული შვერილები წარმოადგენენ ქვის წყობაში მიღებული

ჯვრის მკლავების დაბოლოებებს. ეკლესიას გარშემო შემოსდევს დეკორატიულად დამუშავებული ლავგარდანი. მას ერთადერთი სარკმელი აქვს აღმოსავლეთის ფასადზე.

ინტერიერში არც თუ ისე ღრმა ნახევარწრიული გეგმის საკურთხეველი დარბაზისაგან გამოყოფილია ნახევარწრიული მოყვანილობის თაღით. ნახევარწრიული აფსიდის სიბრტყეზე სარკმლის მარჯვენა და მარცხენა მხარეს გაკეთებულია თითო ღრმა, შეისრული ფორმის ნიში, სამხრეთით მდებარე შეისრული ნიშის თავზე გაკეთებულია კიდევ ერთი, ოთხკუთხა მოყვანილობის ნიში. დასავლეთის კედელთან, როგორც ჩვენამდე იყო მოღწეული, გაკეთებულია ნახევარწრიული კამარის საბჯენი თაღი, რომელიც ეკლესიის აღდგენის შემდეგ სამხრეთის და ჩრდილოეთის კედლებიდან შევრილი კონსოლების მაგიერ პირდაპირ კედლებზეა დაყრდნობილი. შესასვლელი სამხრეთის ფასადზეა, რომლის თავზეც მოთავსებულია, ძველი ეკლესიიდან შემორჩენილი არქიტრავი, რომლის ცენტრშიც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ჯვარია გამოსახული. ეკლესიის იატაკზე აგურის კვადრებია დაგებული.

26.ჯოიანის ქვაჯვარი

IV საუკუნის II ნახევრიდან XVIII საუკუნის დამლევამდე ჯვარი წარმოადგენდა განსაკუთრებულ სიმბოლოს. მას ტრადიციით დგამდნენ არა ეკლესიასთან, არამედ ღია ამაღლებულ ადგილად დასანახ ადგილას. როგორც ცნობილია ნინომ, მეფე მირიანმა და წარჩინებულებმა IV საუკუნის II მეოთხედში აღმართეს ხის ჯვარი მთაზე, როგორც ქრისტიანობის სიმბოლო. იგი იდგა ღია ცის ქვეშ და შორი მანძილიდან ჩანდა. მცხეთის ჯვარის აღმართვის ფაქტი მთელი ქართლისათვის სამაგალითო გახდა. მატთანე გადმოგვცემს, რომ მირიანმა თხოთის მთაზე და უჯარმაშიც გაშლილ და ადვილად დასანახ ადგილზე აღმართა ჯვრები.

მცხეთის ჯვარი მატთანეში მოხსენიებულია როგორც „ძვევით შემოსილი ჯვარი“, რაც წარმართობაზე გამარჯვებას გულისხმობს. სტელა ჯვარი V საუკუნის ბოლო მეოთხედში მტკიცედ დამკვიდრდა ხალხის ყოფაცხოვრებაში. ქართლში ხშირად გვხვდება ქვაჯვარები, რომლებიც უმეტეს შემთხვევაში სალოცავის აღმნიშვნელი იყო. ქვაჯვრებს დგავდნენ გზის პირას გამოსახენ ადგილებში, საზღვრის აღმნიშვნელად იმ ადგილიდან საიდანაც იწყებოდა წმინდა ადგილი. უმეტესად კი ისინი იდგმებოდა ძველი ეკლესიის ნაშთზე. დიდმის ხეობის, სოფელ ჯოიანის წმინდა გიორგის ჩრდილოდასავლეთით, აღმართულია უძველესი ქვაჯვარი. შესაძლებელია ეს ქვაჯვარი ჯოიანის წმინდა გიორგის კუთვნილი მამულების საზღვარზე მდებარე იყო.

27. ღვთისმშობლის ეკლესია

ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის ეკლესია მდებარეობს დიდგორის ველზე სოფელ თელოვნისაკენ მიმავალი გზის პირას შემადლებულ ადგილზე. ეკლესიას ჩრდილოეთის მხრიდან ჩამოუდის ქართლის კარის (ნაოქიანთ კარის) ხევი.

1987 წელს დიდმის ხეობის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ შეისწავლა აღნიშნული ეკლესია. იგი მთლიანად მიწით იყო დაფარული, მოხანდა მხოლოდ რამოდენიმე მოზრდილი ქვა და ერთი სვეტი. ჯ. სონდულაშვილის აღწერით ტაძარი ერთნაიანი დარბაზული ტიპის ძეგლთა რიცხვს განეკუთვნება (8,70*5,50მ). იატაკი ქვით უნდა ყოფილიყო მოგებული, რასაც მოწმობს კედლის გასწვრივ შემორჩენილი ქვის წყობა. ეკლესიას ჰქონია არც თუ ისე ღრმა, ნახევარწრიული მოყვანილობის საკურთხეველი, იგი დარბაზისაგან გამოყოფილია ერთსაფეხურიანი შემადლებით. საკურთხეველში ნახევარწრიული აფსიდის სიბრტყეში მოწყობილია ორი ნახევარწრიული გუმბის მქონე ღრმა ნიში. ნიშები საკურთხევლის იატაკიდან დაახლოებით 20-30 სმ-ის სიმაღლეზეა გაკეთებული. როგორც ჩანს, ნიშები საკმაოდ დიდი სიმაღლისა უნდა ყოფილიყო. ეკლესიის დარბაზი დანაწევრებული ყოფილა

საფეხურადი პილასტრებით, რომელთა ნაშთები ახლაც შემორჩენილია დარბაზის გრძივ კედლებთან. ეკლესიაში შესასვლელი სამხრეთ ფასადის დასაყრდენ ნაწილშია მოწყობილი. ეკლესია შიგნიდანაც და გარედანაც მოპირკეთებული ყოფილა დიდი ზომის სუფთად თლილი მოყვითალო ფერის ქვით. ფასადების პერანგი ეკლესიის ამშენებლის დიდ ოსტატობას და გემოვნებას ამჟღავნებს. როგორც ჩანს, ეკლესია მტკიცედ ყოფილა ნაგები, რომელიც შემდგომში მტრის შემოსევებს გაუნადგურებია. აქ კარგად მოჩანს ცეცხლის კვალიც. ეკლესია გადახურული ყოფილა ღორფინებით.

შემორჩენილი ფრაგმენტების მიხედვით, აქცენტი გადატანილი უნდა ყოფილიყო სახურავისა და ლავგარდანის დამუშავებაზე. ეკლესიის სახურავის ღორფინებზე გამოსახულია მცენარეული ორნამენტები, რომელიც მიღებულია სწორი რელიეფის ღრმად ჩაჭრის შედეგად და ერთ სიუჟეტი რამოდენიმე ქვის დამუშავების შედეგად ყოფილა მიღებული. განსაკუთრებით ყურადღებას იქცევს ქვის ფილაზე შესრულებული სტილიზებული ორნამენტი, რომელიც სიცოცხლის ხედ იქნა მიჩნეული. სიცოცხლის ხის მოტივი საქართველოსათვის ტრადიციულია, არსებობს მოსაზრება, რომ იგი ჩვენში შუაბრინჯაოს ხანიდან ვრცელდება.

ეკლესიის მიმდებარე ტერიტორიაზე არსებულ მოქმედ სასაფლაოზე მრავლად მოსჩანს საფლავის ქვებად გამოყენებული ეკლესიის დეკორატიულად დამუშავებული ღორფინები და მომრგვალებული პროფილით დამუშავებული ლავგარდანის ფრაგმენტები.

ეკლესიის სამხრეთ კედელთან, შესასვლელი კარის პირდაპირ, აღმართულია სპეციალურად დამუშავებული ქვის საფუძველზე გამაგრებული ოთხწახნაგა ქვის სვეტი. სვეტი ნაკლულია. მის მეორე ზემოთა ნაწილი, რომელ-

ზედაც ჯვარია გამოსახული გადატანილია დიდგორის მოსალოცავე აღნიშნული ჯვრიანი სვეტი მიწაზე ეგდო და მოსალოცავეთან XIX საუკუნის ბოლოს გადაუტანია დიდმის წმინდა მარინეს ეკლესიის მღვდელ იოველ გამრეკელს. როგორც ჩანს, სვეტის აგების მიზანს სწორედ ჯვრის აღმართვა უნდა წარმოადგენდეს. სვეტი ღამაზად გათლილი ქვისაგან არის დამზადებული, ორნამენტითაა შემკული სვეტის ორი მხარე სამხრეთისა და აღმოსავლეთისა, ხოლო ჩრდილოეთისა და დასავლეთის მხარეები სრულიად სადაა. სიბრტყეები დამუშავებულია ამოდარვით შესრულებული რელიეფური ზოლებით, რომელიც მოჩარჩოებას ქმნის.

ეკლესიის შესასვლელსა და სვეტს შორის მოთავსებულია აკლდამისებური სამარხი. არქეოლოგიური შესწავლის შედეგად დადგინდა, რომ სამარხში სამღვდლო პირი უნდა ყოფილიყო დაკრძალული, ამასვე მოწმობს ამ სამარხთან ახლოს, გათხრითი სამუშაოების დროს აღმოჩენილი ამავე საფლავის ქვა, რომელზედაც ასომთავრულად შემდეგი ტექსტია მოთავსებული „ესე საფლავი იოვანე ხუცისაი“.

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალისა და არქიტექტურული ფორმების მიხედვით ეკლესიას მეცნიერები VIII-IX საუკუნეებით ათარიღებენ.

28. თელოვანის წმინდა ნინოს ეკლესია

სოფელი თელოვანი მდებარეობს სოფელ დიდმის ჩრდილო დასავლეთით, იგი ორ ხევ შუაა განლაგებული, ჩრდილოეთით ესაზღვრება დედოფლის („ბარიშნას“) ხევი, ხოლო სამხრეთით ქართლის კარის ხევი (ნაოქიანთ ხევი). სოფელს გარშემო ტყე აკრავს და იგი ისტორიულად სააგარაკო სოფლად ითვლებოდა. თელოვანი ძველ ისტორიულ საბუთებში ხშირად გვხვდება, 1392 წლის მცხეთის საეკლესიო სიაში ჩამოთვლილია ყველა ის მამული და სოფელი, რომელიც მცხეთის ეკლესიას ეკუთვნოდა და მათ შორის სოფელი თელოვანიც არის დასახელებული. მისი მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი სვეტიცხოვლის ყმებს წარმოადგენდნენ სოფელი გარკვეულ პერიოდში საბატონო იყო. 1696 წლის ერთ სიგელში მოწმედ აღნიშნულია თელოვანის ბატონი გაბრიელაშვილი, ხოლო XVII საუკუნის საბუთიდან ვგებულობთ, რომ თელოვანში მცხოვრები ხუცესი ნიკოლოზ ქიქნაძე ციცი ციციშვილმა უბოძა პაპუნა მაღალაშვილს, მაღალაშვილების გვარი მოგვიანებით თელოვანის მებატონეებად გვევლინებიან.

სოფელ თელოვანის წმინდა ნინოს ეკლესია შემადგენელი ბორცვზეა აგებული. ეკლესიის მახლობლად განლაგებულია საფლავის ქვები. ეს ადგილი მაღალაშვილების საძვალეს

წარმოადგენს, დღესაც არის შემორჩენილი მაღალი სვეტი რუსულენოვანი წარწერით: „თავადი თამარა მაღალოვა, გარდაიცვალა 22 აგვისტოს 1889, მეთექვსმეტე წელს.“

წმინდა ნინოს ეკლესია ერთნავიან დარბაზული ტიპის ძეგლთა რიცხვს განეკუთვნება. იგი ძალიან დაზიანებულია, მისი სახურავი და სამხრეთის კედელი მთლიანად დანგრეულია, შემორჩენილია მხოლოდ ჩრდილოეთის მთლიანი კედელი, საკურთხევლის პატარა ნაწილი და დასავლეთ კედლის ნახევარი. ეკლესია აშენებულია კლდის არც თუ ისე კარგად დამუშავებული ქვისა და აგურის ლამაზი წყობით. ეკლესიას ღრმა საკურთხეველი ჰქონია.

ნახევარწრიული გეგმის მქონე საკურთხევლის გადარჩენილ კედელზე შემორჩენილია ერთი ღრმა ნახევარწრიული ნიში. ჩრდილოეთის კედლის ცენტრში, მოთავსებულია პილასტრი, რომელიც კაპიტელით ბოლოვდება და ზედ აგურით დაშენებული ნახევარწრიული კამარის საბჯენი თაღი ყოფილა დაყრდნობილი. აღნიშნულ პილასტრსა და საკურთხევლის დაბოლოებას შორის მოთავსებული ყოფილა ორი დიდი ნიში, დაბლითა ნიშს თავზე აგურის დეკორატიული წყობით მიღებული ნახევარწრიული თაღი გადასდევს, ხოლო მეორე ნიში სწორკუთხაა. დასავლეთის ნახევარ კედელზე მოჩანს აგურის წყობით გამოყვანილი დეკორატიული თაღის ნაწილი. ამავე დასავლეთის კედელში შემორჩენილია სარკმლის კვალი.

ეკლესია კრამიტით ყოფილია გადახურული. მეცნიერთა ვარაუდით ეკლესია XVIII საუკუნეში უნდა იყოს აგებული. ჯ. სონდულაშვილის აზრით ტაძარი აშენებულია ძველი ეკლესიის ნაშთზე და რომ მისი წინამორბედი ეკლესია შესაძლებელია ორნავიანიც ყოფილიყო, რადგან ადრეული ეკლესიის საძირკველი ახალი ნაეკლესიარის დარბაზის ცენტრიდან იწყება სამხრეთის მხარეს გადის და ერთ დიდ მოხაზულობას ქმნის.

30. ზეგარდის წმინდა გიორგის ნიში

დიდმის ხეობის არქეოლოგიური ექსპედიციამ მუხადგვერდის ტბის მიდამოებში გამოავლინა ანტიკური ხანის ნამოსახლარი გორა, გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის და ფო-დალური ხანის ნამოსახლარები. ასევე ყორღანების ჯგუფი ტბის მახლობლად, ადგილ დიდველზე, გაითხარა ერთი ყორღანი, რომელსაც ადრებრინჯაოს ხანას აკუთვნებენ.

მუხადგვერდის საზოგადო მოღვაწეთა პანთეონის მიმდებარე ტერიტორიაზე გამოვლინდა შუა საუკუნეების ერთნავიანი რიყის ქვით ნაგები, პატარა ეკლესიის ნანგრევები და მისი თანადროული ნასახლარი.

დღეისათვის მხოლოდ საძირკველია შემორჩენილი, რომელსაც შესასწაველი სამხრეთ კედელში ჰქონია გაჭრილი.

ადგილობრივ მკვიდრთა გადმოცემით ეს ეკლესია სოფელ მუხადგვერდში არსებული ზეგარდის წმინდა გიორგის ეკლესიის ნიშია. დიდმის ხეობაში XVIII-XIX საუკუნეებში მთის მოსახლეობა შემოვიდა და დამკვიდრდა. სოფელ მუხადგვერდში დასახლდა მთიულეთ-გუდამაყრის ხეობიდან აყრილი მოსახლეობა. მათ სოფლის განაპირას, სასაფლაოსთან ააშენეს პატარა ლამაზი ეკლესია. მათ ახალი ეკლესია სოფელ დაუმაცხოში არსებული საკუთარი სამლოცველოს – ზეგარდის

წმინდა გიორგის სახელობაზედ აუშენებიათ.

მუხადგვერდის ტბასთან, საზოგადო მოღვაწეთა პანთეონის სიახლოვეს არსებული ეკლესია კი, უკვე სოფელ მუხადგვერდში აგებული ტაძრის ნიშია. ჯ.სონღულაშვილი წერს: „მუხადგვერდის ტბასთან, ერთ ლამაზ კლდოვან ბორცვზე, აგებული ყოფილა ზეგარდის წმინდა გიორგის ერთნავიანი დარბაზული ტიპის ეკლესია, რომელიც სამხრეთით დიღმის მინდორს დაჰყურებდა, ხოლო ჩრდილოეთით კარგად მოჩანდა მცხეთის გარკვეული ნაწილი. ვადმოცემით 1870-იან წლების მიწურულს ეკლესია რუსმა სამხედროებმა ააფეთქეს და ეკლესიის მიმდებარე ტერიტორიაზე ნაგავსაყრელი მოეწყო, რომელმაც მოიცვა ნასოფლარ ზეგარდის დიდი ნაწილი, სადაც მრავლად მოჩანდა ნამოსახლართა კვალი“.

31. ნაქულბაქევის წმინდა გიორგის მამათა მონასტერი

მტკვრის მარჯვენა მხარეს, თბილისისა და მცხეთის საზღვართან მდებარეობდა დიღმის ხეობის უძველესი სოფელი ნაქულბაქევი, რომელიც სავაჭრო გზების მნიშვნელოვან ცენტრს წარმოადგენდა.

1867 წელს დიღომში იპოვეს ფილა ბერძნული წარწერით, რომელიც გვამცნობს, რომ ნაქულბაქევის სიმაგრე ჩვ.წ. I საუკუნეში აუშენებია ვესპასიანეს და მის მემკვიდრეებს – ტიტუს და დომიციანეს ივერთა მეფეებისათვის. 736-738 წლებში არაბთა ჯარმა მურვან ყრუს სარდლობით ნაქულბაქევი დაანგრია.

1981-1983 წლებში ნაქულბაქევის ტერიტორიაზე ჩატარებული გათხრების დროს აღმოჩენილ იქნა 3000 წლის წინანდელი უნიკალური სამარხები. ნასახლარის აღმოსავლეთით აღმოჩენილ იქნა IV-V საუკუნის მარანი და 5 ქვევრი. ნაქულბაქევის ტერიტორიაზე ასევე გამოვლენილ იქნა ადრეფეოდალური ხანის ნასახლარი, რამდენიმე სათავსიანი ოთხკუთხა ფორმის 4 ნაგებობა. თიხატკეპნილი იატაკი ზოგ შემთხვევაში ქვის ფილებით იყო მოპირკეთებული. შენობები გადახურული იყო კრამიტით.

სოფელი ნაქულბაქევი მცხეთის სვეტიცხოველის საკუთრებას წარმოადგენდა. „წერილობით საბუთებში ნაქულბაქევი ბევრგან მოიხსენიება. 1398 წ. სოფელი, მისი შეწირულობა განუახლა ალექსანდრე მეფემ სვეტიცხოველს. ასევე სვიმონ მეფემ 1559წ. სვეტიცხოველს კვლავ განუახლა ნაქულბაქევის შეწირულობა. XVIII საუკუნისათვის სოფელი ნაქულბაქევი ეტეობა აოხრებულა, ხოლო მისი მცხოვრებნი აქეთიქით გაფანტულა ან მტერს ამოუწვევტია, რასაც მოწმობს პაპუნა მაღალაშვილის ანდერძი, რომელსაც სოფელი აღუდგენია და იქ ხალხი დაუსახლებია. სოფელი ნაქულბაქევი ვახტანგ VI დასტურლამაშიაც მოიხსენიება, მაგალითად გზების შენახვისათვის განკუთვნილ თავში, ნაქულბაქელებს და დიდმელებს ევალებოდათ ვიწროებისა და მუხადგვერდის გზის შენახვა.“ – წერს ჯ. სონღულაშვილი.

სოფელი ნაქულბაქევი თბილისის ერთ-ერთი უახლოესი სოფელი იყო და

ამიტომ ამ სოფელში ჩერდებოდა მრავალი სტუმარი, რომელიც ან თბილისისა-საკენ მიემართებოდა ან პირიქით თბილისიდან დასავლეთისაკენ. ხშირად უამინდობისა და გართულებული პოლიტიკური ვითარების გამო სტუმრებს საკმაოდ დიდი ხნით უწევდა ნაქულბაქევში გაჩერება. „ნაქულბაქები დიდმის მინდორზე პატარა სოფელი იყო. მეფის მოხელეებმა აღარ მოუსვენეს როგორც გზისპირი სოფელი: ხან ურმებს აბმევიანებდნენ, ხან რას და ხან რას, ბეგარა ბევრი ჰქონდათ. მობეზრდნენ. აიყარნენ და გლდანის ზემოთ დასახლდნენ მამკოდას ვეტყვით“ - წერს ჯ. სონღულაშვილი ადგილობრივი მოსახლის გადმოცემას.

XIX საუკუნეში სოფლის აყრის შემდეგ დიდმის მინდორზე აშენდა ორი თავშესაფარი „წითელი დუქანი“ და „თეთრი დუქანი“, სადაც მგზავრს საშუალება ეძლეოდა ღამე გაეთია და ბოსლებში საქონელი დაებინავებინა.

ნაქულბაქევის ტერიტორიაზე მდებარეობს მცირე ზომის დარბაზული ტიპის წმინდა გიორგის ეკლესია, რომელიც ადრეფეოდალურ ხანაში, VIII-IX საუკუნეებში აუშენებიათ. ტაძარი ნაგებია ნატეხი პირმოსწორებული ქვით. არქიტექტორ გ.გაფრინდაშვილის მიერ 1990 წელს ჩატარებული აღწერის მიხედვით: „ეკლესია დარბაზულია (9.3*6,6მ), ნაგებია ნატეხი პირმოსწორებული ქვით; კონსტრუქციულ ადგილებში გამოყენებულია თლილი ქვა. ამჟამად ნაგებობას სახურავი აღარა აქვს (გადახურული ყოფილა კრამიტით). შესასვლელი სამხრეთიდანაა. დასავლეთ კარი ამოშენებულია. ორივე კარი გარედან არქიტავრით, ხოლო შიგნიდან ნახევარწრიული კამარით არის გადახურული. აღმოსავლეთით, ნახევარწრიულ დრმა აფსიდში ოთხი ნიშია - სამი ჩრდილოეთით, ერთი სამხრეთით. დარბაზის ნახევარწრიული კამარის საბჯენი თალი მარტივკაპიტელებიან მასიურ პილასტრებს ეყრდ-

ნობა. დარბაზის კედლებს გასდევს რივის ქვის დაბალი ჩამოსაჯდომი. ეკლესიას ოთხივე მხარეს თითო სარკმელი აქვს. სარკმელების ქვედა ნაწილი ძლიერ დამრეცი და საფეხურებია-ნია. სამხრეთისა და ჩრდილოეთის სარკმელები თაღოვანია. დასავლეთის სარკმელი გარედან მრგვალია. ეკლესია შედგენილი ყოფილა. სამხრეთის და დასავლეთის ფასადებზე, შესასვლელების თავზე წრეში ჩასმულია ტომკლავა რელიეფური ჯვარი. XIX საუკუნეში აგურის ლავვარდანი შემოუყობებიათ და ფასადები შეუღესიათ“.

საბჭოთა პერიოდში ტაძარში დეთისმსახურება არ მიმდინარეობდა, ეკლესიაში საწყობი იყო განთავსებული. სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის, უწმინდესისა და უნეტარესის ილიას II-ს ლოცვა-კურთხევით, დეკანოზ ტარიელ სიკინჭილაშვილის ძლისხმევითა და თ. წიკლაურის სახსრებით 1995-1998 წლებში ტაძარს ჩაუტარდა სარესტავრაციო სამუშაოები. აღდგენილი ტაძარი შეიმკო ხატებით, დაიდგა ახალი კანკელი. აღდგენილ ტაძარში აღდგა დეთისმსახურება და დაარსდა მამათა მონასტერი.

32. დიდგორის წმინდა გიორგის ეკლესია

დიდმის ხეობა დიდგორის მთიდან იღებს სათავეს. ხეობაში ორი დიდგორია: ზემო - ანუ მანგლისის დიდგორი და ქვემო - დიდმის სიახლოვეს. ქვემო დიდგორის ტერიტორია დღეს თბილისის საზღვრებშია მოქცეული.

თავდაპირველად სოფელი დიდგორი მდებარეობდა ქვემო დიდგორის მთის ძირას. ძველად ამ ადგილას დიდი დასახლება ყოფილა, რასაც მოწმობს საცხოვრებელი ნაგებობათა კომპლექსი, სადაც მრავალი შენობის კვალია შემორჩენილი. ასევე გამოვლენილ იქნა ფეოდალური ხანის სამაროვ-

ნები. მოგვიანებით ამ ტერიტორიაზე გაშენდა ახალი სოფელი დიდგორი.

„დედა მთა“ ანუ დიდგორის მთა ძველთაგანვე სალოცავი ადგილი ყოფილა, რომელიც ცნობილია როგორც ნაყოფიერების ღვთაება. 1955 წელს ჯ. სონღულაშვილის თაოსნობით დიდგორის წვერის წარმართული სალოცავიდან ჩამოიტანეს და ეროვნული მუზეუმის ეზოში მოათავსეს ქვაში გამოთლილი დიდი ზომის ნაყოფიერების ღვთაება „ფალოსი“.

„ჩვენში, ისევე როგორც მთელ ქრისტიანულ სამყაროში, ეკლესიების დაფუძნება ძველი სალოცავების ადგილზე სრულიად გარკვეულ მიზანს ემსახურებოდა. სახელმწიფო რელიგიის შეცვლა ბუნებრივად იწვევდა ძველი კულტის პრივილეგიის დაკარგვას. ხალხი ძნელად თმობდა თავის ტრადიციულ სალოცავ ადგილებს და ასეთი გზა აადვილებდა ახალი კულტის შედარებით უმტკივნეულოდ დამკვიდრებას.“ – წერს ა. სონღულაშვილი.

მის წვერზე წარმართული სალოცავის ადგილას კლდის ქვით წმინდა გიორგის პატარა ეკლესია აუგიათ. ეკლესიის ირგვლივ ჩატარებული დაზვერვების შედეგად მოპოვებულია, როგორც ანტიკური, ასევე ადრე ფეოდალური ხანისა და შუა საუკუნეების მასალა. როგორც ჩანს, ამ ადგილას ეკლესია ადრეფეოდალური ხანიდან მოყოლებული არსებობდა, რომელმაც შემდგომში მრავალჯერ განიცადა სახეცვლილება.

1989 წელს დიდგორის წმინდა გიორგის გარშემო დიდმის ხეობის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ დაიწყო დაზვერვითი სამუშაოები, მუშაობის შედეგად გამოირკვა, რომ ეკლესია ორნაგვიანი ყოფილა და ახლანდელ ეკლესიაზე მოხრდილიც. ეკლესია ნაგებია კლდის ქვით, გამოყენებულია დიდი ზომის ფილებიც, იგი კრამიტით ყოფილა გადახურული. ექსპედიციის

მუშაობის შედეგად პირველ ნაგში გამოჩნდა ქვის მონოლითისაგან გამოთლილი სანათლავი, რომელშიც სხვადასხვა შეწირული ნივთები იყო მოთავსებული.

ეკლესია, როგორც ჩანს, XIX საუკუნეში აღუდგენიათ. იგი აღდგენისას მთლიანად გაუსუფთავებიათ და იატაკი მოუღესიათ. ორივე ნაგში იატაკის კვალი კარგადაა შემორჩენილი. ეკლესიაში შესასვლელი, პირველი ნაგის სამხრეთის ფასადზე ყოფილა, რომლის გავლითაც შესაძლებელი იყო ძირითად ნაგში მოხვედრა. ამჟამად პირველი ნაგის კედლების მცირე ნაწილები დაგადარჩენილი. ორივე ნაგში აღმოსავლეთის მხარეს მოთავსებულია ნახევარწირული აფსიდი. ეკლესიაზე სარკმლები შემორჩენილი არაა. კედლებთან მოჩანს გრძელი სვეტები, რომლებიც პილასტრების ნაშთებს უნდა წარმოადგენდეს.

ეკლესიის ჩრდილო-აღმოსავლეთით, მაღალ ბექზე, აღმართული ყოფილა სამრეკლო, ხოლო სამხრეთ-დასავლეთით მდგარა ქვის სვეტი. ამჟამად მხოლოდ კვარცხლბეკია შემორჩენილი.

„დიდგორის წმინდა გიორგი მრავალმხრივ მნიშვნელოვანი და საინტერესო ძეგლია. ეკლესია ზღვის დონიდან 1275 მეტრის სიმაღლეზე მდებარეობს. თვითონ დიდგორის წმინდა გიორგის გარშემო მდებარე ხეობებში და მხარეებში „დიდი სახელი“ ჰქონდა მოხვეჭილი, როგორც უძლიერეს სალოცავს. შემთხვევითი არ იყო ის, რომ ეკლესიას შეწირული ჰქონდა ის უზარმაზარი ზარი, რომელიც სიონის ეკლესიის ზარს აღემატებოდა სიდიდით და მისი ხმა ხეობის მთელ რივ სოფლებს ეგინებოდა. გადმოცემით, ეს ზარი შემდგომში ზედაზნელ ბერებს წაუღიათ ურმით აქ სალოცავად მოდიოდა საქართველოში მცხოვრები მაჰმადიანი მოსახლეობაც. დიდგორის დღესასწაული მთელი რიგი რიტუალებითა და და

მისტერიებით დაკავშირებული იყო ნაყოფიერების ღვთაებასთან.“ – წერს ჯ. სონდულაშვილი.

დღეისათვის დიდგორის წმინდა გიორგის ეკლესიის მიმდებარე ტერიტორიაზე მიმდინარეობს სარესტავრაციო და სამშენებლო სამუშაოები.

29. კურთანიძიანთ ეკლესია

1987-1990 წლებში, სოფელი თელოვანის მახლობლად, კურთანიძიანთ ადგილში დიდმის ხეობის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ დახვედრითი სამუშაოების დროს გამოაგვლინა ეკლესიის ნაშთი, რომლის გარშემოც მოჩანს ანტიკური ხანის ნამოსახლარი ციხის კვალი და სამაროვანი. შამჭუხაროდ სხვა ცნობების მოძიება ვერ შეუძლებელი.

35. ეკლესია საფურცლეში

„სოფელ დიდმის აღმოსავლეთით, მდინარე მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე ძველ ნასოფლარ საფურცლეში, დღევანდელი დიდმის მასივის ტერიტორია, იქ სადაც დღეს დინამოს საწვრთნელი ბაზაა, ბაზის სამხრეთ აღმოსავლეთ ტერიტორიაზე, ყოფილა პატარა ეკლესია, რომელიც ნანგრევების სახით გვხვდებოდა, ხოლო როდესაც ამ ადგილას დიდმის მასივის ერთ-ერთი კვარტალი გაშენდა, აღნიშნული ეკლესია ბოლომდე დაანგრევს და გზა გაიყვანეს, სამჭუხაროდ, ამ ეკლესიის ნაშთის მიგნება დღეისათვის შეუძლებელია, რადგან მისი საძირკველი ასფალტის საფარქვეშაა მოქცეული“ – წერს ჯ. სონდულაშვილი.

33. დიდგორის “მოსალოცავი”

დიდგორის ველზე, დიდგორის მთის წინ, აღმართულია სალოცავი ნიში, რომელიც დიდგორის წმინდა გიორგის ნიშს წარმოადგენს და „მოსალოცავის“ სახელით არის ცნობილი.

დიდმის ხეობაში მთიდან ჩამოსახლებულმა ვერის, დიდმის, კავთისხევის და ნიხბისის ხევის მთიელმა მოსახლეობამ ამ ხეობების სათავე მთაზე „დიდგორაზე“ დააარსეს სალოცავი, რომელიც გუდამაყრელების და მთიულების სალოცავად ითვლებოდა. ამ სალოცავში დიდმის ხეობაში ყველა ჩამოსახლებული გვარი წლის სხვადასხვა დროს თავის ხატებს ღოცულობდა. თიბათვეში, პეტრე-პავლობის სწორს „დაუმარცხოს ხატს“ ღოცულობდნენ აფციაურები, ამადლების ხუთშაბათს „ლომისას“ ღოცულობდნენ ზანგურაშვილები, მელიქიშვილები, ბურდულები, ხოლო მარიამობის თვის ნახევარში „პირიმზეს“, წიკლაურები, ბექაურები, გარდა ცალკეული გვარების დღესასწაულისა დიდგორაზე იყო მთელი ხეობების საერთო სალოცავიც, რომელიც ახალი სტილით 20 მაისს იმართებოდა, სადაც აუარებელი ხალხი იყრიდა თავს.

„ღამისთვეით მოსული მლოცავი დიდგორზე „მზიურ“ უნდა მისულიყო,

რასაც „წვერობას“ ეტყოდნენ. „წვერობის“ დროს დეკანოზი ხატში შესაწირ საკლავს „სამწყალობებს“ დაიწყებდა და დასტურ-დეკანოზის დახმარებით ცხვრისა და კურატების შეწირვას შეუდგებოდა. ხატში გასარევედ მოყვანილ რძლებსა და ბავშვებს, შესაწირი თვითონ მიყავდათ ხელით, სამჯერ შემოატარებდნენ და მერე დეკანოზთან მიიყვანდნენ საკლავს. საკლავი რქით ეჭირათ, დეკანოზი ჩამოართმევდა „ბღუჯა სანთელს“, რომელიც მრავალი დახვეული სანთლებისაგან შედგებოდა. აანთებდა და დაიწყებდა სამწყალობებს და ღოცვას. საქონლის თავი ხატთან რჩებოდა მათთვის ვინც „ღარიბადაა და გასაცოდავებულია“, ცხოველის ტანს კი დიდგორის მთისწვერიდან დაავორებდნენ ძირს, სადაც პატრონი ატყავებდა. ხოლო ხატისადმი შეწირული ცხოველის სისხლით ბავშვს ან რძალს შუბლზე ჯვარს გამოუსახავდა, რასაც განათვლა ეწოდებოდა. გასარევე ბავშვს ამავე დროს თმას შეაჭრიდა, რომელიც „ხატში გარეულად“ ითვლებოდა და შემდეგ უკვე შეიძლებოდა თმის გაკრეჭვა. გასარევეში ხატს კიდევ „მეძღვნე“ აბაზს ან ხუთშაურს სწირავდა“ – წერს ჯ. სონღულაშვილი.

დიდგორობის დღესასწაულზე საქართველოს ყველა კუთხიდან მომლოცველები წინა დღეებში იწყებდნენ მოსვლას. მოდიოდნენ ფეხით და ურმებით. ღამის თევით მოსულნი ბინას იღებდნენ მოსალოცავის ირგვლივ, ტრადიციის მიხედვით ღხინითა და ნადიმით ხვდებოდნენ დღესასწაულს. გარდა მომლოცველებისა დიდგორზე ვაჭრებიც ამოდიოდნენ, ველზე იმართებოდა ჭიდაობა, ცეკვა-თამაში.

დიდგორის მოსალოცავთან ასევე იმართებოდა ჯირითი. გადმოცემის მიხედვით ტოპონიმი – „მოვიდა გორა“ მტრის ღაშქრის მოსვლასთანაა დაკავშირებული. ამაზე მეტყველებს რიტუალი, რომელიც დიდგორის დღესასწაულზე

წაულზე სრულდებოდა. დიდგორობის დღესასწაულზე მოსული მოჯირითე მხედრები ამ გორასთან ჭენებით მიდიოდნენ, ცხენიდან ჩამოსტებოდნენ და ჯირითში გამარჯვებას შესთხოვდნენ. შემოართყავდნენ წრეს და მერე მთელი დღე აჯირითებდნენ. ცხენის კულტი ქართველ ტომებში უძველესი დროიდანაა დამოწმებული – ცხენის კულტი მზის კულტს უკავშირდებოდა. მისი მსხვერპლად შეწირვა ფართოდ იყო გავრცელებული, რასაც მოწმობს დიდმის ხეობაში აღმოჩენილ სამაროვანში ცხენის ნაშთები. დიდგორობას მოჰყავდათ ცხენები წითელი, ლურჯი და თეთრი აბრეშუმის ბაბთებით მორთული.

„დიდგორის მოსალოცავი“ ნიშნულად წარმოადგენს. აქ მოთავსებულია ორი ქვის სვეტი, ორი ზარი და ქვევრები. ერთ-ერთ სვეტზე გამოსახულია ჯვარი, ეს სვეტი გადმოტანილია ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესიიდან, რომელიც ქართლის კარის ხევის (ნაოქიანთ ხევის) მარჯვენა ნაპირზე მდებარეობს. გადმოცემით, სვეტი მოსალოცავში გადმოუტანია დიდმის წმინდა მარინეს ეკლესიის მღვდელ იოველ გამრეკელს, რომელიც XIX საუკუნის დასასრულს და XX საუკუნის დასაწყისში მსახურობდა აღნიშნულ ეკლესიაში.

დიდგორზე მოსული მლოცველი სანთლებს ანთებს სვეტებზე, თან რაიმე შესაწირს ტოვებს და შეთქმულ საკლავს კლავს. ზარები ჩამოკიდებულია ქვის ერთსაფეხურიან კვარცხლბეკზე აღმართულ რკინის ძეგლებზე, ამ ზარებიდან ერთი, რომელიც წინა საუკუნეებს განეკუთვნება, გატეხილია, ხოლო მეორე თანამედროვეა.

დიდგორის მოსალოცავი აღმართულია ძველი ეკლესიის ნაშთზე. 1989-1990 წლებში ძეგლის გარშემო დიდმის ხეობის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ჩაატარა დაზვერვითი გამოვლენილი ნაშთების მიხედვით გაირკვა, რომ ეკლესია დიდი ზომის ყოფილა. მეც-

ნიერთა აზრით შესაძლებელია, საქმე გვექონდეს ორ-სამ ნავიან ეკლესიასთან ან ჯვარ-გუმბათოვან ტაძართანაც. ეკლესიის გარშემო მრავლად მოჩანს სხვადასხვა ზომის ნაგებობათა კვალი. აქვე გამავალი სქელი კედელი გალავნის ნაშთად იქნა მიჩნეული.

34. დიდგორის კვირაცხოვლის ეკლესია

1987-1990 წლებში დიდმის ხეობის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ დაზვერვითი სამუშაოების დროს გამოავლინა ნაეკლესიარი დიდგორის ველზე, მოსალლოცავის ჩრდილო-დასავლეთით. ეკლესიის კვალი საკმაოდ დიდ მოხაზულობას ქმნის და მის გარშემო მოპოვებული მასალა ადრეული და განვითარებულ შუასაუკუნეებს განეკუთვნება. ამავე პერიოდით თარიღდება დიდგორის ველზე აღმოჩენილი სხვა ეკლესიებისა და ძეგლების დიდი ნაწილიც.

ჯ. სონღულაშვილის პირადი არქივის მასალებზე დაყრდნობით ვგებულობთ, რომ 1989 წელს „მოვიდა გორაზე“ ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლენილ იქნა კედლის ფლეთილი ქვით ნაგები მცირე ზომის ერთნავიანი დარბაზული ტიპის საყდარი. ნაეკლესიარის სიგრძე 6 მეტრია, ხოლო სიგანე 3,5 მეტრი. ეკლესიის შიდა ფართში, აღმოსავლეთით, კარგადაა შემორჩენილი საკურთხევ-

ლის ნახევარწრიული მოხაზულობა. როგორც ჩანს, ეკლესიას შესასვლელი დასავლეთიდან ჰქონია. ეკლესია გადახურული ყოფილა კრამიტით.

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დადგინდა, რომ ეკლესია მტრის შემოსევებს უნდა გაენადგურებინა, რაზეც მეტყველებს ცეცხლის კვალი, ეკლესიაში და მისი კედლების გასწვრივ ნანგრევებში მოყოლილი მიცვალებულთა ჩონჩხები. ზოგი მათგანი ნანგრევებში პირქვე იყო მოყოლილი. აქვე ეკლესიის შიდა ფართობზე აღმოჩენილია ძაღლის ჩონჩხი.

ეკლესიის ეზოში გაიწმინდა მოკირწყლული დერეფანი, რომლის ორივე მხარეზეც, მოთავსებულია ქვაყუთები, აქვე გვხვდება გვიანბრინჯაოს ხანის ამსახველი მასალა, ჯ. სონღულაშვილის აზრით ეკლესია აგებულია წარმართულ სამლოცველოზე და მოგვიანებით, ადრეფეოდალურ ხანაში, მის ადგილზე დიდმის ხეობის მაცხოვრებლებს კვირაცხოვლის სახელზე ეკლესია აუგიათ.

XVII-XVIII საუკუნეებში დიდგორი ლეკთა მარბიელი ლაშქრობების წინააღმდეგ ბრძოლის მნიშვნელოვან სტრატეგიულ პუნქტად იქცა. ცნობილია, რომ 1729 წელს ქართველ მეთოფეთა ლაშქარი დიდგორის კოშკში ჩაუსაფრდა დიდგორ-გელიყარა-სამადლის გზით ჯავახეთში გადასულ ლეკთა მარბიელ რაზმებს, უკან მობრუნებული ლეკთა რაზმი კოშკში ჩასაფრებულმა ქართველმა მეთოფეებმა მთლიანად გაანადგურეს. შესაძლოა ეკლესიის სამხრეთ-დასავლეთით შემორჩენილი კედლის დიდი ნაშთი, გალავნის ან კოშკის ნაშთს წარმოადგენდეს.

კათალიკოსი თუ კათოლიკოსი, კათოლიკე თუ კათოლიკი?

გურამ ტყემალაძე

წინამდებარე ნაშრომში განხილულია საეკლესიო ტერმინების – **კათალიკოსი** და **კათოლიკე** – მართებული წარმოთქმისა და დაწერილობის საკითხი. საქმე ისაა, რომ საერო ლიტერატურასა და ზეპირსიტყვიერებაში, ასევე ძველ და ახალ საეკლესიო ლიტერატურაში არ არსებობს ერთიანი შეხედულება ამ ორი უმნიშვნელოვანესი ტერმინის შესახებ. შალვა საბაშვილი წერს: „კიდევ ერთი საეკლესიო ტერმინი ითხოვს დადგენას. ესაა „კათალიკოსი“, რომელიც სულ უფრო ხშირად გვხვდება ფორმით „კათოლიკოსი“. ორივე ფორმას მოეძებნება „მომხრეები“, მაგრამ, ალბათ, აბსოლუტურად დამაჯერებელი დამტკიცება რომელიმე მათგანის სისწორისა შეუძლებელია. ამიტომ აღვნიშნავ რამდენიმე საგულისხმო ნიუანსს. ჯერ ერთი, ყველას კარგად ახსოვს აკაკის „თორნიკე ერისთავიდან“ სტრიქონები: „შედი, მარტოა კათალიკოსი, ნუ ელოდები აქ დიდ კრებასა...“, ანუ ფორმა „კათალიკოსის“ ხმარებას უკვე სერიოზული ტრადიცია გააჩნია. მეორე, განა ცხადი არაა, რომ ფორმა „კათოლიკოსი“ გარდაუვალად გადართავს ჩვენს ცნობიერებას კათოლიკური ეკლესიის, კათოლიციზმის (ქრისტიანული სარწმუნოების ერთ-ერთი მთავარი მიმართულება) და მის მიმდევართა – **კათოლიკეთა** (საზგაშმა აქ და ყველგან ჩვენია, გ.ტ.) სამყაროსაკენ? განსახილველ ტერმინს კი ყოველივე ამასთან არავითარი კავშირი არა აქვს – იგი უბრალოდ ჰქვია ზოგ ქვეყანაში და, კერძოდ, საქართველოშიც, ეკლესიის უმაღლეს სასულიერო პირს. მესამე, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი აღიარებს ფორმას „კათალიკოსი“, „კათოლიკოსს“ კი არ იცნობს. განა ეს

არგუმენტები არ კმარა, რათა საბოლოოდ შევინარჩუნოთ და დავამკვიდროთ ფორმა „კათალიკოსი“? პარალელუზიმის აღმოფხვრაც აუცილებელია?!“.

მოტანილი არგუმენტები, ვფიქრობთ, არ კმარა არც ფორმა „კათალიკოსის“ დასამკვიდრებლად და არც ფორმა „კათოლიკოსის“ უარსაყოფად.

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის ერთტომეული, ქველ [1] არ ცნობს სიტყვა „კათოლიკოსს“:

კათალიკოსი [ბერძნ.] ქართულ (აგრეთვე სომხურ) ეკლესიაში უმაღლესი სასულიერო პირის (პატრიარქის) წოდებულება.

კათალიკოსობა კათალიკოსის წოდებულება; კათალიკოსად ყოფნა.

კათოლიკე (კათოლიკისა) [ბერძნ.] ვინც კათოლიციზმს აღიარებს. კ. მილიონერი – კ. მღვდელი.

კათოლიკობა 1. კათოლიკედ ყოფნა. 2. იგივეა, რაც კათოლიციზმი.

კათოლიკური კათოლიციზმთან დაკავშირებული. კ. ეკლესია.

კათოლიციზმი ქრისტიანული სარწმუნოების ერთ-ერთი მთავარი მიმართულება, რომელსაც მეთაურობს რომის პაპი.

ქველ-ის 8 ტომეულში [2] გვაქვს:

კათალიკოსი (კათალიკოსისა) [ბერძ. კატჰოლიკოს მსოფლიოსი] და იგივე, რაც ქველ-ში, ოღონდ განმარტებები მოტანილია აკაკისა და მიხეილ ჯავახიშვილის ნაწარმოებებიდან.

კათალიკოსობა (კათალიკოსობისა) კათალიკოსის მმართველობა.

კათოლიკე (კათოლიკისა) ეკლ. კათოლიციზმის მიმდევარი, კათოლიკური ეკლესიის წევრი.

კათოლიკობა განმარტება იგივეა, რაც ქველ-ის ერთტომეულში. მოტანილია მაგალითები აკაკისა და გერონტი ქიქოძის ნაწერებიდან.

კათოლიკოსი (კათოლიკოსისა) [ბერძნ. katholikos] იხ. კათალიკოსი.

კათოლიკოსობა იხ. კათალიკოსობა.

კათოლიკურ-ი (კათოლიკურისა) კათოლიკეებისათვის დამახასიათებელი, კათოლიკეებისა. მოტანილია მაგალითები.

კათოლიციზმი (კათოლიციზმისა) თითქმის ისეა, როგორც ქეგლ-ში.

ანალოგიური მდგომარეობაა ორთოგრაფიულ ლექსიკონშიც, ქეოლ [3]:

კათალიკოსი (კათალიკოსის), **კათალიკოსობა**, **კათოლიკე** (კათოლიკისა), **კათოლიკობა**, **კათოლიკური**, **კათოლიციზმი**.

ამგვარად, ქეგლ და ქეოლ სწორ ფორმად ცნობს **კათალიკოსს** (და არა კათალიკოსს), აგრეთვე **კათოლიკეს**, **კათოლიკურსა** და **კათოლიციზმს**.

სულხან-საბასთან არის მხოლოდ **კათოლიკე**, ისიც ერთი მნიშვნელობით – **კათოლიკე** (ქმრწამსი Z_{Aa}) საყოველთაო ZAB. საყოველთაო, გინა საზოგადო C. კათოლიკე ჰქვია ამისთვის, რამეთუ ყოველსა სოფელსა არს კიდითგან ქვეყანისათა ვიდრე კიდემდე მისსა და სწავლისათვის სოფლისა დაუკლებლად ყოველსავე მეცნიერებისათვის კაცთასა სარწმუნოებისათვის საზოგადო D. უდიდესი და უდიდებულესი, საერთო ყველასათვის. კათოლიკე ჰქვია ამისთვის, რამეთუ ყოველსა სოფელსა არს კიდით ქვეყანისათა ვიდრე კიდემდე მისა და სწავლისათვის სოფლისა დაუკლებლად ყოველივე მეცნიერებისათვის კაცთასა E [4]. ამ წიგნს დართულ „უცხო შესატყვისობაში“ კი გვაქვს:

კათოლიკე ლათინურად კათოლიკა B. სომხურად - კათალიკე E.

სულხან-საბას „სიტყვის კონაშიც“ [5] აქვს მხოლოდ კათოლიკე:

კათოლიკე საყოველთაო (მრწამსი), რომელსაც იმეორებს ამ წიგნს დართულ „ქართულ-იტალიურ ნაწილშიც“:

კათოლიკე კათოლიკა (ანუ იძლევა კათოლიკის იტალიურ წარმოთქმას, გ.ტ.)

ილია აბულაძე [6] გვთავაზობს:

კათალიკოზ-ი პატრიარქი: „ესე იყო დღეთა ანასტასი კათალიკოზისა სომეხთადსა“.

კათალიკოზობა პატრიარქობა: „ზედამდგომელობა ყოველთა“.

კათოლიკე საყოველთაო; დედა (ეკლესია); „ჯდა რად იგი წმიდისა კათოლიკე ეკლესიასა“

საკათალიკოზო კათალიკოზისა: „საყდართა შორის საკათალიკოზთა საჩინო არს“.

ნიკო ჩუბინაშვილი [7] იძლევა **კათოლიკეს** და **კათოლიკოსს**:

კათოლიკე საზოგადო, საკრებულო, ანუ მსოფლიო (ითქმის სარწმუნოებისათვის), ანუ ეკლესიისა).

კათოლიკოსი უპირატესი მღვდელმთავარი ეკლესიათა ზედა რომლისამე სამფლობელოსათა, ვითარცა იყო საქართველოსი, католикос, первенствующий епископ, καθολικός.

დავით ჩუბინაშვილის „ქართულ-რუსულ ლექსიკონში“ [8] გვაქვს:

კათალიკოზი ნ. კათოლიკოზი.

კათოლიკე (ბერძნ.) საზოგადო, საკრებულო ან მსოფლიო (ითქმის სარწმუნოებისა და ეკლესიისათვის: ვითარ, ერთი წმინდა კათოლიკე და სამოციქულო ეკლესია.) католической, все-ленской, соборной, **კათოლიკ** (ხაზგასმა ჩვენია, გ.ტ.).

კათოლიკოზი უპირატესი მღვდელმთავარი საქართველოში, католикосъ, patriarchъ.

მიხეილ ჭაბაშვილის მიერ შედგენილ უცხო სიტყვათა ლექსიკონში [9] მოცემულია ორივე ფორმა, ოღონდ უპირატესობა ენიჭება **კათალიკოსს**.

კათალიკოს-ი [ბერძნ. katholikos საყოველთაო, მთავარი] უმაღლესი სასულიერო პირის (პატრიარქის) წოდებულება ქართულ (აგრეთვე სომხურ) ეკლესიაში.

კათოლიკოსი იხ. კათალიკოსი.

აღნიშნულ ლექსიკონში არის კათოლიკე:

კათოლიკე [ბერძნ. katholikos საყოველთაო, მთავარი] პირი, რომელიც კათოლიციზმს მისდევს, აღიარებს და ა.შ.

ნიკო აჭარაძის მიერ შედგენილ „რელიგიურ სიტყვათა განმარტებანში“ მოცემულია მხოლოდ კათალიკოსი [10].

კათალიკოსი (ბერძნ. katholikos – საერთო). ჩვენი აზრით, აქ კორექტურული შეცდომაა (მსგავსი შეცდომა ბევრგანაა, მაგალითად, რუსულ ლექსიკონებში). ბერძნულად კათოლიკოსი Καθολικός-ია. katholikos – ლათინურია თუმცა, აქაც უზუსტობაა. უნდა იყოს Catholicus, მაგრამ ორივე შემთხვევაში ქართულად გამოითქმის როგორც კათოლიკოსი. კათალიკოსი (კატალიკოსი) უფრო რუსულის (სლავურის) გავლენა შეიძლება იყოს. რუსები Католикос-ს გამოთქვამენ, როგორც კატალიკოსს.

საინტერესოა, როგორ განიმარტება კათოლიკოსი ლათინურ-რუსულ ენციკლოპედიაში [11].

Catholica [catholicus] 1) (ლათ. общие и постоянные признаки (свойства). 2) совокупность. 3) вселенная.

Catholic 1) вобщемвиде. 2) католически, т.е. правоверно.

Catholicus (греч.) 1) всеобщий, всеохватывающий. 2) католический, т.е. правоверный. ქართულად გამოითქმის როგორც კათოლიკუსი.

ვფიქრობთ, კომენტარი ზედმეტია. დავამატებთ მხოლოდ იმას, რომ ლათინურ აღფაბეტში არა გვაქვს ქართული ო-ს შესაბამისი ასო (ტ-ს შესაბამისი არის Th). Th ლათინურად გამოითქმის, როგორც თ. აქ იგივე მოვლენასთან ხომ არ გვაქვს საქმე, რაც ინგლისურ Th-თან, რომელსაც ადრე უტოლებდნენ ო-ს. ინგლისელებს ქართული ტ, როგორც ასეთი, არ

გააჩნიათ. T და Th, ორივე გამოითქმის როგორც თ.

ვნახოთ, რა მდგომარეობაა უცხო სიტყვათა და გამოთქმათა თანამედროვე რუსულ ლექსიკონში [12]:

Католикос [др. греч. Καθολικός вселенский, всеобщий] с IV в. титул патриарха армяно-григорианской, а с V в. и патриарха грузинской православной церкви.

Католицизм [<др. греч. Καθολικός] одно из направлений христианского вероучения, возникшее в результате распада в 1054-1204 гг. христианской церкви на восточную (греко-католическую, или православную) и западную (римско-католическую)...

კათოლიკოსისა და კათოლიციზმის პრაქტიკულად ანალოგიური განმარტებაა მოცემული 1986 წელს გამოცემულ უცხო სიტყვათა ლექსიკონშიც [13]. თუმცა აქ არის აგრეთვე:

католик – исповедующий католицизм.

ამრიგად, თანამედროვე ქველ და ქეოლ მართებულ ფორმად მიიჩნევენ კათალიკოსს (და არა კათალიკოსს), ხოლო ილია აბულაძე, ნიკო და დავით ჩუბინაშვილები სწორ ფორმად კათალიკოსს აღიარებენ.

საინტერესოა, რატომ არ ვხვდებით ამ სიტყვას (კათოლიკოსს) საბასთან? ვის, თუ არა საბას ეცოდინებოდა ყველაზე კარგად ამ სიტყვის მნიშვნელობა და დაწერილობა.

ძველბერძნულ-რუსულ ლექსიკონში [14] გვაქვს:

Κάθ-ολικός всеобщий (ანუ საერთო, საყოველთაო, ყველასი, გ.ტ.).

Κάθολικός вообще, вобщемвиде (ანუ საერთოდ, საზოგადოდ, გ.ტ.).

I Κάθ-όλου вцелом, вообще (ანუ მთლიანობაში, ერთიანობაში, საერთოდ, გ.ტ.).

II Κάθόλου (все) общий (ანუ საერთო, საყოველთაო, გ.ტ.).

1848 წელს გამოცემულ ბერძნულ-რუსულ ლექსიკონში [15] არის:

Καθολικός касающийся до всего вообще, общий, всеобъясняющий [ანუ საერთო, ყველაფრის მომცველი (ამხსნელი), გ.ბ.].

ძველბერძნული **Καθολικός** ქართულად გამოითქმის როგორც **კათოლიკოსი**.

κάθολος ქართულად გამოითქმის როგორც **კათოლოგ**.

იგივე მდგომარეობაა ახალბერძნულ-ქართულ ლექსიკონშიც [16]:

Καθολικός–კათოლიკი.

Καθολικισμός – კათოლიკობა.

რუსულ-ახალბერძნულ ლექსიკონში [17] გვაქვს:

Κατόλικ - კათოლიკი.

Κατολιцизм–კათოლიკიზმი.

Κατοлический–კათოლიკი.

ახალგაიური მდგომარეობაა 2003 წელს გამოცემულ ქართულ-ბერძნულ ლექსიკონშიც [18]:

კათოლიკი – καθολικός კათოლიკოს.

კათოლიკური – καθολικός კათოლიკოსი.

ის გარემოება, რომ ძველ და ახალბერძნულად **κάθ-ოლიკός** განიშარტება როგორც **კათოლიკი**, ანუ საყოველთაო, ყველასი, მსოფლიო, ხოლო **κάθολικός** - საერთოდ, საზოგადოდ (ქართულში ორივე გამოითქმის როგორც **კათოლიკოსი**) კიდევ ერთხელ მიანიშნებს, რომ ქართულში მკვეთრად უნდა გაემიჯნოს ერთმანეთს **კათოლიკი** და **კათოლიკოსი**.

ამგვარად, ბერძნული სიტყვა **კათოლიკოსი** ნიშნავს **საერთოს**, **საყოველთაოს** (ზედსართავი სახელია), ხოლო **კათოლოგი** ზმნიზედაა და ნიშნავს **საერთოდ**, **საყოველთაოდ**. ამ ორ სიტყვას მახვილიც განსხვავებულად მოუდის.

თამარ და ისიდორე გვარჯალაძეების მიერ შედგენილ ინგლისურ-ქართულ ლექსიკონში [19] გვაქვს:

Catholic [ˈkæθɪk] კათოლიკე; კათოლიკური; მსოფლიო საეკლესიო.

Catholicism [kəˈθɒlɪsɪzəm] კათოლიციზმი, კათოლიკობა.

ე. ი. ინგლისელები გამოთქვამენ 'ქეთელიკ და ქე'თოლისიზმ, ანუ არისმის ა (ანი). პირველ შემთხვევაში ისმის ე (ენი), მეორეში –ო (ონი).

ფრანგულ-რუსულ ლექსიკონში [20] არის:

Catholique (ფრანგულად გამოითქმის, როგორც **კათოლიკე**) католический, католик, -ичка.

Catholicism (ფრანგულად გამოითქმის, როგორც **კათოლიზისმა**) **კათოლიციზმი**.

ესპანურ-რუსულ ლექსიკონში [21] გვხვდება:

Catholicismo (ესპანურად გამოითქმის, როგორც **კათოლიზისმო**) католичество, католицизм.

იტალიურ-რუსულ ლექსიკონში [22] არის:

Cattólico (იტალიურად გამოითქმის როგორც **კატოლიკო**) католический, католик.

Catholicism (იტალიურად გამოითქმის, როგორც **კათოლიზისამ**) **კათოლიკობა**, **კათოლიციზმი**.

გერმანულ-რუსულ ლექსიკონში [23] მოცემულია:

Katolik - კათოლიკ

Katholizismus (გერმანულად გამოითქმის, როგორც **კათოლიციზმუს**) католичество, католицизм.

დავუბრუნდეთ ძველრუსულ განმარტებით და ენციკლოპედიურ ლექსიკონებს. ამონაწერები მოგვაქვს შემოკლებით, ძირითადად, თანამედროვე რუსულით და არასრულად. 1955 წელს გამოცემულ დალის ლექსიკონში [24] გვაქვს:

Κατόλικъм. – личкаж. испов. римскую, римско-католическуюверу.

Κατοлический, къ сему относящийся. Католичество, Католицизм, римско-католическое испов.

Κατολικός армянский патриарх.

1956 წელს გამოცემულ თანამედროვე რუსული ლიტერატურული ენის ლექსიკონში [25] გვხვდება:

Като́лик тот, кто исповедует католичество, католицизм. **Като́лик**, - средневек, - лат. Catholicus, от греческого κάθολικός, - вселенский, всеобщий.

Католикос титул главы (патриарха) армяно-григорианской церкви.

Католи́чество то же, что и католицизм – вероисповедание и вероучение католиков, западной христианской церкви.

1958 წელს გამოცემულ რუსული ენის ლექსიკონში [26] გვაქვს:

Като́лик тот, кто исповедует католицизм, католи́чество.

Католикос титул главы (патриарха) армяно-григорианской, а также главы грузинской православной церкви. [от греч. κάθολικός - всеобщий, главный]

1913 წელს სანკტ-პეტერბურგში გამოცემულ პავლენკოვას ენციკლოპედიურ ლექსიკონში [27] გვაქვს (ტექსტი მოგვაქვს თანამედროვე რუსულით):

Като́лики – лица принадл. по вероиспов. к западной (римско-католической) церкви.

Католикос т.е. вселенский; титул армянского патриарха.

Католици́зм – вероучение, обрядность, сущность и дух римско-католической церкви. Церковь эта получила название католической, т.е. вселенской в римской монархии, так как была единая в римской всемирной монархии. В 1053 г. произошло отделение церкви римской и греческой, образовались церкви: греко-католическая (православная) и римско-католическая.

ანალოგიური მსჯელობაა რუსულ ენციკლოპედიურ ლექსიკონშიც [28].

საყურადღებო განმარტებაა. აქ ბერძნულ-კათოლიკური მოცემულია ბერძნული მ-ს, ხოლო რომაულ-კათოლიკურ – რუსული Т-ს საშუალებით. ცხადია, ამით ავტორი სწორედ ასოების გამოყენებით მიანიშნებს განსხვავებაზე ბერძნულ-კათოლიკე (მართლმადიდებ-

ბელ) და რომაულ-კათოლიკურ ეკლესიებს შორის.

დიდ საბჭოთა ენციკლოპედიაში [29] არის:

Католикос Армянский;

Католикос Грузинский

Католикос (от греч. Katholikós – вселенский, всеобщий, титул главы армянской (с 363), грузинской (с 475) и албанской (с 552) церквей. После слияния албанской церкви с армянской, остался армянский Католикос. Глава груз. церкви (475) носил названия К. Картли, позже (с 17 в.) – К. всея Грузии. В 1811-1917 К. в Грузии было. Восстановлен в 1917. Существует К. армян католиков (Резиденция в Беируте).

მოგვაქვს მაგალითები სიტყვა **კათალიკოსის** სახარებლოდ.

1. სიმონ ყაუხჩიშვილთან ვხვდებით **კათალიკოსსაც** და **კათალიკოსსაც** [30]:

„გიორგიმ (ალექსანდრე მეფის ძმა, იმერთა მეფე, გ.ტ.) დასუა კათალიკოსად არსენი“ (გვ. 803).

სამოელ I მონაზონი – **კათალიკოსი** (474-509 წწ.).

სამოელ II – ქართლის **კათალიკოსი** (544-553 წწ.).

სამოელ III – ქართლის **კათალიკოსი** (575-582 წწ.).

სამოელ IV – ქართლის **კათალიკოსი** (582-591 წწ.).

იოვანე II – **კათალიკოზი** (616-619 წწ.).

იოვანე IV – **კათალიკოზი** (1100-1140 წწ.).

ასევე, ნიკოლაოზ **კათალიკოზი** (1240-1280 წწ.).

ნიკოლაოზ IV **კათალიკოზი** (1562-1584 წწ.).

ნიკოლაოზ VII **კათალიკოზი** (1676-1687; 1691-1696 წწ.).

2. ქართლის ცხოვრების სიმფონია-ლექსიკონში, სადაც მოცემულია ლეონტი მროველის თხზულებები [31] გამოი-

ყენებოდა მხოლოდ კათალიკოსი და საკათალიკოსო:

კათალიკოსი დაჯდა იობ სომეხი, ნერსე კათალიკოსისა დიაკონი (ტ.1, გვ. 31).

საკათალიკოსო ვახტანგ... დაეფლა მცხეთას, საკათალიკოსოსა შინა (ტ.2, გვ. 104).

3. მღვდელი მიქელ თამარაშვილი წიგნში - „ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის“ [32] - ხმარობს სიტყვა **კათალიკოსს**.

ანალოგიური მდგომარეობაა მიქელ თამარაშვილის მეორე წიგნშიც - „პასუხად სომხის მწერლებს, რომლებიც უარყოფენ ქართველ კათოლიკობას“ [33]. თამარაშვილი განიხილავს ოთხ საკითხს, მათ შორის: 1. სომხების მიერ უსაფუძვლოდ ქართველ კათოლიკების უარყოფას. 2. სომხების მოჩვენებულ კათოლიკობას და მათ მიერ კათოლიკობის მტრობა-დევენას (სტილი დაცულია, გ.ტ.). ავტორი ყველგან ხმარობს სიტყვას **კათალიკოსს** (**კათალიკოსს**), თუმცა აქვს **კათოლიკოსიც**, მაგალითად, **კათოლიკოსი** ბესარიონი. წიგნში არის **კათოლიკე**, **კათოლიკური**, **კათოლიკები**, **კათოლიკე** **სარწმუნოება** (იგულისხმება კათოლიციზმი, გ.ტ.), **ქართველის გაკათოლიკება**.

ის ფაქტი, რომ მიქელ თამარაშვილი ხშირად ხმარობს მრავლობითი ფორმით **კათოლიკებს** (**კათოლიკენი**), ვფიქრობ, უნდა ადასტურებდეს ჩვენი მოსაზრების მართებულობას – უფრო სწორია **კათოლიკი**, ვიდრე **კათოლიკე**. **კათოლიკები** კათოლიკის მრავლობითი ფორმაა, ხოლო **კათოლიკეები** – კათოლიკეს. თუმცა, ენ-იანი მრავლობითი, ანუ კათოლიკენი, იწარმოება როგორც ერთი (კათოლიკი), ისე მეორე (კათოლიკე) ფორმიდან.

ლოგიკურადაც, კათოლიკე სარწმუნოების (როგორც ხშირად ხმარობს თამარაშვილი) პირი კათოლიკია და არა კათოლიკე – ამ სიტყვის ბერძნული მნიშვნელობიდან (საყოველთაო,

მსოფლიო) გამომდინარე. თამარაშვილს აქვს „სომხის კათოლიკის წესი“ (გვ. 8).

კათოლიკე სარწმუნოება ხომ ნიშნავს საყოველთაო მსოფლიო სარწმუნოებას (კათოლიკების ამბიცია) და რაღაც არ გამოდის – ერთი მხრივ, კათოლიკე, როგორც სარწმუნოების განმსაზღვრელი და, მეორე მხრივ, კათოლიკე, როგორც ამ სარწმუნოების მიმდევარი, აღმსარებელი პირი.

გარდა ამისა, თვით სიტყვა **კათოლიკობა** მოდის კათოლიკიდან. **კათოლიკეს** შემთხვევაში იქნებოდა არა **კათოლიკობა**, არამედ **კათოლიკეობა**.

4. იოანე ბატონიშვილის (1768-1830) „კალმასობაში“ - „ხუმარსწავლა“-ში [34], ვხვდებით:

კათალიკოზი (ტ. I, გვ. 18), **საკათალიკოზო** (გვ. 28), მაგრამ სომეხთ **კათოლიკოზმან** (გვ. 49).

5. მღ. პოლიევკტოს კარბელაშვილის მიერ 1900 წელს ტფილისში გამოცემულ წიგნს ეწოდება **იერარქია საქართველოს ეკლესიისა – კათალიკოსნი და მღვდელ-მთავარნი** [35], სადაც გამოიყენება სიტყვები: **კათალიკოზი**, **კათალიკოსი** და საკათალიკოზო.

6. მოგვაქვს მაგალითები წიგნიდან „საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის - საარქივო მასალები“ [36].

კირიონ მეორე (გიორგი საძაგლიშვილი, 1855-1918), სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი 1917-1918 წლებში, ერთ-ერთ გუჯარში (საქართველოს ეროვნული ყრილობის მიმართ) საკუთარ თავს უწოდებს და ასეც აწერს ხელს – მდაბალი კირიონ მეორე მთავარეპისკოპოსი, მცხეთისა და სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი კირიონ II. ქტვილისი, 1917 წ. ე.ი. კირიონ მეორე თავის თავს უწოდებს **კათოლიკოს-პატრიარქს**, მაგრამ თავის წერილებში ხმარობს სიტყვა **კათალიკოსს**.

ობერ-პროკურორის კითხვაზე - „იყო შემთხვევა (**კათალიკოსის** გადაყენება)

თქვენს ისტორიაში, თუ არაო?“ - კირიონ II პასუხობს: - „რამდენიმე“ და ჩერდება ანტონ I-ზე, რომელსაც ისენიებს ფორმით **კათალიკოსი** (გვ. 28).

მეორე მაგალითი:

„VIII-XI საუკუნეებში, რომელშიც მოიხსენიება მხოლოდ **კათალიკოსი** მცხეთისა და მაწყვერელი მთავარეპისკოპოსი.. ხოლო XVII-XVIII ს-ში **კათოლიკოსს** ამტკიცებდნენ სპარსეთის შაჰები. **კათალიკოსის** კანონები... და განკვეთა **კათალიკოსებისა**“ (გვ.32).

7. „სალიტერატურო ქართულისათვის“ - ქართული ორთოგრაფიის სადაო საკითხების მოსაწესრიგებლად შექმნილმა საორგანიზაციო კომისიამ (ა. შანიძე, კ. კეკელიძე, გ. ახვლედიანი, ვ. ბერიძე, ს. გიორგაძე, დ. უზნაძე) სწორ ფორმად მიიჩნია **კათალიკოზი** და უარყო **კათოლიკოზი** [37]

8. ედიშერ ჭელიძე [38] ყველგან ცვლის მხოლოდ სიტყვას **კათალიკოზი** სიტყვით **კათალიკოსი**. ჩანს, მასაც სწორ ფორმად მიაჩნია **კათალიკოსი**. მოგვაქვს მაგალითები: „ეგსტათი მცხეთელის მარტვილობიდან“ (ჰაგიოგრაფიული ნაწარმოები - ქრისტიანობისათვის წამებულის სპარსელის შესახებ VI ს-ის საქართველოში) და გიორგი მერჩულეს ნაწარმოებიდან „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“.

გვ. 316 (ძველი ძეგლი) სამოელ ქართლისა **კათალიკოზი**.

გვ. 317 (ჭელიძისეული) სამოელ ქართლისა **კათალიკოსი**.

გვ. 344 (ძველი) აუწყა სამოელ **კათალიკოზსა**.

გვ. 345 (ჭელიძისეული) აუწყა სამოელ **კათალიკოსს**.

გვ. 534 (ძველი) დიდი არსენი, ქართლისა **კათალიკოზი**.

გვ. 535 (ჭელიძისეული) დიდი არსენი, ქართლისა **კათალიკოსი**.

გვ. 644 (ძველი) **კათალიკოსმან**

გვ. 645 (ჭელიძისეული) **კათალიკოსს**

გვ. 1046 (ძველი) ქართლისა **კათალიკოზი**. „წამება წმინდა მოწამე აბოსი“

გვ. 1047 (ჭელიძისეული) ქართლის **კათალიკოსი**. „წამება წმინდა მოწამე აბოსი“

ე.ი. ჭელიძე სიტყვაში **კათალიკოზი** ცვლის მხოლოდ ასო ზ-ს ასოთი ლ ჩანს, **კათოლიკოზი** (**კათოლიკოსი**) სწორ ფორმად არ მიაჩნია.

ედიშერ ჭელიძე უცვლელად ტოვებს **კათოლიკე ეკლესიას**.

9. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია [39], ისევე როგორც ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონები, იძლევა ფორმებს: **კათალიკოსი** და **კათოლიკოზა**.

მოგვაქვს მაგალითები, სადაც იხმარება როგორც **კათოლიკოსი**, ისე **კათალიკოსი**.

1. ზვიად უვანია წიგნში - „საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი და მღვდელმთავარი 1917 წლიდან [40] - ყველას მოიხსენიებს უწმიდესობა-უნეტარესობითა და კათოლიკოს-პატრიარქობით. წიგნს დართულ ლექსიკონში კი განმარტავს მხოლოდ კათალიკოსს:

კათალიკოსი [(ბერძნ. catholicós) საყოველთაო, მსოფლიო] ქრისტიანული ავტოკეფალური ეკლესიის მეთაურის უმაღლესი ტიტული ბიზანტიის იმპერიის ფარგლებს გარეთ. ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის მეთაური **კათალიკოსებად** იწოდებოდნენ VI საუკუნიდან XII-საუკუნემდე.

2. 2006 წელს ვ. ნიკოლაიშვილისა და ზ. სისიაშვილის მიერ გამოცემულ ბროშურაში „ქართველი წმიდანები და მათი ტროპარ-კონდაკები“ [41] ვხვდებით: **არსენი კათოლიკოსი** (887წ.); მელქისედეკ I, საქართველოს **კათოლიკოს-პატრიარქი**, სვეტიცხოვლის აღმშენებელი (XI ს.); ღირსი მამა ჩვენი **იოსებ კათოლიკოსი**, საკვირველთმოქმედი (1770წ.). თუმცა, უწმიდესი და უნეტარესი ილია II მოიხსენიება საქართველოს **კათალიკოს-პატრიარქად** ისევე, როგორც ქართლის **კათალიკოსნი** (V-VI სს.) და სხვ.

მოგვაქვს მაგალითები სიტყვა
კათოლიკოსის სასარგებლოდ

1. გთავაზობთ ამონარიდებს რუის-ურბნისის ძეგლისწერიდან (საქართველოს ეკლესიის 1987 წლის კალენდრის მიხედვით [42]:

„... პატრიარქთა შორის სახელგანთქმულმა ევსტათიმ თავისი ხელით ჩაუყარა საფუძველი მცხეთაში აშენებულ ეკლესიას, განწმიდა იგი და მასში ქართველთათვის ხელდასმულყო ეპისკოპოსი-კათალიკოსი“.

საგულისხმოა, რომ ორიგინალში არის კათალიკოსი.

„... ამ კრების თავი, წინამძღოლი და სახე იყო ღვთის კუთვნილი, სულიერი სიმშვიდით მოსეს მსგავსი, დიდი სამოელისებრ ერისთვის მლოცველი და სრულყოფადთა მადლით ცხებული ღირსი მთავარეპისკოპოს-კათალიკოსი იოვანე, მთელი საქართველოს დიდი მამამთავარი“. ორიგინალშია კათალიკოსი. გვ. 469 და 470 არის კათალიკოსი (ორიგინალში - კათალიკოსი).

აქ საინტერესო ისაა, რომ რუის-ურბნისის ორიგინალურ ძეგლში – „ქართული სამართლის ძეგლები [43], ყველგან გამოყენებულია სწორი ფორმა – კათალიკოსი.

2. უდავოდ მნიშვნელოვანი ფაქტია, რომ 2000 წელს როინ მეტრეველის რედაქტორობით გამოცემულ წიგნში, „საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქები“ [44] წარმოდგენილია ავტორების ზაზა აბაშიძის, ზაზა ალექსიძის, ეკა კაჭარავას, ქეთევან ნადირაძისა და თამარ ქორიძის მიერ საქართველოს ეკლესიის მამამთავართა გამართული ქრონოლოგიური სია: 1. ქართლის (მცხეთის) ეპისკოპოსები და კათალიკოსები (ეპისკოპოს იოანედან კათალიკოს არსენ II-ის ჩათვლით). 2. ერთიანი საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქები (კათალიკოს იოანე IV-დან კათალიკოს დავით V-ის ჩათვლით). 3. საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქები

ერთიანი სამეფოს დაშლის შემდეგ (კათალიკოს-პატრიარქ ნიკოლოზ V-დან კათალიკოს-პატრიარქ ანტონ II-ის ჩათვლით). 4. აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსები და კათალიკოს-პატრიარქები და სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქები ავტოკეფალიის აღდგენიდან (1917) დღემდე. ნაშრომში ძირითად წყაროებად გამოყენებულია ქართლის ცხოვრება (I და II ტომები 1955, 1959), შატბერდის კრებული X საუკუნისა (1979წ.), საქართველოს სამოთხე (1882წ.), ქრონიკები (1892-1897).

უკლებლივ ყველა ავტორი სწორ ფორმად მიიჩნევს სიტყვას კათალიკოსი.

3. როინ მეტრეველის 2008 წელს გამოცემულ ყოველმხრივ საჭირო და საინტერესო წიგნში [45] „პატრიარქი – ერის სულიერი მამა (ეძღვნება სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქს, უწმიდესსა და უნეტარესი ილია II-ს), როგორც მოსალოდნელი იყო, ავტორი ყველგან ხმარობს სწორ ფორმებს: კათალიკური, კათალიკოს-პატრიარქი, საკათალიკოსო და ა.შ. წიგნს დართული აქვს სიები: ქართლის (მცხეთის) კათალიკოსების, საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქების, აღმოსავლეთ საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქების, დასავლეთ საქართველოს (აფხაზეთის) კათალიკოსების, საქართველოს (აფხაზეთის) კათალიკოს-პატრიარქებისა და სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქებისა ავტოკეფალიის აღდგენის (1917 წ.) შემდგომ. ვფიქრობ, კომენტარი ამჟამადაც ზედმეტია.

წარმოგიდგენთ ჩვენს მოსაზრებებს აღნიშნული სიტყვების მართებული დაწერილობის შესახებ:

1. ვფიქრობთ ქართველებმა, იმ მიზნით, რომ განესხვაგვებინათ თავისი მართლმადიდებელი ეკლესია რომის

კათოლიკური ეკლესიისაგან, ო(ონი) შეცვალეს ა(ანით), ანუ უპირატესობა მიანიჭეს კათალიკოსს და არა კათოლიკოსს. სხვა სიტყვებით, ანი იმიტომ ჩასვეს ონის ნაცვლად, რომ ასოციაცია არ ყოფილიყო კათოლიკობასთან, კათოლიკურ ეკლესიასთან.

2. არ შეიძლება არ დაეთანხმო კონსტანტინე გამსახურდიას მოსაზრებას, რომ: რომის პაპების მოძღვრებით აღმოსავლეთში ქრისტიანი ერების ექსპანსია ხორციელდებოდა უნივერსალური ეკლესიის შესაქმნელად – აქედან, გაჩნდა **კათოლიკური** (ხაზგასმა ჩვენია, გ.ტ.) ეკლესია [46]. ყურადსაღებია ის ფაქტიც, რომ კონსტანტინე გამსახურდია ხმარობს სიტყვას **კატოლიკური**.

3. ამგვარად, რადგან სიტყვები **კათოლიკური** და **კათოლიკი** – ლათინურ-რომაული ეკლესიისათვისაა დამახასიათებელი, ხოლო სიტყვა **კათოლიკე** ბერძნულ-მართლმადიდებელი ეკლესიისთვის, სწორ ფორმებად უნდა ჩაითვალოს:

კათოლიკე (ანუ საყოველთაო, დედა) - მართმადიდებელი ეკლესიისთვის.

კათოლიკოსი და არა **კათალიკოსი**.

გარდა ამისა, **კათოლიკი** [**კათოლიკები**] – მართმადიდებელი კათოლიკური ეკლესიისათვის, რადგან კათოლიკური ეკლესიის მიმდევრებს **კათოლიკები** ეწოდება და არა **კათალიკეები** (ერთი **ე** და არა **ეე**).

ახლა დაბოლოება **ჟ**-ს შესახებ:

ადრე იყო ქრისტიანე – ქრისტიანენი, ახლა არის ქრისტიანი – ქრისტიანები. მოსაზრების სასარგებლოდ, რომ მართებულად უნდა იყოს მიხედული ქართულში ფორმა **კათოლიკი** და არა **კათოლიკე**, მოწმობს სიტყვა **ქრისტიანი**-ს დაწერილობის ისტორიაც. დღეს ყველა თანამედროვე ქართულ განმარტებით ლექსიკონში არის **ქრისტიანი**. თუმცა, ასევე ყველა ძველ ქართულ ლიტერატურულ ძეგლში გავრცელებული იყო **ქრისტიანე** და მისი

შესაბამისი მრავლობითი ფორმა **ქრისტიანეთა**. „... იგიცა იყო ქრისტიანე“ (იაკობ ცურტაველი „წამებაჲ წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისაჲ“), „ქრისტიანენი“, „იქმნა იგი ქრისტიანე“, „ქრისტიანეთად“ და სხვ. „რჩულსა ქრისტეანეთასა“, „ქრისტეანთ“ „ქრისტეანენი“, ქრისტიანე (მარტველობაჲ და მოთმინებაჲ წმიდისა ეგსტათი მცხეთელისაჲ“). ამ ძეგლში ჭარბობს **ქრისტიანე** და **ქრისტეანენი** ფორმები.

ანალოგიური მდგომარეობაა სხვა ძეგლებშიც. მაგალითად, „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, „ცხოვრება მეფეთ-მეფის თამარისი“, „მესამოცე მეფე ლაშა-გიორგი“ და ა.შ.

სულხან საბასთან უკვე გვაქვს **ქრისტიანი**, მაგრამ დავით ჩუბინაშვილთან – **ქრისტიანე**, ხოლო ილია აბულაძესთან, როგორც **ქრისტეანე**, ისე **ქრისტიანე** (**ქრისტეანობა**).

ისმის კითხვა, თუ ძველ ქართული სიტყვა **ქრისტიანე** (**ქრისტეანე**) თანამედროვე ქართულით გახდა **ქრისტიანი** (**ქრისტიანები**), რა დააშავა სიტყვამ **კათოლიკე** (როგორც კათოლიკობის მიმდევარმა).

ქრისტიანი და ქრისტიანობა მოდის ძველბერძნულიდან χριστιανός (ქრისტიანი) χριστιανισμός (ქრისტიანობა), ხოლო ლათინურად ასეა: christianismus და მოდის ძველბერძნულიდან.

როგორც ჩანს, ძველ ქართულში დაბოლოება **ჟ**-ს უპირატესობა ენიჭებოდა (ძველად იყო ასევე მარჯუნე და მარცხენე). მაგალითად, ჟამთააღმწერელის ნაწარმოებში „მესამოცე მეფე ლაშა-გიორგი“ (XIV ს. ანონიმი ქართველი ისტორიკოსი [47]).

4. ის ფაქტი, რომ სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი, მისი უწმიდესობა და უნეტარესობა ხელს აწერს, როგორც კათოლიკოს-პატრიარქი, მიუთითებს ამ სიტყვის სწორ ფორმაზე.

ამგვარად, ქრისტიანული ეკლესიის გაყოფის შემდეგ აღმოსავლეთისა და

დასავლეთის ეკლესიებად, პირველს, ანუ აღმოსავლეთის ეკლესიას ეწოდა კათოლიკე მართლმადიდებელი ეკლესია, ხოლო მეორეს, ანუ დასავლეთისას – რომის **კათოლიკური** ეკლესია. პირველი იყო კათოლიკე მართლმადიდებელი, ანუ საყოველთაო (მსოფლიო) მართლმადიდებელი ეკლესია, ხოლო მეორე პირდაპირ **კათოლიკური** [ანუ საყოველთაო (მსოფლიო) ეკლესია]. ე.ი. ბერძნული და ჩვენი ეკლესია არის კათოლიკე მართლმადიდებელი, ანუ საყოველთაო მართლმადიდებელი ეკლესია, ხოლო რომის (რომაულ-ლათინური) ეკლესია პირდაპირ **კათოლიკური**, ანუ საყოველთაო ეკლესია. რომის ეკლესიას თავისი ეკლესია მიაჩნია საყოველთაო, მსოფლიო, ანუ უპირველეს, უმთავრეს ეკლესიად, ხოლო მართლმადიდებლები საყოველთაოდ თვლიან თავის მართლმადიდებელ ეკლესიას. პრინციპული განსხვავება აშკარაა.

ქართველებმა და სომხებმა საკუთარ ეკლესიებს სათავეში ჩაუყენეს, შესაბამისად, კათოლიკოს-პატრიარქი, სომხებმა – პატრიარქ-კათოლიკოსი. პირველს ეწოდება სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი, მეორეს – ყოველთა სომეხთა პატრიარქ-კათოლიკოსი. სომხური ამბიცია აქაც ნათლად ვლინდება. სხვათა შორის, ქრისტიანულ სამყაროში ეკლესიის მწვემს-მთავრად კათოლიკოს-პატრიარქი ჰყავს მხოლოდ საქართველოს (თუ არ ჩავთვლით, მალანკარიის ინდოელთა ეკლესიას) და სომხეთს, რომელიც სხვა აღმსარებლობის (სომხურ-გრიგორიანული) ქვეყანაა. საინტერესოა ისიც, რომ კათოლიკი და კათოლიკოსი არ არის მსოფლიოს ყველა ქვეყნისთვის საყოველთაოდ მიღებული სიტყვა. კონსტანტინეპოლის, ალექსანდრიის, ანტიოქიისა და იერუსალიმის ავტოკეფალიურ მართლმადიდებელ ეკლესიებს სათავეში, შესაბამისად, უდგას:

1. კონსტანტინეპოლის მთავარეპისკოპოსი და მსოფლიოს პატრიარქი.

2. პაპი და პატრიარქი დიდისა ქალაქისა ალექსანდრიისა და სრულიად აფრიკისა.

3. პატრიარქი დვთისა ქალაქისა, დიდისა ანტიოქიისა და სრულიად აღმოსავლეთისა.

4. პატრიარქი წმიდისა ქალაქისა იერუსალიმისა და სრულიად პალესტინისა.

მსოფლიოს დანარჩენ მართლმადიდებელ ეკლესიებსაც სათავეში უდგას არა კათოლიკოს-პატრიარქები, არამედ პატრიარქები (რუსეთი, სერბეთი, რუმინეთი, ბულგარეთი), მთავარეპისკოპოსები (კვიპროსი, ელადა, ამერიკა) და მიტროპოლიტები (ალბანეთი, პოლონეთი, ჩეხეთი და სლოვაკია).

არამართლმადიდებელ ქრისტიანული ეკლესიებიდან, სომხურის გარდა, პატრიარქ-კათოლიკოსი ჰყავს მხოლოდ მალანკარიის ინდოელთა ეკლესიას. დანარჩენებს სათავეში უდგას უწმიდესი პაპი (რომის კათოლიკური ეკლესია), პატრიარქი ან მთავარეპისკოპოსი. მთავარეპისკოპოსები ჰყავთ სინაის, ფინეთისა და იაპონიის ავტონომირ მართლმადიდებელ ეკლესიებსაც.

ლეონ მედიქსეთ-ბეგის სომხურ-ქართულ ლექსიკონში [48] სომხური **կաթიქი** - იკითხება, როგორც **კათოლიკი** და **კათოლიკური**. რუსულ-სომხურ ლექსიკონში [49] **католик** იწერება როგორც **კაჰიქიქი**, ანუ **კათოლიკი**.

სომხებმა თავის ეკლესიას (სომხურ-გრიგორიანულს) არ უწოდეს არც კათოლიკე და არც კათოლიკური. **უნდა აღინიშნოს, რომ სომხები Καθολικς გამოთქვამენ, როგორც კათოლიკოსს.**

კათოლიკოსობისა და პატრიარქობის მოკლე მიმოხილვა

1. რომის კათოლიკური ეკლესიის მიერ შექმნილია ლეგენდა, თითქოს

რომის საეპისკოპოსო პეტრე მოციქულის დაარსებულია, ხოლო რომის პაპი წარმოადგენს ამქვეყნად პეტრე მოციქულის მემკვიდრესა და ქრისტეს ჭეშმარიტ ნაცვალს. 1870 წელს ვატიკანის საეკლესიო კრებაზე პაპი გამოაცხადეს რწმენის საკითხებში „შეუცდომლად და უცოდველად“. მართლმადიდებლობასთან ბევრი საერთოს მიუხედავად, კათოლიკობას აქვს განსხვავებული ნიშნებიც, მაგალითად, ე.წ. „ფილიოქვეს“ (მრწამსში შეტანილი დოგმატური სიახლე) საკითხში (ლათინურად ფილიოქვე-ძე). კათოლიკური მოძღვრების თანახმად, სულიწმიდის მოფენა ხდება არა მარტო მამა ღმერთისგან, როგორც ეს მართლმადიდებლობაშია, არამედ ძე ღმერთისგანაც. 1950 წელს პაპმა პიუს XII-მ გამოაცხადა ქალწულ მარიამის ხორციელად ზეცად ამაღლება. კათოლიკობა, მართლმადიდებლობისაგან განსხვავებით, სამოთხისა და ჯოჯოხეთის გარდა აღიარებს შუალედურ რგოლს – განსაწმედელს (სალხინებელს). კათოლიკური მოძღვრების საფუძველია „სადვთო წერილი“ – ბიბლია, რომელიც, მართლმადიდებლობისაგან განსხვავებით, მხოლოდ ლათინურ ენაზე ითვლება წმიდად. მართლმადიდებლობისაგან განსხვავებით, კათოლიციზმს აქვს ერთი ცენტრი – ვატიკანი. ჩვეულებრივ, ქართველი კათოლიკებისათვის მღვდლდელმსახურების ენა იყო ლათინური.

2. ქართული მართლმადიდებელი ეკლესია თავდაპირველად იმყოფებოდა ანტიოქიის პატრიარქის გამგებლობაში. მე-5 საუკუნიდან გახდა ავტოკეფალიური. ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის მეთაური **კათალიკოსად** იწოდებოდა დაახლოებით 466-474 წლებიდან. საქართველოს **საკათალიკოსო** დაარსა ვახტანგ გორგასალმა. XI ს-მდე ქართლის ეკლესიის მეთაურს „ქართლის კათალიკოსს“ („მცხეთის კათალიკოსს“) უწოდებდნენ. XI ს-დან

„ქართლის კათალიკოსი“ იხმარება „საქართველოს პატრიარქის“ თანაბარი მნიშვნელობით. გვხვდება ერთადაც - „საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი“.

3. 1811 წელს რუსეთის იმპერატორმა ალექსანდრე I (საერო ხელისუფალმა) გადააყენა ქართლ-კახეთის კათალიკოსი ანტონ II, გააუქმა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალია და შექმნა საეპარქოსო, რომელმაც იარსება 1917 წლამდე. ამ პერიოდში იყო მცდელობა ქართული საეკლესიო ენა რუსულით შეეცვალათ, ხოლო რეგიონებში ჩაენაცვლებინათ რომელიმე ქართული კილოთი. კათალიკოსის თანამდებობდა აღდგენილ იქნა 1917 წელს ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენასთან ერთად.

4. 2005 წელს გამოცემულ საქართველოს ეკლესიის კალენდარში მოთავსებულ მცირე საეკლესიო ენციკლოპედიაში **კათალიკოს-პატრიარქი** განმარტებულია როგორც საქართველოს ეკლესიის მამამთავრის წოდება. XI ს-ის დამდეგიდან - მიტროპოლიტ ანანია ჯაფარიძის წიგნის „საქართველოს დედა-ეკლესია“ (2006 წ.) მიხედვით - „ქართული ეკლესიის მეთაურს, **კათალიკოსობის** დაწესებამდე, ჰქონდა ტიტული „მთავარეპისკოპოსისა“ და ეპისკოპოსთა თავი იყო იმ ტერიტორიაზე, რომელსაც ქართველი მეფე განაგებდა“ (გვ. 67) და იქვე (გვ. 69) - „დედაქალაქის (მცხეთის) ეპისკოპოსი საქართველოს ეკლესიისათვის საყოველთაო ეპისკოპოსი, ანუ **კათალიკოსი** (ბერძნული სიტყვიდან „კათოლოს“ - საყოველთაო) გახდა. ამ ეპოქის თითქმის თანადროულ საისტორიო ქრონიკაში („მოქცევაჲ ქართლისაჲ) პირველ კათალიკოსს პეტრეს მამამთავარი ეწოდება. „აქაითგან იწყეს კათალიკოსთა მამამთავრობად“. ამავე წიგნში (გვ. 61) ჩამოთვლილია მოციქულთა სწორ წმ. ნინოს დროს გაერთიანებული (ორგანიზებული) საქართველოს ერთი-

ნი ეკლესიის მეთაურები (მათ რუს-ურბნისის კრება „ეპისკოპოს-კათოლიკოსებს“ უწოდებს). ავტორის მიხედვით, ქართული ეკლესიის მეთაურს პატრიარქის უმაღლესი მღვდელმთავრის წოდება მიუღია VII ს.-ში, მაგრამ საქართველოს პირველ პატრიარქად მიჩნეულია მელქისედეკ I (XI). ავტორი სვამს კითხვას: მაინც როდის მიენიჭა პატრიარქის წოდება ქართული ეკლესიის მეთაურს: XI ს.-ში თუ VII ს.-ში? და ასკვნის, რომ ეს მოხდა VII საუკუნეში. უწმიდესი ან უნეტარესი – პატრიარქის ტიტულია, სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი, იღია II ორივე ტიტულს ატარებს.

5. რუსეთში მართლმადიდებელი ეკლესია დაარსდა მე-10 ს-ში და იყო კონსტანტინეპოლის პატრიარქის გამგებლობაში, რომელიც სათავეში ადგენდა თავის მიტროპოლიტებს.

1448 წელს რუსეთის მართლმადიდებელი ეკლესია გამოვიდა კონსტანტინეპოლის პატრიარქის დაქვემდებარებიდან და ეპისკოპოსთა კრებამ აირჩია თავისი მიტროპოლიტი.

1589 წელს რუსული მართლმადიდებელი ეკლესიის მეთაურს მიენიჭა მოსკოვისა და სრულიად რუსეთის პატრიარქის ტიტული. მე-18 ს-ში პეტრე I-ის მიერ შეცვლილი იქნა პატრიარქალური მმართველობა სინოდის მმართველობით (1721 წ.).

6. IV-V სს-ში რომის ეპისკოპოსები იწოდებოდნენ **პაპებად**. კათოლიკურ ეკლესიაში (აღმატებულობის მიხედვით) გვაქვს: **პაპი>კარდინალი>ეპისკოპოსი>დიაკონი**.

აღმოსავლეთის, ანუ მართლმადიდებელ ეკლესიებში მათ უპირისპირდებოდნენ კონსტანტინეპოლის პატრიარქები. მათ შორის წარმოებდა ბრძოლა ქრისტიანულ სამყაროში პირველობისათვის. ეს ბრძოლა დამთავრდა მათ შორის სრული გათიშვით 1054 წელს, როდესაც კონსტანტინეპოლის პატრიარქმა და რომის პაპმა საზეიმო

ვითარებაში დაწვევლეს ერთმანეთი. წარმოიქმნა კათოლიკური ეკლესია თავისი მკაცრი ცენტრალიზაციით, მონარქიული და იერარქიული პრინციპებით.

განსაკუთრებით გაძლიერდა კათოლიკური ეკლესია მე-11-13 სს-ში, როდესაც ის დასავლეთ ევროპაში წარმოადგენდა ერთადერთ ცენტრალიზებულ ძალას.

ბერძნული (აღმოსავლეთის) ეკლესია ცნობდა უმაღლეს გამგებლად იმპერატორს, ანუ იმპერატორი იყო ეკლესიის მეთაურიც და მისი ძალაუფლება იყო წმიდა.

7. მე-6 ს-ში კონსტანტინეპოლის პატრიარქმა დაადგინა წოდება „**მსოფლიოსი**“, შემდეგში კი **უწმიდესობის** და დაიმორჩილა ალექსანდრიის, ანტიოქიისა და იერუსალიმის პატრიარქები, რომლებსაც უფლება ჰქონდათ ეტარებინათ „უნეტარესის“ ტიტულიც.

მე-5-6 ს-ში სირიაში მკვიდრდება ნესტორიანელობა, ეგვიპტეში (ასევე სომხეთში) – მონოფიზიტობა. მართლმადიდებელი ეკლესიის გავლენა ძალზე შემცირდა მე-15 ს-ში. რუსეთმა მართლმადიდებლობა მიიღო საბერძნეთიდან მე-10 ს-ის (ბოლოს). ამ დროიდან შედის რუსეთში განათლება, წიგნები, ხელნაწერები, საეკლესიო და მხატვრული ლიტერატურა და სხვ.

ლიტერატურა:

1. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი /ერთტომეული. თბილისი, 1986.
2. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი /რვატომეული. თბილისი, მეცნიერება, 1950-64.
3. ქართული ენის ორთოგრაფიულ ლექსიკონი. თბილისი, განათლება, 1998.
4. სულხან-საბა ორბელიანი „ლექსიკონი ქართული, I (ი. აბულაძის რედაქციით). თბილისი, მერანი, 1991.
5. სულხან-საბა ორბელიანი. სიტყვის კონა ქართული, რომელ არს ლექსი-

კონი (ს. იორდანიშვილის რედაქციით და წინასიტყვაობით). თბილისი, საქართველოს სახელმწიფო გამომცემლობა, 1940.

6. ი. აბულაძე „ძველი ქართული ენის ლექსიკონი“. თბილისი, 1973.

7. ნ. ჩუბინაშვილი „ქართული ლექსიკონი“ /რუსული თარგმანითურთ, თბილისი, საბჭოთა საქართველი, 1961.

8. დ. ჩუბინაშვილი „ქართულ-რუსულ ლექსიკონი“. თბილისი, საბჭოთა საქართველო, 1984.

9. მ. ჭაბაშვილი. უცხო სიტყვათა ლექსიკონი. თბილისი, განათლება, 1989

10. ნ. აჭარაძე. „რელიგიურ სიტყვათა განმარტებანი“. 2001

11. Латинско-русский словарь. Москва, Русский язык, 1986.

12. Новейший словарь иностранных слов и выражений. Минск, 2003.

13. Словарь иностранных слов. Москва, Русский язык, 1986.

14. Древнегреческо-русский словарь. Москва, 1948.

15. Греческо-русский словарь. Москва, 1948.

16. ი. იხუაძე. ბერძნულ-ქართული განმარტებითი ლექსიკონი. თბილისი, 2005.

17. Русско-новогреческий словарь. Москва, Русский язык, 1986.

18. ქართულ-ბერძნული ლექსიკონი. თბილისი, ჩელთი, 2003.

19. ინგლისურ-ქართული ლექსიკონი (შემდგენლები: თამარ და ისიდორე გვარჯალაძეები). თბილისი, საქართველოს მაცნე, 1999.

20. Французско-русский словарь. Москва, Государственное изд-во Иностраных и национальных словарей, 1960.

21. Испанско-русский словарь. Киев, А.С.К. 2000.

22. Итальянско-русский словарь. Киев, А.С.К. 2000.

23. Немецко-русский словарь.

24. В. Даль. Толковый словарь живого великорусского языка. Москва, Русский язык, 1982-1991.

25. Словарь современного русского литературного языка, т.V, Москва-Ленинград, АН СССР, 1956.

26. Словарь русского языка. т.II, Москва, Государственное изд-во Иностраных и национальных словарей, 1958.

27. Ф. Павленкова. Энциклопедический словарь. Санкт-Петербург, Труд, 1913.

28. Энциклопедический словарь. Т.XIV, Ф.А. Брокгауз (Леипциг) и И.А. Ефронть (С.-Петербург), 1895.

29. Большая Советская Энциклопедия, Москва, 1973.

30. ს. ყაუხჩიშვილი. „ქართლის ცხოვრება“, IV ტ. 1973.

31. ქართლის ცხოვრების სიმფონია-ლექსიკონი, თბ., 1986.

32. მღვდელი მიქელ თამარაშვილი. „ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის“ (ნამდვილის საბუთების შემოტანითა და განმარტებებით, XIII საუკუნედან ვიდრე XX საუკუნემდე). ტფილისი, 1902.

33. მიქელ თამარაშვილი. „პასუხად სომხის მწერლებს, რომლებიც უარყოფენ ქართველ კათოლიკობას“. თბილისი, 1904.

34. იოანე ბატონიშვილი (1768-1830) „კალმასობა“ - „ხუმარსწავლა“ (ტ. 1), თბილისი, მერანი, 990

35. მღ. პოლიევკტოს კარბელაშვილი. იერარქია საქართველოს ეკლესიისა – კათალიკოსნი და მღვდელ-მთავარნი, ტფილისი, 1900 წ.

36. „საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის - საარქივო მასალები“ 1906 წ. თბილისი 2000წ.

37. ა. შანიძე, კ. კეკელიძე, გ. ახვლედიანი, ვ. ბერიძე, ს. გიორგაძე, დ. უზნაძე. „სალიტერატურო ქართულისათვის“ – ქართული ორთოგრაფიის სადავო საკითხების მოსაწესრიგებლად შექმნილი საორგანიზაციო კომისია (პროექტი, ტფილისი, 1921, გვ. 51).

38. ედიშერ ჭელიძე. ძველი ქართული საეკლესიო ლიტერატურა, 2005.
39. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ.V, 1980.
40. ზ. უვანია. „საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქნი და მღვდელმთავარნი 1917 წლიდან, ქუთაისი, მოწამეთა, 1994
41. ვ. ნიკოლაიშვილი, ზ.სისიაშვილი. ქართველი წმიდანები და მათი ტროპარ-კონდაკები, 2006.
42. რუის-ურბნისის ძეგლისწერა – საქართველოს ეკლესიის 1987 წლის კალენდრის მიხედვით, გვ. 461-476:
43. ი. დოლიძე. საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები, ტ. II, 1970.
44. საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქები. (რედაქტორი როინ მეტრეველი), 2000.
45. რ. მეტრეველი. პატრიარქი – ერის სულიერი მამა, 2008.
46. კ. გამსახურდია, ტ.III, გვ.746-747.
47. „ქართლის ცხოვრება“. სიმონ ყაუხჩიშვილის გამოცემა, ტ. 2, გვ. 155, 249. თბ., 1959.
48. ლეონ მელიქსეთ-ბეგი. სომხურ-ქართული ლექსიკონი, 1886.
49. Русско-армянский словарь, т. 2, изд-во АН Арм. ССР, Ереван, 1956.

**მმართველი სამოხელეო
არისტოკრატია გვიანანტიკური
ხანის ქართლში**

მაია ქუთათელაძე

სამეცნიერო სტატია გვიანანტიკური ხანის საქართველოს ისტორიის გამორჩეულად მნიშვნელოვან – საზოგადოების სოციალური სტრუქტურის რეკონსტრუქციის პრობლემას ეხება. გვიანანტიკური ხანის ქართლის სამეფო მკვეთრად დიფერენცირებული საზოგადოებით გამოირჩეოდა. სოციალური ფენების შესწავლის თვალსაზრისით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია წერილობითი წყაროების მონაცემები, მათ შორის უცხოელი ავტორების ცნობები. იმის მიუხედავად, რომ ქართული ნარატივები მოგვიანო ეპოქისაა, ისინი წინაქრისტიანული ქართლის სამეფოს სოციალური ისტორიის შესახებ ყველაზე ინფორმატიულია. საქმე ეხება როგორც ქართულ საისტორიო, ისე სასულიერო მწერლობის ძეგლებს. უცხოენოვანი წყაროები, ამ კუთხით, შედარებით ეპოქის თანადროულია. არანაკლები მნიშვნელობისაა მცხეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ეპიგრაფიკული წარწერები, რომლებიც ქართლის სამეფოს სამოხელეო არისტოკრატის შესახებ მოგვითხრობენ. ამჟამად, ქართლის სამეფოს სამხედრო-სამოხელეო არისტოკრატის ზედაფენის, ე.წ. ერისთავთა სოციალური კატეგორიისა და ქართლის სამეფო უმაღლესი მოხელის – ეზოსმოდვრის შესახებ ქართულ ისტორიოგრაფიაში შემორჩენილი მასალისა და ჩვენს ხელთ არსებული უცხოურენოვანი წყაროების ანალიზს შემოგთავაზებთ.

ქართლის სამეფო პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ ერთეულებად იყო დაყოფილი, რომელთა მმართველებსაც ქართულ წერილობით წყაროებში ერისთავებად მოიხსენიებდნენ. ქვეყნის პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ

დაყოფას ქართული საისტორიო ტრადიცია ქართლში ეროვნული დინასტიის მამამთავარს მეფე ფარნავაზს უკავშირებს. როგორც ლეონტი მროველი მოგვითხრობს: „...განამრავლა ყოველნი მხედარნი ქართლოსიანი, განაწესნა ერისთავნი რვანი და სპასპეტი“ [1]. „ქართლის ცხოვრება“ ასახელებს ხან რვა, ხან ცხრა ერისთავს. ზოგჯერ ერისთავის ნაცვლად პიტიახში მოიხსენიება. გ. მელიქიშვილის აზრით, პიტიახში ერისთავის სინონიმია, ყოველ შემთხვევაში, გვიანანტიკურ ხანაში მაინც [2]. ს. ჯანაშიას თვალსაზრისით, ირანული ტერმინი „პიტიახში“, რომელიც ქართლის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ ახ.წ. I-III საუკუნეების ბერძნულ-არამეულ წარწერებში გვხვდება, ქართლის მმართველი ზედაფენის აღსანიშნავად იხმარება და შეესაბამება ქართულ ტერმინს „ერისთავი“ [3]. საერისთავოები ისტორიულად ჩამოყალიბებული ტერიტორიული ერთეულებია, თუმცა ქვეყნის საერისთავოებად დაყოფა და მის სათავეში ერისთავის ჩაყენება მოწმობს, რომ ამ დაყოფის საფუძველი ლაშქრის ორგანიზაციის პრინციპი იყო და საერისთავო, პირველ რიგში, სამხედრო-ადმინისტრაციულ ერთეულს წარმოადგენდა. სომეხი ისტორიკოსის მოვსეს ხორენაცის მიერ მოხსენიებულნი არიან მირიან მეფის სატრაპები, რაც სხვა არაფერია, თუ არა მეფის მოხელეები, ოლქის მმართველები, რომელთაც ქართული წერილობითი წყაროები ერისთავებს უწოდებს [4]. მეორე სომეხი ისტორიკოსი ფავსტოს ბუზანდი ქართველ ერისთავებს მოიხსენიებს ტერმინით „ნახარარები“ [5]. ამ სომეხური ტერმინის შინაარსი სრულად შეესატყვისება ქართულ ერისთავის ფუნქციამოვალეობებს. ერისთავი, უპირველეს ყოვლისა, სამხედრო ადმინისტრაციული ერთეულის მეთაურია და შესაბამისად ლაშქრის გამოყვანის ვალდებულების მატარებელი. ამის დასტურად

ვახტანგ გორგასლის ისტორიკოსის ჯუანშერის თხზულებაში დაცული ინფორმაცია გავისხენოთ – გარდაბნის ველზე ირანელთა წინააღმდეგ ქართულ-სომხური სამხედრო ძალის დაპირისპირებაზე, სადაც სწორედ სომეხი ნახარარებისა და შესაბამისად, მათ დაქვემდებარებაში მყოფი ლაშქრის სპარსელთა მხარეს გადასვლამ გადაწყვიტა ბრძოლის ბედი.

სავარაუდოდ, სწორედ ერისთავებს უნდა გულისხმობდეს აპიანე ტერმინში „ჰეგემონი“, როცა ისინი პომპეუსის ტრიუმფის აღწერისას რომში მეფის შვილებსა და მხედართმთავრებზე უწინ ჰყავს მოხსენიებული. აპიანესეული „ჰეგემონები“ – ერისთავები, როგორც მსხვილი პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ოლქის გამგებლები, ფლობდნენ რეალურ ძალაუფლებას, როგორც საეროს, ისე სამხედროს და შეადგენდნენ სამხედრო-სამოხელეო არისტოკრატის უმაღლეს ზედაფენას. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სწორედ მათზე საუბრისას ხმარობს სომეხი ისტორიკოსი ფავსტოს ბუზანდი ტერმინს „ნახარარი“. ქართლის სამეფოს მაღალი სამხედრო-სამოხელეო არისტოკრატის წარმომადგენლებს გულისხმობს რომაელი ისტორიკოსი დიონ კასიუსი, ამჯერად ტერმინში „პროტოი“, რომლითაც იგი მოიხსენიებს იმპერატორ ანტონინე პიუსთან რომში სტუმრობისას ფარსმან მეფის ამაღლაში მყოფ იბერიელ წარჩინებულებს. სწორედ ეს დაწინაურებული სოციალური კატეგორია თამაშობდა მნიშვნელოვან როლს ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ძველქართულ თარგმანებში „პროტოის“ შესატყვისად სოციალური ტერმინები „ახნაური“ და „მთავარი“ დასტურდება [6]. ვინაიდან ტერმინი „ახნაური“ გვიანანტიკური ხანისათვის ჯერ კიდევ ადრეული სოციალური კატეგორიაა, „პროტოის“ შესაბამისად გვრჩება ტერმინი „მთავარი“. მთავარი ქართლის მეფის დიდ მოხელეს

წარმოადგენს და ქართულ წერილობით წყაროებში მოხსენიებული მეფის „პალატ-ბანაკის“ წევრია.

ერისთავთა ძირითად მოვალეობას ლაშქრის შევსება, გამოყვანა და ომებში მისი სარდლობა შეადგენდა. ამის დასტურია მცხეთის ეპიგრაფიკული წარწერიდან ცნობილი ერისთავი შარაგასი, რომელიც ქართლის მეფის გამარჯვების ამბავს მოგვითხრობს და ამ ლაშქრობაში თავის მონაწილეობასაც ადასტურებს [7]. მაგრამ ერისთავი მხოლოდ სამხედრო უწყებას როდი ედგა სათავეში. ერისთავს ემორჩილებოდა ადმინისტრაცია, მას ემორჩილებიან „შიშითა და კრძალულებით ქუეშემყოფნი მისნი“, ერისთავის ხელშია ფინანსები – სწორედ ქუეშემყოფთა საშუალებით „მოვიდოდა ხარკი სამეფო და საერისთავო“ და „სამართალი – „ჰყოფდა სასჯელსა სამართლისასა“, როგორც ამას გვეუბნება „მთავართა და ერისთავთა დადგინების წესი“ [8]. ამგვარად, ერისთავს ემორჩილება საერისთავო მმართველობის ყველა დარგი, როგორც სამხედრო, ისე საერო ხელისუფლება.

იაკობ ცურტაველის „შუშანიკის წამება“ ნათლად ადასტურებს იმ განუსაზღვრელ უფლებებს, რომელიც პიტიახშის თავის სამფლობელოს მოსახლეობის მიმართ ჰქონდა. ს. ჯანაშიას თვალსაზრისით, ამ უფლებების განმტკიცებისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა პიტიახშის უფლების შთამომავლობით დამკვიდრებას ერთ სახლში [9].

ერისთავები სამხედრო-სამოხელეო არისტოკრატის უმაღლეს ზედაფენას ეკუთვნოდნენ, ისინი ცალკეული ქვეყნებისა და მხარეთა მმართველები იყვნენ და ჩვეულებრივ, სეფეწულთა და წარჩინებულთა წრიდან ინიშნებოდნენ. ა. ბოგვერაძე არ გამორიცხავდა იმის შესაძლებლობას, რომ ერისთავთა (საერთოდ, მოხელეთა)

ცალკეული წარჩინებული სახლების მემკვიდრეობით პრივილეგიად ქცეულიყო [10]. ა. აფაქიძის აზრით, ქართლის სამეფოში მემკვიდრეობითი იყო არა მარტო მეფობა და ისეთი მსხვილი პოლიტიკური თანამდებობები, როგორცაა სპასპეტისა და ეზოსმოდვრის სახელოები, არამედ პიტიახშთა ინსტიტუტიც [11]. პიტიახშებთან დაკავშირებით საინტერესო მოსაზრება აქვს გამოთქმული პ. ინგოროყვას. მისი აზრით, საისტორიო წყაროებიდან დასტურდება, რომ „პიტიახშები“ იყვნენ „სეფეველები“, ისინი სამეფო საგვარეულოს ეკუთვნოდნენ, ხოლო კერძოდ არმაზელი პიტიახშები, რომლებიც იყვნენ უმაღლესი ხელისუფალნი, ინიშნებოდნენ თვით მეფის უახლოეს მკვიდრთაგან, ისინი ჩანს იყვნენ, პირველ რიგში, თვით უფლისწულები, მეფის ძენი“ [12].

გ. წერეთელი მცხეთა-არმაზის წარწერების ანალიზიდან გამომდინარე იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ქართლის სამეფოში ყოფილან დიდი და პატარა პიტიახშები [13]. ერთ-ერთი ასეთი მცირე პიტიახშის არსებობა არმაზის ბილინგვის ეპიტაფიიდან გახდა ცნობილი. ეს არის ფარსმან II-ის მცირე პიტიახში ზევახი. თუ პიტიახში მართლა ქართული ერისთავის შესატყვისია, იგივე უნდა დაეუშვათ ერისთავებთან მიმართებაშიც. საბოლოოდ, უნდა ვიფიქროთ, რომ ქართლის სამეფოში დიდ ერისთავთან ერთად არსებობდა „ცოტა“ ანუ „პატარა“ ერისთავის ინსტიტუტიც. ა. ბოგვერაძის მიხედვით, ქართულ წყაროებში მოხსენიებული ეს „ცოტაი“ ერისთავები იყვნენ უფრო მცირე ტერიტორიული ერთეულის მმართველები, რომლებიც ამა თუ იმ „დიდი საერისთავოს“ საგანმგებლოში შედიოდნენ [14]. როგორც ივ. ჯავახიშვილს მიაჩნდა, ასეთ „ცოტაი“ ერისთავებად უნდა მივიჩნიოთ პანკისის,

ხორნაბუჯის, მაჭულის, ვეჯინის და სხვ. ერისთავები [15].

ქართულ საისტორიო მწერლობაში შემორჩენილია „დადგინების წესი“ არა მარტო მეფის, არამედ „მთავართა“ და „ერისთავთა“. მართალია, ამ „წესის“ შემცველი XVI საუკუნეზე ადრინდელი ხელნაწერი არ არსებობს, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ეს „წესი“ ამ დროიდან ჩნდება პრაქტიკაში. ამ ძეგლის მონაცემები კიდევ უფრო ამტკიცებს მოსაზრებას, რომელიც მცხეთის ბერძნულ-არამეული წარწერებიდან გამომდინარე ჩამოყალიბდა – ქართლის სამეფოში არსებობენ დიდი და პატარა პიტიახშები [16].

როგორც აღვნიშნეთ, ქართლის სამეფო კარზე პიტიახშის სამოსხელეო ინსტიტუტის არსებობას ეპიგრაფიკული ძეგლების მონაცემებიც ადასტურებს. მაგ., ცნობილი შარაგასის წარწერა, სადაც ქართლის მეფის ფარსმან II-ის ძის მითრიდატეს გამარჯვებათა შესახებ მოგვითხრობს მეფის პიტიახში შარაგასი; არმაზისხევის პიტიახშთა №1 სამარხში აღმოჩნდა გემიანი ბეჭედი ბერძნული წარწერით „ასპარუგ პიტიახში“; ასევე არმაზისხევიში, პიტიახშთა №3 სამარხში ნაპოვნი ვერცხლის თასი შემკული ბერძნული წარწერით „მე მეფე ფლავიოს დადემ ვახუქე ბერსუმა პიტიახშს“; არმაზისხევის პიტიახშთა №2 სამარხში ვერცხლის პინაკის ფსკერზე სასანურ-ფალაურ წარწერაში მოხსენიებულია ვინმე „... პიტიახში ღვთაებრივი არდაშირისა“ [17].

ქართლის სამეფოს პიტიახშები ჰყოლია ღიხს გადაღმაც, რომლებიც ზედ კოლხეთის საზღვართან მსხდარან და ამრიგად „მონაპირენი“ ყოფილან. როგორც ჩანს, მათ უპირველეს მოვალეობას სამეფოს საზღვრის დაცვა წარმოადგენდა. კოლხეთის საზღვართან, ბორში მჯდომი იბერიის ერის-

თავის არსებობაზე მეტყველებს ბორში მდიდრული ორმოსამარხების ინვენტარში აღმოჩენილი ვერცხლის პინაკი არამეული წარწერით – „ბუზმიძრ, კეთილი პიტიახში. ამ ფაქტთან დაკავშირებით საინტერესო პოზიცია აქვს დაფიქსირებული გ. ცქიტიშვილს. იგი მიიჩნევს, რომ იბერიის ერისთავთა შორის მონაპირე ერისთავის არსებობისა და ერთი მათგანის ბორში ჯდომის ფაქტი იმის მანიშნებელია, რომ ანტიკური ხანის ქართლს სახელმწიფო მმართველობის რთული და მაღალგანვითარებული სისტემა ჰქონია [18].

XIV ს-ის ბოლოსა და XV ს-ის დასაწყისის ქართული საისტორიო წყარო ქსნის ერისთავების საგვარეული მატინანე „ძეგლი ერისთავთა“ გვაცნობს ერისთავთა ინსიგნიებად მიჩნეულ ნივთებს – „ბეჭედი და საყურე და სარტყელი თვისი, საჭურველი და ცხენი თოროსანი, დროშაი და შუბი“ [29]. ქართლის დიდმოხელეთა ხელისუფლების სიმბოლო აღმოჩნდა არმაზისხევის პიტიახშთა ერთ-ერთ სამარხში. როგორც გ. ლომთათიძე თვლის, რომ ეს ოქროს ბეჭედი დიდი ხელისუფლების საბეჭდავს წარმოადგენდა [20]. გ. წერეთლის თანახმად, არმაზისხევის ერთენოვანი სტელის მე-12 სტრიქონში გვხვდება ნიშანი, რომელიც ძალზე ჩამოჰგავს ჰარგუპატის ხელისუფლების სპარსულ ნიშანს და რომელიც აგრეთვე სიმბოლო უნდა იყოს მაღალი თანამდებობის პირის ხელისუფლებისა სახელმწიფოში [21]. საბოლოოდ, პიტიახშის ძალაუფლების ნიშნები კიდევ უფრო აძლიერებს მათი თანამდებობის სიმტკიცეს [22].

ერისთავ-პიტიახშებს სხვანაირად „უფალი“ ეწოდებოდათ. სწორედ ასე მოიხსენიებს ვარსკენ პიტიახშს იაკობ ცურტაველის „შუშანიკის წამებაში“ ნაწარმოების რამდენიმე პერსონაჟი. ამავე თხზულებიდან ირკვევა, რომ ამგვარ „უფლებს“ თავიანთი მონები,

მსახურები და სხვა მათზე დაქვემდებარებული ადამიანები ჰყოლიათ [23]. ქართულ წყაროებში დადასტურებული ამგვარი იერარქია სრულად შეესატყვისება ადრეული შუასაუკუნეების ევროპაში ჩამოყალიბების სტადიაში მყოფ იერარქიულ სისტემას, რომელიც ფეოდალური ეპოქის ერთ-ერთი მკაფიო მახასიათებელია.

ამგვარად, ქართლის სამეფოში დაწინაურებული ფენის ერთ-ერთ უმაღლეს საფეხურზე დგანან ერისთავები, რომლებიც სამეფოს ცალკეულ დიდ ოლქებს მართავენ და სამეფო ხელისუფლების მსხვილ მოხელეებს წარმოადგენენ. მათი აღმნიშვნელი ტერმინი სხვადასხვა უცხოურ წყაროში სხვადასხვაგვარად უღერს, თუმცა ყოველი მათგანის უფლება-მოვალეობებში სწორედ სამხედრო ვალდებულებაა უპირველესი და პრიორიტეტული.

მცხეთაში, არმაზციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილმა ბერძნულ-არამეულმა ეპიგრაფიკულმა წარწერამ ქართლის სამეფო კარზე კიდევ ერთი სამოხელეო თანამდებობის – ეზოს-მოძღვრის არსებობის შესახებ მოგვწოდა ინფორმაცია. არმაზის ბილინგვის მიხედვით, ეს არის ხსეფარნუგ მეფის ეზოსმოძღვარი იოდმანგანი. „ეზოსმოძღვარი“ ვისიმე ეზოს (მეურნეობის) გამგებელს ნიშნავს. ეზოს-მოძღვარი განაგებდა სახელმწიფო შემოსავალს – ხაზინას, იყო სამეფო ხარკის, როგორც მას „ქართლის ცხოვრება“ უწოდებს „ხარკი სამეფოს“ შემკრები, სათავეში ედგა სამეფო მეურნეობას, უძღვებოდა სამეფო კარის სხვა საქმეებს. მის ფუნქციაში, აგრეთვე, სამხედრო ლაშქრობებში მონაწილეობაც შედიოდა. წარწერის თანახმად, ეზოსმოძღვარი იოდმანგანი არის „ძღვეამოსილი და მრავალი გამარჯვების მომპოვებელი“, რაც მის სამეფო ლაშქარში აქტიურ მონაწილეობაზე მიუთითებს.

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ეზოსმოდვრის ფუნქციებისა და მოვალეობების შესახებ განსხვავებული თვალსაზრისი არსებობს. გ. მელიქიშვილის აზრით, ეზოსმოდვრის ფუნქციაში მეფის პირადი რაზმის ან კიდევ „სამეფო მიწებზე“ მსხდომი „ტადრეულისაგან“ შემდგარი ლაშქრის ხელმძღვანელობა შედიოდა [24]. იგივე მოსაზრებისაა გ. ლომთათიძე. იგი აღნიშნავს, რომ ამ დიდად გავლენიან მოხელეს ჯარის სარდლობა და ამასთანავე, მეფის პირადი მცველი რაზმის მეთაურობა ევალებოდა [25]. ეზოსმოდვრის შესახებ განსხვავებულ პოზიციაზე არიან კ. გრიგოლია [26] და გ. წერეთელი [27]. ისინი თვლიან, რომ ქართლის სამეფო კარზე სპასპეტი ეზოსმოდვრის სახელითაც იყო ცნობილი, ანუ „ძღვეამოსილი, მრავალი გამარჯვების მომპოვებელი“ ეზოსმოდვარი მხედართმთავარი, ე.ი. სპასპეტი ყოფილა. ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ქართლის სამეფოში ეზოსმოდვრები ხელმძღვანელობას უწევდნენ მშენებლობის საქმეს ცალკეულ უბნებზე – საპიტიახშოებში. შესაძლებელია, რომ ეს საზოგადოებრივ, საფორტიფიკაციო თუ სამეფო რეზიდენციის კომპლექსებსაც შეხებოდა [28].

მიგვაჩნია, რომ ქართლის სამეფო კარზე სპასპეტი და ეზოსმოდვარი ორი სხვადასხვა პოლიტიკური ინსტიტუტია. სპასპეტის ფუნქციები უფრო ფართოა. იგი არის მხედართმთავარი, ხელმძღვანელობს ლაშქარს, მაშინ როდესაც ეზოსმოდვარი მხოლოდ მეფის პირადი მცველი რაზმის მეთაურია. ეს ის მცველი რაზმია, რომელიც დიონ კასიუსის თანახმად, აკროპოლისში იდგა. ეზოსმოდვარი კი, სამეფო მეურნეობასა და სახელმწიფო ხაზინას განაგებდა. ის როგორც სამხედრო, ისე საერო მოხელეა. ასევე საერო და სამხედრო ხელისუფლება

უპყრია ხელთ სპასპეტსაც, თუმცა მისი ფუნქციები უფრო მრავალმხრივია. ჩანს, იგი მთელ სამეფო ლაშქარზე ვრცელდება და ამას შიდა ქართლის მმართველობაც ემატება. ამასთანავე, სტრაბონის მონაცემებით, სპასპეტი ფარნავაზიანთა სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენელია, მეფის ახლო ნათესავი. ქართლის სამეფო კარზე ეს ორივე პოლიტიკური სახელო – სპასპეტისა და ეზოსმოდვრისა შთამომავლობითა, იგი მამიდან შეიღზე მემკვიდრეობით გადადის. ამის დასტურია არმაზის ბილინგვა, რომლის მიხედვითაც, ეზოსმოდვარ პუბლიკოს აგრიპას ძემ - იოდმანგანმა მამის თანამდებობა ეზოსმოდვრისა მიიღო ფარსმან II-ის ძის ხსეფარნუგის სამეფო კარზე. უმაღლესი რანგის სახელმწიფო სახელოთა მემკვიდრეობითი ხასიათი ქართლის სამეფოს პოლიტიკური ინსტიტუტის განვითარების მაღალი დონის მაჩვენებელია.

კიდევ ერთი ეზოსმოდვარია მოხსენიებული მცხეთაში, არმაზციხე-ბაგინეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ II-III საუკუნეებით დათარიღებულ ბერძნულენოვან წარწერაში, რომელიც ქვის ფილაზეა შესრულებული. წარწერიდან ირკვევა, რომ ქართლის მეფის ამაზასპეს ეზოსმოდვარმა ანაგრანესმა საკუთარი სახსრებით აგებული აბანო შესწირა „არმენიის მეფის ვოლოგეხეს ასულსა და იბერთა მეფის ამაზასპეს მეუღლეს“. ამ ბოლოდროინდელი აღმოჩენის ტექსტმა დაადასტურა ჯერ კიდევ ა. აფაქიძის მიერ გამოთქმული მოსაზრება, რომ ეზოსმოდვრის ფუნქციებში სახელმწიფოს მიერ ორგანიზებული გრანდიოზული მშენებლობების გაძღოლა შედიოდა. ამასთანავე, ეზოსმოდვარი ანაგრანესი ქართლის მეფის მეუღლის მამამძუძედაც მოიხსენიება. ქართულ წყაროებში დაცული ცნობა იმის შესახებ, რომ აზომ არიან-ქართლიდან გადმოსახლა რამდენიმე ოჯახი „მამამძუძეთა და დედამძუძეთა“ და

მოგვიანებითი ხანის ეს ეპიზოდი ქართლში ნათესაობის ამ ფორმის არსებობის ხანგრძლივობაზე მეტყველებს. არმაზციხე-ბაგინეთის წარწერა გვაფიქრებინებს, რომ ქართლის სამეფოში ეზოსმოდღერის თანამდებობა, ისევე როგორც სპასპეტისა, სამეფო საგვარეულოს ნათესავთა ხელშია. იმის მიუხედავად, სამეფო საგვარეულოს წევრობა სისხლის ნათესაობით არის განპირობებული თუ „მამამძუძეთა და დედამძუძეთა“ ინსტიტუტის არსებობით.

ლიტერატურა

1. ქართლის ცხოვრება, ტ. I, თბ., 1955, გვ. 24.
2. Г. Меликишвили, К истории древней Грузии, Тб., 1959, с. 462
3. ს. ჯანაშია, ადრეული ფეოდალიზმი, შრომები, ტ. II, თბ., 1952, გვ. 204.
4. გ. მელიქიშვილი, საქართველოში კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს წარმოქმნის საკითხისათვის, თბ., 1955, გვ. 179.
5. Фавстос Бузанд, История Армении, Ер., 1953, кн.V, гл.XV, с. 162-163.
6. ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. I, თბ., 1949, გვ. 207.
7. მცხეთა, I, მცხეთის ეპიგრაფიკული ძეგლები, თბ., 1955, გვ. 151-152.
8. კ. კეკელიძე, „მთავართა“ და „ერისთავთა“ დადგინების წესი ძველ ქართულ მწერლობაში, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. III, თბ., 1955, გვ. 162.
9. ს. ჯანაშია, ადრეული ფეოდალიზმი, შრომები, ტ. II, თბ., 1952, გვ. 228.
10. ა. ბოგვერაძე, ქართლის ადრეფეოდალური საზოგადოებრივი ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1961, გვ. 85.
11. აფაქიძე, ქართული საბჭოთა არქეოლოგიის განვითარების ნახევარსაუკუნოვანი გზა, თბ., 1972, გვ. 100-101.

12. პ. ინგოროვცა, ქართული დამწერლობის ძეგლები ანტიკური ხანისა, ენიშკის მოამბე, X, თბ., 1941, გვ., 417.
13. Г. Церетели, Армазская Билингва, Тб., 1941, с. 50-52.
14. ა. ბოგვერაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 86.
15. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, I, თბ., 1928, გვ. 210.
16. კ. კეკელიძე, „მთავართა“ და „ერისთავთა“ დადგინების წესი ძველ ქართულ მწერლობაში, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. III, თბ., 1955, გვ. 159.
17. მცხეთა, ტ. I, თბ., 1955, გვ. 125-158; თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული წარწერები საქართველოში, თბ., 1951.
18. გ. ცქიტიშვილი, იბერიის საპიტიახშოს საკითხისათვის ლიხთიმერეთში, ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, თბ., 1955, ტ. I, გვ. 311.
19. „ძველი ერისთავთა“, გამოსცა შ. მესხიამ, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 30, თბ., 1954, გვ. 346.
20. გ. ლომთათიძე, წინაპართა ნაკვალევები, თბ., 1952, გვ. 148.
21. გ. წერეთელი, არმაზის ბილინგვა, ენიშკის მოამბე, XII, თბ., 1942, გვ. 46.
22. გ. ლომთათიძე, საქართველოს მონახლეობის სოციალური და კულტურული დახასიათებისათვის, ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. I, თბ., 1955, გვ. 369.
23. იაკობ ცურტაველი, შუშანიკის წამება, ქართული პროზა, ტ. I, თბ., 1981.
24. Г. Меликишвили, К истории древней Грузии, Тб., 1959, с. 458.
25. გ. ლომთათიძე, საქართველოს მონახლეობის სოციალური და კულტურული დახასიათებისათვის, ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. I, თბ., 1955, გვ. 369.
26. კ. გრიგოლია, ახალი ქართლის ცხოვრება, ნარკვევები საქართველოს

ისტორიის წყაროთმცოდნეობისათვის, I, თბ., 1954, გვ. 19.

27. Г. Церетели, Армазская Билингва, Тб., 1941, с. 70.

28. ა. ავაქიძე, ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, თბ., 1963, გვ. 227.

Iberian kings relatives. These two offices were hereditary in the Iberian kingdom.

SUMMARY

THE RULING ARISTOCRACY IN LATE ANTIQUE IBERIA

Maia kutateladze

The society of the Late Antique Iberia was strictly segregated. In the study of Late Antique Iberian society, the written sources, both Georgian and non-Georgian, have primary importance. Even though the Georgian sources are composed much later than the non-Georgian ones, the former give more precise and detailed information on the Iberian society. The article will discuss the way Georgian sources represented various Iberian social groups, particularly Ruling aristocracy. Besides, the historiographical debates on this particular issue will be brought in in this article. Bilingual, Greek and Aramaic, inscription discovered in Mtsketa, reveals the existence of *ezosmodzgvari* office in Iberian Kingdom. *Ezosmodzgvari* was in charge of royal treasury and was controlling the tax collecting process in the Iberian Kingdom. Besides the administrative functions, *ezosmodzgvari* was participating in the military campaigns. According to the bilingual inscription, *ezosmodzgvari* *Iodmanagn* was participant of several victorious military expeditions. *Ezosmodzgvari* and *spaspespet* were two different offices in the Iberian Kingdom. *Spaspespet* was more influential than *ezosmodzgvari*, as the former was commander in chief and leader of the army, whereas the latter had more limited military function as he was controlling king's personal guard. *Ezosmodzgvari* was official who possessed administrative as well as military power. According to Strabo's account, individuals who were bestowed the office of *spaspespet* were

**ბზარეულნი სააკაძეთა და
თარხან-მოურავების წინაპრები**

ვაჟა ოთარაშვილი

დონა სააკაძის შვილიშვილი – იოანე (ივანე) სააკაძე მოიხსენიება სოფ. კავთისხევის (კასპის რაიონი) მოურავად გულშარ დედოფლის სიგელში. იოანე (ივანე) სააკაძის მოღვაწეობის ჩვენთვის ცნობილი წლებია დაახლოებით 1412-1461 წლები. მის სახელს უკავშირდება სააკაძეთა ამ შტოს ატენის ხეობიდან, კერძოდ სოფ. ფელიდან სოფ. კავთისხევ-ნოსტეში გადმოტანის პროცესი, რომელიც იწყება მიწების გაცვლით, კერძოდ, გულშარ დედოფლის მიერ კავთისხევის მოურავისათვის (იოანე სააკაძისათვის) მიცემულ მიწის ნაკვეთების გაცვლილობის წიგნში ვკითხულობთ: „სახელითა დეთისაითა, მამისა, ძისა და სულისა წმიდისათა, მეოხებითა ყოვლად წმიდის დედოფლისა ჩუენის დეთისმშობლისა მარადის ქალწულისა მარიამისათა, თავდადებითა, შუამდგომლობითა ყოველ(თა) წმიდათა მოწმობითა ესე სიგელი და წიგნი გიბოძე ჩუენ დედოფალმან გულშარამ თქუენა სა(ა)კაძეთა კ(ა)ვთისხევ(ი)სა მოურავსა ივანეს, თქუენსა ძმასა გიორგისა, შვილთ(ა) და მ(ო)მავალთა ყოველთავე სიაოშსა როსტევანსა, შ(ა)ლვ(ა)სა, ავთანდილსა. გაგიცვალეთ ნოსტესა რომალ(ი)ს შვილისა გულიასეული სასახლე მისითა მიდამოთა, რასაცა ბერია(ს) კალო გაიტანსა ბენდიანურის სახლამდისა, კედელსა და კალოსა აქათი ზემო ზღვრამდის სამზღვ(ა)რიზისა დიდი ლოდი, რასაც მზღვრები და ხევი ჩამოიტანს ქვემო შარამდისა, არა გზა დაგვეჭიროს ბენდიერის კ(ა)რშიგან საურმო, არა მოხსნასა კალოზედა, არა აბარაში კ(ა)ლოზედა. ესე ასრე გაგიცვ(ა)ლეთ, ჩემსა მეზურესა კავთისხევსა სანაცვლო ს(ა)ხლკ(ა)რი მიეცა. მისი სანაცვლო მიწაც დაგაგდებინე

ჭანაჭახშიგან ერთსა დღისა ბეცლელაური. ნაშენებასა თუ ისქრთამი მამეცა. ანდ(ე)რძიც იყო იმა ვაჟისაგანა შენა დამესახლე ამასთანა არავის რა საქმე ედე(ე)სა, არ(ც)ა მონასტერსა დ(ა)იწერა ქ კს რ. (?) [დ 1355 გვ I, აბზ.5 ისტორიული საბუთი: „გულშარ დედოფლის მიერ ივანე (იოანე) სააკაძისათვის ბოძებული მიწის გაცვლის წიგნი დედოფლის ხელრთვა-დამტკიცება“ (1462 წ. დ 1355, დაცული ხელ). ძალა ისტორიასა და სამართალში: ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის ისტორიული საბუთების კოლექციის მიხედვით (XII-XIX სს.) [„აღბომი“, თბ. 2014წ. გვ. 35].

როგორც ამ დოკუმენტიდან ჩანს, კავთისხევის მოურავს – ივანეს (იოანეს) ჰყოლია ძმა გიორგი, შვილები: სიაოში, როსტევანი, შალვა და ავთანდილი. თუ ამ სახელებს დავაკვირდებით სააკაძეთა მომავალ თაობებში ისინი ისევე ფიგურირებენ, რადგანაც ქართველებში არსებული ტრადიცია წინაპართა სახელების მომავალ თაობაზე დარქმევისა გრძელდება. ამ შემთხვევაში „შალვას“ სახელის გარდა, მომავალ წლებში აღნიშნული სახელები ხშირად გვხვდება. ზემოთ მოყვანილ საარქივო საბუთს დ-1355-ს თარიღად უზის ქორონიკონი „რ“ (ანუ რიცხობრივად 100). ბატონმა სარგის კაკაბაძემ გამოთქვა მოსაზრება, რომ აღნიშნული სიგელის დედნიდან გადმოწერისას გამოტოვებულ იქნა ასო „ო“ (მე-15 საუკუნეში ამ ასოს გამოხატულება – კონფიგურაციის გამო) და მაშინ მივიღებთ თარიღად 1482 წ. ე.ი. გულშარ დედოფლის სიგელის დათარიღების სავარაუდო ვარიანტებია 1452 წ. ან 1462 წ., ანდა ბოლო ვერსიით 1482 წ., მაგრამ გულშარი დედოფალია 1445 წლიდან და გარდაიცვალა 1471 წელს; ამასთან, გულშარი ცოლია მეფე გიორგი VII-ის (1446-1466 წწ.) ძმისა დემეტრესი, რომელიც 1445 წლიდან მოყოლებული სიცოცხლის ბოლო-

მდე ანუ 1452 წლამდე თავს აცხადებდა მეფე დემეტრე III-ედ და, სავარაუდოდ, ქართლის მცირე ნაწილს აკონტროლებდა, ამიტომ თარიღი 1452 წ. უფრო სარწმუნოა და დასაშვები. დემეტრეს ვაჟია კონსტანტინე II.

სამეფო აზნაურების – სააკაძეების უფროსი შტოს აღზევება ქართლის სამეფოს პოლიტიკურ სარბიელზე იწვევს XVI საუკუნის მეორე ნახევრიდან. 1503 წელს მეფეებმა კონსტანტინე II-მ (1479-1505 წწ. დემეტრეს ძე, ალექსანდრე I-ის შვილიშვილი – კონსტანტინე II ყვარყვარე ათაბაგმა 1483 წლის 13 აგვისტოს არადეთთან დაამარცხა და ამ ძმათაკელის ადგილს ხალხმა „ცეცხლის ჯვარი“ უწოდა) და დავით X-მ (1505-1525 წ. დავით X კონსტანტინე II-ძე – იყო მედგარი მეომარი. მან ირანის შაჰ-ისმაილი იმ პერიოდში დაამარცხა, როცა თბილისის ციხისთავმა უღალატა და დედაქალაქის კლიტენი ჩააბარა) უბოძეს ივანე სააკაძეს (1503-1543 წ.) მე-3 ხარისხის თავადის წოდება. ზემოთ ნახსენები კავთისხევის მოურავის იოანე (იგივე ივანე) სააკაძის შვილიშვილია პაპის მოსახელე ივანე სააკაძეც. როგორც ჩანს, თავადობა უბოძეს არა მთელ შტოს, არამედ მხოლოდ ივანეს და მისი ოჯახობის წევრებს. მე-18 საუკუნის ბოლომდე ამ ოჯახის შთამომავალნი თავადებად მოიხსენიება. მიუხედავად მე-3 ხარისხის თავადობისა, სწორედ ამ ოჯახის წევრებს უკავიათ საჯარო მოხელეთა მაღალი თანამდებობები: თბილისის მოურავობა, მეფის სახლთუხუცესობა, სხვა სამეფო დომენის მიწების მოურავობა. მეფის ვაზრობა, მეფის საღაროს გამგებლობა. საისტორიო პერიოდის მიხედვით ასეა სხვადასხვა მეფის დროს; კერძოდ, ლუარსაბ I, სიმონ I, გიორგი X და ლუარსაბ II მეფობის პერიოდებში. ეს წოდებები სააკაძეებმა მოიპოვეს სიმაძციოთ, გამჭრიახობით, ნიჭიერებით, მეფისადმი თავდადებით, სახელმწიფო

ინტერესებისადმი დაუღალაობით და ერთგულებით, სწორი სახელმწიფო პოლიტიკის წრმართვით. ისინი ხდებიან ეკონომიურად ძლიერი სახელმწიფო მოხელენი, დიდძალი ყმა-მამულებისა და აზნაურების მფლობელები და უკვე ლუარსაბ I-ის (1527-1556 წწ.) დროს ივანე სააკაძე მეფის დარბაზის წევრია. 1543 წლის 20 აპრილს მან მონაწილეობა მიიღო ბარათაშვილების გაყრის საქმის განხილვაში: „ქ. ძალითა და ბრძანებითა დეთისათა დავსხედით ჩუენ მეფეთ-მეფე პატრონი ლუარსაბ, დაგვისხეს გვერდთა ბატონი კათალიკოზი, ბარათაშვილი ივანე, და ქსნის ერისთავი ბატონი შანშე, და ამილახვარი ბატონი თაყა, და დიასამიძე ბატონი ვარამ, და მაწყვერელი ბატონი ქრისტეფორე, და ფავლენის-შვილი ბატონი დავით, და ჯავახის-შვილი ბატონი ჯავახი, და სააკაძე ბატონი ივანე ბარათაშვილის ბატონის ფარიშატისა და გიორგის და ამათ მამათ მამულის გასაყოფად...“ [დ 10381, 20.04. 1543 წ. იგივე დ-1039 კ.კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ეროვნული ცენტრი].

ამ დოკუმენტიდან ჩანს, რომ ივანე სააკაძე უკვე ბატონად მოიხსენიება ქართლის თავადების: ბარათაშვილების, ქსნის ერისთავების, ამილახვრების, ფავლენიშვილების, ჯავახიშვილების, დიასამიძეებისა და სხვათა გვერდით. აქ ნახსენები „მეფეთ-მეფე პატრონი ლუარსაბ“ - მეფე ლუარსაბ I-ია (1527-1556 წ.), ხოლო „ამილახვარი ბატონი თაყა“ - თაყა III. მისი მეუღლე იყო ფანასკერტელის უღამაზესი ასული ულუმპია. მათი შვილები იყვნენ თომა, ბარზი, ავთანდილი, ფარემუზა, იოთამი და ბეჟანი. ძმები ზევდგინ და სიოაში. თაყამ ამილახვრობა და გორის მოურავობა მიიღო 1511 წელს. თაყას სახელთანაა დაკავშირებული „გორის-ჯვრის“ გადმოსვენება 1513 წელს, იმერეთიდან, გელათიდან, ისევ მშობ-

ლიურ გორში (როცა გორში მეოფ ალექსანდრე II-ს აცნობეს თურქების მიერ იმერეთის აკლება, იგი უმაღა იყარა გორიდან, იმერეთში გადავიდა მტერთან შესაბამელად და თან წააბრძანა გორიჯვრის ჯვარი შემწედ, რომელიც გელათში დააბრძანეს). [ე. მამისთვალაშვილი „ამილახვრები“, 1996 წ. გვ. 11-12]. ამილახვართა მოქიშპე უშილო ღახნელმა (მდ. ღეხურის ხეობის მარცხენა სანაპირო სოფ. ქვემო ჭალასთან, კასპის რ-ნი) დაახლოებით 1514-1515 წლებში თავისი ყმა და მამული თავა III-ს უანდერძა [პ. კარბელაშვილი „ამილახვართა და ღახნელთა გვარებს შორის მტრობის გამომწვევი მიზეზების საინტერესო ღეგენდა“. გვ. 105-106, 1898 წ.]. თავა III ქართლის საკმაოდ ძლიერი და გავლენიანი ფეოდალი იყო და, ზემოთ მოყვანილი საბუთიდან ჩანს, რომ მტკვრის მარჯვენა მხარის შიდა ქართლის არეალში მოღვაწე ივანე სააკაძეც იმდროინდელ საქართველოში არანაკლებ გავლენიანი ფიგურაა.

ივანე სააკაძის ვაჟია მე-16 ს-ის შუა ხანებში მოღვაწე გიორგი სააკაძე (არა დიდმოურავი!) (1543-1570 წწ.), რომელიც მრავალ საბუთში და სიგელ-გუჯარში უკვე „პატრონად“ მოიხსენიება და, როგორც ჩანს, ე.წ. „წვრილთავადობა“ აღარ აკმაყოფილებს. ამ ეპოქას დიდი ივანე ჯავახიშვილი შემდეგნაირად ახასიათებს:

„მე-16 საუკუნე ის დროა, როცა დიდებულნი ხელისუფალნი და ძლიერი გვარისშვილნიც მეფესავით „პატრონად“ იწოდებოდნენ. პირველად, ქართულ საისტორიო წყაროებში, ტერმინი „პატრონი“, მე-9, მე-10 საუკუნეების დოკუმენტებში გვხვდება.

1547 წლით დათარიღებულ საბუთში, რომელშიც გიორგი ივანეს ძე სააკაძე უკვე პატრონად არის მოხსენებული: „აქ სახელითა ღვთისა, მამისა, ძისა და სულისა წმიდისათა, მეოხებითა ყოვლადწმიდისა უხრწნე-

ლისა, უმეტესად კურთხეულისა დედოფლისა ჩუენისა ღვთისმშობლისა, მარადის ქალწულისა მარიამისითა, მეოხებითა წმიდისა და პატიოსნისა ძელისა ცხოვრებისა, ჯვარისა ცხოველისათა თავსმდებობითა. მინდობითა და შუამდგომლობითა წმინდისა წინასწარმეტყველისა წინამორბედისა და ნათლისმცემლისა იოანესითა და წმინდისა იოანე მახარებელისათა და ყოველთა წმინდათა ღვთისათა, რომელი საუკუნითგან სათნო ეყუნეს უფალსა ჩუენსა იესო რქისტესა და კუალადცა სათნო ყოფად არიან, ამითითა შუამდგომლობითა ესე უკუნისამდე, ჟამთა გასათავებელნი, ნასყიდობისა წიგნი და სიგელი მოგახსენეთ ჩუენ ჯიჯნიტაშვილებმა ნაგროზმან, ნადირმან და აბრამამან თქუენ სააკაძე პატრონსა გიორგის და შვილთა თქუენტა და მოგყიდეთ ხევთა შუა ჩუენი ნასყიდი ვენახი, ხეზღაღუანთ მარანს ქვეშეთი და რაც მახარებელსა მიგყიდე იმის სამძღვარს ქვეშეთი და ავიღეთ თქვენგან ფასი სრული, რითაც ჩუენი გული შესჯერდა. (მოგყიდეთ)... მისითა ჭურმარნითა, საწნახლითა, სახლკართა, აწე არავინ არს მშლელი და მაცილობელი ამა ჩვენგან მოსყიდულისა ვენახისა, ჭურმარანისა და სახლკარისა. თუ ვინცა შემოგეცილოს, პასუხის გამცემი ჩუენ ვართ. არიან ამისნი მოწამენი და შუვა დამხდომნი...თანდრივერები...სამი შვილი მიქა, ქადაგის შვილი გიგა სრულებით აზნაურშვილები და ავ...მორ...მოსე...ფალა...ქ-კს სლექ.“ აქვეა შემდეგი მინაწერი: „აწე მე, გი...გი, ესე თქვენგან მოსყიდული ვენახი და ჭურმარანი, სასაწნახლო და სახლკარი შინა... ოზასა მოგეც სააღაპოთ, ასე რომ ათას კოკას ღვინოსა, ასსა პურსა...“ („საისტორიო კრებული“, მე-4, 1929 წ. (ცსსა 1450-27-147; 1547 წ))

როგორც ზემოთ მოყვანილი საარქივო დოკუმენტებიდან ჩანს, „საკაძე ბატონი ივანეს“ და განსაკუთ-

რებით, დიდი მოურავის პაპის და მოსახელის თავად გიორგი სააკაძის დროიდან (“პატრონი სააკაძე გიორგი“-ვო), სააკაძეთა საგვარეულოს ეს ოჯახი ეკონომიურად და თანამდებობრივად ძალზე გაძლიერებული და მომძლავრებულია, ყიდულობენ ახლო-მახლო ადგილებში, ქართლში (ძირითადად დღევანდელი კასპის რაიონი) მიწებს, ჭურ-მარნებს, საწნახლებს, სახლებს, იმრავლებენ ყმებსა და ა.შ. ანუ ეკონომიურად სააკაძეთა ეს შტო საკმაოდ ძლიერია და ტოლს არ უდებს ქართლის ფეოდალებს, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი მესამე ხარისხის თავადები არიან, პაპა, გიორგი სააკაძე-დიდი მოურავისა, უკვე მსხვილ ფეოდალთა რიცხვს მიეკუთვნება. მისი ოჯახის წევრებს დიდი სახელმწიფო თანამდებობები უკავია და დიდი ეკონომიური სიძლიერითაც გამოირჩევიან (გ.დ. თარხან-მოურავი, დ.ი.თარხან-მოურავი, „საკაძეთა გვარის წარმოშობა“. თბ. 2002 წ. გვ. 202-203).

დიდი მოურავის პაპის „საკაძე გიორგი პატრონის“ გარდაცვალების შემდეგ, მისი ოთხი ვაჟი ერთმანეთს გაეყარნენ და სააკაძეთა ერთიანი სახლის გაყოფა, სავარაუდოდ, მოხდა 1570-1575 წლებში ანუ დაახლოებით დიდი მოურავის დაბადების თარიღის მახლობელ პერიოდებში.

საკაძეთა პირველი ფეოდალური სახლი შეადგინეს ჟემთელმა (იგივე ზემთაელ) (...-1590წ) და დიდი მოურავის მამა სიუაშმა (იგივე შიოშმა) (...1606წ); მეორე სახლში გაერთიანდნენ მეფის სახლთუხუცესი ჯანზურაბ სააკაძე (...-1608წ), სიმონ 1-ლი, გიორგი მეათე, ლუარსაბ მეორემდე (1607 წლამდე), მეფობაში და სააკაძეთა უმცროსი ძმა ივანე იგივე იოანე სააკაძე. ოთხივე ძმა გამოირჩეოდა სამშობლოს ერთგულებით, სიმამაცით, ნიჭიერებით და სამეფო კარზე საკმაოდ დაწინაურებული და მეფესთან დაახლოებული პირები იყვნენ, განსაკუთ-

რებით დიდი სიმონ პირველის მეფობის პერიოდში.

იოსებ ტფილელის და გიორგი სააკაძის მოღვაწეობის შესანიშნავ მკვლევარს ქალბატონ რიმა ფირცხალაიშვილს სააკაძეთა გენიალურ შტოში დიდი მოურავის პაპის მხოლოდ ორი შვილი ჰყავს მითითებული: სიაუში და ზემთაელი (რ. ფირცხალაიშვილი „იოსებ ტფილელი და მისი „დიდიმოურავიანი“. თბ. 1978 წ. გვ. 117-120), თუმცა მოგვიანებით დადგინდა კიდევ ორი ძმის ვინაობა ჯანზურაბ და იოანე(ივანე) სააკაძეებისა (გ.თარხან-მოურავი, დ. თარხან-მოურავი. თბ, 2002წ, „საკაძეთა ფეოდალური გვარის წარმოშობა გვ. 203-205), რაც დასტურდება დედოფალ ნესტან-დარეჯანის 1607 წლით დათარიღებული „წყალობის წიგნით“ (სსსცა-1450-27-198), 1590 წლის 21 იანვრით დათარიღებული „ნასყიდობის წიგნით სახლთ-უხუცესის ზურაბისა“ (სსსცა-1450-27-153) და 1597 წლით დათარიღებული „მზითვის წიგნით შამანდუს ჯავახიშვილის ასულისა“ (ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი დ 14425, 1597წ). აღნიშნულ საარქივო დოკუმენტებს ქვემოთ წარმოვიდგინო.

აღსანიშნავია, რომ სააკაძეთა გვარი ტრადიციულად მეფის ერთგულია დამუდამ საქართველოს ერთიანობისათვის მებრძოლთა ბანაკშია. როგორც ჩანს, ისტორიიდან, ასე ყოფილა გმირი და მამაცი სიმონ პირველის (დიდი) მეფობის სხვადასხვა პერიოდში (1556-1569წ და 1578-1600წ). სიმონ პირველი ლუარსაბ პირველის ძე 19 წლისა გამეფდა. იგი უშიშარი და სამშობლოსათვის დაუღალავი მებრძოლი იყო. მაშინ სპარსელებს ეპყრათ თბილისი და გმირი მეფე ქართლს გორიდან პატრონობდა. მას ჰყავდა უღირსი ძმა დავით ბატონიშვილი, ყიზილბაშთა შაჰის კარზე დაუდ-ხანად მონათლული სამშობლოს მოღალატე, გამაჰმადიანებული ნაძირალა, რომელიც სვიმონ პირველმა 1567-68 წლებში

ორჯერ სასტიკად დაამარცხა დიდმის ველზე, მაგრამ 1569 წელს მხარგრძელთა ბოროტ ნათესლარზე აღმოცენებული მეფის, გამცემი, კახაბერ ყორღანაშვილის „დამსახურებით“ ბრძოლაში, (გარკვეულ მომენტში) უიარაღოდ დარჩენილი მეფე შეიპყრეს და დაატყვევეს ირანელებმა ალამუთის ციხეში. გმირმა მეფემ, ალამუთის ციხეში ცხრა წელი გაატარა (ტ. მუ. მუშლაძე „ქართველ მეფეთა ქრონოლოგია“, თბ. 2014წ. გვ. 40-42). ანტისახელმწიფოებრივად მოაზროვნე ფეოდალებს სამშობლოსათვის დაუცხრომლად მებრძოლი მეფის დატყვევებამ ხელ-ფეხი გაუხსნა და ბარძიმ (იგივე ბარზი) ამილახვარი, რომელიც სიმონ პირველის მოწინააღმდეგე იყო და მხარს უჭერდა მეფის გამაჰმადიანებულ ძმას დაუდ-ხანს (ვ. ოთარაშვილი „კასპის ისტორია“, თბ. 2015წ. გვ. 163), ასევე ქსნის ერისთავი, მეფის ოჯახის აწიოკებას შეუდგნენ. ბერი ეგნატაშვილის სიტყვებით რომ ვთქვათ, სიმონ პირველის დატყვევების დროს „ცოლი მეფისა სვიმონისა დედოფალი ნესტანარეჯანი, ასული კახის ბატონისა, კასპის მახლობლად იყო კავთისხევს“, თავის მცირეწლოვან უფლისწულ გიორგისთან ერთად, „დრო იცეს ამილახორმა და ქსნის ერისთავმა და შეესივნეს დედოფლის ნესტანარეჯანისა და ააფორიაქეს და წარიღეს საქონელი ყოველივე რაც ჰქონდა, რამეთუ დაუდხანს არ ენადვლებოდა.“ იგივეს გვამცნობს ვახუშტი ბატონიშვილიც „ამილახვარი და ქსნის ერისთავი მიუხდნენ დედოფალსა სვიმონ მეფისასა, კავთისხევს მდგომსა და წარუხუნეს სრულიად ქონებანი და აიალაფეს“ („ქართლის ცხოვრება“ ტ. მე-4. თბ. 1973 წ. გვ. 409).

ამ დროს კავთისხევი და მისი შემოგარენი (ცნობისათვის ს. კავთისხევიდან ს. ნოსტემდე ხუთიოდე კილომეტრია) სააკაძეების სამოურავოა და, როგორც ჩანს, სწორედ ძმები სააკა-

ძეები გამოექომაგნენ დედოფალს, მხარში დაუდგნენ, ერთგულად ემსახურნენ დაზარალებულ მეფის ოჯახს. ამას დადადებენ დოკუმენტები, კერძოდ, თავისი მადლიერება დედოფალმა ნესტან-დარეჯანმა დიდი მოურავის, ბიძის, ჟემთელ სააკაძის და მისი ძმების მიმართ შემდეგი „წყალობის წიგნით“ გამოხატა: „ნებითა ღვთისათა ჩვენ დედოფალმან ნესტან დარეჯან და ძეთა ჩვენთა პატრონმან გიორგი (მომავალი მეფე გიორგი მეათე – ვ.ო.), ლუარსაბ და ალექსანდრე ესე წყალობის წიგნი და ნიშანი შეგიწყალებთ და გიბოძეთ თქვენ ჩუენსა ერთგულსა ყმასა და თავდადებით ნამსახურსა სააკაძესა გიორგის შვილსა ჟემთელსა და ძმათა შენთა, მას ჟამსა ოდეს მოგვიდექით კარსა და გორსა ერთს კუამლს ვაჭარსა გუიაჯენით. ვისმინეთ აჯა და მოსხენება თქვენი, წიგნითა ამით დაგიმკვიდრეთ და მოგიბოძეთ გორს ნინიკას შვილი თოხარიკი აბოვაი და მისი შვილი და მომავალი სახლისა მისისა ყოველივე მისითა სახლკართა, ჭურმარანითა და ყოველითურთ მისითა სამართლიანითა შენ, სააკაძეს ჟემთელს და ძმათა შენთა და მომავალთა ყოველთავე, ასრე და ამა პირსა ზედა, რამეთუ ჟამმან მისი წესი არ დაიშალოს და საქმე სხვა რიგად გამოიცუალოს და ეს გამოგერთუას, ამისად სანაცვლოდ სხუა ასეთი მოგეცეს, რომე ამისი მუქაფა იყოს. ამისად გათავებისად თავდებად ღვთით ყოველნი მისნი წმინდანი მოგუიცემია... ორი ხელრთვა...“ („ქართლის დედოფლის ნესტან-დარეჯანის წყალობის წიგნი ჟემთელ სააკაძისადმი“ დაახ. 1570-1578 წლები, დ-13050 ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი).

დიდი მოურავის ბიძა, ჟემთელ სააკაძე, 1580 წლისათვის გარდაცვლილი ყოფილა. რასაც ადასტურებს კახეთის ბატონიშვილის იასე ლევანის ძის წყალობის წიგნი: „ქ. ნებითა და შეწვევნითა ღვთისათა ჩვენ ღვთივგირ-

გვინოსნისა მეფისა ლეონის ძემან და თუთ მეფემან პატრონმან იასე და საყვარელთა ძეთა ჩვენთა პატრონმან პანკრატ და პატრონმან მაჰმად მირზა. ესე სამკვიდრო წიგნი და სიგელი მოგეცით თქუენ სააკაძე სიაუშს, ასრე ამა პირსა ზედა, რომე ბედნიერსა ხელმწიფესა მეფეთა-მეფესა პატრონსა სვიმონისთან მოვედით და თქუენ და კურთხეულმან თქუენმან ძმამან, ზემთაელ, მრავალი ვალი და სამსახური დასდევით ჩუენზედა და ჩუენ მრავლის სამსახურისა თქუენისა სამუქვოდ და ჯილდოდ სააბრეშუმესა თემშიგან, სადაცა შენი გული შეიჯერებოდეს, კაცი კომლი ორმოცი (ვიბოდეთ) და არა გიტყუოთ და არცა მოგიშალოთ. გქონდეს და გიბედნიეროს ღვთით და ესრე ასრე გაგიტავდეს და არა მოგეშალოს არა ჩუენგან და არა შემდგომად ჩვენთა სხუათა მეპატრონეთაგან. ამისა გათავებისა თავსმდებად თავად ღვთისანი ზეცისანი და ქვეყნისანი, ხორციელნი და უხორციონი. დამამტკიცებელნი ღვთით აკურთხნეს. დაიწერა სიგელი და ბრძანება ესე ქკს სნიტ (სმ) ხელთა თბილისისა (მთავარეპისკოპოსისა) ბარნაბასითა, ხუთი ხელჩართული ხელმოწერა“. („კახეთის მეფის იასეს წიგნი სიაუშ სააკაძისადმი სააბრეშუმოს თემში 40 კომლის ბოდების შესახებ“ დ-14441, 1580 წ). ამ წყალობის წიგნიდან ნათლად ჩანს, რომ დიდი მოურავის მამასა და ბიძას მრავალი კეთილი სამსახური გაუწევიათ კახეთის მეფის ალექსანდრეს ძმის იასესათვის. იასე – ლევან მეფის ძე მძევლად იყო სპარსეთში და იქ აღიზარდა. როცა ალექსანდრე, კახთა მეფე ირანელთათვის არასასურველ პირად იქცა, მაშინ მის წინააღმდეგ სწორედ იასე გამოიყენეს და მეფის ტახტის დასაკავებლად კახეთის მეფობა უბოძეს და საქართველოში გამოუშვეს (გ. ჯამბურია „გიორგი სააკაძე“ თბ, 1964წ. გვ. 23). სავარაუდოდ, ირანის შაჰმა ეს ნაბიჯი 1578

წელს გადადგა; იმ წელს, როცა ირანის შაჰი ხუდაბენდე და დედამისი ოთარ შალიკაშვილის ასული ქართულად ბჭობდნენ საქართველოს გამაჰმადიანებაზე, ხოლო კალთაში 7 წლის აბას-მირზა, შემდგომში ქართველთა სისხლისმსმელი მრისხანე შაჰ-აბასი ჰყავდათ ჩასმული. (თ. მუმლაძე, „ქართველ მეფეთა ქრონოლოგია“ თბ, 2014 გვ. 42). აღსანიშნავია, რომ ქონებამამული მაშინ სააკაძეებს არ მიუღიათ, რადგანაც იასეს კახეთის მეფობა არ ღირსებია, მაგრამ უკვე, გვიან, დიდი მოურავის სიკვდილის შემდეგ, გიორგი სააკაძის ცოცხლად გადარჩენილმა შვილმა, იორამმა როსტომ-ხანის (ხოსრო-მირზა) მეფობის დროს, (როცა მას კახეთიც ჰქონდა სამართავად, 1645-1656 წწ.) „ბოდების წიგნის“ საფუძველზე, 1652 წელს მიიღო როსტომ-ხანისაგან, ზემოთ მოყვანილ საბუთში დასახელებული, 40 კომლი, ამავე წელს იორამს ნოსტეც დაუბრუნა ხოსრო-მირზამ (კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწ. ეროვნ. ცენტრი, ფონდი დ, საბ. 13.956, 1652წ.) დიდი მოურავის კიდევ ერთი ბიძა, თავადი ჯანზურაბ სააკაძე, იგივე ზურაბ სააკაძე (...-1607 წლის შემდეგ) იყო ქართლის სამეფოს კარის სახლთუხუცესი („საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, თ. მე-4, თბ. 1972 წ. გვ. 258) დაახლოებით 1590-1607 წლებში, ანუ ქართლის მეფეების სიმონ პირველი, გიორგი მეათე და ლუარსაბ მეორის მეფობის პირველ წლებში. ისტორიულ საბუთებში მისი სახელი უკანასკნელად იხსენიება 1607 წელს, დედოფალ ნესტან-დარეჯანის წყალობის წიგნში: „ნებითა ღვთისათა! ჩუენ ღვთივევირგვინოსანმა დედოფალთ-დედოფალმა პატრონმა ნესტან-დარეჯან ესე წყალობის წიგნი და სიგელი შეგიწყაღეთ(და ვიბოდეთ) შენ, ჩუენსა ერთგულსა და თავდადებით ნამსახურსა, სახლის უხუცეს ზურაბს, შვილთა და მომავალთა სახლისა თქუენისათა მას ჟამსა, ოდეს ცხირეთს და სამებას

თევზიას კერძს მამულს გვეაჯენით. ვისმინეთ აქა და მოხსენება თქვენნი (და) გიბოდეთ თევზიას კერძი ცხირეთს დასამებას, მისის სამართლიანის საქმითა, რისაც მქონებელი ყოფილიყოს მითთა ვიდრე ბარამდისინ. აწე გქონდეს მკვიდრად და მოუშლელად გიბედნიეროს ღვთის ნებითა ჩუენსა ერთგულად სამსახურშია. არასოდეს არ მოგეშალოს არა ჩუენგან და არა შემდგომად ჩუენდა მეპატრონეთაგან. დაიწერა წიგნი და სიგელი ესე ქორონიკონს სჟე. ხელთა კარისა ჩუენისა მწიგნობარის თუმანიშვილის თაყასითა. (ხელრთვა).“ (სსსცა 1450-27-198. 1607 წელი). ამ ისტორიული დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ ჯანზურაბ(იგივე ზურაბ) სააკაძეს, ისევე როგორც მის ძმებს, დიდი წვლილი მიუძღვის სააკაძეთა სათავადო შტოს სამთავროს შექმნაში. ამ სათავადოს შემადგენლობაშია ცხირეთი დასამება. ეს ის ცხირეთია, რომლის ციხეში 1609 წლის ზაფხულში ლუარსაბ მეორე იღვა მცირე ამალით, როცა თათარხანის ლაშქარი მტკვრის ხეობით, ფარულად, ქართლში შემოიჭრა. ე.ი მეფე და სამეფო კარი სააკაძეებს ძალიან ენდობოდა. მეფეთაგან ყმა-მამულების წყალობის მირეებით, ასევე მიწების ნასყიდობით, სააკაძეთა სათავადო ფართოვდებოდა და ეკონომიურად ძლიერდებოდა. მიწების ყიდვა, როგორც ისტორიული საბუთებიდან ჩანს, მთელი მე-16 საუკუნის განმავლობაში გრძელდებოდა. ყიდდნენ ჯავახიშვილები და ძირითადად ყიდულობდნენ სააკაძეები და ციციშვილები... ამ მოსაზრებას ადასტურებს 1590 წლის 21 იანვრის „ნასყიდობის წიგნი სახლთუხუცეს ზურაბისა“: „ვიცი, პირი და წიგნი მოგახსენეთ ჩვენ ჯავახიშვილთა, როინის შვილთა მასურ და ბეჟან თქუენ, ხელმწიფის სახლის უხუცესსა, ბატონს ზურაბს. ასრე და ამა პირსა, რომე დაგვეჭირა და მოგყიდეთ ჩუენი მკვიდრი მამული, რაც ძმათაგან მორჩომია მამახვენსა

როინს მის ძმათაგან, ზემო და ქვემო ცხირეთი და მისი გარეშემო და ცუცუბანი და ოძისის ხევს გამოღმა და ზემო ნასოფლარები, ცხავერი, მეტა(ან)თ უბანი, სამებანი, ჯვარი და მადლნი ამითთა ჭაალითა. სახნაფსათიბითა, მისითა შემოსავლითა და გამოსავლითა, საქმითა, სამძღვრითა, საძოვრითა, სასირითა. ავიღეთ ფასი სრული, რომლითაც ჩუენი გული შესჯერდებოდა. გქონდეს და გიბედნიეროს ღმერთმან ყოვლის კაცისაგან უსარჩლავად და უცილებლად, ასრე რომე არაგვარი კაცი არ შემოგეცილოს. აწე ვინცა და რამანც გვარმან კაცმან, ანუ მეფემან, ანუ დედოფალმან, ანუ ეპისკოპოსმან, ანუ თავადმან ანუ აზნაურმან ანუ გლეხმან ანუ დიდმა ანუ მცირემან ხელი ყოს შლად და დაქცევად ამისად, მასამცა ედების ძრწოლა გეხილა შიშთვილი იუდაისი... არიან ამისნი მოწამენი: მოურავი სიაუშ და მეფეთ-მეფის კარის მწიგნობარი აბაშიძე ესტატე და კიდევ დამიწერია ქკსოც, იანვრის კა” (სსსცა-1450-27-153).

ამ ისტორიული საბუთიდან ჩანს, რომ შიდა ქართლის არეალში (დღევანდელი კასპის რაიონი ძირითადად) მოსახლეობა ცხოვრობს 1590 წლის დასაწყისისათვის შემდეგ სოფლებში: ზემო და ქვემო ცხირეთი და მათ გარეშემო ცუცუბანსა და ოძისის ხევს გამოღმა. აღსანიშნავია, რომ ზემო ცხირეთში მდებარეობდა ლუარსაბ მეორის სასახლე ანუ ცხირეთის ზემოციხე, ხოლო ქვემო ცხირეთში ცხირეთის ეკლესიები ციხისძირზე, სოფელი ოძისი (კასპის რაიონი – ვ.ო) მდებარეობდა დღევანდელი სოფ. ახალციხის თაგზე, სადაც არის ოძისის მთავარანგელოზის ეკლესია. სავარაუდოდ, სოფელ ცუცუბნის ეკლესიის შესასვლელში მდებარეობს წმინდა თევდორე მღვდლის საფლავი, დღევანდელი ნოსტესა და ერთაწმინდას მიმდებარედ (ზემოთ) ნასოფლარები

ცხავერი, მეტა(ან)თ უბანი, სამებანი, ჯვარნი. ახალციხის მახლობლად ნოსტესა და ერთაწმინდას შუა არის ზედა ჯვარის ანუ ზენაჯვარის (ნასოფლარი ჯვარის) ეკლესია (გ. ბოჭროძის „ქართლის ეკლესია მონასტრები და სიძველეები“, თბ. 2011წ, გვ. 367). ცუცუბნიდან ერთაწმინდამდე დაახლოებით ერთი კილომეტრია. ცუცუბნის ეკლესიის მახლობლად არის ე.წ „აღუბლის ბაღები“. ამ მიდამოებშია ალბათ წმინდა მღვდელი თევდორე კველთელის საფლავი. ამავე დოკუმენტში ნახსენებია „მოურავი სიაუშ...“ გიორგი სააკაძის მამა სიაუშ სააკაძე – თბილისის მოურავია, რომელიც სვიმეონ პირველთან (ლუარსაბ პირველის ძე) უადრესად დაახლოებული პირი იყო. როგორც ჩანს, ფეოდალური საქართველოს სამოხელეო ინსტიტუტის ე.წ „მოურავის სახელის“ პირველი ღირსეული წარმომადგენელი სიაუშ სააკაძეა, რომელსაც ისტორიულ საბუთებში „მოურავ სიაუშად“ იხსენიებენ მხოლოდ. გავა წლები და „მოურავის სახელი“ უკვე ზეადმატებული ხდება, გმირი მამულიშვილის – გიორგი სააკაძის ხელში.

დიდი მოურავის პაპამ „პატრონმა“ გიორგი სააკაძემ (სავარაუდო თარიღები 1543-1570) თავის უმცროს ვაჟს მამის სახელი დაარქვა – ივანე ანუ იოანე. თავად იოანე სააკაძის მოღვაწეობა-საქმიანობის შესახებ რაიმე ცნობები სამწუხაროდ არ შემორჩენილა. ცნობილია მხოლოდ, რომ მას ცოლად ჰყოლია გამრეკელ-ჯავახიშვილის ქალიშვილი შამანდუხი, რომლისთვისაც მზითვში მამას და ძმებს თამაზს და შანშეს ცხირეთის ახლომახლო მდებარე მიწა-მამულები თავისი წყალ-ჭალით უბოძებიათ. ეს ამბავი მომხდარა ქართლის უმამაცესი მეფის სვიმონ პირველის მეორედ გამეფების (1578-1600 წლები) პერიოდში, კერძოდ, 1597 წელს: „ნებითა და შეწევნითა ღვთისათა და ყოველთა მის წმინდათა

თავდებობითა, ძლიერებითა და მეოხებითა ყოვლად წმიდისა ღვთისმშობელისა, მარადის ქალწულისა მარიამისათა.. დიდისა და მაღალისა ხელმწიფისა ბრძანებითა და ნებართულობითა ესე ზითვის წიგნი და ნიშანი დაგიწერეთ და მოგეცით ქალი, ჩუენ ჯავახიშვილმა, გამრეკელმა და შვილთა ჩუენტა თამაზ და შანშემ, მივათხოვეთ ჩუენი პირმშო შვილი და ასული ჩუენი შამანდუხ-ბატონსა ივანეს, მივეცით და წარუმიღვარეთ ზითვად ცხირეთი გოჩიას გარეთ, რაცა ჩუენი კერძი მამული იყო, ანუ ციხეშიგან. ანუ სოფელშიგან, ანუ სამებასთან, ანუ მთასა, ანუ ბარსა, ამა ალაგებშიგან. რაც ჩუენი მონახდომი იყოს, ჩემის ქალისათვის ზითვად მიგვიცემია ველითა, ვენახითა, მათითა სამძღვრითა, გზითა, რუთა, ყოვლისა მისისა სამართლიანითა, როცა ჩუენ კერძად მქონებელი ყოფილიყვნეთ, ჩუენის ქალისათვის მიგვიცემია ზითვად და მოუშლელად, ასრე და ამა ოირსა ზედა, რომე ღარიბი ვიყავით, ზითვისა და წესისა ალაგი გუაქუნდა. არის ამის მოწამე, ჯავახიშვილი ქაიხოსრო, მახვილასძე იოთამ და მისი შვილი... და მე რუსთველის შვილს მურვანს დამიწერია და მოწამეცა ვარ. ქქსსჰე, მეფობასა შინა პატრონისასა სვიმონისასა. მოგცეს და გიბედნიეროს ღმერთმან სიგრძესა შინა უამთასა უკუნითი უკუნისამდა ამინ.“ (მზითვის წიგნი შამანდუხ ჯავახიშვილის ასული“, ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი . ინსტიტუტი). დ 14425, 1597). როგორც ისტორიული საბუთებიდან ჩანს, ჯავახიშვილთა მიწა-მამულები ხან ნასყიდობით, ხან მზითვის სახით ნელ-ნელა სააკაძეთა ხელში გადადის, ჯერ კიდევ მე-16 საუკუნის ბოლოდან.

თავადი სიაუშ გიორგის ძე სააკაძე, დიდი მოურავის მამა, ცნობილი სახელმწიფო მოხელე, დიდი თანამდებობის პირი იყო (რ. ფირცხალაიშვილი, „იოსებ ტფილელი და მისი დიდმოუ-

რავი“, თბ. 1978წ. გვ.118. გ. თარხან-მოურავი და დ. თარხან-მოურავი „სააკადეთა ფეოდალური გვარის წარმომადგენლობა“ „თბ. 2002 წ. 1/1 გვ. 205). სიაუშ სააკაძეს ეკავა როგორც თბილისის მოურავის თანამდებობა, ასევე მოურავის სახელს ითავსებდა მეფის მრჩეველის ანუ სპარსულად მუსაჰიდის (როგორც სპარსულ წყაროებშია) და მეფის სალაროს განმგებლის თანამდებობებს, რაზეც მეტყველებენ ისტორიული დოკუმენტები და საარქივო საბუთები („ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთები“, თბ. 1955წ. ტექსტი დაადგინა, თარგმნა და შენიშვნები დაურთო ვ. ფუთურდიძემ). მიუხედავად იმისა, რომ სიაუში (შიოში) თანამდებობრივად თავის ძმას, მეფის სახლთუხუცესს (ჯან)ზურაბს ემორჩილებოდა, იგი უფრო გავლენიან ფიგურად გვევლინება იმდროინდელ სამეფო კარზე. სამწუხაროდ, ცდება პლატონ იოსელიანი, რომელიც მიიჩნევდა, რომ გიორგი სააკაძის მამა, სიაუში, ისტორიულ საბუთებში არ იხსენიება და სამეფო საქმეებში არ გარეულობს: „გიორგის მამა კი, ჩანს, სამეფოს რაიმე საქმიანობაში არ გარეულობს; იგი არც ისტორიაში არ იხსენიება და არც საგვარეულო საბუთებში, რამდენიც კი მე ხელთ მქონდა“. როგორც ჩანს, პლატონ იოსელიანს ხელთ არ ჰქონდა ის ისტორიული საბუთები, რომელშიც მშვენივრად ჩანს დიდი მოურავის მამა, სიაუში, როგორც გავლენიანი მეფის კარის მოხელე. თუმცა პლატონ იოსელიანი იქვე აღნიშნავს, რომ სიაუში, თანამედროვე აქტებიდან ცნობილია, რომ წარჩინებულ აზნაურთა წოდებას ეკუთვნოდა და ჰქონდა დიდი სიმდიდრე, ადგილ-მამული და ძვირფასეულობა“ (პ. იოსელიანი „დიდი მოურავი გიორგი სააკაძის ცხოვრება“ თბ. 1973 წ. გვ. 58). როგორც შესანიშნავი მკვლევარი და მეცნიერი ქალბატონი რიმა ფირცხალაიშვილი აღნიშნავს, გიორგი სააკაძე, მისი ძმები და შვილები ისტორიულ დოკუმენტებში ზოგჯერ

შიოშის (იგივე სიაუშის) შვილებად იწოდებიან (რ. ფირცხალაიშვილი „იოსებ ტფილელი და მისი „დიდმოურავიანი“, თბ, 1978წ. გვ. 119). ისინი არასდროს იწოდებიან სიაოშის შვილებად, როგორც ს.კაკაბაძეს შეცდომით ჰგონია (ს. კაკაბაძე, „გიორგი სააკაძის ვინაობის შესახებ“, საისტორიო კრებული, მე-4, 1929 წ. გვ. 68). დადგენილია, რომ ისტორიული საბუთების მონაცემების მიხედვით საამის შვილობა გიორგი სააკაძის შტოს გვარ-წოდება არ ყოფილა. შეცდომას უშვებს პ.იოსელიანიც და ს. კაკაბაძეც, როცა დიდი მოურავის მამა შიოში და ზურაბ სააკაძის ძმა, შიოში, სხვადასხვა პიროვნება ჰგონიან (პ. იოსელიანი „დიდი მოურავი გიორგი სააკაძის ცხოვრება“, თბ, 1973 წ. გვ. 55. ს. კაკაბაძე დასახ. ნაშრომი). როგორც ბატონი ლევან სანიკიძე წერს: „წორედ სიაუშს არგუნა მისმა საწუთისოფლო ბედისწერამ მამობა ყველაზე დიდი სააკაძისა“ (ლ. სანიკიძე „გიორგი სააკაძე“ თბ. 1988 წ. გვ. 5). როგორც გიორგი და დავით თარხან-მოურავებიც აღნიშნავენ თავის კვლევაში, ს. კაკაბაძის, გ. ჯამბურას და მ. სვანიძის შეხედულებით, იმის გამო, რომ სააკაძეთა საგვარეულოს ეს ოჯახი უშიშარი მეფე სვიმონ პირველის (1556-1569 წ და 1578-1600 წ.) დიდი ნდობით სარგებლობდა, ამიტომ ქართლის მეფემ „თავის მოურავი სიაუშ სააკაძე მეტად საპასუხისმგებლო დავალებით, კერძოდ, თურქეთთან ზავის დასადებად, სტამბოლში გააგზავნა.“ ის სვიმონ მეფის მრჩეველი, ვეზირი ანუ სპარსულად მუსაჰიბი ყოფილა. სიაუშ სააკაძე მუსაჰიბად იხსენიება 1588 წლით დათარიღებულ ერთ ისტორიულ საბუთში. ამავე წლით დათარიღებულ მეორე ორენოვან (ქართულ-სპარსულ) დოკუმენტის ქართულ ტექსტში მუსაჰიბად იწოდება, ხოლო სპარსულ ტექსტში კი მოღარედ არის მოხსენიებული; ე.ი, სიაუშ სააკაძე, სვიმონ მეფის საჭურჭლის ანუ სალარო-საგანძურის

გამგებელი ყოფილა. 1590 წელს უკვე მოურავის თანამდებობაზეა მოხსენიებული. სავარაუდოდ იგი თბილისის მოურავია. სტამბოლშიც მისი ელჩობა რომ წარმატებული იყო, ამას აღნიშნავს სიაუშისადმი გაცემული სვიმონ დიდის წყალობისორი წიგნი, რომელსაც ქვემოთ გთავაზობთ: „წყალობითა ღვთისათა. ქ. ჩუენ, ღუთით გვირგვინოსანმან მეფეთ-მეფემან სვიმონ, ესე წყალობისა წიგნისა ნიშანი შეგიწყაღეთ და გიბოძეთ თქუენ, ჩუენსა ერთგულსა, ერთგულად და თავდადებით ნამსახურსა ყმასა სააკაძეს მუსაჰიბს სიაუშს; - მას ჟამსა ოდეს მოგუიდევით კარსა და მამულისა წყალობასა გუიანჯენით. ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქუენი და გიბოძეთ გ(ო)რ(ჯა)სპისა და რობამისა კერძი ერთაწმიდა სრულად და ხელშეუვალად, აგრეთვე ნოსტეს ამათივე კერძი ორი კუამლი და საკუამლო. ესე ყოველნივე სამართლიანისა მათისა სამძღვრითა და საქმითა, ველითა, ვენახითა, წყლითა, წისქვილითა, ჭალითა, სასართა, სასაფლაოთა, საძებრითა და უძებრითა, მითითა, ვიდრე ბარამდის თქუენტვის გუიბოძებია. გქონდეს და გიბედნიეროს ღმერთმან ჩუენს ერთგულად სამსახურსა შინა და ვერავინ ხელგყოს ამა ჩუენგან ნაწყალობებისა მამულისა შლად და შეცვალებად, თუინიერ დამკვიდრებისა და გათავებისაგან კიდე. აწე უზედაესთა მოგახსენებთ და უქუედაესთა გიბრძანებთ, ერთობილნო კავთისა და ერთაწმიდის ხევის ტარუდანო (ქართული მოურავის სპარსული შესატყვისია - ვ.ო) და სხვანო, ოსაქმენო, კარისა ჩუენისაგან წარვლენილნო, ვინგინდავინ იყუნეთ და ანუ ვინგინდავინ იქნებოდეთ დღეის წადმა, მერმე ესე ჩუენგან ნაწილობევი მამულისა წიგნი და სიგელი თქუენცა ასრე გაუთავეთ, რარიგადცა ამ ფარვანაში ეწეროს. მის მეტსა ნურას შეეცილებით და ნურცა რას შეუცვლით. დაიწერა ნიშანი და ბძანება ესე ქორონიკონსა სოვ, მკათათუეს ჰ, ხელითა კარისა

ჩუენისა მწიგნობრისა რევიშვილის ზილფიყარისათა. სვიმონ“. („წყალობის წიგნი, მიცემული სვიმონ პირველის მიერ სიაუშ სააკაძისადმი“. 1588 წ. ივლისის რვა. ხელნაწერთა ერ. ცენტრი 4444). ამ საბუთში მეფე სვიმონ წერია ხეუელად (ხელმოწერა). აღნიშნული დოკუმენტი გამოქვეყნებულია წიგნში: „ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთები“, თბ. 1955 წელი გვ. 32 (ტექსტი დაადგინა, თარგმანი და შენიშვნები დაურთო ვ. ფუთურიძემ, რედ. ნ. ბერძენიშვილი). ქართული ტექსტი დაწერილია ქალაღზე, მრგვალი, საკმაოდ ლამაზი მხედრული ასოებით. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორი წერტილი, თითოეული სიტყვის შემდეგ. მიცემული დოკუმენტის სპარსული ტექსტი დაწერილია შექასთეს ხელით მეორე გვერდზე და შემდეგნაირად იკითხება: „ის არის ღმერთი, ქებული ყოველ საქმეში! აბულ-მანსურ სულთან მაჰმუდ-ხან მირზა. ჩემი სიტყვით ამჟამად სიდიადის თავშესაფრის, უმაღლესობასთან დაახლოებულის სიაუშბეგ მუსაჰიბისადმი კეთილგანწყობილებისა და ყურადღების გამო, ჩვენ ვუწყალობეთ და ვუბოძეთ თავის წლის დასაწყისიდან, გასპრის და რობამის კერძი სოფელი ერთაწმინდა. ხსენებული სოფლის ქეთხუდა და გლეხები, იცნობენ რა მოხსენებულ პირს თავის თიულდარად, წლით-წლამდე გადასცემენ მას დაწესებულ მაღს და ბაჰრას და არაფერს არ დამალავენ და არ დაფარავენ დამიოს ბრძანებას და სიტყვას არ გადავლენ. მოვალეობა თიულდარისა ის არის, რომ ისე მოეპყრას გლეხებს, რომ გახდეს მიზეზი მათი კეთილდღეობისა და მისი მეცადინეობისა და მზრუნველობის ნაყოფი ცხადი შეიქმნეს. მაღალი კარის მუსტაფები (ამ) მაღალ ნიშანს შეიტანენ დავთრებში და ცვლილების და გადასხვაფერების ეჭვისაგან (მანკისაგან) დაცულად იცნობენ, სავსებით ასე მოიქცვიან (როგორც ნაბრძანებია), ყოველ წელიწადს ახალ ბრძა-

ნებას ნუ მოითხოვენ, იცოდნენ ამის შესახებ (გამოცემული) ბრძანება და წინააღმდეგობას ნუ გასწევენ და როცა მაღალი ნიშანი კურთხეული ბეჭდით შეიმკობა-ერწმუნონ მას. დაიწერა შა'ბანის თვეს 996 წ.“ („ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთები“, ვ. ფუთურიძის რედაქციით თბ. 1955 წ. გვ. 34; ხელ. ეროვნ. ცენტრი დ-14444). ამ დოკუმენტში ორი სპარსული სარეგისტრაციო ბეჭედი გაურკვეველი წარწერით ქართული ტექსტის მხარეზეა დასმული. აღნიშნული დოკუმენტიც შედგენილია 1588 წლის 8 ივლისს. ამ დოკუმენტებიდან ჩანს, რომ დიდი მოურავის მამა სიაუში უკვე საბოლოოდ ემკვიდრება „კავთისა და ერთაწმინდის ხევის“ არეალში და მის მფლობელობაში გადადის ასევე სოფ. ნოსტე თავისი „ველითა, ვენახითა, წყლითა, წისქვილითა, ჭალითა, სასართითა, სასაფლაოთი... მითთა ვიდრე ბარამდის.“ ფაქტიურად სიაუშ სააკაძე ამ წყალობის წიგნის მიღების შემდეგ მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე მდებარე სოფლების (დღევანდელ კასპის რ-ნი) და მამულების და წყალ-ხევების მფლობელი გახდა კავთურის ხეობიდან დაწყებული თეძამი-ატენის ხეობის ჩათვლით. ამავე დროს იგი მოურავის თანამდებობაზეა და მეფესთან დაახლოებული პირია. 1588 წლის ნოემბერში თავად სიაუშ სააკაძის მამულები კიდევ უფრო ფართოვდება და ქონება იზრდება, რაზეც მეტყველებს „წყალობის წიგნი სვიმონ პირველის მიერ სიაუშ სააკაძისადმი.“ ამ საბუთის ქართული ტექსტი დათარიღებულია 1588 წლის 2 ნოემბრით: „წყალობითა ღუთისაითა! ქ. ჩუენ, ღუთივ გუირ-გუინოსანმან მეფეთ-მეფემან სვიმეონ ესე წყალობისა წიგნი და ნიშანი შეგიწყალებთ და გიბოძეთ თქუენ, ჩუენსა ერთგულსა და თავდადებით ნამსახურსა ყმასა სააკაძეს მუსაჰიბსა სიაუშს; - მას უამსა, ოდეს მოგუიდეგით კარსა და მამულსა წყალობისა გუიაჯენით. ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქუენი

და გიბოძეთ ჯავახიშივილის შალვასა და მის ძმათა კერძი ოძისი (იგულისხმება კასპის რ-ნის ნოსტეს მახლობლად მდებარე სოფელი - ვ.ო) სამართლიანის მისის ველითა, ვენახითა, წყლითა, წისქვილითა, ჭალითა, სასართითა, სათიბრითა და სახნავითა და ყოვლისა მისის სამართლიანის სამძღვრითა და საქმითა, მითთა ვიდრე ბარამდის თქუენთვის გუიბოძებია. გქონდეს და გიბედნიეროს ღმერთმან ჩუენსა ერთგულად სამსახურსა შიგან და ვერვინ ხელგყოს ამის შლად, თუნიერ დამკუიდრებისა და განთავსებისაგან კოდე. აწე უხედაესთა მოგახსენებთ და უქვედაესთა გიბრძანებთ, ერთობილნო საჯავახიანოს მოურავნო, მეღიქნო და სხვანო კარისა ჩუენისაგან წარვლენილნო მოსაქმენო, ვინგინდავინ იყუნეთ და ანუ ვინგინდავინ იქნებოდეთ დღეის წადმა, მერმე ესე ჩუენგან ნაწყალობევი მამულისა წიგნი და ნიშანი თქუენცა ასრე გაუთავეთ, რარიგადცა ამ ფარვანაში ეწეროს, მის მეტს ნურას შეუშლით და ნურც რას შეეცილებით. დაიწერა ნიშანი და ბრძანება ესე ქორონიკონსა სოვ, გიორგობის თვეს ბ, ხელითა კარისა ჩუენისა მწიგნობრისა რავიშივილის ზილფიყარისათა. სვიმეონ მეფის სახელი საბუთში ხვეული ხელმოწერითაა. (ხელნ. ეროვნ. ცენტრი დ-14416). ქართული ტექსტი ქაღალდზე დაწერილია მხედრული ასოებით. განკვეთილობის ნიშნად ნახმარია, ორ-ორი წერტილი ყოველი სიტყვის შემდეგ. აღნიშნული დოკუმენტი დაბეჭდილია წიგნში „ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთები“. (ტექსტი დაადგინა, თარგმნა და შენიშვნები დაურთო ვ. ფუთურიძემ თბ. 1955 წ. გვ. 36-37.) ამავე წიგნში ზემოთ მოყვანილი ქართული საბუთის სპარსული ტექსტიც არის წარმოდგენილი, რომელიც თარიღდება 1588 წ 22ხ - 19 მე-11 და რომელსაც ქვემოთ გთავაზობთ(სტილი ყველგან დაცულია - ვ.ო) : „ ის არის ღმერთი ქებული ყოველ საქმეში!

აბულ-მანსურ სულტან მუჰამედ-ხან მირზა, ჩემი სიტყვა. ამჟამად სიდიადის თავმესაფრის, თანასწორთა ბურჯის სიავეუშბეგ მოლარის მიმართ წყალობისა და კეთილგანწყობილების გამო, ჩვენ ვუწყალობეთ და ვუბოძეთ სხენე-ბუღს, თავის წელიწადის დასაწყისიდან, შალვა-ბეგის და გუშბარ-ბეგის კერძი სოფელი ოძისი. მოხსენებულები კერძის ქეთხუდებმა და გლეხებმა იცნონ სხენებულები (სიავეუშ-ბეგი) თავის თიულდარად, არ გადავიდნენ მის ნაბრძანებსა და სიტყვას და მალეუჯათი, გამოსაღებნი და მცირე ბაჰრა ბაღებისა, ნახნაფ-ნათესის მოსავლისა, ძროხის შემოსავლისა და სხვა სახელმწიფო გადასახადი წლითი-წლამდე სხენებულ (პირს) ჩააბარონ და გადაუხადონ და არაფერი დაფარონ და დამალონ. მაღალი კარის მუსტოფებმა მოხსენებულები მაღალი ნიშანი ჩასწერონ დავთრებში და ცვლილებისა და გადასხვაფერების ნაკლისაგან დაცულად იცნონ. ამის მიხედვით იმოქმედონ უსათუოდ და ყოველ წელიწადს ახალ ბრძანებას ნუ მოითხოვენ. როცა მაღალი ნიშანი შეიმკობა კურთხეული ბეჭდით და წერილით - ერწმუნონ მას. დაიწერა ზულ-ჰიჯჯას თვეს, 996წ. აღნიშნულ სპარსულ ტექსტს ბოლოში უხის სვიმონ პირველის, დიდი, მრგვალი, ბეჭედი.

სახგასასმელია, რომ წყალობის სიგელში ნახსენები სოფ. ოძისი ნოსტეს მიმდებარედაა სოფ. ახალციხის თავზე (იგულისხმება კასპის რ-ნი სოფ. ახალციხე - ვ.ო.) ორბეთის ეკლესიის ნანგრევი და იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიები.

ზემოთ მოყვანილ საბუთში სიაუშ სააკაძის კიდევ ერთი სახელია ნახსენები: „სიავეუშ-ბეგ მოლარე“. ეი გამოდის, რომ სიაუშ სააკაძე როგორც მეფის მოურავი, ასევე მოლარეც ყოფილა და მისი ადგილ-მამულები, 1588 წლიდან, საკმაოდ გაფართოებულა, რაც, ბუნებრივია, თავისთავად

ისახებოდა მის ქონებრივ (ეკონომიურ) მდგომარეობაზეც.

დიდი მოურავის მამას ცოლად ჰყავდა დიდგვაროვანი თავად ბარათა-შვილების ქალი - თამარი. მათ ოთხი შვილი ჰყოლიათ; სამი ვაჟი - გიორგი, უშთაელი და ქაიხოსრო, ერთიც ქალიშვილი - როდამი (პირობითი სახელი) (რ. ფირცხალაიშვილი „იოანეს ტფილელი და მისი „დიდმოურავიანი“, თბ. 1978 წ. გვ. 120-121; გ. ჯამბურია „გიორგი სააკაძე“ თბ. 1964 წ. გვ. 26; ანტონ ფურცელაძე „გიორგი სააკაძე და მისი დრო“ თბ. 1911წ. გვ. 100). ამ შვილებიდან უდიდესი გმირული სახელის და ტრაგიკული ბედის იყო გიორგი სააკაძე, პაპის მოსახელე, ქართველი ერის ისტორიაში დიდ მოურავად ცნობილი. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ტრაგიკული ბედით დაღდასმულნი იყვნენ მისი დედამიშვილებიც.

დიდი მოურავის მამა სიაუში 1605-1606 წლების შემდეგ ისტორიულ საბუთებში ცოცხალი აღარ ჩანს. მისი გრდაცვალების თარიღებიც უცნობია. თუ თბილელის (სააკაძის) შესანიშნავი პოემის „დიდმოურავიანის“ მიხედვით ვიმსჯელებთ, სიაუშ სააკაძე, 1606 წელს ცოცხალი ყოფილა. ამ პოემის ავტორი, იოსებ ტფილელი, გიორგი სააკაძეს ათქმევინებს: „მეფეს ლუარსაბს როს ვახლდი, ვით ვიყავ მისად ქებამდი; ოცის წლის მამამ მიმართვა, ის იყო ცამეტებამდი.“ (ი. ტფილელი „დიდმოურავიანი“, კარი მეორე. თბ. 1939 წ. გ. ლეონიძის რედაქცია.). აქ მეფე ლუარსაბი, ლუარსაბ მეორე გიორგის ძეა. ეს, ის პერიოდია, როდესაც მეფე გიორგი მეათე გარდაიცვალა და მეფის ტახტზე მისი ახალგაზრდა ვაჟი ავიდა. 13 წლის ლუარსაბი 1605 წელს იყო, ხოლო ლუარსაბი 1606 წელს გამეფდა. ეი სიაუში ლუარსაბ მეორის მეფობის პირველ ხანებსაც მოსწრებია (გ. ჯამბურია „გიორგი სააკაძე“ თბ. 1964 წ. გვ. 25).

ანტონ ფურცელაძე სიაუმ (შიომ) სააკაძის ოჯახზე წერს: „ოჯახი შიომ სააკაძისა ხომ მართლაც და შესანიშნავი იყო. ამისი ოთხი ვაჟიშვილნი იყვნენ ერთმანეთზე უკეთესნი ვაჟკაცი და შემმართველნი. როგორც მრავალი საბუთები გვარწმუნებენ (სამწუხაროდ, რომელთა ნაწილი დღეს დაკარგულია - ვ.ო) გიორგი სააკაძის და სხვა მის მამის შვილების აღზრდაზე ჰქონიათ დიდი გავლენა, როგორც მის მამის შიომს, აგრეთვე და უფროც შიომის ცოლს, დიდად გონიერს და ვაჟკაცური განუდრეკელი ხასიათის მქონეს, თამარს, რომელსაც მთელი ოჯახი გაუზრდია მართლაცა და გმირულად. (ანტ. ფურცელაძე „ბრძოლა საქართველოს მოსახლობად და საქართველოს შესაერთებლად ანუ გიორგი სააკაძე და მისი დრო“. თბ, 1911 წ. გვ. 100). თავის ნაშრომში ა. ფურცელაძე შიომის (სიაუმს) ოთხ ვაჟს ახსენებს, ხოლო ქალიშვილის შესახებ ამონაწილში არაფერს ამბობს, თუმცა შემდგომში წერს: „სააკაძეს (იგულისხმება დიდი მოურავი - ვ.ო.) ჰყავდა სრულიად ახალგაზრდა და საოცარი მნიშვნელობის დაი, რომელიც თავისი სილამაზით გახდა საანდაზო საქართველოსა და სპარსეთში. ყველა სპარსეთის კუთხეში ისმოდა სიმღერა, შემეობა და ქება ამ ქალისა. მეღექსენი ადგენდნენ ამაზედ ლექსებს, მომღერალნი აწყობდნენ ხმებს, მთელს სპარსეთში დადიოდა ხმა ამის შვენებისა და სინაზისა, ამაზედ ლაპარაკობდნენ, როგორც საოცარ მოვლენაზედ...“ (ან. ფურცელაძე დასახ. წიგნი გვ. 126-127). აღსანიშნავია, რომ გიორგი სააკაძის დაზე შეყვარებულმა ლუარსაბ მეფემ ჯვარი დაიწერა ქვათახევის მონასტერში 1611 წელს, რომელიც შემდგომ ტრაგედიის მიზეზად გადაექცა დიდ მოურავს (ამაზე ქვემოთ ვისაუბრებთ). გიორგი სააკაძის დის სახელს ახსენებს სიმონ ქვარიანი: „თილისმა ქალწული... მშვენიერი მაკრინე... მან (ლუარსაბ მეფემ - ვ.ო) დაიწერა ჯვარი მშვენიერ მაკრი-

ნეზე ქვათახევის მონასტერში.“ (სიმონ ქვარიანი „ქართველი ერის ტრაგედია მე-17 საუკუნეში, გიორგი სააკაძე და მისი დრო.“ ქუთაისი 1911 წ. გვ. 38-40). ეი თუ სიმონ ქვარიანს ვერწმუნებით გიორგი სააკაძის დას მაკრინე რქმევია. თუმცა ზოგჯერ მკვლევარები პირობით სახელს „როდამს“ გეთავაზობენ. (გ. თარხან-მოურავი, დ. თარხან-მოურავი და სხვა ნაშრომი.) მაკრინე (ან პირი სახელი როდამი) შიომის ასული სააკაძე ქართლის დედოფალი იყო 1611 წლის ივლისიდან 1612 წლის შემოდგომამდე. იგი იყო ლუარსაბ მეორის თანამეცხედრე, ფაქტობრივად, გიორგი სააკაძის წინააღმდეგ მოწყობილ წავეკისის შეთქმულებამდე. ლუარსაბ მეორემ დიდი მოურავის დაზე ჯვარი, როგორც აღვნიშნეთ, ქვათახევის მონასტერში დაიწერა, რომელიც სოფელ წინარეხიდან (კავთისხევის საკრებულო) რამდენიმე კილომეტრშია. იმ დროს ქვათახევის მონასტერს განაგებდა არქიმანდრიტი იოსებ ნასიძე, ხოლო ქორწინების წესი ააგო იოსებ კანდელაკმა.

ვერც „ახალი ქართლის ცხოვრებაში“ ვერ მაღავს ბერი ეგნატაშვილი (რომელიც გიორგი სააკაძისადმი მთლად ობიექტურობით ვერ გამოირჩევა) დიდი მოურავის დის მშვენიერებას: „ჰყვანდა მოურავსა დაი ერთი მეტად შვენიერ და კეკლუც...“ („ქართლის ცხოვრება“ ტ. მეორე. თბ, 1959 წ. გვ. 388). ხოლო ლუარსაბ მეფის ქორწინებასთან დაკავშირებით აღნიშნავს: „მოიყვანა (მეფე ლუარსაბმა - ვ.ო.) ქალი ტურფად შუენიერ და ჰყვანდა თუესა რაოდენსამე“. (დასახ. წიგნი გვ. 389). პლატონ იოსელიანი წერს: „სახელი მოურავის ამ დისა არსად არ არის მოხსენებული, არც ისტორიაში, არც თარხან-მოურავების საბუთებში.“ თუმცა, ისიც, ხაზს უსვამს დიდი მოურავის დის მშვენიერებას და საარაკო სილამაზეს, იგი იმღვმებს უცნობ ავტორს, რომელიც ამბობს: „მოურავის და ისეთი მომხიბლავი და ლამაზი იყო, რომ მასზე

შესანიშნავი სპარსული ლექსი ითხზებოდა. იგი გახდა გმირი მრავალი ამბებისო. შეიძლება მათში საქართველოს დედოფლის სახელი ამოიკითხოს ისტორიამ“. (პ. იოსელიანი „დიდი მოურავი გიორგი სააკაძის ცხოვრება“, თბ. 1973 წ. გვ. 56). გიორგი სააკაძის სილამაზეს აღნიშნავს ასევე ბატონიშვილი ვახუშტი, რომ დიდ მოურავს „პყავდა დაი შვენიერი და კეკელუცი“ („ქართლის ცხოვრება“, „ადწერა სამეფოსა საქართველოსა“, თბ. 1973 წ. ტ. მეოთხე, გვ. 423.) გიორგი სააკაძის და მკერინე და დედა თამარ ბარათაშვილი ცნობილი კალიგრაფები ყოფილან, რის შესახებაც არსებობს თქმულება: „გიორგიმ ნახა სიზმარი“, რომელიც დაბეჭდილია ვახტანგ სიღამონიძის მიერ შეკრებილ და მისივე წინასიტყვაობით გამოცემულ დიდი მოურავისადმი მიძღვნილი ლექსების, ბალადების და ლეგენდების კრებულში (თბ. 1988 წ. გამ. „მერანი“) და რომელიც უცვლელად არის შეტანილი ჩემ მიერ 1992 წელს გამოცემული მხატვრული ხელწერით შესრულებული ე.წ. „სამხითუო ვეფხისტყაოსნის“ წინასწარმეტყველებაში (შოთა რუსთაველი „ვეფხისტყაოსანი“ გამომცემლობა „გულნი“ 1992 წ. გვ. 8-9 მხ.ტვ. ხელნწ. ნანული შუბითიძე-ხუციშვილი). ამ თქმულების თანახმად, გიორგი სააკაძის დედას - თამარს და დას - თეკლეს, ერთ დამეში, გადაუწერიათ შოთას უკვდავი „ვეფხისტყაოსანი“. ლეგენდა გვიყვება: „იმ დამეს დედა და შვილი - თამარი და თეკლე დაუღალავად წერდნენ, ავსებდნენ პერგამენტის ფურცლებს, რომელთაც ალამაზებდა ნახატებით, ფერწერით განთქმული, კავთისხეველი თევდორე მორჩილი. ასე იწერებოდა მშვენივრად გაფორმებული ვეფხისტყაოსანი.“ („გიორგიმ ნახა სიზმარი.“ თბ. 1988 წ. გამ. „მერანი“ შემდეგ. ვ. სიღამონიძე). ქართველი კალიგრაფისტ-გადამწერები რომ არ ყოფილიყვნენ, ჩვენი ძვირფასი ეროვნული საუნჯე, ჩვენი წარსულის სულიერი ძეგლები

ჩვენამდე მცირე რაოდენობით მოღწევდა. როგორც დიდი ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავს, ქართულ ხელნაწერთა ანდერძ-მონაწერები მოწმობენ, რომ გადამწერლობა საქართველოში უძველესი დროიდან პროფესიას წარმოადგენდა. კალიგრაფისტთა თითოეულ ოჯახს თავისებური მანერა და სტილი ჰქონდა ჩამოყალიბებული, რომელსაც თაობიდან თაობას გადასცემდნენ (ივ. ჯავახიშვილი, „ქართული პალეოგრაფია“, თბ. 1949 წ. გვ. 97). ზემოთ მოყვანილი ლეგენდის თანახმად, გიორგი სააკაძის დას თეკლე რქმევია, ხოლო ნახსენები სოფელი, კავთისხევი (კასპის რაიონი), ისევე როგორც ნოსტე - ერთაწმინდა, სააკაძეთა სამფლობელოში შედიოდა. ამ თქმულებიდან ისიც კარგად ჩანს, რომ გიორგი სააკაძის დედა და და, უაღრესად განათლებული, ქრისტიანულად განსწავლულნი და ეროვნულ საუნჯეზე მზრუნველნი ყოფილან. ქვათახევის მონასტერში არის ერთი უსახელო საფლავი. იქ მობინადრე ბერების განმარტებით არის დასაფლავებული ქართლის დედოფალი, გიორგი სააკაძის ერთადერთი და. ასევე არსებობს ვერსია, რომლის თანახმადაც დიდი მოურავის და მონაზვნად აღიკვეცა მცხეთაში სამთავროს დედათა მონასტერში, ხოლო გარდაცვალების შემდეგ სააკაძეთა მფლობელობაში მყოფ ქვათახევის მონასტერში დაკრძალეს. შეიძლება დავუშვათ ჰიპოთეზა, რომ პლატონ იოსელიანის ნაშრომში ნახსენებ „მონაზონ მკერინეს“ რაიმე კავშირი ჰქონდეს ქართლის ტრაგიკული ბედის დედოფალთან (პ. იოსელიანი „დიდი მოურავი გიორგი სააკაძე“ თბ. 1973 წ. გვ. 340.) ამგვარად, სიმონ ქვარიაძის თუ ვერწმუნებით, გიორგი სააკაძის დას მკერინე რქმევია, ხოლო თუ ლეგენდა-თქმულებას - თეკლე.

მივუბრუნდეთ ისევ გიორგი სააკაძის დედის საკითხს. თამარ ბარათაშვილი - სააკაძისა, ღვთის მოშიში, სამშობლოს მოყვარული, ენერგიული

და ძლიერი პიროვნება ყოფილა. იგი ბარათაშვილთა დიდი ფეოდალური სახლის შვილი ამაყი, დიდად პატივცემული და უშიშარი ქალი იყო. ამას გვაფიქრებინებს ის ისტორიული დოკუმენტები, სადაც იგი „პატრონად“, „ბატონად“ და „საპატიო“ ქალად არის მოხსენებული (გ. ჯამბურია „გიორგი სააკაძე“ თბ. 1964 წ. გვ. 25).

ე.წ. „წაკვისის სერობის“ შემდეგ 1612 წლის 20 მაისს, რომლის მონაწილენიც, ლუარსაბ მეორის გარდა იყვნენ შადიმან ბარათაშვილი და სხვა დიდი თავადები შეთქმულნი გიორგი სააკაძის წინააღმდეგ. დიდი მოურავი იძულებული იყო გასცლოდა ივერიას და სპარსეთში შაჰ-აბასის კარზე გადახვეწილიყო. ამ დროს მისი მტრები და მოშურნენი სამშობლოდან გაძევებული ეროვნული გმირის სახლ-კარს და ყმა მამულებს არბევდნენ, იტაცებდნენ და ინაწილებდნენ. გიორგი სააკაძის დედა, თამარი, ქართლში იყო თავის მამა-პაპეულ ატენის თუ თემის ხეობაში და შეძლებისდაგვარად არაკაცებისაგან თავს იცავდა, საგვარეულო ქონებას პატრონობდა. მაგრამ შემდეგ არც ის დაუნდიათ დიდი მოურავის მტრებს. როგორც გიორგი სააკაძე სასამართლოში ამბობს: „ფეხშიშველა, შვილთა, მოახლებითა, მოსამსახურებითა, ლიხთ-იმერით გარდამიგდეს და დამიკარგესო“. („სასამართლო განაჩენი დიდი მოურავის და ჯავახიშვილის საქმის გამო“ 1620 წ. ივ. სურგულაძე „ნარკვევები საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიიდან“, თბ. 1963 წ. გვ. 56). როგორც ანტონ ფურცელაძე წერს, ქაიხოსრო ჯავახიშვილზე, რომ „მიუხტნენ ამის (გიორგი სააკაძის - ვ.ო) დედას და ძმებსა ფელის ციხეში, მოუკლეს ძმა, უპირებდნენ ამოწყვეტას მთელს სახლობას, თუ ისინი ღამით არ გაჰპაროდნენ და ფეხშიშველნი არ გადაჭრილიყვნენ იმერეთს...“ (ან. ფურცელაძე, „ბრძოლა საქართველოს მოსახლეობად და საქართველოს შესაერთებ-

ლად ანუ გიორგი სააკაძე და მისი დრო.“ თბ. 1911 წ. გვ. 179). ამის შემდეგ, მტკიცე ხასიათის თამარ ბარათაშვილი-სააკაძისა იმერეთიდან კვლავ დაბრუნებულა დიდი მოურავის მამულში, მაგრამ თეიმურაზ პირველი და ქაიხოსრო ჯავახიშვილი, 1615 წლიდან, ისევ აგრძელებენ მის მტრობასა და შევიწროვებას. კახელების აჯანყების შედეგად თეიმურაზ პირველმა სამეფო ტახტი დროებით დაიბრუნა. ამ დროს ქაიხოსრო ჯავახიშვილს თეიმურაზ მეფისთვის თამარ ბარათაშვილ-სააკაძის სასამართლოში გამოძახება უთხოვია. (რაც მის ვაჟკაცურ შესტად ნამდვილად ვერ ჩაითვლება). დიდი მოურავის დაუძინებელ მტრებს თეიმურაზ პირველისთვის ურჩევიათ „რომე თუ არ გაებრტოსო (ე.ი. სასამართლოში არ გაყვესო მოხელეებს) ხელთ მივსცეთო (ქაიხოსრო ჯავახიშვილს - ვ.ო) და როგორც ერჩივნოს, მისი საქმე იმ რიგად გარდუწყუიტოსო.“ მაგრამ მიტროპოლიტ შერმაზანს არ დაუნებებია: „რომე ეგ როგორ იქნებისო, ახლა ერთი საბატიო დედაკაცი დაგვეჭირესო და სიტყოდ ხელთ მიგვეცესო“. თეიმურაზ მეფე დათანხმებულა და თამარისთან კაცნი მიაგლინა, მაგრამ თამარი მხნედ იდგა და მეფეს საკადრისი პასუხიც გაუგზავნა, რომელიც არასასიამოვნო გამოდგა თეიმურაზ პირველისთვის, რაც კარგად ჩანს დიდი მოურავის და ქაიხოსრო ჯავახიშვილის საქმის, 1620 წლის, სასამართლოს განაჩენში: „კიდევ სარჩლა ბატონმა მოურავმან (სარჩელი შეიტანა სასამართლოში დიდმა მოურავმა - ვ.ო) რომე: ... ადგა ქაიხოსრო (იგულისხმება ქაიხოსრო ჯავახიშვილი - ვ.ო) და ბატონს თეიმურაზს (მეფეს - ვ.ო) კაცი მიუგზავნა, რომე: მოურავისაგან ბევრი ძალა მჭირსო, ამას გეხვეწებო, რომე ბატონის მოურავის დედა გამაბრტო. ბატონმან თეიმურაზ ბატონს დედაჩემს მანუჩარ მიუგზავნა, რომე ქაიხოსრო თქუენის

შვილისგან ბევრსა ჩივისო და გაებრ-
ჭევო.

ბატონმა დედაჩემმან ასრე მოახ-
სენა: დასტურადა ბევრს ჩივისო, მაგ-
რამ ასრე გასული და ასრე გამხდარი
ჩემგან მაგისი ბრჭობა როგორ იქნე-
ბისო; და ან თქუენი რა საკადრისი
საქმე არისო, რომე ამ დროით
დედაკაცი ლაშქარში საბრჭოდ ვიარე-
ბოდეო.“ (ხელნაწერთა ეროვნული ცენ-
ტრი დ - 6259, 1620 წ. 15 აპრილი).
სიტყვა „განბრჭობა“ გასამართლებას
ნიშნავს სულხან-საბას ლექსიკონში.
ისტორიოგრაფიული საბუთებიდან ნათ-
ლად ჩანს, რომ დიდი მოურავის მოხუც
დედას როგორ უდიერად ეპყრობიან
თეიმურაზ მეფე და ზოგიერთი დიდ-
გვაროვანი, რაც არაქრისტიანულია და
აღმაშფოთებელია. თითქოს დავიწყე-
ბიათ სახარების მე-10 მცნება „... არა
გული გითქმოდეს სახლისათვის მოყვა-
სისა შენისა, არცა ყანისა მისისა,
არცა მონისა მისისა, არცა მხეველისა
მისისა, არცა კარაულისა მისისა, არცა
ყოველისა საცხოვრისა მისისა, არცა
ყოველისა მისთვის, რაიცა იყვნეს მოყ-
ვასისა შენისა“ (წიგნი „გამოსვლათა“
თ. 20. 2 - 17).

იმავე ისტორიულ საბუთში კვი-
თხულობთ გიორგი სააკაძის ნათქვამს:
„ჩემმან ქიშპმან კაცებმან გამოურჩივეს,
რომე თუ არ გაებრჭოსო, ხელთ მივს-
ცეთო და როგორც ერჩივნოს, მისი
საქმე იმ რიგად გარდაუწყვიტოსო.“ და
ამ დროს მშველელებად, დიდი მოურა-
ვის დასაცავად გვევლინებიან კახელი
დიდგვაროვნები (თავადები) და არა
ქართლები: ალავერდელი, შერმაზან
ჩოლოყაშვილი, ნოდარ ქორქაძე, რომ-
ლებიც თეიმურაზ პირველის უახლოე-
სი გარემოცვაა და რომლებმაც იციან,
რომ კახეთის აოხრებაში გიორგი
„უბრალოა“ (ამაზე ქვემოთ) და უმნიშ-
ვნელოვანესი ციტატა აღნიშნული სა-
ბუთისა: „დმერთიც შეხეწევის ბატონ-
ბატონს მიტროპოლიტს, შერმაზანს და
ნოდარს (ჯორჯაძე ვ.ო) აღარ დაანე-
ბეს, რომ ეგ როგორ იქნებისო, ახლა

ერთი საბატიო დედაკაცი დაგუჟირო-
სო და სიტყუად ხელს მიგუეცესო. ამა-
ზედ დაიშალეს და აღარ მისცეს“ ანუ
ჭეშმარიტმა ქრისტიანმა მიტროპო-
ლიტმა და კახელმა თავადების ნაწილ-
მა არ დაანება თეიმურაზ პირველსა
და ქაიხოსრო ჯავახიშვილს მოხუცი
თამარ ბარათაშვილ-სააკაძის დაჭერა-
გასამართლება. აქ ისმის მთავარი კი-
თხვა: ვინ და რატომ ამოიღო ხმა დიდი
მოურავის დედის - თამარ ბარათაშვი-
ლი-სააკაძის დასაცავად? ხაზგასმუ-
ლია, რომ ამ „საბატიო ქალის“ მშვე-
ლელებად გვევლინებიან არა ქართლის
თავადები, არამედ კახელი სასულიერო
მოღვაწენი და დიდგვაროვნები: ალა-
ვერდელი მიტროპოლიტი შერმაზან
ჩოლოყაშვილი, ნოდარ ჯორჯაძე, რომ-
ლებიც მეფე თეიმურაზ პირველის უახ-
ლოესი გარემოცვის წევრები არიან
და თავისი თვალთ აქვთ ნანახი
საქართველოს უღამაზესი და ბარა-
ქიანი კუთხის კახეთის აყრა-უბედურე-
ბა შაჰ-აბასის შემოსევის დროს. მათ ამ
შემოსევებისას დაკარგეს ახლობლები,
სიმდიდრე, სახლ-კარი, მამულები და
იძულებულები არიან თავშესაფარი
ეძებონ, ყველაზე მთავარი, მათ იციან
ვინ იყო დამნაშავე კახეთის უბედურე-
ბაში, გადაწვა-აყრა-აოხრებაში. ისმის
ერთი მნიშვნელოვანი კითხვა: რომელი
მათგანი აპატიებდა გიორგი სააკაძეს
და მის ოჯახის წევრებს ათასობით
დანგრეულ კომლს და ათასობით მოკ-
ლულის, ნაწამების სისხლს? პასუხი
ცხადია: არცა ერთი! გიორგი სააკაძის
დედას - თამარს კი იცავდნენ იმიტომ,
რომ იცოდნენ, დიდ მოურავს კახეთის
აოხრება - აწიოკებაში ბრალი არ
მიუძღოდა. ყველაზე უკეთ ამის შესა-
ხებ ნოდარ ჯორჯაძემ იცოდა, რომე-
ლიც იმ დროს თეიმურაზ მეფის ნებით
შაჰ-აბასის ბანაკში იმყოფებოდა.

**ტერმინ „კავკასიის“
ინტერპრეტაციისათვის**

ნანა ბახსოლიანი

*„ამბებს მითიური და
ისტორიული მხარეები გამიჯნული
აქვთ: ძველს, ტყუილსა და
საკვირველს მითები
ეწოდება, ხოლო ისტორიას
ესაჭიროება ჭეშმარიტება“
სტრაბონი*

ძველახლოდმოსავლური სამყაროს ამა თუ იმ რეგიონის გეოგრაფიულ გარემოში გზები, მთები, მდინარეები, სხვადასხვა გასასვლელები, რომლებიც სავაჭრო, სამხედრო და სხვა სახის კომუნიკაციებს ფლობდა, მთავარ გასადღებს წარმოადგენდა ცივილიზაციის ასპარეზზე სხვადასხვა ხალხის წარმოსახენად, რაც მეზობელი ქვეყნების წარმომადგენელთა მიერ დაწერილ ტექსტებში და მატერიალური კულტურის ნაკვალევში პოულობს ასახვას.

უძველესი დროიდანვე კავკასია ცივილიზაციის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან რეგიონს წარმოადგენდა, სადაც კავკასიური, ხურიტული, ინდოევროპული, სემიტური კულტურები ერთმანეთს ხვდებოდნენ.

კვლევის ობიექტს წარმოადგენს ბერძნულენოვან ტექსტებში (ჰომეროსი, ესქილე, ჰეკატეოს მილეტოსელი, ჰეროდოტე, თეოკრიტოსი, აპოლონიოს როდოსელი, აპოლოდოროსი, სტრაბონი, პლუტარქოსი, დიონისიოსი, არიანოსი, აპიანოსი, კლემენს რომაელი, ტაციანოსი, ლუკიანოსი, კლავდიოს პტოლემეაიოსი, დიონ კასიოს კოკეიანოსი, ფილოსტრატოსი, ბასილი დიდი, ევსებოს კესარიელი, კვინტუს სმირნელი, ნონოსი, სტეფანე ბიზანტიონელი) ტერმინ კავკასიის შესახებ დაცული ცნობების საფუძველზე გეოგრაფიული,

კულტურული, პოლიტიკური, ეთნიკური ფენომენის ინტერპრეტაცია.

ტერმინ „კავკასიაში“ მაღალი მთები მოიაზრებოდა. პლუტარქოსი (ახ. წ. I-II სს.) თხზულებაში „მდინარეთა, მათა სახელწოდებებისა და იმის შესახებ, რაც მათში მოიპოვება“ კავკასიის წარმოშობის მითოლოგიურ ვერსიას გვაწვდის: „ფასისის გვერდით კავკასოსის მთა მდებარეობს, რომელსაც თავდაპირველად „ბორეასის სარეცელი“ ეწოდებოდა შემდეგი მიზეზის გამო: არქტუროსის ქალიშვილში – ქლორისში თავდავიწყებით შეყვარებულმა ბორეასმა მოიტაცა ის, მიიყვანა ერთ მთაზე, რომელსაც ნიფანტესი ეწოდებოდა და გაუჩნდა მას შემდეგ ამ ქალისაგან ვაჟი ჰირპაქსი, რომელსაც შემდეგ ჰენიოქოსის სამეფო გადაეცა. სწორედ ამის გამო მთას სახელად ეწოდა „ბორეასის სარეცელი“, ხოლო კავკასიონი შემდეგი გარემოების გამო ეწოდა. გიგანტებთან ბრძოლის შემდეგ ზევსის მუქარას გამოქცეულმა კრონოსმა „ბორეასის სარეცელს“ შეაფარა თავი და ნიანგად ქცეული იქ იმაღლებოდა. მაგრამ [პრომეთევსმა], რომელმაც ერთი ადგილობრივი მცხოვრები მწყემსი კავკასოსი მოკლა და მისი შიგნეულობა გამოიკვლია, თქვა, რომ მტრები შორს არ იყვნენ. აქ მოსულმა ზევსმა მამა დაგრეხილი მატყლით შეკრა და ქვესკნელში ჩააგდო. მთას კი მწყემსის პატივსაცემად დაარქვა კავკასოსი“ [1,290].

პირველად სწორედ ანტიკურ ხანაში გამოიკვეტა კავკასიის, როგორც მრავალი თვალსაზრისით განსაკუთრებული რეგიონის ადგილი მსოფლიო ისტორიის არეალში. კავკასია ბერძნების მიერ წარმოდგენილი იყო როგორც მითოსურ, ისე ისტორიულ რაკურსში. ბერძნებმა დასაბამი მისცეს კავკასიასთან დაკავშირებული მითის გეოგრაფიულ არეალთან იდენტიფიკაციას და ტერმინი „კავკასია“ მრავალფეროვან

და მუდმივად მზარდ სივრცეებს დაუკავშირეს.

ტერმინი „კავკასია“ პირველად ესქილეს (ძვ. წ. 525/4-456/5წწ.) თხზულებაში „მიჯაჭვეული პრომეთე“ გვხვდება. ესქილეს მას შემდეგნაირად წარმოაჩენს: „...უკიდურეს კლდე... მიაღწია მიწის უკანასკნელ ნაწილს, რადგან კავკასოსი არის დასახლებული მიწის სასრული ზღვარი... მაღალი, გრძელი, საიდანაც შესაძლოა შორს ცქერა... მთა კავკასოსი ძალზე გაგრძელებულია“ [2,67]. ესქილეს ამ განმარტებას მნიშვნელოვნად ავსებს არისტოტელეს (ძვ. წ.383-322წწ.) თავის კორპუსში „მეტეოროლოგია“: „...ხოლო კავკასიონიდან ბევრი სხვადასხვა [მდინარე], გამორჩეული [წყლის] სიმრავლითა და სიდიდით და მათ შორის ფასისი. კავკასიონი უმაღლესი მთაა, როგორც სიფართოვით, ასევე სიმაღლით და მიმართულია ზაფხულის აღმოსავლეთისაკენ. მის სიმაღლეს ადასტურებს ის, რომ ის კარგად ჩანს ე. წ. სიღრმეებიდანაც და ხომალდით ტბაში შემავალთათვისაც. აგრეთვე, მისი მწვერვალები მზითაა განათებული ღამით ერთ მესამედამდე, განთიადამდე და კვლავ საღამოს მერეც. მის სიფართოვეს აჩვენებს ისიც, რომ მასში ბევრი ადგილსამყოფელია, სადაც ბევრი ტომები ცხოვრობენ და სადაც, ამბობენ, რომ ბევრი ტბებიაო, მაგრამ იმასაც ამბობენ, რომ ყველა ეს საცხოვრისი ჩანს ვიდრე უკანასკნელ მწვერვალამდე“ [3,34].

თეოკრიტოსი (ძვ. წ. IV-III სს.) თხზულებაში „იდილიები“ მას ქვეყნის უკიდურეს საზღვრამდე გადაჭიმულს წარმოადგენს, ესაა ქვეყნის უკიდურესი მხარე [4,127].

აპოლონიოს როდოსელი „არგონავტიკაში“ კავკასიას მაღალ მწვერვალებიან მთებად მოიხსენიებს. იქვე იგი ტერმინის სემანტიკასაც განმარტავს, გვამცნობს რა შემდეგს: „მაღლე ცისკარზე შობილი ეოსი აღმოვიდა და თოვ-

ლიან კავკასიონს შუქი მოჰფინა“. აპოლონიოს როდოსელი კავკასიის ლოკალიზაციასთან დაკავშირებით კონკრეტულ ინფორმაციას გვაწვდის: „ლიკონის შესართავთან, რომელიც ხმაურა მდინარე არაქსს რომ დაშორდება, წმიდა ტაღლებს ფასისს უერთებს, შემდეგ კი ეს ორი მდინარე, უკვე გაერთებული, კავკასიის ზღვას შეედინება“ [5,178-179]. კავკასიის ზღვაში იგი ევქსეიონსს გულისხმობს.

სტრაბონი (ძვ. წ. I - ახ. წ. I სს.) კავკასიის აღწერისას მრავალფეროვან ცნობებს გვაწვდის. ფუნდამენტურ თხზულებაში „გეოგრაფია“ „მსოფლიოს სიგრძედ ღებულობს ის ხაზს ტავრზე და პირდაპირი ხაზით ზღვაზე, ვიდრე სტელებამდე და შემდეგ კავკასოსსა, როდოსსა და ათენზე“. ავტორი ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის კავკასიის ლოკალიზაციის შესახებ: „...ხოლო კავკასოსი მდებარეობს ორივე, როგორც პონტოსის, ასევე კასპიის ზღვის ზემოთ. ამაგრებს იმ ყელს, რომელიც ჰყოფს ზღვებს. ის (კავკასოსი) საზღვრავს სამხრეთისაკენ ალბანიასა და იბერიას, ხოლო ჩრდილოეთისაკენ სარმატთა დაბლობებს: იგი მდიდარი არის მრავალნაირი ტყით, სხვათა შორის ნავსაშენითაც. ერატოსთენესი ამბობს, რომ ადგილობრივ მცხოვრებთა მიერ კავკასოსი იწოდება კასპიად, შესაძლებელია კასპიელების სახელის მიხედვით. ზოგი ტოტი ამ მთისა მოემართება სამხრეთისაკენ, გარს ერტყმის შუა იბერიას და ერთვის არმენიის მთებს და მოსხებისად წოდებულთ, აგრეთვე სკიდისესსა და პარიადრესს: ყველა ესენი არიან ტავროსის ნაწილები, რომელიც ქმნის არმენიის სამხრეთ ნაწილს, ეს ნაწილები როგორღაც აქედან მოწყვეტილნი არიან ჩრდილოეთისაკენ და გრძელდებიან კავკასოსამდე და ევქსეიონის სანაპირომდე, რომელიც ვრცელდება თემისკირამდე, დაწყებული კოლხისიდან“ [6,121].

ახ. წ. II ს-ის მოღვაწე დიონისიოსი „სამყაროს აღწერაში“ მკვეთრად მიჯნავს აზიას ევროპისგან სწორედ კავკასიით და მას აზიის სათავეებად მოიაზრებს: „ევროპას აზიის მიწისაგან გამოიჯნავს ტანაისი – დასავლეთითაა ევროპა, აღმოსავლეთით კი – აზიის მიწა, მისი სათავეები კავკასიონის მთებში, შორით ჩხრიალებენ“ [7,299].

არიანოსი (ახ. წ. I-III სს.) კავკასიას მაინცდამაინც ევროპულ აღპებს ადარებს: „კავკასიონის მთა სიმაღლით წააგავს ყველაზე მეტად კელტურ აღპებს...“ [8,159].

კლავდიოს პტოლემეაიოსი (ახ. წ. 90-168 წწ.) თავის თხზულებაში „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო (მითითებანი)“ დაწვრილებით განიხილავს და კავკასიის მთების ზუსტ მდებარეობასაც განსაზღვრავს: „მთა კორაქსი, რომლითაც მთავრდება კოლხეთისა და იბერიის გავლით წამოსული მთები – კავკასიონად წოდებული და ასევე ჰირკანის ზღვისაკენ მიმავალი მთის განშტოება, მასაც კავკასოსი ეწოდება. ხოლო კორაქსის მთის კიდეთა მდებარეობა განისაზღვრება 69⁰-48⁰ და 75⁰-48⁰, ხოლო კავკასოსის 75⁰-47⁰ და 85⁰-48⁰“ [9,356].

დიონ კასიოს კოკეიანოსი (ახ. წ. II-III სს.) „რომის ისტორიაში“ კავკასიის დასასრულად კასპიის ზღვას მიიჩნევს [10,362].

ავტორთა ნაშრომებში, თითქმის ყველგან, „იგი ქვეყნის უკიდურეს საზღვრამდეა გადაჭიმული“, „პონტოსის და კასპიის ზღვებს ზემოთ მდებარეობს“ (ანუ ჩრდილოეთით – ნ. ბ.), ფილოსტრატოსი მის სივრცეს განსაზღვრავს და დასძენს: „ეს მთა ტავროსის დასაწყისია, იგი ვრცელდება არმენიასა და კილიკიაზე, პამფილიასა და მიკალემდე, მთავრდება ზღვასთან, სადაც ცხოვრობენ კარიელები. ეს შეიძლება კავკასოსის დასასრულად მივიჩნიოთ და არა დასაწყისად... მიკალეს სიმაღლე არც ისე დიდია, კავკა-

სიის მწვერვალები კი იმ სიმაღლეზეა, რომ მასზე მზის სხივები გარდატყდებიან. ის გარშემო უვლის სხვა ტავროსს და ინდოეთთან მომიჯნავე მთელ სკეითიას მეოტისიდან და პონტოსის მარცხენა მხრიდან ოც ათასამდე სტადიონზე: დედამიწის ამ სივრცეზე ვრცელდება კავკასოსის ქედი“ [11,375].

კავკასიას არც ბასილი დიდი (ახ. წ. IV ს.) უვლის გვერდს თხზულებაში „ცხრა პომილია ექვსდღიურზე“: „ფასისი, რომელიც კავკასიის მთებიდან მოედინება და მრავალი სხვა მდინარე ჩრდილოეთიდან ევქსინის პონტოსაკენ მიედინება...“ [12,382]. ევსებოს კესარიელი (ახ. წ. IV ს.) „უცნობი ტომების შესახებ“ კავკასიას სკეითიასთან აიგივებს [13,385]. კვინტუს სმირნელი (ახ. წ. III ან IV ს.) „ჰომეროსის შემდგომი ამბების“ ეპიზოდში დაწვრილებით აღწერს კავკასიის ღრმა ხეობებს, კლდეებს და ა. შ. [14,386]. ნონოსი „დიონისიაკაში“ კავკასიის მწვერვალებს ზევსის სამყოფელად წარმოადგენს [15,394], რაც შემთხვევითობით ვერ აიხსნება.

კავკასია უძველესი დროიდანვე აქტიურად იყო ჩართული მიმდინარე პროცესებში, რაც კარგად ჩანს აპოლოდოროსის თხზულებაში „ჰერაკლეს შესახებ“. აქ მოვლენების აღწერა თანმიმდევრულია და ვრცელდება ლიბიიდან კავკასიის ჩათვლით.

ბერძნულენოვან ტექსტებში კავკასიას განსაკუთრებული მნიშვნელობა პოლიტიკურ რაკურსშიც აქვს. საქმე ისაა, რომ კავკასია ძველ დროში უკიდურეს საზღვარს წარმოადგენდა. ითვლებოდა, რომ მისი დაპყრობით ესა თუ ის იმპერია მსოფლიო მბრძანებელი გახდებოდა. ბერძნულენოვან ტექსტებში დასტურდება ირიბი გადმოცემები კავკასიის მთებთან მიდია-სკეითიას, სპარსეთსა და კავკასიელ ხალხებს, რომაელებსა და კავკასიონზე მცხოვრები „ბარბაროსს“ ტომებს შორის გამართულ ბრძოლებზე, ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობაზე, მითრი-

დატე პონტოელის საბრძოლო მოქმედებებზე და ა. შ. ასე მაგალითად, ჰეროდოტე გვამცნობს: „კოლხებმაც დაიწესეს საჩუქრები და ასევე მათმა მეზობლებმაც, ვიდრე კავკასიის მთებამდე (რადგან ამ მთებამდე ვრცელდება სპარსეთის მმართველობა), ხოლო კავკასიიდან ჩრდილოეთისაკენ მდებარე ქვეყნებს არაფერი უნდათ იცოდნენ სპარსელებისა“ [16,76]. სტრაბონის ცნობით, „აღექსანდრესათვის უფრო სასახელო იყო ინდოეთის მთებამდე დაპყრობა აზიისა, ვიდრე ეგვიპტისა და კავკასოსის კუთხემდე“ [6,140]. მსგავსი პასუხა დაცული არიანოსთან, სადაც ნათლად ჩანს, რომ „მაკედონელებმა თავის თხრობაში მთა კავკასოსი პონტოსიდან დედამიწის უფრო აღმოსავლეთ ნაწილში პარაპამისადების ქვეყანაში ინდოეთისაკენ გადმოიტანეს, პარაპამისოსის მთას დაარქვეს კავკასოსი აღექსანდრეს განდიდებისათვის და ამით გამოვიდა, თითქოს აღექსანდრემ კავკასოსი გადაიარა“ [8,181]. დიონ კასიოს კოკეიანოსის მიხედვით, „პომპეუსმა მოითარეშა ეს ქვეყანა, შემდეგ კი მშვიდობა უბოძა ალბანელებს და ელჩების მეშვეობით შეკრა ზავი კავკასოსის სხვა ქვეყნებთან“ [10,362]. პლუტარქოსი „პოლიტიკურ ტექსტებში“ დაწვრილებით მსჯელობს კავკასიის განსაკუთრებულ მნიშვნელობაზე და გვამცნობს: „კავკასოსი უამრავი ხეობით, რომლითაც სულ ადვილად შეუძლიათ შეიფარონ და დაიცვან ბრძოლას თავარიდებული ათი ათასობით მეფე“; „კანიდიუსმა დაამარცხა არმენიელებიც და ალბანთა მეფეები და კავკასიონამდე მივიდა“; „ანტონიუსმა არა ერთხელ დაამარცხა პართელები და კავკასიონზე მცხოვრები ბარბაროსი ტომები და იძულებული გახდა კასპიის ზღვისკენ დაეხიათ“ [1,286]. მემნონიც (ძვ. წ. I ან ახ. წ. I ს.) აღნიშნავს კავკასიის მნიშვნელობას პოლიტიკურ ორთაბრძოლებში და გვამცნობს: „მითრიდატესმა ომით

დაიმორჩილა მეფეები ფასისის მიდამოებში კავკასიონის გადაღმა მდებარე მიწებამდე, განავრცო ძალაუფლება და მეტისმეტად გადიდგულდა“ [17,295]. ბერძნულენოვან წერილობით წყაროებში კავკასიის უძველესი მოსახლეობისა და მოსულთა ეთნიკური მოზაიკა დასტურდება. მას განსაკუთრებული მნიშვნელობა კავკასიური კულტურის სათავეების ისტორიის რეკონსტრუქციისათვის ენიჭება. ასე მაგალითად, ჰომეროსი მოიხსენიებს კავკონებს პაფლაგონიაშიც და სკვითიაში (იგივე კავკასია), ჰეკატეოს მილეტოსელი კავკასიასთან მცხოვრებ ეთნიკურ ერთეულებს გვამცნობს – ესენია დანდარიები, ტიპანისები, კოლები, ამ უკანასკნელთა სახელი კავკასიის მთისწინეთს ეწოდა, სტრაბონი კავკასიელებად მოიხსენიებს იბერებსა და ალბანელებს, იგი კიდევ უფრო აზუსტებს სკვითთა განსახლების არეალს და გვამცნობს: „სკვითები არიან – აორსები და სირაკები, რომლებიც სამხრეთით კავკასიის მთებამდე აღწევენ. ზოგი მათგანი მომთაბარეა, ხოლო სხვები კარვებში ბინადრობენ და მიწათმოქმედებას ეწევიან... შემდეგ არიან აქეები, ძიგები, ჰენიოსები, კერკეტები და მაკროპოგონები... მოსხები, კოლხები, შემდეგ ამათ ზემოთ ფთვიროფაგები, სოანები და სხვა პატარა ტომები კავკასიასთან“, სტრაბონი ჰომეროსის მიერ მოხსენიებულ კავკონებს სინოპეს მხარეშიც ასახელებს და მათ ბარბაროსულ ტომებად მიიჩნევს. სტეფანე ბიზანტიონელი (ახ. წ. V ს.) თავის ნარკვევში „ეთნიკა შემოკლებით“ ტერმინ კავკასიასთან დაკავშირებით საინტერესო ერთ დეტალს გვამცნობს: „ეთონიმი (ტომის სახელი) კავკასიელი, „კავკასოს“ და მდებარებითი „კავკასია“ – ქვეყნის სახელი. აქედანაა კავკასიელი „კავკასიონის“, მსგავსად კასპიელისა - „კასპიანოს“, საშუალო სქესი „კავკასიონ“. იწერება ასევე „იოტათი“ - „კავკასის“, საიდანაც

არის წარმოებული კავკასიატეს „კავკასიის მოსახლე“ [18,413].

მსოფლიოში დღეს მიმდინარე მოვლენების პირობებში, კავკასიის შესახებ ბერძნულენოვან ტექსტებში დაცული მონაცემები განსაკუთრებულ აქტუალობას კვლავაც ინარჩუნებს. კავკასია დღესაც მსოფლიოს ზესახელმწიფოებისათვის კვლავ პოლიტიკური და ეკონომიკური ინტერესების ფოკუსშია მოქცეული.

დამოწმებული პირველწყაროები

1. პლუტარქოსი, „მდინარეთა, მთათა სახელწოდებებისა და იმის შესახებ, რაც მათში მოიპოვება“, ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია I, თბილისი, 2010.
2. ესქილე, „მიჯაჭვული პრომეთე“, ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია I, თბილისი, 2010.
3. ყაუხჩიშვილი თ., ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, II, თბილისი, 1969.
4. ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ, IV, ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა, თბილისი, 1980.
5. აპოლონიოს როდოსელი, „არგონავტიკა“, ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია I, თბილისი, 2010.
6. ყაუხჩიშვილი თ., სტრაბონის გეოგრაფია, თბილისი, 1957.
7. დიონისიოსი, „სამყაროს აღწერა“, ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია I, თბილისი, 2010.
8. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, V, ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა, თბილისი, 1983.
9. კლავდიოს პტოლემეაოსი, „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო (მითითებანი)“, ანტიკური კავკასია ენციკლოპედია I, თბილისი, 2010.
10. დიონ კასიოს კოკეიანოსი, „რომის ისტორია“, ანტიკური კავკასია ენციკლოპედია I, თბილისი, 2010.

11. ფილოსტრატოსი, „აპოლონიოს ტიანელის შესახებ“, ანტიკური კავკასია ენციკლოპედია I, თბილისი, 2010.
12. ბასილი დიდი, „ცხრა ჰომილია ექვსდღიურზე“, ანტიკური კავკასია ენციკლოპედია I, თბილისი, 2010.
13. ევსებოს კესარიელი, „უცნობი ტომების შესახებ“, ანტიკური კავკასია ენციკლოპედია I, თბილისი, 2010.
14. კვინტუს სმირნელი, ჰომეროსის შემდგომი ამბები“, ანტიკური კავკასია ენციკლოპედია I, თბილისი, 2010.
15. ნონოსი, „დიონისიაკა“, ანტიკური კავკასია ენციკლოპედია I, თბილისი, 2010.
16. ყაუხჩიშვილი თ. ჰეროდოტეს ცნობები საქართველოს შესახებ, თბილისი, 1960.
17. მემნონი, „ჰერაკლეს შესახებ“, ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია I, თბილისი, 2010.
18. სტეფანე ბიზანტიონელი, „ეთნიკა შემოკლებით“, ანტიკური კავკასია ენციკლოპედია I, თბილისი, 2010.

ON THE INTERPRETATION OF THE TERM CAUCASIA

Nana Bakhsoliani

The study of geographical, cultural, political and ethnic evidence preserved in Greek-language texts has led the author to the conclusion that the term *Caucasia* is linked with varied and constantly increasing areas. In the Greek-language texts *Caucasia* has special significance in the political aspect as well, the point is that *Caucasia* was the extreme boundary of the world of that period. It was considered that by conquering it, one or another empire would have become the ruler of the world. The Greek-language written sources confirm the varied ethnic mosaic of the oldest ethnical groups of the Caucasians and other tribes arriving there, which is especially important for the reconstruction of the history of the beginnings of the Caucasian culture. As in the ancient period, at present too *Caucasia* is again involved in the sphere of economic and political interests of the great powers of the world.

ԵՐԵՎԱՆԻ ԱՆՍՏՆԻՍՏԻԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Scientific-Historical Journal

ԼՅՅՈՒՆԵՐՅՐՈՒ
SVETITSKHOVELI

162
